In Editura Librăriei SOCEC & Co., S. A., Bucureşti

Au apărut următoarele lucrări

DE ACELAŞ AUTOR:

Istoria Veche şi Medie, pentru clasa I-a secundară.

Istoria Modernă şi Contemporană, pentru clasa II-a secundară.

Istoria Românilor, pentru clasa III-a secundară.

Istoria Medie şi Modernă, până la pacea Vestfalică, pentru clasa V secundară.

Istoria Românilor, pentru clasa VII secundară.

Ziua de 10 Mai, conferinţă şcolară.

Constituirea istoriei ca ştiinţă, studiu critic.

Napoleon III, Împăratul Protector, în „Biblioteca Românească Enciclopedică Socec".

CETIŢI! *CETIŢI!*

„BIBLIOTECA PENTRU TOŢI"

cea mai ieftină, cea mai completă

Bibliotecă Enciclopedică românească în care au apărut peste 1200 numere şi continuă să apară zilnic, cu cele mai alese opere ale autorilor români şi străini.

Preţul unui număr Lei 7.

Cereţi Catalogul gratis la toate librăriile din ţară.

Preţul Lei 118.—

ISTORIA ROMÂNILOR

PENTRU

CURSUL SUPERIOR DE LICEU

DE

ION S. FLORU

PROFESOR LA LICEUL „SF. SAVA"

FOST INSPECTOR ŞCOLAR

Aprobată în 1929 conform noului program

BUCUREŞTI

Editura Librăriei SOCEC & Co., Societ. Anonimă

1929

Tipărită în 5000 exemplare.

ISTORIA ROMÂNILOR

PENTRU

CURSUL SUPERIOR DE LICEU

DE

ION S. FLORU
PROFESOR LA LICEUL „SF. SAVA"
FOST INSPECTOR ŞCOLAR

FINTINARU · NECULAI ·

Aprobată în 1929 conform noului program

4287

...NTRU ACEST MANUAL S'A PLAT ...E DECIZIUNEI N°248

Editu...

MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE

PENTRU EDIȚIA I-a

I

Am alcătuit acest manual după dorința multor elevi și colegi, spre a contribui și eu la cunoașterea istoriei noastre.

Am citat câțiva autori, pe cari i-am utilizat, ar fi însă pretențios din parte-mi să citez toate lucrările. In afară de marii noștri istorici, am utilizat lucrările cercetătorilor mai tineri, cari luminează multe cestiuni întunecate.

Numele domnului Nicolae Iorga, fără ale cărui lucrări nu se poate scrie în nici o cestiune din istoria noastră, mă simt dator să-l numesc chiar aici.

Rog pe amicii și colegii, cari vor ceti sau recomandà cartea, să-mi comunice erorile sau îndreptările, ce ar crede că ar face-o mai proprie de a corespunde scopului pentru care a fost scrisă. Cu această speranță le mulțumesc anticipat.

ION S. FLORU

Editu

PENTRU EDIŢIA A IV-a

In ediţiile a II-a şi a III-a, manualul prezent a fost redus la 60 de lecţiuni, prin mici modificări şi prin schimbarea împărţirii unor lecţiuni.

După noul program se ivia dificultatea de a reduce lecţiunile la 46 şi, totuşi, de a prezentă lumii şcolare istoria poporului nostru, cât mai completă. D-nii raportori asupra manualului, I. Andriesescu, profesor universitar şi director al muzeului istoric, cum şi D. Victor Motogna, activ colaborator la revista istorică, sunt «cu totul de părerea d-lui autor, că un asemenea manual trebuie să fie cât mai complet, de o deosebită utilitate şi pentru lumea extra şi postşcolară» recomandă, dar, să se tipărească «cu literă mică tot ceeace trece în afară de prescripţiunile actuale».

M'am silit să mă conformez cu această recomandare şi dacă am reuşit, aştept să hotărască dreapta judecată a colegilor mei.

ION S. FLORU

Pe columnă vedem lupte împrejurul unei cetăți mari, înconjurate cu ziduri. Din interpretarea lor rezultă că norocul războiului a șovăit între Daci și între Romani, până ce arta, știința și numărul au biruit. Regele s'a furișat prin vreo potecă de munte, ca să adune cetele risipite și să continue lupta până la sfârșit, pe când supușii săi cei mai de frunte, *pileați*, numiți așă căci purtau un fel de bonetă ascuțită, au preferit să moară în capitala care nu mai era a lor. Strânși, împrejurul unui vas mare cu otravă, au ales moartea în locul vieții fără libertate.

Regele încercă din nou soarta armelor, dar fiind înconjurat de toate părțile, gata să cază cu doi fii în mâinile vânătorilor romani, se străpunse cu sabia, lăsând învingătorului un cadavru. Capul lui înfrumusețea triumful împăratului la Roma.

Se povestea că Decebal ascunsese tezaurele sale în albia râului *Sargetia* (Streiu) și ucisese pe toți lucrătorii ca să nu denunțe locul, dar că secretarul regelui ca să-și scape viața, a condus pe Romani la locul secret, încât au căzut în mâinile romane averi nenumărate.

Cucerirea Daciei a fost considerată ca un mare eveniment. Scriitori, artiști au căutat să imortalizeze opera lui Traian. Se construi un for cu numele lui, se băturâ monete, se împodobiau orașele italiene cu statui și cu busturi de Daci.

Triumful a ținut în Roma 123 de zile și s'au luptat în amfiteatre 10000 de gladiatori, 11000 de fiare. In amintirea victoriei a construit Traian orașul Nicopole din Balcani (actualul Nicopole e construit de Heraclius). In forul lui Traian, senatul a ridicat o columnă, unul din cele mai originale monumente ale Romanilor. Este înaltă de 33 de metri și înfășurată ca de o panglică de sculpturi în marmoră, reprezentând în 124 de tablouri istoria celor două războaie. Consiliul de război al Romanilor, prizonierii Daci cu pantalonii lor largi, luptele, prăștierii, arcașii, steagurile cu balauri ale Dacilor, satul de lemn dac în mijlocul unui lac, femei și copii venind să ceară iertare, lupta ultimă și paharul amar, ne introduc în amănuntimile unei catastrofe pe care o imaginăm, dar nu o putem prezenta clar.

Tot din timpul lui Traian, se crede că s'a ridicat monumentul dela *Adam-Clissi* (Dobrogea) de către guvernatorul Moesiei, în amintirea victoriilor ce repurtase asupra *Sarmaților* (probabil Slavi). Monumentul era împodobit cu statui și cu sculpturi în relief, reprezentând pe barbarii luptători și se numia de către Turci Adam Clissi (biserica omului, după statuia de om de d'asupra). Cele mai multe statui și pietre cu reliefuri au fost aduse la București.

ROMANITATEA LA DUNĂREA DE JOS.

ROMANITATEA LA DUNAREA DE JOS. Cucerirea Daciei a fost încoronarea luptelor, purtate de Romani pentru supunerea Ilirilor și a popoarelor tracice. Nu numai ca să scape imperiul de un vecin prădalnic, a venit Traian asu-

pra lui Decebal, ci ca să deschiză țări noi de exploatare întreprinderilor romane, ca să asigure stăpânirea Dunării, cum asigurase stăpânirea Rinului. Incă înainte de cucerire, începuseră Romanii relațiuni de schimb cu Dacii, așà cum existau cu Germanii. Romanizarea Daciei n'a început dar dela Traian, ci cu o sută de ani, înainte, cel puțin. Așà se explică nevoia ce avea Decebal de artiști romani, de organizare romană. Așà se explică romanizarea atât de completă a Dacilor, încât s'a pierdut complect limba dacă. Acelaș lucru s'a întâmplat în Galia, unde limba Celților a pierit cu totul, nelăsând decât câteva cuvinte în limba vorbită.

Cucerirea romană a coborît pe Dunăre și influența romană a fost mai puternică pe Dunăre și în interiorul Peninsulei Balcanice, decât pe țărmurile mării, unde era mai puternică influența și cultura greacă, păstrată în vechile colonii. Mai ales dela Traian începe predominarea culturii romane în interiorul peninsulei, și, deși orașele poartă nume grecești *Nicopolis, Adrianopolis*, ele erau romane. Puterea elementului roman se vede și din împrejurarea, că numirile tutulor râurilor sunt până azi de orgine latină: *Pec, Timoc, Lom, Ogustul, Iantra.*

Apoi armata a împlinit un mare rol în acțiunea de romanizare și la Dunăre făcea strajă aproape jumătate armata romană. Pe când la Rin staționau 4 legiuni, la Dunăre țineau paza zece și chiar douăsprezece.

COLONIZAREA DACIEI. Traian n'a făcut Dacia provincie, ci *colonie romană*. In celelale țări supuse, Romanii se mulțumiau să lase armată, ca să îngrijească de liniștea locuitorilor și funcționari, ca să judece neînțelegerile lor, sau ca să adune impozitele; Dacia fu făcută colonie, nu ca loc de desfacere a mărfurilor metropolei, ci ca parte integrantă a națiunii dominante. Traian n'a mai respectat consiliul lui August de a păstra Rinul și Dunărea ca granițe ale imperiului. El a reluat planul lui Cezar, ca să supună lumea germanică și să o civilizeze. De aceea a construit la Dunăre atâtea cetăți în Panonia, în Moesia, în Tracia, de aceea a supus Dacia. Urmașii lui au revenit la planul lui August, afară de Marcu Aureliu, care a voit să continue pe Traian, dar pe care l-a răpit o moarte timpurie.

Un istoric antic spune că Traian a adus în Dacia din tot imperiul „ex toto orbe romano" mulțime de oameni „infinitas copias hominum". Când se adăoga o provincie nouă, alergau Italienii îndată, ca să exploateze bunurile ei. Așà s'a întâmplat la Britania, în Asia, în Spania. Cu toate

că administrația n'a adus coloniști italici în Dacia, deoarece însuș Traian a luat măsura ca să nu se trimeată Italici în colonii, căci în Italia populația era foarte rară, totuși de bună voe au venit mulți atrași de minele, pentru cari Dacia era proverbială.

Mulți coloniști au venit din țările vecine, din Iliria, Panonia, Tracia, din Galia, din Egipt, din Asia. Unii vorbiau grecește, cum se vede din inscripțiunile lăsate, marea mulțime erau însă romanizați și adorau zeitățile romane. Din Dalmația au venit *Pirusti,* mineri vestiți, spre a exploata minele de aur (Abrud). Nume grecești pe inscripții, ca *Iulia Afrodisia, Lizinia Callytiche* arată prezența coloniștilor greci. Se găsesc nume de Sirieni, de zeități siriene și egiptene. Găsim *Addebar Semei, Theimes* și zeități ca *Jupiter Dolichenus* (Siria) *Isis...*

Inscripțiile consacrate zeilor romani, Junona, Minerva, Venus sunt, însă, cu mult mai numeroase.

POPULAȚIA AUTOHTONA. *Eutropius* scria că Traian a adus atât de mulți coloniști, căci „Dacia era sleită de bărbați prin războiul îndelungat". După el, mulți au susținut că Traian a distrus neamul Dacilor și a găsit țara pustie. In adevăr, se văd pe columnă șiruri lungi de învinși, cari părăsesc țara; în adevăr, Romanii erau groaznici cu cei cari avuseseră onoarea să-i învingă, totuși cea mai mare parte a poporului a rămas în țară și s'a amestecat cu coloniștii.

Mai întâiu a fost cruțată populația, care trecuse la Romani în timpul războiului; apoi au fost cruțate femeile și copiii, căci învingătorii erau toleranți cu cei supuși. Romanii știau să exploateze țările cucerite, iar articolul cel mai prețios într'o țară este omul, fără de care pământul cel mai roditor n'are nicio valoare. Populația indigenă a fost lăsată, dar, la lucrarea pământului, la creșterea vitelor, la lucrarea în mine, iar d'asupra ei o pătură de capitaliști, de funcționari, de militari puneau în valoare bogățiile solului.

Dincolo de granițe, prin Moldova, prin răsăritul Munteniei se vor fi refugiat Daci, căci scriitorii vorbesc de atacuri ale Dacilor, însă în armata romană se găseau trupe multe de Daci, cari nu se poate să fie numai dintre Dacii liberi. Li se permisese să poarte sabia lor încovoiată, să aibă drapelul vechiu, în vârf cu cap de lup, care se continua în forma unui balaur din pânză și imita încolăcirile șarpelui. Se vorbește de un general roman că se trăgea din fa-

milia lui Decebal. In fine, pe mai multe inscripții se citesc nume de Daci ca *Aia, Andrada, Bedar...* Romanii duceau trupele dace pe la marginea împărăției, în Britania, în Africa, spre a înstrăina elementul indigen de locul nașterii sale.

ORGANIZAREA DACIEI. Circuitul Daciei romane, după Eutropius, era de 1.000.000 de pași (aproape 1500 km.) cifră ce nu se potrivește cu granițele determinate de Tisa, Nistru, Dunăre. Dacă însă acel circuit ar coprinde numai regiunea în care s'au purtat războaiele dace, în acest caz cifra ar fi aproape de realitate și Dacia romană ar fi coprins cea mai mare parte din Ardeal, Banatul și Oltenia, regiunea în care s'au găsit cele mai multe inscripții latine. Insă cu toată raritatea cetăților romane și a inscripțiunilor, nu se poate închipui ca gurile Dunării, cum și cursul de jos al fluviului, să fi rămas neglijat de Romani, când flota lor îl străbătea în sus și în jos. Mai probabil e că Muntenia și Moldova, până la Siret, erau legate de Moesia inferior.

Locuitorii Daciei trebue să se fi înmulțit repede, căci peste 20 de ani Adrian a împărțit colonia în două: Dacia superior și Dacia inferior, iar peste alți 40 de ani s'a despărțit în trei: D. porolissensis, D. apulensis și D. malvensis, după numele capitalelor *Porolissum* (Moigrad), *Apulum* (Alba Iulie) și *Malva* (Celeiu). Impărțirea era în vederea strângerii impozitelor, pentru care se numia în fiecare regiune un cap, om de încredere al împăratului, numit procurator. El număra poporul, el fixă impozitele (fonciera, capitația, plătită și de sclavi și de femei și de muncitori cu ziua) el făcea listele tinerilor capabili de serviciul militar. El arenda unele venituri, ca domenii, pășuni, saline.

Guvernatorul se chema *legatus Augusti propraetore*, provincia era imperială, iar legatul se alegea la început dintre foștii pretori, apoi și dintre foștii consuli. Era numit pe timp mărginit (3 ani) fiindcă comandă armată mare și nu dispunea de veniturile țării în mod absolut. El comanda armata, administra și judeca, transportându-se din loc în loc.

ARMATA. După cucerire a rămas pentru paza Daciei o legiune, *legio XIII gemina* cu reședința la Apulum. *Severus* a mai adus din Dobrogea *legio V macedonica* la *Potaissa* (Turda). O legiune număra cam 5000 de soldați, la cari se mai adăogau trupe ajutătoare.

Serviciul militar nu era obligațiune trecătoare, ci meserie pe vieață, căci legionarii stau sub drapel 20 de ani, auxiliarii 25 și, deși la început nu li se da voie să se însoare, mai pe urmă li se dete, încât soldatul trăia cu femeia și cu copiii lui. Cu Adrian începe sistemul teritorial, adică cei mai mulți ostași erau chemați din regiunea unde staționa legiunea (cam 250 pe an de legiune). Severus îngădui chiar ostașilor să stea acasă cu familia și să nu vină în lagăr decât la serviciu.

După ce se liberă, soldatul primia drept de cetățean pentru ai săi, diferite daruri, pământ și se așeza acolo unde își făcuse un rost, iar cei cari înaintaseră în grad se duceau prin tot imperiul și dacă norocul îi ajuta aveau ambițiuni mai mari.

Lângă lagăre se adunau pentru trebuințele soldaților negustori, fabricanți, femei, sclavi (unii legionari aveau sclavii lor) și așezarea aceasta o numia poporul *canabae*. Cu vremea canabele deveniră orașe, unele considerabile, în cari se așezau soldații liberați, veterani, cu un fel de magistrat al canabei, până li se da dreptul de cetățenie (Potaissa dela așezarea legiunii).

Astfel, elementul militar a contribuit la romanizarea Daciei în măsură considerabilă, iar prin activitatea lui a contribuit la civilizarea ei. Soldații erau puși să distrugă animalele sălbatice, să sece bălți, să sece canaluri, să construească șosele și poduri, chiar să planteze viță.

ORAȘE. Capitala țării rămase tot la Sarmizegetusa, numită *Colonia Ulpia Traiana Augusta*. Ea era așezată pe un râuleț, Strel. Aci era reședința guvernatorului și a preotului suprem al celor trei Dacii, templul Romei și altarul lui August, unde se exprima omagiul de fidelitate pentru imperiu și pentru împărat. In ea era amfiteatru, căci orașele mari provinciale imitau capitala, circ, teatru, toată viața romană. Una din cele patru școale de gladiatori din Roma se chema „ludus dacicus".

Apulum era centrul militar, centrul căilor militare. *Porolissum*, capitala uneia din cele trei Dacii avea amfiteatru, *Potaissa* reședința unei legiuni, *Tierna* (Orșova) declarată colonie de însuș Traian, *Napoca* (Cluj) fondat de Traian, *Drobetae, Malva, Tibiscum* (Caransebeș). In Muntenia și Moldova, localitățile poartă nume dace, cele mai multe terminate în dava, *Komidava, Ramidava, Petrodava...*

Orașele cu desvoltare romană, obțineau dreptul de municipiu și de colonie și imitau în organizarea lor capitala lumii. Cetățenii de frunte, comparabili senatorilor, se numiau *decurioni* (100) din cari se alegeau conducătorii *duoviri, quatorviri*, cari obțineau cetățenia romană și puteau merge să voteze în Roma. Semne externe făceau vizibilă separarea claselor, astfel numai cetățenii romani și latini puteau să poarte toga (togati) și nume romane. Multe orașe au fost declarate dela început colonii și au primit dreptul italic, prin care erau scutite de fonciera și de capitație.

O adunare reprezentativă *(concilium)* cu număr fix de membri, se aduna în fiecare an la Sarmizegetusa, spre a repartiza pe comune suma de impozite, spre a formulă rugăciuni sau reclamaţiuni către împărat. Ea alegea pe preotul cel mare, preotul lui August, care o prezida, exercita supravegherea culturilor religioase şi celebră cultul în onoarea Romei, şi a lui August. Rareori adunarea era contra guvernatorului, de obiceiu îl onora prin ridicare de statui, iar după ce pleca îl lua ca protector *(Severianus, Fronto)* în Roma.

COLLEGIA. Meseriaşii de aceiaşi meserie formau bresle, ţesători, corăbieri, dulgheri, tâmplari *(fabri)* negustori, *lecticari*. Se cunosc 11 bresle în Apulum, 4 în Sarmizegetusa. Ele erau societăţi de ajutorarea membrilor, îşi alegeau câte un patron din consiliul municipal, a cărui soţie se numia mama breslei (m. collegii). Se adunau şi petreceau la sărbătoarea zeului patronal. Se cunoaşte cât a cheltuit o breaslă la un *maiu*. Din 168 denari, s'au dat 18 pe 5 miei, 5 pe un *porcellum*, 2 pe pâine albă, iar pe vin 99.

Mulţimea breslelor ne arată şi numărul mare de meseriaşi, cum şi varietatea ocupaţiunilor. Cei mai important erau *aurariari, salariori* (sare).

CAI MILITARE. VALURI. Căile romane au fos mijloc puternic de civilizarea lumii. Ele serviau la scopuri militare şi comerciale. Erau măsurate în mii de paşi, iar distanţele se scriau în ţifre pe pietre (p. miliare). Incă din 109 exista o asemenea şosea între Potaissa şi Napoca. Cele trei mari căi duceau dela Dunăre la capitală, plecând dela Lederata, Tierna, Drobetae; a patra pleca dela Malva pe Olt în sus. Existau căi între oraşe, aşa se explică venirea negustorilor din depărtare şi ducerea negustorilor daci în ţări depărtate. Veneau din Siria, iar din Dacia ajungeau până în insulele egeice, în Panonia, în Iliria. Circulau butoaie din Lion, brânză, miere, ceară, sare, blănuri. Dacia intra ca un inel în lanţul provinciilor romane.

Pentru apărarea graniţelor se construiau valuri înnalte şi groase, întărite cu locuri de pază din loc în loc. Un asemenea val era în Banat spre Tisa, altele în nordul Ardealului, iar în Basarabia se crede că erau trei, din cari unul dela Cetatea Albă spre Prut.

CIVILIZAŢIUNEA ROMANĂ. Traiul era comod şi uneori luxos, erau locuri şi instituţii distractive, dar cultură mai înaltă nu s'a desvoltat în Dacia. Nu s'a desvoltat o literatură latină, ca în alte provincii, nu s'a ivit niciun scriitor, din aceste părţi. Se învăţa şcoală începătoare, căci până în colţurile cele mai retrase găsim „ludi magister", iar pe o cărămidă din Sarmizegetusa s'a găsit încrustat un A B C. Scrierea şi citirea erau caractere distinctive între un *Romanus* şi un *Barbarus*. Apoi în câteva inscripţii funerare găsim exprimate sentimente de respect şi de iubire, de o sinceritate mişcătoare, şi într'o formă aproape poetică.

DACIA

DUPA
A.D. XENOPOL
DE
G.POPA LISSEANU

IMPERIUL ROMAN

R. Tysia (Tisa)
R. Samus (Somes)
R. Pyretus (Prutul)
R. Tiarantus (Siretiul)
Fl. Tyras (Nistrul)
R. Griosia (Crișul)
Porolissum (Mojyrad)
Petrodava
Largiana
Optatiana
Napoca (Clujul)
Patavissa
Sălinae
Paluda
R. Marus (Mureșul)
APULUM (Alba Iulia)
Acidava
Blandiana
Alburnus M.
Stenarum
Pons August
Aquae
Pons-vetus
SARMISAGETUZA
Praetorium
R. Tibiscus (Timișul)
Tape
Tibiscum
R. Lotru
Arutela
R. Musaios (Buzeu)
Leuce
Peuce
R. Bârsava
Azizis
Bersobis
Centum Puteo
Ad Panonieso
Arcidava
Ad Mediam
Lederata
Media
R. Aluta
Costra Traiana
Buridava
Sornum
Drubetis
Amutria
Pons Aluti
Pelendova
Viminacium
Taierna
Castra nova
R. Ordessus (? Argeșul)
Pontes
Romula
Pinum
Tomi
Ad Aquas
R. Gilpil (Jiul)
R. Aluta (Oltul)
Daphne
Tropaeum Callatis
Transmarisca
Durostorum
Dunărea
Dionysopolis
Fl. Danubius
PONTUS EUXINUS

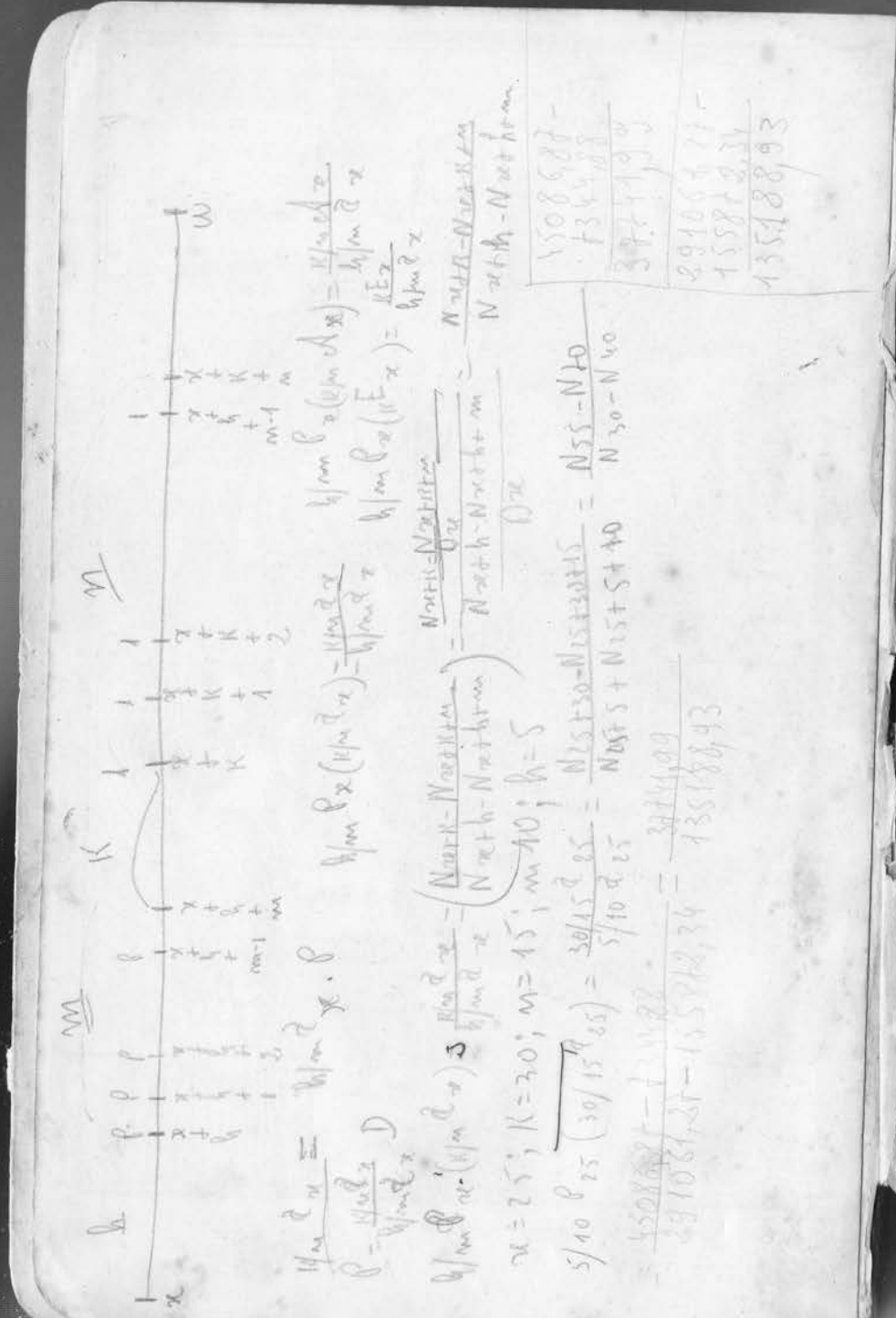

Societatea din Dacia romană ne apare dar muncitoare, întreprinzătoare, preocupată mai ales de îmbunătățirea vieții materiale, ca orice societate nouă, ca America în secolul al nouăsprezecelea.

ISTORIA DACIEI ROMANE. Dacia a rămas liniștită după colonizare, șaizeci de ani, deși istoricii antici fără multă precizare vorbesc de turburări provocate, când de un trib, când de altul. Proba desvoltării liniștite se vede în mulțimea cetățenilor, a căilor, a meseriilor, în mulțumirile exprimate împăraților și guvernatorilor de către locuitori.

Se vorbește sub Adrian de atacuri ale Sarmaților, de recompense date Roxolanilor, dar nu se spune sigur că aceste triburi atacau chiar Dacia. Epoca Antoninilor, una din cele mai frumoase în istoria omenirii, cu împărați înțelepți, energici, devotați binelui popoarelor, n'a fost fixată de vreun istoric mare și serios, iar din cele ce ni se spun, multe se pun la îndoială.

Adrian, deși adoptat de Traian ca rudă și originar din Italică, n'a urmat planul lui de cucerire, ci crescut mai mult cu cărțile decât cu armele, dorea pacea, voiă hotarele vechi. Din invidie contra lui Traian, zice Eutropius, a părăsit provinciile de dincolo de Eufrat, Armenia, Asiria, Mesopotamia. Voiă să părăsească și Dacia, dar l-au oprit amicii, cari i-au obiectat că ar lăsa „pradă barbarilor mulțime de cetățeni romani". Se zice că a pus să se dărâme podul construit de Traian și e sigur că a ucis pe Apolodor, deși din alte acte ale sale vedem că el s'a îngrijit de buna stare a coloniei.

Sub Antoninus Pius se vorbește de înăbușirea unei răscoale a Dacilor, care trebuie să fi fost fără importanță, căci prosperitatea provinciei era mare.

Dar sub Marcu Aureliu (161—180) lumea germană începe să calce hotarele în Panonia și a urmat un războiu crâncen, care a ținut treisprezece ani. Marcomanii jefuiesc Dacia, Panonia, trec Alpii în Italia, învîng armate romane. Împăratul filosof se dovedi mare caracter. Scoase la licitație podoabele palatului, vase de aur, pietre prețioase, hainele soției sale, mări numărul legiunilor, luă el comanda supremă și trăi în lagăr. Sforțările fură încoronate de succes. El impuse barbarilor să întoarcă prizonierii, sute de mii, și să nu se apropie de hotare mai aproape de 15 km. Voiă să adaoge două provincii, Marcomania și Sarmatia, când moartea îl răpi la Viena, în lagăr.

Urmă iar o epocă de liniște, aproape șaizeci de ani, când provincia a prosperat sub *Commodus*, nevrednicul fiu al lui Marcu, sub *Septimius Severus*, care a adus a doua legiune, chiar sub nevrednicul lui fiu *Caracalla*.

Sub acesta însă, triburile gotice au provocat a doua turburare mare. Ei plecaseră dela marea Baltică, se amestecaseră cu diferite popoare, se aliaseră cu altele (Carpi, trib dac) și dela 238 au fost flagelul imperiului roman în răsărit. Plecau pe apă, ca Normanzii de mai târziu, din Rusia meridională, târau cu ei pe toți doritorii de jaf și atacau mai ales orașele pontice, dar ocoleau Dacia. De aceea în *Tyra*, în *Olbia* nu mai găsim monete după 235, pe când în Dacia se ridică monumente împăraților.

Pela 250, o monetă poartă inscripția „Dacia felix". Ultima inscripție este din 268 și s'a găsit la Mehadia. După această dată, Dacia a fost pierdută și nu știm cari barbari s'au așezat peste coloniști „poate Marcomanii" (Mommsen) mai curând decât Goții.

Pierderea Daciei cade într'una din cele mai triste epoci din istorie, în epoca anarhiei militare, când fiecare legiune proclama îm-

părat pe comandantul ei, pustiă provinciile, pe cari ar fi trebuit să le apere şi transformă în cenuşe oraşe înfloritoare.

Imperiul a fost salvat de câtiva împăraţi din părţile noastre, numiţi împăraţi ilirici, cari însă au părăsit Dacia. Unul din ei se chema *Claudius* (268—270) care la *Naissus* (Niş) a făcut un mare măcel de Goţi, ucizând 50.000. Cei cari au scăpat au fugit nu în Dacia, unde ar fi trebuit, dacă locuinţa lor ar fi fost la noi, ci în Tracia, ca de acolo cu corăbiile să fugă în Rusia sudică.

Împăratul *Aurelian* (270—274) a restabilit imperiul, a alungat pe Germani din Italia, a supus Galia, care se declarase independentă, cum şi Siria, condusă de regina *Zenobia*.

Insă tocmai el retrase legiunile din Dacia, ca să le aibă în marile sale războaie şi nu se mai gândi să recâştige provincia din mâinile barbarilor. Ca să nu se zică, însă, că a lăsat imperiul cu o provincie mai puţin, a creiat o provincie nouă între cele două Moesii, cu locuitorii cari au voit să urmeze legiunile. Această provincie a fost numită de însuş împăratul Dacia Aureliană.

DACIA AURELIANA. Cuprindea un teritoriu mai mic decât Oltenia, poate pentrucă veniseră puţini Daco-Romeni şi, mai ales, pentrucă era provincie numai pentru nume, ca să se amintească Dacia Traiană. Ea se întindea între râurile *Utus* (Vid) şi *Cibrus*. Avea oraşe *Ratiaria* şi mai ales *Serdica* (Sofia) atât de mare în urmă, încât rivaliza cu Constantinopole. Impăraţi, chiar, s'au ridicat din aceste părţi pe tronul din Roma şi pe cel din Bizanţiu. Tot din Dacia aureliană găsim prin secolul IV câteva nume de localităţi, cari nu mai sunt latineşti ci romanice, început de limbă românească: *septecasas, lucufontana, tredecetilias...*

Peninsula balcanică era romanizată şi plină de cetăţi. In secolul V un ambasador trimis dela Constantinopole la curtea lui Attila, scrie că ţările dintre Adriatica, Egeica şi Marea Neagră întrebuinţau limba latină, atât în vorba zilnică cât şi în afacerile publice. Această mulţime de populaţie romanică a fost asimilată la limba popoarelor, cari au avut vieaţa de stat şi n'au rămas decât Aromânii, cari cu toată vitregia vremurilor şi a stăpânirilor şi-au păstrat limba şi numele roman.

PERSISTENŢA ELEMENTULUI ROMAN IN DACIA. BARBARII

La retragerea legiunilor s'au retras, desigur, în Dacia aureliană mulţi din cei cari nu voiau să rămâe fără apărare în puterea barbarilor. Cei bogaţi, funcţionarii, comercianţii au plecat chiar înainte de retragerea legiunilor, cum se citează cazul mamei unui împărat de mai târziu, care a fugit pela 250. Insă, marea mulţime a populaţiei, devenită acum daco-romană, a rămas pe pământul strămoşesc. Ştiinţa contemporană nu mai admite că invaziile schimbă caracterul etnic al autohtonilor, cel mult le schimbă limba, religia, ocupaţiile, dar nu le distruge fiinţa, nici nu le schimbă caracterele antropologice.

Noi Românii prin Daci şi Geţi suntem Traci, ocupanţi ai acestor regiuni din jumătatea întâia a mileniului al doilea î. C. Invaziunea romană ne-a dat limba, invaziunile de mai târziu au fost cu efecte aproape nule asupra noastră, afară de influenţa Slavilor. Cronicarii bizantini din evul mediu ne-au cunoscut că colonie romană, cronicarii unguri tot aşă, isoricii moderni mari *(Gibbon, Mommsen)* tot aşa. Numai din secolul XVIII, câtiva istorici germani au început să susţină că Românii din nordul Dunării s'au format în peninsula balcanică şi de acolo au invadat la nord prin secolul XII şi XIII. Cu multă ştiinţă şi cu o critică pătrunzătoare a susţinut această teză un profesor german, *Robert Roesler* (1871). Istorici mari (Mommsen, Ranke) marele geograf al anticităţii *Kiepert* au susţinut teza noastră, precum au susţinut-o şi învăţaţii noştri *Xenopol, Haşdeu* şi *Onciul*.

TEORIA LUI ROESLER. Deşi învăţat şi pătrunzător, Roesler n'a scris din iubire de adevăr, ci cu ură contra Românilor. Au văzut în poporul român, subjugat şi aservit, un subiect bun să-şi arate talente de ironişti, ei, *Domnii* privilegiaţi, creştini numai cu numele. Scopul lor era să arate că Românii au venit târziu, după ce Ungurii întemeiaseră statul că trebuie să se mulţumească cu situaţia înferioară în care se găsesc. Insă dreptul modern nu recunoaşte privilegii popoarelor minoritare pe temeiul că ele au înfiinţat statul, azi dreptul este individual şi fiindcă esti om ai drepturi şi datorii egale cu membrii din orice clasă, iar dreptul istoric de prim ocupant, bazat de multe ori pe forţă, a fost înlocuit în zilele noastre cu dreptul recunoscut fiecărui popor, ca să-şi determine singur statul la care vrea să aparţină. Incât un stat e o majoritate, în care nu se poate să nu fie minorităţi. Acestea au drept să-şi cultive cultura proprie, dacă nu cred că interesul lor este să contribue la cultura majorităţii, să mărească numărul talentelor, al oamenilor de acţiune, în statul în care istoria i-a aşezat. Aşă dar, chiar dacă Românii ar fi venit ca venetici, situaţiunea lor de majoritate le dă drept să formeze ei statul în ţările lor. Ei însă nu sunt venetici.

Roesler susţine că Romanii au fost în Dacia o clasă superficială, că nu s'au amestecat cu populaţia indigenă, distrusă sau alungată, iar clasa superficială a trecut Dunărea, ca să găsească protecţiune contra barbarilor. Este nestiinţific însă să susţii distrugerea unei rase (Dacii) este literatură romantică susţinerea că invaziunile barbare au venit ca un potop cu valuri de oameni, când ele au fost infiltrări de oameni rău hrăniţi, puţin numeroşi, goniţi din ţara lor de vreun cataclism natural, sau istoric. Dacii au fost romanizaţi complet ca Galii, ca Spaniolii, ca toate popoarele ce intrau sub influenţa civilizatoare a statului roman. Ei, ca Daco-romani n'au fugit din ţara lor. In alte ţări nu fugeau nici Romanii proaspeţi aşezaţi acolo. Tacit ne spune că populaţia Londrei, când a văzut retragerea legiunilor, într'o răscoală groaznică bretonă, plângea, se jelea, dar n'a plecat cu armata şi Londra nu era colonie şi Britania fusese supusă numai de câtiva ani. Amicii lui Adrian l-au întors dela gândul părăsirii Daciei tocmai cu această situaţie, în care ar fi lăsat barbarilor pe Romani „ne multi cives romani barbaris traderentur". In Galia, în Britania, în toate provinciile, populaţia a rămas, când legiunile s'au retras.

Pentruce, atunci, numai la părăsirea Daciei se susţine că odată cu armata au plecat şi locuitorii? Pentrucă istoricul lui Aurelian, *Flavius Vopiscus*, scrie că împăratul, văzând că barbarii au depopulat Iliria şi Moesia şi ne mai sperând să poată păstra Dacia, a aşezat pe provinciali în Moesia. Insă nu toate relatările istoricilor trebuie

luate pe literă, mai ales când știm cum se scria istoria, cum se considera ca o artă în care musa avea rol important. Dacă împăratul a luat pe provinciali, nu însemnează că a luat pe toți provincialii, chiar când Vopiscus ar fi un istoric „sehr besonnener" (cu minte) cum îl numește Roesler. Mai grav ar fi cazul, când Vopiscus n'ar fi un cunoscător al lui Aurelian, ci ar fi un nume fictiv. Mai mulți învățați germani susțin (1920) că scriitorii istoriei auguste, între cari Vopiscus, biograful lui Aurelian, sunt nume fictive și că opera ar fi târdivă, de pe timpul lui Teodosiu cel Mare, opera unui anonim păgân, care voiă să glorifice pe împărații păgâni [1]).

Roesler, ridiculizând pe istoricii noștri mai vechi, cari ziceau că strămutarea poporului nu se putea executa repede, ci reclamă timp îndelungat, întreabă de ce erau să întârzie, ca să-și vânză casele și moșiile la Vandali, cari în loc de bani plăteau cu sabia ? Concepțiunea romantică a revoluțiunilor, a catastrofelor, în care crescuse Roesler, care predomina și în geologie, creiază barbari teribili, potop, pe când ceilalți nu știu decât să fugă și să se lase uciși. Numai în cartea lui Iosua, care se știe că e poemă, cuceritorii ucid pe toți locuitorii. Barbarii, oricât de bestiali ar fi fost, își făceau ei calcul, că mai bine decât să omoare e să aserveaască, să aibă dela alții vite și grăunțe. Daco-Romanii erau apropiați de ei prin ocupațiunile agricole și pastorale și au putut trăi împreună. Adevărat, admite și Roesler că resturi risipite de coloniști vor fi rămas, în acest caz, însă, nu mai este cestiune de principiu, ci de apreciere. Și cine va fi rămas? Când vorbește de fuga populațiunii romane din Moesia, la năvălirea Slavilor, Roesler acceptă ceeace respingea în Dacia, că „a rămas în orașe acea parte săracă a poporului, care birueste toate schimbările în viața statului, iar la țară păstorul, care este cel mai propriu să se afunde în regiuni nepătrunse și să aștepte trecerea furtunii".

Prin continuitatea elementului roman în Dacia se explică numele latinești de râuri, ca Olt (Alutas) Motru (Mutria), Cerna (Tsierna), Mureș, Criș, Timiș... a căror păstrare ar fi neexplicabilă, în cazul când Daco-Romanii ar fi dispărut de pe malul stâng al Dunării.

Argumentul cel mai puternic al școalei lui Roesler este asemănarea mare dintre dialectul daco-român și cel macedo-român, ceeace presupune un traiu îndelungat împreună. Apoi asemănări cu limba Albanezilor, ca așezarea articolului la sfârșitul cuvântului, împrumutul unor cuvinte, însă aceste asemănări ca și cele cu Bulgarii, cu Grecii se explică prin asemănarea de rasă și prin relațiunile, cari n'au încetat niciodată între locuitorii din Nordul cu cei din Sudul Dunării. Erau relații între rasele preistorice și să nu fi existat între popoarele medievale vecine?

„Argumentul cel mai puternic al continuității este completa corespundere a domeniului limbii românești de azi cu granițele imperiului și ale provinciei Dacia" (Kiepert).

CREȘTINISMUL LA DUNĂRE ȘI IN DACIA. GOȚII. HUNII.

CREȘTINISMUL IN MOESIA. In Moesia, biserica creștină era bine organizată dela Constantin cel Mare. Serviciul religios se săvârșea în latinește, încât unii episcopi nu știau grecește și comunicau cu Constantinopole în latinește. Se aflau episcopi în Naissus, Viminacium, Ratiaria, Durostor, poate în Șistov, mai târziu în Nicopole, în Vidin. Se citează martirii Sava și Nichita, cari au suferit moartea dela Vizigoții păgâni, chiar pe pământul nostru. Goții, fiind arieni, au răspândit acea erezie cu atât succes, încât un scriitor mare bisericesc recomandă că în Dacia ripensis și în Moesia ar trebui restabilită ortodocsia.

[1]) A. Filippide: Originile.

CREȘTINISMUL ROMAN. Intre Români creștinismul a început să se răspândească în secolul IV-a și V-a. Unii istorici susțin, că chiar unii coloniști trebuie să fi venit cu religia creștină, căci creștinismul avea aderenți prin țările de unde veniau ei, Asia, Dalmația, Galia. Până acum nu s'a găsit însă nici o inscripție cu semnul creștin [1]) (crucea, peștele nume misterios al lui Iisus, păstorul cel bun) iar cuvântul lui Tertulian că creștinismul ar fi pătruns la Daci se consideră ca o exagerare retorică. Cu Constantin a început să ne vie creștinismul din Moesia și din cealaltă Dacie, în limba latină. Aceasta, căci cuvintele cele mai importante creștine le avem latine: sânt (în compuse: Sântămăria, Sânziene (Sf. Ioan) Sâmedru (S. Dumitru) Sântoader, cruce, Dumnezeu, păgân.., tâmplă, paste mânecătoare... Cuvântul biserică vine dela basilica romană, judecătorie, al cărei model de arhitectură l-a imitat biserica. Dar creștinilor nu li s'a permis să-și ridice biserici decât dela Constantin. Cuvântul Duminică este mai nou, deși din aceiaș temă cu Dumnezeu, căci a păstrat sunetul i și în adevăr sărbătoarea Duminicii s'a introdus în creștinism în secolul V și VI. Ca apostol al Românilor trebuie recunoscut *Nicetas* pe la 400, despre care un ultim poet al imperiului a scris versuri frumoase și spune că a predicat la Daci, Goți și Sciți.

VANDALII ȘI GOȚII. In apusul Daciei se pare că s'au așezat Vandalii, iar în răsărit Goții. Toți barbarii ocoleau munții și preferau câmpiile, căci ei se ocupau cu agricultura. Despre orașe, ziceau că sunt colivii în cari oamenii, ca și păsările, își pierd libertatea. Intre barbari erau și triburi trace, cari s'au contopit mai ușor cu Daco-Romanii, cum s'au contopit Carpii în Moesia. Aceștia veniseră cu Goții și pretindeau dela imperiu să le dea și lor ajutoare bănești ca Goților „căci nu sunt mai slabi decât Goții", încât triburile germanice nu erau mai potop decât triburile de alt neam. Dintre Goți, Ostrogoții se întindeau departe în Rusia sudică, la vreo 60 de ani după părăsirea Daciei se

[1]) In muzeul din Alba Julia se află însă o inscripțiune cu numele: Chrestus.

scrie despre o luptă între Goți și Vandali, cari locuiau pe la râurile Crisius, Gilpil (Jiu). Vandalii învinși, au fost alungați în Panonia, iar Goții au rămas stăpâni ai Daciei, federați ai imperiului. Situația de federați le asigura lefi de serviciu din partea imperiului, dar îi și obliga să apere regiunea și să ajute imperiul în luptă. Stăpânirea Goților era nominală, căci în 375, când au năvălit Hunii, lupta cea mare cu ei s'a dat în Rusia și câmpiile noastre au văzut numai fuga desperată a Vizigoților.

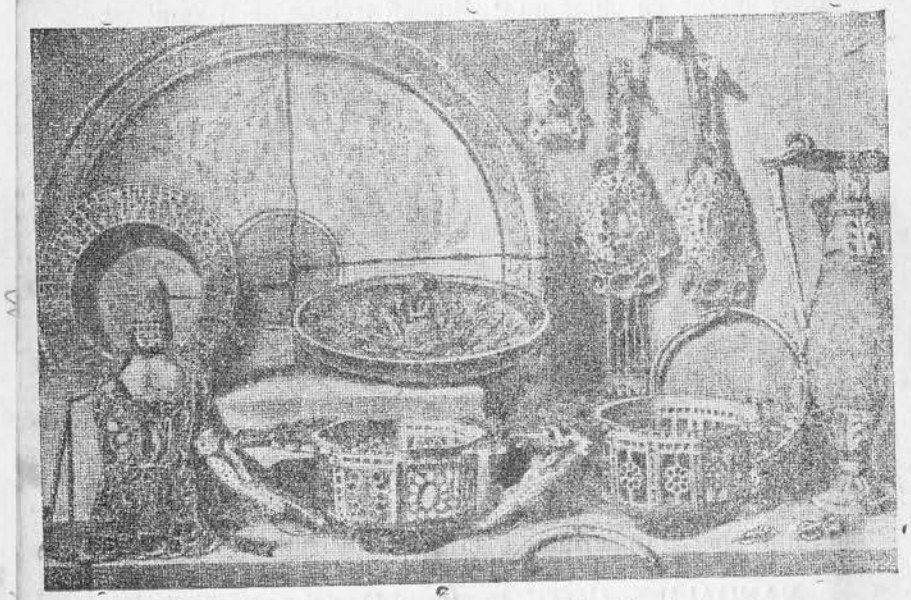

Cloșca cu pui, Tava cea mare a fost tăiata de cei ce au încercat să o vândă în bucăți.

Nominală era și pentrucă triburile barbare n'aveau organizație de stat și numărul sufletelor unui trib era mic Ostrogoții, tribul cel mai numeros, numărau 200.000 de suflete, Vandalii 80.000 și încă or fi exagerate numerele. Deci 20—40.000 de bărbați, conduși de diferiți capi, se declară stăpâni pe o regiune de peste un milion de chilometri pătrați, au certe în toate părțile, la Marea Baltică, la Marea Neagră, în Peninsula Balcanică. Probabil că ei stăpâneau prin frica primei năvăliri, când distruseseră orașele și palatele, mai pe urmă se mulțumiau cu dijme, ca toate popoarele prădalnice. Românii veneau puțin în atingere cu ei, adăpostiți de păduri nepătrunse, de ape și de munți. Fiindcă se credea că nu avem cuvinte gotice în limbă, Roesler susținea că această lipsă dovedește că Românii n'au fost în Dacia, pe timpul când ea era stăpânită de Goți. Insă, dacă Daco-Romanii ar fi fost în Balcani, ar fi trebuit să păstreze cuvinte gotice, căci și Vizigoții și Ostrogoții

au locuit în peninsulă, au lăsat colonii și acestea au lăsat cuvinte, cari se găsesc azi în limba bulgară. In realitate, se pare că noi avem cuvinte gotice, dar dela al treilea trib gotic, dela Gepizi, cari nu s'au stabilit în Balcani, ci numai în apusul Daciei, pe locurile Vandalilor.

Pe când Vizigoții fugeau de frica Hunilor, se crede că ar fi ascuns tezaurul de aur, găsit (1837) în muntele *Istrița* la Petroasa (Buzău) și cunoscut cu numele de *Cloșca cu pui*. Tezaurul se compune din 12 bucăți (17 kgr.) o tavă, un colan, mai multe vase, cu o inscripție, care se crede gotică, dar a cărei citire nu e sigură. Ca și tezaurele găsite în Transilvania (Șimleu, Crasna, Apahida) ele erau daruri făcute capilor barbari de către Romani (sec. IV și V).

HUNII. Erau de rasă uralo-altaică, au înfricoșat rău pe Greci și pe Romani, mai puțin pe Germani, de cari au fost influențați; capi de ai lor, chiar teribilul Attila poartă nume gotice. Attila a și fost primit între eroii legendari ai Germanilor. Sălașul lor era în Panonia, unde au stat relativ în pace cu imperiul, care le plătea tribut. Ca și Turcii de mai târziu, ei cereau dela supuși dijme în vite și produse ale pământului, căci în deosebire de Germani „nici n'arau, nici coarnele plugului n'atingeau". Ei duceau viață de cavaleri, ocupându-se numai cu vânătoarea și cu războiul. Respectau civilizația romană, intrau în serviciul imperiului și ajungeau la situațiuni importante, încât între Romani se iviau nemulțumți, cari protestau că împărații se înconjoară de barbari și-i preferă Romanilor. *Stilicho*, Vandal, a salvat Roma cu ajutorul Hunilor, *Aetius*, cel din urmă general roman, născut la Silistra, a fost ostatic mult timp la Huni și cu ei împreună a repurtat victorii contra Goților și contra altor barbari.

Numai de pe la 441, Attila s'a înțeles cu Germanii și a adus zile grele imperiului. A jefuit țările din sudul Dunării, a distrus Naissus [1]) și alte orașe în număr de 70. Furia „biciului lui Dumnezeu" a fost potolită cu importante concesiuni: i se cedau regiuni, dar, fapt important, și *locuri de comerț între Huni și Romani*. Ambasadorul din Constantinopole descrie capitala lui Attila ca un sat mare. Attila era foarte respectat de ai săi, sta cu dânșii, ținând pe genuchi copiii mai mici. Pentru femeile sale pusese pe un architect roman să-i construească băi de piatră. La curtea lui se vorbia limba hunică și o latină populară. Aceste date nu ne arată pe Huni ca pe niște fiare: cum au trăit sub ei Slavii, Germanii, Finii, au putut trăi și Românii. Roesler întreabă batjocoritor, că „pe când Goții războinici fugeau plini de groază, înaintea fiilor pustiei, cavaleri iuți ca vântul, numai populația romană dezarmată i-a așteptat, cum așteptau în Capitoliu sosirea Galilor, acei bătrâni sătui de viață?" Răspunsul e simplu: i-a așteptat nu ca senatorii romani pe Gali, ci ca păstorii și plugarii români pe Turci.

[1]) Dar a cruțat „partea săracă a poporului".

GEPIZII, AVARII ŞI SLAVII.

GEPIZII. După moartea lui Attila (453) lumea gotică s'a ridicat contra Hunilor, dintre cari unii au fugit în Rusia, alţii s'au aşezat în Dobrogea şi chiar în Dacia aureliană, iar locul lor în Panonia şi în Dacia traiană l-au luat Gepizii, al treilea trib gotic. Ca toate triburile germanice (Franci, Ostrogoţi.....) nici Gepizii n'ascultau de un singur rege. Ei erau împărţiţi între mai mulţi „populi" cari se sfădeau, jefuiau prin imperiu, deşi erau federaţii lui şi ţineau Dacia ca federaţi. Unii împăraţi nu uitau drepturile imperiului asupra Daciei. Justinian, când a întărit cetăţile de pe malul drept al Dunării, a întărit şi *Turris* (T. Măgurele) pe malul stâng.

Gepizii au ţinut o sută de ani, până au fost distruşi cu totul de Longobarzi aliaţi cu Avarii (567) cari s'au aşezat în Panonia, pe când Longobarzii s'au dus în Italia nordică (568). Cu dispariţia statului gepid, n'au dispărut toţi Gepizii, resturi din ei au putut trăi între Români până ce au dispărut cu încetul, lăsând în limba noastră unele cuvinte, a căror origine nu se cunoştea ca: grind, butură, Gilpil..[1]).

AVARII. Fraţi cu Hunii, Avarii duceau vieaţă ca şi aceia, trăind din munca popoarelor supuse şi din jafuri în ţările vecine. Analele bizantine sunt pline de descrierea cruzimilor lor, iar un han, *Bajanus,* este celebru.

In anul 587 doi generali bizantini ocupaseră un loc tare în spatele Avarilor, cari se apropiau de Constantinopole, şi erau să-i prindă, dacă nu s'ar fi întâmplat următorul fapt neaşteptat. Pe când armata bizantină înainta, de pe catârul unui soldat alunecase sarcina şi se târa pe pământ, fără ca stăpânul să observe. Alt soldat din urmă i-a strigat *„în limba locului:* TORNA TORNA FRATRE". Soldatul cu sarcina n'auzea, dar ceilalţi soldaţi, crezând că le strigă să fugă, au repetat şi ei strigătul şi au luat fuga. Acestea sunt primele cuvinte, cari ne arată începutul limbii noastre şi

[1]) Un învăţat român, Constantin Diculescu, susţine într'o serie de lucrări că Gepizii au trăit până în secolul IX-a, când au dispărut în poporul nostru. Ei ar fi mai importanţi pentru noi decât Francii pentru Francezi şi decât Longobarzii pentru Italieni. D. D.. găseşte de origine gepidă o mulţime de cuvinte comune şi proprii: burtă, butură, burduf, strugur, tureac, harnic, bulz, pisc, măgură, Aldea, Badea, Manea, Gelu, Bârlad, Ban-Saraba, Olt, Lotru... Din aceste cercetări rămân rezultate sigure de influenţă gotică asupra Românilor, încât afirmarea lui Roesler nu se mai poate susţine. Concluziunile autorului asupra importanţei Gepizilor sunt însă desigur exagerate, căci influenţa culturală a Francilor, a Longobarzilor, ca şi a Visigoţilor în Spania, este importantă nu prin originea germanică a cuceritorilor, ci prin faptul că ei au devenit instrumente ale culturii romane în stat şi în biserică, în timp ce, Gepizii nu aveau nici stat nici biserică. Ca popor ne-au lăsat cuvinte, fie şi câteva sute, şi atât.

cari ne dovedesc că în sud era o populaţie romanică, care da soldaţi în armata bizantină.

Vieaţa sub Avari n'a putut fi mai rea decât sub Huni, când se zicea că mulţi supuşi ai imperiului preferau să fugă la barbari, ca să scape de impozite şi să fie apăraţi „căci la barbari nu e permis ca cei mari să asuprească pe cei mici fără pedeapsă".

Alt fapt însemnat în istoria Avarilor este strămutarea de populaţie romanică săvârşită de ei, din sudul în nordul Dunării. Această strămutare se povesteşte în vieaţa sfântului Dimitrie din Tesalonic. Elementul roman din nord s'a mărit cu robii aduşi de Avari, a devenit un *popor numeros creştin.* Tot din sud a mai venit populaţie romanică la nord, când au năvălit Slavii în Peninsula Balcanică.

SLAVII. Slavii n'au fost cunoscuţi de popoarele clasice. Goţii i-au numit *Venzi* (weidende) nomazi, păstori şi-i despreţuiau căci nu aveau rege, n'aveau clasă de nobili, nu simţeau nevoia confortului şi erau fără calităţi militare. Popoarele slavice nu se deosibesc mult între ele şi s'au întins până la Elba spre apus, până în Pelopones la sud.

CARACTERELE CIVILIZAŢIUNII LOR PRIMITIVE. Ocupaţia lor principală era păstoria (oi, vaci, nu cai) şi agricultura. Pământul de lucru era proprietatea comunei, care-l împărţea pe familii, după trebuinţă. Această proprietate în comun s'a păstrat până azi la Sârbi *(zadruga)* şi la Muscali *(mir).* Locuiau în case de lemn construite în păduri, sau în locuri smârcoase. Familiile cu origine comună erau conduse de un bătrân *(staroste),* ca gintea romană. Femeile erau deopotrivă cu bărbaţii în familie şi la împărţirea pământului de muncă. Mai multe comune formau un trib *(jupa).* Ridicau întăriri *(gorod-grădişte)* la întâlnirea a două văi, sau la confluenţa apelor.

Erau pedestraşi, n'aveau alte haine decât pantaloni, iar ca arme săgeţi otrăvite. In religie îşi reprezentau natura plină de spirite, între cari *Svarog* era personificarea cerului şi a aerului. Zeul trăsnetului se numia *Perunu,* al vânturilor *Stribog.* Numele generic de zeu era *bog* (româneşte bogdaproste). Credeau într'o vieaţă viitoare. Văduvele erau arse cu cadavrul bărbatului mort.

Slavii aşezaţi la noi se chemau *Sloveni,* Românii îi numiau *Şchei.*

Scriitorii slavi, începând cu cronicarul Nestor (sec. XI-a) au pretins că patria Slavilor a fost la Dunăre şi că Romanii au venit peste ei: „Vlahii au năvălit peste Slavii dela Dunăre, s'au aşezat între ei şi i-au asuprit". Dacii ar fi fost Slavi, Tsierna ar fi slavicul Cerna, *Traian* este atât

de popular la ei pentrucă se leagă cu trecutul lor. Ştim însă că Dacii erau Traci, iar istoricii contemporani admit, că abiă în secolul VII-a au venit în imperiu, deşi împăraţii chiar mai înainte, aduceau colonii şi le aşezau în provinciile imperiului.

Lipsa de organizare a Slavilor a făcut pe scriitori să-i crează blânzi, iubitori de muncă, oameni cari nu veneau cu răsboiu ci se strecurau în urma altor barbari, ocupând locurile libere şi făcându-le roditoare cu brazda plugului. Cronicile bizantine sunt însă pline de jafurile lor. Sub Justinian „în fiecare an năvăleau până în Grecia... şi la fiecare năvală trebuie să fi fost măcelăriţi sau robiţi peste 200.000 de supuşi romani".

Justinian le-a recunoscut stăpânirea peste câmpiile Munteniei şi le-a fixat cetatea Turris, ca loc de comerciu cu imperiul. Mulţi din ei s'au urcat pe cursul râurilor şi au venit în contact cu Românii, alţii au trecut Dunărea, mai ales după ce Bulgarii au înfiinţat statul lor, cu concursul Slavilor din Peninsulă.

Slavii dela noi au dispărut cu totul în massa românească, ne-au lăsat însă numeroase numiri de munţi, de ape, de localităţi, pe unde trăiseră împreună cu Românii. Ne-au lăsat multe cuvinte din lucrarea pământului, din uneltele agriculturii, din toate ramurile vieţii, chiar din viaţa intimă a sufletului (iubire, milă, drag, nădejdie, glumă, mângâiere, silă, şoaptă). Popoarele romanice din apus s'au format din amestec cu Germanii, Românii s'au format prin amestec cu Slavii. Asilmilarea Slavilor a fost încercarea cea mai tare de puterea elementului roman în Dacia. In apus populaţia romanică, avea instituţii romane, biserică oficială. Daco-Romanii au biruit fără stat, fără biserică organizată, de şi Slavii îi înconjurau din toate părţile, conduşi de un trib hunic, sub care înfiinţaseră un imperiu, rival cu cel din Constantinopole.

PENINSULA INAINTE DE VENIREA SLAVILOR. Până la venirea Slavilor, Romanii din Panonia, din Dacia şi din peninsulă erau ca o apă întinsă, semănată cu insule de barbari, puţin numeroşi, după comparaţia unui istoric (Julius Jung) cam 6 din 400, faţă de populaţia romanică. Cetăţi, căi, număr considerabil de împăraţi şi de generali arată puterea elementului roman din aceste părţi. *Salonae* (Dalmaţia) a fost pe punctul de a deveni capitala orientului, în locul Constantinopolei. *Spalato*, poartă numele dela palatul lui Diocleţian pe ruinele căruia se înalţă. Comunicaţiile

între cele două ţărmuri ale Dunării n'au fost împiedicate nici de Goţi, nici de Huni, nici de Gepizi.

La începutul sec. VII însă, Slavii au umplut câmpiile noastre şi parte au trecut în Moesia, alţii (Sârbii) prin Panonia au pătruns în Iliria, până la Adriatica. Populaţia romanică, refugiată în locuri greu de pătruns, încet, încet se asimilează cu năvălitorii, intrând ca element principal la alcătuirea naţionalităţii celei noi. Cei cari au rămas constituesc elementul daco-roman şi macedo-roman, cari deşi despărţiţi din secolul VII tot veneau în atingere, căci Dunărea unea popoarele depe malurile ei.

Nici Bizantinii nu uitau drepturile lor tradiţionale asupra Daciei şi din când în când veneau pe la noi să se bată cu Slavii. La sfârşitul sec. VI armate bizantine au surprins căpetenii slavone, au luat robi, au suferit de sete pe Bărăgan până au ajuns la *Ialomiţa* (ialov-steril).

INCEPUTUL FORMARII POPORULUI ROMAN. In lupta dintre elementul românesc şi cel slav a biruit cel dintâiu, pentrucă era mai numeros şi reprezenta rassa autohtonă.

Fondul nostru sufletesc este latin. In denumirea trupului (cuvânt slav) mai toate părţile sunt denumite cu cuvinte latineşti (cap, păr, frunte, ochiu, ureche, faţă, nas, gură, piept, umăr, braţ, mână, deget, unghie...) pe când cuvinte slave (gât, obraz...) sunt mult mai puţine. Mai toate acţiunile şi emoţiunile sufletului (latin ca şi inimă) sunt de origine latină. Mai întâiu acţiunile sensibile: simţi, auzi, vedea, gusta, apoi acţiunile intelectuale: cunoaşte, pricepe, înţelege, judeca, ţinea minte, a adeveri, a minţi, a voi... în fine emoţiuni ca dor, durere, tristeţe... Cuvintele slave sunt mai rari în acţiunile sensibile (a pipăi, a privi) şi mai rari în cele întelectuale (izvodi, născoci). Omul care ştie să se descurce e deştept (l.), cel care nu se pricepe se numeşte prost (sl.).

La locuinţă, casa, pereţii, fereastra, căpriorii, tinda, focul (camera cu vatra)... păstrează şi părţi slave (corlată, laviţă, grindă) iar lângă *curte* a rămas gard (sl). In grădină zarzavaturile, ceapă, varză, usturoiu, laptuci, mărar sunt latineşti.

Dintre arbori cele mai multe numiri sunt latineşti, cer, ulm, fag, arţar, jugastru, frasin, apoi dintre arborii fructiferi: măr, păr, cireş, prun, porumbar, nuc, corn... pe când vişinul e slav.

Numele plantelor de cultură ne vine dela Romani: grâu, orz, secară, meiu (până la introducerea porumbului meiul formă hrana principală în ţările noastre şi în toată regiunea pontică) linte, bob.

Mâncări sunt latineşti pâinea, fiertura, papara e sl. si terciu unguresc.

Nume de animale avem: bou, vacă, viţel, cal, iapă, oaie, berbec, miel, capră, ied, porc, scroafă, mânz, mânzat, câine, cătea, cătel, găină, puiu, iar dela Slavi avem măgar, cocoş, raţă, gâscă. Animale sălbatice avem: lup, urs, vulpe, iepure, vultur, pe când uliu, dihor sunt slave, cioară albanez.

Agricultura. In activitatea agricolă, acţiunile se denumesc latineşte: a ara, semăna, secera, aduna, strânge, treera; pe când multe nume de instrumente sunt slave: plug (la Aromâni aratru) rariţă, grapă, otic, coasă, târnăcop, nu însă secere, car, jug...

Din studiul limbii se vede că Românii n'au dus vieaţă exclusiv păstorească, cum cred mulţi învăţaţi, căci n'ar fi păstrat atâtea nume legate cu agricultura. Erau populaţie fixă, altfel n'ar păstra atâtea cuvinte pentru casă şi părţile ei. Se ocupau cu agricultura [1]) cultivau cereale şi legume, locuiau în sate. Cuvântul sat e latinesc, iar documentele ungureşti vechi vorbesc de „villae olahales". Nu s'au stins între Români funcţiunile sociale mai înalte. Nu s'a uitat negoţul, căci s'a păstrat cuvântul, cum s'a păstrat şi cel de *capete* şi de dobândă. Chiar scrisul nu se va fi pierdut, căci avem vorbele scriptură, carte, în sens de scrisoare.

Păstoria. Adevărat că până în sec. XIX ocupaţiunea principală a Românilor a fost creşterea vitelor. Inspiraţiunile cele mai frumoase ale poeziei noastre populare sunt din vieaţa pastorală, numele animalelor domestice, acţiunile de pregătirea laptelui sunt mai toate din limba latină: lapte, chiag, caş, zer, colastră, străgheaţă, a paşte, a mulge, strecura.

La zi fixă a anului (Mânecătoarea) plecau la iarbă cu oile şi stau luni întregi (de obiceiu până la Sâmedru) despărţiţi de familii. Câmpiile Munteniei le păreau prea mici, de aceea se aventurau în toate ţările vecine, pe unde au rămas amintiri de trecerea lor şi au lăsat cuvintele lor de vieaţă păstorală în limbile popoarelor streine.

Satul era format din descendenţii aceluiaş moş, cari-i dau numele: Bucureşti, urmaşii, lui Bucur, Ştefăneşti ai lui Ştefan, Ioneşti... Alte ori se numiau după locul de origine: Bălteni cei dela baltă, Văleni, Tufeni... Unele au rămas dela Sloveni, în urma stingerii acestora, de aceea avem nume slave: Bălgrad, Grădiste, Braşov, Doftana, Tecuci, Slănic...

Cuvântul *cetate* ne-a rămas numai cu înţelesul de întărire, corespunzător slavicului grad, ceeace arată că servia numai ca loc de refugiu în timpuri grele.

CNEZI ŞI VOEVOZI. Inainte de venirea Slavilor, Românii aveau capi de sat numiţi *juzi, judeci,* cari din sec. IX au luat numele slav *cneaz, cnezi.* Instituţia e originală românească, neavând nimic slav decât numele, iar funcţiunea esenţială a cnezilor era să judece, de aceea jude, judec, alături de cnez, chinez, cneaz.

Cnezii dependenţi de regii unguri strângeau pentru rege dările: 1/50 din oi, darea de porci, din stupi şi erau datori să contribue la apărarea ţării.

Unii judeţi judecau pe valea unui râu şi numele de judeţ a însemnat ţinut: (judeţul Gorj, Dolj) alţii au scăzut până a însemna ţăran cu moşie proprie.

Pe lângă juzi, Românii trebuie să fi avut conducători de războiu, duci, numiţi mai târziu voevozi (conducători de ostaşi, tot cuvânt slav). Capi ai confederaţiunilor de cnezi. ei apărau interesele acestora faţă de suveranii unguri, aveau atribuţiuni militare şi judiciare. Voevodatul era instituţiune original românească, de aceea regii unguri au lăsat voevozi numai în ţări româneşti, în Ardeal, în Maramureş. Odată cu căderea cnezilor, au căzut şi voevozii, afară de guvernatorul Ardealului şi de domnitorii noştri.

BULGARII. — UNGURII.

GRECIZAREA IMPERIULUI ROMAN DE RASĂRIT. Influenţa greacă rămăsese puternică, mai ales în cetăţile depe ţărmul mării. Limba greacă se vorbia şi prin Dobrogea noastră. Imperiul de răsărit a păstrat caracterul roman, numai până în secolul al VII-lea, decând se grecizează. Impăratul Mauriciu, care a fost cel dintâiu Grec, care s'a urcat pe tronul imperial, da în limba greacă legile, ordonanţele şi toate actele publice. Populaţia Constantinopolei protesta în greceşte contra miniştrilor lui Justinian. Sub Heraclius poartă inscripţii greceşti medaliile de monetele de aramă. Gradele militare sunt cu nume greceşti, împăratul se intitulează *Imperator* şi *Basileus* (= mare rege).

Această grecizare corespunde cu pătrunderea în peninsulă a Bulgarilor.

BULGARII. Odată cu Slavii, răscoliţi tot de Avari, au venit şi Bulgarii, popor finic, sub un han *Curt.* Locuiau pe *Volga,* numit după ei (Bolgar = popor (ger)după apă. Curt a lăsat cinci fii, cari au împărţit horda şi au plecat în diferite părţi (unul în Italia) afară de *Isperich* al cincilea, care cu ceata lui s'a aşezat în sudul Basarabiei (Bugeac). Bizantinii au încercat o expediţie contra lui pe la gurile Dunării, iar

[1]) Şi cu albinăritul (albină, stup sunt latine). De altfel, limba noastră e latină nu numai după cuvinte, ci după ţesătura ei... după particule, cu mult mai însemnate decât celelalte cuvinte, după flexiuni, după verbele ajutătoare, după cuvintele cele mai esenţiale şi după multe caractere mai latineşti decât în orice limbă neolatină.

el văzând că Bizantinii sunt slabi, a trecut (679) în Dobrogea şi în puţin timp a supus şapte neamuri slavice.

Se discută, dacă Bulgarii sunt descendenţii acelei hoarde şi au împrumutat dela Slavi limba, sau dacă sunt Slavi cari nu au primit dela hoardă decât numele. Mai probabilă e această teză. Bulgarii, ca şi Varegii în Rusia, au servit numai la urzirea statului. Apoi nu trebue să uităm că trunchiul populaţiunii e format de rassa tracă, ce n'a putut dispărea. Dar iarăşi nu trebuie uitat caracterul violent al poporului, care arată că şi elementul vechilor Bulgari nu e neglijabil.

Până aproape de creştinare, Bulgarii sacrificau câini, practicau poligamia, iar după creştinare stau în biserică descinşi, cu căciula în cap.

Numele barbare *Batbai, Cotrag, Telec, Baian, Onogtag* au inspirat groază Bizantinilor. Au fost cruzi şi cu Slavii, încât 200.000 au fugit în Asia şi s'au aşezat acolo cu voia împăratului. Krum a prins pe un împărat şi a făcut din capul lui pahar de onoare la ospeţe.

CREŞTINAREA BULGARILOR. In a doua jumătate a sec. IX începe lumea slavă să fie atentă la învăţăturile creştine. *Rostislav* din Moravia cere misionari (862) dela Constantinopole. Impăratul a însărcinat pe doi fraţi, *Metodiu* şi *Ciril*, cu creştinarea lor. Cei doi fraţi au tradus câteva cărţi din biblie în limba poporului şi au combinat şi un alfabet potrivit cu sunetele limbii lor.

La Bulgari era un rege Boris, care înţelese că nici Bulgarii nu mai pot rămâne păgâni, când toţi vecinii lui erau creştini. De altfel, creştinismul se păstrase la populaţia romanică, la Români şi se răspândea prin prizonierii luaţi. In urma unui războiu cu *Mihail*, un împărat bizantin, el se botează, luă numele Mihail şi botează pe boierii săi. Pe fiul său Simeon îl trimese la Constantinopole să înveţe limba greacă din copilărie.

Alfabetul alcătuit de Ciril a fost modificat de *Clemens*, episcop în Macedonia, şi sub nume de alfabet cirilic s'a întrebuinţat şi de Români până pela 1860.

Limba în care a tradus Ciril cărţile religioase a devenit limbă în stat şi în biserică. Ea se numeşte *vechia bulgară*, de unii istorici, *vechia slovenă* de alţii, era limba aşa cum se vorbia în Panonia şi în Bulgaria. Până azi se citeşte în biserica Slavilor ortodocşi, deşi poporul n'o mai înţelege.

ŢARUL SIMEON (893—927). Simeon este figura cea mai însemnată din istoria Bulgarilor. A făcut războaie, dar mai ales a îmbogăţit literatura religioasă, în care Bulgarii au servit de model popoarelor slave ortodocse.

Ungurii, fiind chemaţi de către Bizantini contra lui Simeon, el îi atăcă în Bugeac, tocmai când Ungurii erau la pradă în alte părţi, luă robi şi pustii ţara, încât Ungurii au plecat din Buceag în Polonia.

Puterea lui Simeon se întindea mai peste toată Peninsula Balcanică (Nis, Belgrad, Adrianopole, erau bulgăreşti) până aproape de Constantinopole, pe care l-a asediat de mai multe ori. Unii istorici cred că a stăpânit şi peste ţările noastre şi că de aceea am primit în biserică limba bulgărească. Insă n'avem probe sigure de stăpânire bulgărească la noi. Simeon, care în copilărie fusese supranumit semi-grecul, fiindcă studiase clasicii greci, care avea ochii ţintiţi la bisericile şi la palatele poleite cu aur din Constantinopole, în mândria lui nu se puteă gândi la pădurile şi la smârcurile din ţara noastră.

Cât pentru primirea limbii bulgare în biserică, ea se poate explica prin legătura dintre cetăţile depe dreapta Dunării şi dintre noi. Românii au continuat să stea în legătură cu ele şi după creştinarea Slovenilor, căci mulţi Sloveni locuiau la noi.

Predecesorii lui Simeon se intitulaseră *cnez* (dela König) Simeon ca să se potrivească împăratului, se intitulă *ţar* (Caesar), iar pe capul bisericii îl ridică la rangul de patriarh. El purta haine cu mărgăritare, salbă de monete la gât, sabie de aur la coapsă, iar împrejur boerii cu săbii, cu sălbi, cu brăţări.

CADEREA PRIMULUI IMPERIU BULGAR. Copierea naivă a luxului din Constantinopole aduse căderea imperiului. Prinţii căutau să se însoţească cu principese bizantine, cari aduseră certele pentru tron din Constantinopole. Frate se ridică contra fratelui său, unchiu contra nepotului, boeri contra ţarului, izbutesc să întemeeze *tot imperii* în Macedonia şi în Albania.

Luxul boerilor şi rătăcirile religioase au contribuit nu mai puţin. Un popă *Ieremia Bogomil* (mila D-lui) răspândea doctrina dualistă, respingea misterele, nu voiă să se roage în biserică, se ridica în contra autorităţilor. Până azi a rămas o întreagă literatură populară din acea mişcare: Visul Maicii Domnului, Epistolia, Călătoria în Iad a Maicii D-lui.

Biserica nu mai era respectată, ţarul nu mai era ascultat, şi puterea Bulgarilor eră atacată din nord de Ruşi, din sud de Bizantini.

ATACUL RUŞILOR. Ruşii, fiind chemaţi de Bizantini contra Bulgarilor, cuprind Durostorul, sub Sviatoslav, alte cetăţi şi se retrag, dar a doua oară cuprinseră *Preslav* (aproape de Şumla) capitala Bulgariei, înaintară până la Filipopole, decişi să se aşeze în Balcani. Impăratul *Ioan Zemisces*, văzu pericolul, veni contra Ruşilor, închise în Durostor pe Sviatoslav, care fu obligat să se întoarcă în Rusia, iar Bulgaria până la Dunăre fu supusă imperiului (971).

In Macedonia înfiinţase un imperiu boerul *Samuel* cu

fiii săi, cu capitala când la Sofia, când la Prespa, când la Ohrida. Sprijinitorii lui erau bogomili fanatici, dar şi inimicul lor era *Vasile al II-lea*, nu mai puţin fanatic, care după 40 de ani de lupte a desfiinţat statul bulgar.

La început Samuel învinsese, dar apoi înfrângerile urmau una după alta. Trădat de propria sa fată, Samuel pierdu Vidinul, se mai apăra în Sofia, când o armată de 15.000 de Bulgari fu prinsă. Vasile puse să scoată ochii prinşilor, nelăsând decât unul la sută cu un ochiu, şi-i trimise ţarului. Acesta muri de durere, iar peste patru ani (1018) Constantinopole comandă în întreaga peninsulă. Vasile luă numele *Bulgarocton*, ucizător de Bulgari.

BISERICA DIN OHRIDA. Impăratul lăsă independenţa bisericii bulgare. In 1620 fixă la 30 numărul episcopatelor bulgare supuse Ohridei, pe care o scoborî din rangul de patriarhie la cel de arhiepiscopie. Intre episcopate era vechiul Vidin, de care Românii continuau să ţină. Episcopatul Silistrei fusese supus mai dinainte patriarhiei din Constantinopole. De aceea Românii munteni se arătă legaţi de Ohrida, din cauza dependenţii Vidinului, cei din Moldova ne apar legaţi de Constantinopole, căci, prin Silistra, prin cetăţile dela mare, depindeau de patriarhie.

UNGURII. Pe la anul nouă sute, se aşezară în Bugeac Ungurii, sau Maghiarii, dând ţării numele de *Ateluz*, colţ, unghiu, ceeace însemnează şi numele Bugeac. Tara era potrivită pentru vieaţa lor de vânători şi de pescari, cu lacuri multe, cu câmpii în vecinătate, bune de păşunat.

Numele lor primitiv se pare că a fost *Ugri* (oameni) Unguri, iar cellalt nume Maghiari (Ma-ger = poporul pământului) a fost numele uneia din cele şapte hoarde ale lor. Se admite că sunt de aceeaş origine cu Samoezii şi cu Ostiacii, că au venit de peste Urali, şi, că după ce s'au oprit câtva timp în Rusia, s'au aşezat în Ateluz. Bizantinii au vrut să se servească de ei contra lui Simeon, dar răsbunarea acestuia a fost teribilă. Impreună cu Pecenegii, popor turc, a atacat lagărul Ungurilor, când acestia lipseau. Groază Ungurilor de Pecenegi i-a făcut să plece. S'au ridicat, au trecut Carpaţii prin trecătorile Carpaţilor nordici şi s'au aşezat în câmpiile Panoniei, ţară în care, după desfiinţarea Avarilor, se aşezaseră triburi de Slavi, dar care purta numele de „pustia Avarilor".

Roesler, ca să întărească ideia că ţările noastre nu erau locuite de Români, susţine că Ungurii au urcat cursul Dunării până în Panonia. Insă această susţinere este contrară tuturor afirmărilor cronicilor ungureşti, contrară cronicarului Nestor şi se desminte prin descoperiri arheologice. Ungurii au trecut dar Carpaţii prin Galiţia, iar Transilvania au cucerit-o cu mult mai târziu.

In Rusia i-a cunoscut un călător arab, care raportează

că mâncau carne de cal şi de lup. In Panonia au continuat să mănânce carne crudă, să întrebuinţeze ca leac praf din inima uscată a inimicului. Călăreau pe cai mici şi iuţi, acopereau pe inimici cu ploaie de săgeţi, cu cari nimereau chiar din fuga calului, căci de mici se exercitau la mânuirea arcului. Nu puteau însă cuceri cetăţi. Atacurile lor au provocat schimbare în modul de luptă. Inainte, armatele se compuneau din pedestraşi, după ei au început să se compună din cavaleri.

Aşezându-se în Panonia, Ungurii au despărţit pe Slavii din nord de cei din sud. Ei au supus şi au asimilat pe Sloveni, de aceea în limba ungurească există mulţime de cuvinte slave. Au desfiinţat statul Moravilor şi au inspirat groază apusului.

Incă din 900 cercetează Germania, în care apoi năvălesc sistematic, jefuind provincie după provincie, Bavaria, Suabia, până în Alsacia, până în Lorena. Atacurile lor unesc pe Germani şi-i fac să aleagă un rege. Henric I la început le plăteşte tribut, mai apoi câştigă o luptă contra lor, iar fiul său Otto cel Mare îi învinge (Lech) rău în 955. Ungurii mai conteniră năvălirile în apus, dar nu le uitară cu totul, cum nu lăsară neatins nici imperiul bizantin.

CREŞTINAREA UNGURILOR. Prin amestec cu sclavii creştini, Ungurii şi-au schimbat tipul fizic, au fost cuceriţi de supuşii lor, şi-au schimbat şi credinţele, încât azi nu se ştie nimic din vechia lor religiune. La început au primit credinţa creştină din Constantinopole: un şef căzut la Lech era creştin. *Geiza I-iu* marele cap, care zicea că se trage din *Arpad*, sub care se aşezaseră Ungurii în Panonia, se hotărî să primească creştinismul după stăruinţele soţiei sale, prinţesă poloneză. El botează şi pe fiul său *Ştefan*, mai înainte *Vayk, Voicu*, pe care-l căsători cu o prinţesă bavareză. Geiza păstra şi religia păgână, Ştefan (995—1038) ca şi Boris, impuse supuşilor săi să se boteze şi strivi pe cei ce i se opuneau.

Temându-se de influenţa clerului german, Ştefan ceru papei titlul de rege şi episcopate cu episcopi naţionali, în schimb el făcea statul feudă a scaunului papal. *Silvestru* al II-lea de origină Francez, primi oferta lui Ştefan, care-i putea servi de instrument. De atunci regii unguri au purtat titlul de *maestate apostolică* şi s'au bucurat de mari privilegii la scaunul papal.

INSTITUŢIUNILE SFANTULUI ŞTEFAN. Inainte de Ştefan nu era la Unguri rege unic, ci mai mulţi capi. Ştefan a creiat statul unguresc. El a făcut din Ungaria monarhie, a împărţit-o în comitate cu comiţi, a instituit episcopate, a în-

trodus instituţiile feudale din Germania. A organizat înarmarea ţării, regulând cum să răspunză fiecare la chemarea în războiu, a încurajat aşezarea străinilor şi cerea sfat unei adunări, compusă din episcopi şi din funcţionarii cei mari.

Urmaşii săi, au atras colonişti germani prin acordare de mari privilegii. Numele căpeteniilor a rămas localităţilor *(Hermanstadt, Michelsberg)*... Pe Somes, pe Mures au venit poate din sec. XI, iar la începutul sec. XII s'au aşezat în sudul Ardealului *oaspeţi* din Flandra, din Saxonia. Ei aveau drept de a se administra singuri, de a luă parte la adunări, de a avea preoţi proprii.

PECENEGII. Popor de origine turcească, nu lucrau pământul ci trăiau din dijmele supuşilor şi din jafuri la vecini. Luaseră locul Ungurilor în Ateluz şi ca vechii Sciţi cutreierau câmpiile.

Trăgeau bine cu arcul, treceau râuri pe burdufuri de piele, bine cusute, încât apa nu pătrundea în ele.

Pecenegii nu ascultau de un cap, triburile se luptau între ele. Unii au trecut la Bizantini şi au fost colonizaţi în Bulgaria, alţii au fost învinşi de Alexios Comnen care a ucis „copiii şi mamele lor", alţii fiind atacaţi de Cumani s'au refugiat în Ungaria, s'au aşezat pe la Tisa, chiar în Transilvania, unde se numiau *Bişeni*. Dela ei a rămas în Dobrogea numele râului *Peceneaga*.

Alături cu Pecenegii se pomenesc şi Români, pe malul Dunării la Silistra, până spre Măcin. Primul stat românesc trebuie să fi fost înfiinţat de Bizantini în sec. XI, cu limbă de stat slavonă, la Silistra. Acolo a fost *Tatu, Haliş, Seslav, Saccea*. Domnia românească trebuie să se fi numit „Vlaşca" cum numiau Bulgarii Ţara Românească. Acea domnie românească se păstrează în vorba „Vlaşca şi Teleorman" (care însemnează stăpânire nelimitată) şi în numele acelui judeţ.

CUMANII. Fraţi mai puternici ca Pecenegii, i-au împins pe aceştia peste Dunăre şi peste Carpaţi. Centrul puterii lor a rămas în Rusia până la năvălirea Tătarilor şi cronicile ruseşti sunt pline de lupte cu ei. Rusia sudică se şi numia *Cumania Albă*, ţările noastre *Cumania Neagră*, fiindcă la popoarele fino-turceşti (Unguri, Bulgari, Cumani) cuvântul alb designa locul hordei celei mai mari, cuvântul negru designa locul hordei celei mai mici, însemna dar mare şi mic.

Se credea că regele *Ladislas* a adus pe la 1090 şi a aşezat ca apărători ai Transilvaniei contra Cumanilor pe *Secui*, singurii Unguri locuitori ai munţilor, ei au fost aduşi însă mai târziu de *Teutoni*, cărora un rege ungur le va da ţara Bârsei.

Cumanii treceau Dunărea, deaceea împăratul *Manuel Comnenos* a întreprins prin ţara noastră o expediţie contra lor. I-a bătut într'o pădure întunecoasă „Tenuorman" (Teleorman=pădure sălbatică, nebună, turc. deli). Într'un chip oarecare, împăratul a ridicat pe Români, căci în expediţiunea contra Ungurilor a fost ajutat de Românii din Muntenia şi de cei din Moldova. Numeroase monete bizantine, găsite la noi, dovedesc legături între noi şi imperiul bizantin.

După moartea viteazului Manuel, imperiul s'a slăbit prin revolta Românilor şi Bulgarilor, cari au întemeiat un stat nou. Cumanii ajutau pe răsvrătiţi, dar s'au slăbit în aceste lupte, încât n'au putut

rezista Tătarilor şi au fugit în Ungaria. Acolo s'au creştinat şi locurile poartă numele lor, iar regii Ungariei s'au putut intitula *regi ai Cumaniei*.

Dela Cumani ne-au rămas câteva nume de localităţi şi de persoane: *Comani, Comana, Coman, Oituz*.

ELEMENTUL ROMANESC DIN NORDUL ŞI SUDUL DUNARII.

In secolul XI s'a terminat procesul de asimilare care se îndeplinea dela căderea Romanilor în toate ţările. Din sec. XI nici un popor nu se mai numeşte roman în apus, ci toate poartă numele poporului barbar, care a întemeiat statul. In sec. XI ies la iveală popoarele noi, nu numai în răsăritul european, dar în întreaga Europă (Spania creştină, Danemarca, Suedia, Polonia) şi chiar în Asia, căci Siria, Persia din sec. XI-a seamănă cu Siria şi Persia de azi, nu cu cele din anticitate.

In acest secol apare şi poporul nostru cu numele de *Valahi* în cronicarii bizantini şi mai întâiu în peninsula Balcanică. Prima menţiune vine din sec. VIII [1]). Se spune (967) apoi despre o căpetenie a Bulgarilor că a fost ucis de nişte „Valahi călători". Ţarul Samuel întărise contra Bizantinilor o localitate *Kimbalongu*. La nordul Dunării ne apar în sec. XII când dau ajutor împăratului Manel contra Ungurilor, şi când au prins pe un print bizantin, care fugea în Galiţia şi l-au dat (1164) împăratului. In sfârşit, cronicarii bizantini repetă mereu că la răscoala lui Petru şi Asan le-au venit în ajutor Valahii de peste Dunăre.

In Transilvania găsim numele propriu *Crez (Creţu)* în 1135. Altele de mai târziu dovedesc întinderea elementului românesc în toate ţările noastre. Cu mare stăruinţă şi cu multă pătrundere, învăţaţii noştri au rezolvat această chestiune în mod sigur.

LOCUINŢELE ROMANILOR. Aşa dar, în sec. XI poporul român locuía în nordul Dunării şi nu numai în munţi în cari s'ar fi adăpostit, ci în munţi, în văi şi în câmpii până la Dunăre, ba trecea şi Dunărea (Tatu). Cu bâta păstorească şi cu plugul, Românii s'au păstrat peste toată Dacia

[1]) In însemnarea unei mânăstiri (Castamunitu) se spune (780) că Vlahii au ajuns până la muntele Atos, unde călugării i-au creştinat.

Se pare, însă că sunt româneşti numele dintr'o inscripţiune grecească, pusă pe vasele tezaurului, cunoscut sub numele de «tezaurul Attila» dintre 700—1000 şi găsit în Sân-Miclăuş (Torontal): **Buila soapan** (Boilă jupân) şi **Butaul soapan** (Butăul jupân).

dintre Tisa, Nistru şi Dunăre, iar centrul românismului a fost ţara, care poartă numele naţional „Ţara Românească, teritoriul în care naţionalitatea română s'a păstrat mai compactă tot timpul evului mediu, teritoriul românesc per excellentiam [1])".

ROMANII IN PENINSULA BALCANICĂ. In sudul Dunării existau Români pretutindeni, ca o apă întinsă. Tesalia se numia „Vlahia Mare" Epirul „Ţara Vlahilor" Etolia „Vlahia Mică". In Moesia era o Vlahie albă, apoi în Dobrogea, în Tracia. In Serbia găsim primele nume proprii: Vladul Dragul, Stanul, Neagul, cum şi nearticulate Şerban, Bucur, Bun. Nu toţi Aromânii erau păstori, unii erau agricultori, negustori, cărăuşi, meşteşugari. Trăiau în oraşe proprii, îşi alegeau capi, cari în româneşte însemnau „aleşi" cum s'au numit capii satelor noastre până acum vre-o 50 de ani. Pe Aromânii din Tesalia îi descrie în sec. XI-a un cronicar bizantin, că în aprilie trimiteau oile ca să pască în Macedonia, până în septemvrie, nerămânând în sat decât membrii cei mai de seamă ai poporului. In secolul XI s'au şi revoltat contra împăratului, conduşi de capi însemnaţi, unul Nuculiţa, altul Borivoi.

Asemănările dintre dialectul român şi aromân arată că au existat relaţiuni continui între Românii din nord şi cei din sud, relaţiuni cari nu s'au întrerupt niciodată. Asemănările nu exclud însă deosebiri, căci fiecare dialect s'a desvoltat în medii deosebite.

IMPERIUL ROMANO-BULGAR. Aromânii s'au ridicat la însemnătate istorică spre sfârşitul sec. XII, răsculându-se contra stăpânirii bizantine şi restabilind împreună cu Bulgarii imperiul lui Simeon.

După Manuel, imperiul a căzut pe mâinile unor împăraţi incapabili, cari l-au dus la ruină.

Isac Anghel în 1186 scoase biruri grele în tot imperiul, cu ocazia căsătoriei sale cu fata unui rege ungur. Păstorii români din Balcani, cei mai greu loviţi, căci darea se lua depe vite, au trimis la împărat pe aleşii lor, doi fraţi, Petru şi Asan ca să ceară dreptate. Au fost însă rău primiţi, unul chiar pălmuit de demnitarii împărăteşti. Cei doi fraţi se unesc cu Bulgarii, ştiu să aprindă încrederea prin profeţii religioase, câştigă biruinţa în loviri mici, Asan îşi pune o coroană, iar când sunt bătuţi într'o luptă mai mare, se refugiază la nordul Dunării. Cu ajutoare dela Români şi dela Cumani, cei doi fraţi se întorc, surprind pe împărat într'o vale strâmtă, prăvălesc asupra lui stânci şi bolovani, încât împăratul scapă fără coif. Petru şi Asan se întinseră până la mare spre răsărit, până la Nis spre apus, cuceriră şi Sofia. In 1189 pe când Frederic Barbarossa trecea în cruciată, Petru îi promise 40.000 de Bulgari şi de Cumani, ca să cucerească Constantinopole, dar să-i recunoască titlul de împărat. Frederic a refuzat, însă imperiul bizantin tot a căzut peste câţiva ani. Insă şi capii răscoalei au pierit, căci Asan a fost ucis de o rudă a sa, aţâţat de Bizantini, iar Petru a avut aceeaş soartă.

[1]) I. Bogdan: Despre Cnejii Români.

IONIŢA (Ioannitius 1197—1207). Al treilea frate, numit de Bizantini Calloianus, s'a arătat un mare inimic al Bizantinilor, cum fusese Vasile al Bulgarilor. Cuprinse cetăţi şi se purta crud cu prizonierii. Când acest inimic făcea zile rele imperiului, un altul se iveşte cu cruciata IV-a, care înfiinţează imperiul latin de răsărit (1204). Inainte de acest eveniment, papa Inocenţiu al III-lea trimisese lui Ioniţă scrisoare în care-i spunea că a aflat de originea lui romană şi-l îndemna să treacă la biserica romană, ca să fie şi după credinţă ceeace este şi după neam. Ioniţă i-a răspuns cu evlavie, i-a cerut însă coroana imperială. Un legat papal a venit şi l-a încoronat ca *rege al Bulgarilor şi al Valahilor* (1204).

Balduin împăratul latin din Constantinopole, pretindea să ia provinciile imperiului bizantin şi porni cu războiu. In lupta dela Adrianopole (1205), Ioniţă câştigă victoria şi prinse pe Balduin, care fu aruncat la Târnova în închisoare unde se zice că a murit în chinuri groaznice. Dar nici învingătorul n'a trăit mult şi a fost ucis, ca fraţii săi. Un nepot de soră, *Borilă*, luă locul lui Ioniţă până ce fu răsturnat şi el de fiul lui Asan.

IOAN ASAN II (1218—1241). A fost cel mai însemnat dintre Asăneşti, viteaz în războaie şi priceput administrator. Intr'o inscripţiune spune că statul lui atinge trei mări, fiindu-i nesupuse „numai oraşele de lângă Tarigrad şi acest oraş, pe care le ţin Francii". In Târnova erau biserici, palate, negustori numeroşi. Era blând şi tolerant, Bogomolii se înmulţiseră în statul lui Asan.

Luptele cu imperiul latin au avut de urmare cearta cu papa şi despărţirea de Roma a bisericii bulgare. Târnova fu ridicată din nou la gradul de patriarhie. Mai mult, Asan

trecu de partea împăratului Frederic al II-lea, în lupta dintre biserică şi imperiu, ceeace făcu pe papă să ajute pe Latini şi să îndemne pe regele Ungariei la cruciată contra lui.

Cruciata nu s'a făcut, căci au năvălit Tătarii, tocmai când alte familii au condus statul, întemeiat de o familie când a murit şi Asan. După el a fost un timp de scădere.

NĂVĂLIREA TĂTARILOR. PRIMELE ORGANIZAŢII POLITICE ROMÂNEŞTI LA NORDUL DUNĂREI.

TATARII. Năvălirea celor din urmă barbari a fost descrisă ca mai grozavă decât toate; se pare însă că s'a exagerat şi numărul şi cruzimea Tătarilor.

Mai întâiu au bătut la *Calca* (lângă Don) pe Ruşi, cari erau aliaţi cu Cumanii (1223) şi s'au retras; apoi în 1241 au străbătut Rusia, Polonia, Germania şi Ungaria. Mai multe hoarde au jefuit Transilvania. Una trecând prin ţara Ilaoute s'a întâlnit cu armata lui *Bezerenbam* şi l-a bătut. Alta a trecut munţii la *Cara-Ulag* în ţara lui *Mishlav*. Astfel descrie în secolul XIII o cronică arabă expediţiile Tătarilor în ţările noastre. Unii istorici ai noştri zic că Ilaoute e râul Olt, că Bezerenbam e banul Basarab, că Mishlav e Seneslau, despre care vom vorbi. Critica mai nouă pune la îndoială aceste potriveli.

DRUMURI COMERCIALE LA DUNARE ŞI MAREA NEAGRA. Prin ţările noastre, după stabilirea imperiului tătar erau drumuri comerciale, pe cari treceau mărfurile aduse din apus spre sud la Dunăre, şi spre răsărit la Marea Neagră. Aceste drumuri urmau cursul apelor. Pe Olt trimiteau Saşii din Sibiu mărfurile lor, cari staţionau la *Slatina*, o veche întărire chiar din timpul Slavilor. Apoi atingeau Turnu-Măgurele, vechiul Turris, unde Justinian a stabilit oraşul de negoţ al Slavilor cu imperiul şi peste Dunăre Nicopole. Din Braşov, Saşii trimiteau aceleaşi mărfuri pe drumul Dâmboviţei, al Prahovei, al Teleajenului, sau al Buzăului şi atingeau Giurgiul, cu staţiune poate la Bucureşti, sau la Cetatea de Floci (Cetatea lânei) care se pare, că e veche şi că exporta lână, sau la Brăila numită aşă după un moş Brăilă. La Brăila veneau corăbii bizantine să încarce grâne. Ducea un drum şi la Chilia, unde se aduceau colonialele, cunoscute sub numele de marfă tătărască.

In Moldova drumurile mergeau tot pe râuri în deosebi pe Siret, unde mai târziu erau târgurile înşirate până la

Chilia şi până la Cetatea Albă. Acî influenţa venea dela Saşii din Bistriţa şi dela oraşele polone.

Dintr'un act dela începutul secolului al XV-lea vedem că se ducea la noi marfă fină: postavuri de Louvain şi de Colonia, şepci franţuzeşti, arcuri, săgeţi. Tot pe atunci, negustorilor poloni nu li se da voie să fabrice bere în capitala Moldovei, probabil ca să nu concureze pe localnici.

Din ţară se ducea mai ales peşte. Celeiul este numit de Bela al IV-lea (1247) Brăila şi Cetatea de Floci sunt numite mai târziu. Se duceau vite, a căror vamă o fixează primele învoieli acordate Braşovenilor. Se ducea ceară, miere şi vin.

De prin secolul al XIII-lea relaţiunile comerciale încep să fie vii cu lumea tătară, şi ţările noastre se găseau pe drumul acestei lumi, iar urmare necesară a intensităţii relaţiunilor a fost chiar întemeerea principatelor noastre.

RELAŢIUNILE ASĂNEŞTILOR CU ROMÂNII DIN STÂNGA DUNĂRII. Pe timpul Asăneştilor, tările noastre erau sub stăpânirea nominală a Cumanilor. Aceştia erau aliaţi ai Asăneştilor, le-au dat ajutor în luptele cu Bizantinii şi cu Latinii, nu puteau dar Asăneştii să stăpânească la nordul Dunării, dar au exercitat puternică influenţă religioasă şi politică, deoarece Românii erau colaboratorii lor în opera de eliberare. Legăturile religioase neîntrerupte cu cetăţile Dunărene, apoi ierarhia politică dela curtea ţarilor trebuia să se impue Românilor. Originea românească a familiei Asăneştilor ne-ar îndreptăţi să vedem pe Români împlinind un rol mai mare şi în spirit românesc, însă formele culturale atunci nu erau naţionale, ci creştine şi se desvoltau numai prin biserică, iar aceasta era de limbă slavă. Asăneştii, ca şi Corvinii de mai târziu, au pus vitejie mare, talente politice însemnate în folosul unor cauze cari nu erau româneşti, deaceea sunt revendicaţi de către popoarele pentru cari au lucrat. Prin imitaţiunea Asăneştilor se explică numele de Ion în titulatura domnilor noştri, cum prin ea se explică numele unor boierii în ierarhia demnitarilor, în fine toată organizarea de stat, prin care noi semănăm cu statele slavo-bizantine şi ne deosebim de statele romano-germanice.

Manuel Comnen a întreprins expediţiunea de care am vorbit în 1164. A atacat şi Ungaria proprie şi Ardealul prin Muntenia. In această din urmă armată, cronicarul spune că erau „o mare mulţime de Vlahi din părţile dela Marea Neagră, despre care se zice că sunt urmaşi ai vechilor coloni din Italia". Se zicea într'o inscripţie pe o cruce, ridicată în amintirea victoriei, că s'a câştigat „cu braţul Ausonilor", adică al Latinilor dela Dunăre.

Cu căderea Constantinopolei sub Latini, regele Andrei al II-lea găseşte calea tărilor noastre pe urmele cavalerilor teutoni. Andrei adusese acest ordin şi-l aşezase în ţara Bârsei (1211) ca să apere Transilvania de Cumani. Cavalerii începură să construească cetăţi de piatră şi oraşe (Braşov), trecură munţii în Muntenia şi aşezară colonie în Câmpulung, iar în Moldova începură creştinarea Cumanilor, pentru cari Papa le promise un episcop. Li se da voie să ajungă

până la hotarele *Brodnicilor* (= locuitorii vadurilor, Români la trecătorile râurilor din Moldova). Când însă voiră să treacă peste capul regelui şi să supună direct papei stăpânirile lor, regele îşi ia darul înapoi, îi goneşte cu armata, spre binele lui şi al nostru, căci ne-ar fi aşteptat şi pe noi soarta Prusilor (1225).

Andrei continuă opera cavalerilor, înfiinţă un episcopat în ţinutul Putnei, Românii însă nu voiau să stea în legătură cu episcopul catolic, deaceea papa atâta zelul regelui contra „Walatilor" cari primesc tainele dela nişte pretinşi episcopi de rit grecesc şi cari disprețuesc biserica romană. Mai mult, papa se teme că Saşii şi Secuii s'ar contopi cu Românii într'un singur popor şi ar trece la biserica grecească.

La granita despre Bulgaria, Andrei a înfiinţat un banat, o căpitănie la Severin, al cărui teritoriu se întindea în Oltenia şi în Banat. Primul ban din 1233 coincide cu încercarea neizbutită a Ungurilor de a cuprinde Vidinul, deşi Andrei a adăugat la titlurile sale şi pe cel de rege al Cumaniei.

Astfel stăpânirea ungurească se cobora în ţările noastre dela munte spre câmpie, prin pătrunderea Saşilor şi a Secuilor, prin autoritatea militară a banului de Severin. Regele încuraja colonizarea germană în noile ţinuturi. Pe un *Conrad* l-a împodobit cu titlul de conte şi-i permitea să se întindă cât va putea pe Olt, la sud de râul Lotru. A şi întemeiat Conrad un castel *(Lothurvar)* care însă n'a avut norocul Herman-stadtului. Tot Conrad se crede că a întemeiat pe Arges castelul, ale cărui ruini sunt cunoscute sub numele de *Cetatea lui Tepeş*.

Dedesubtul tuturor acestor pofte şi pretenţiuni, poporul nostru îşi ducea mai departe viaţa sa obişnuită de veacuri, ascultând de cnezii şi voevozii săi, cu atribuţiunile lor tradiţionale.

PREFACERILE ADUSE DE NAVALIREA TĂTARILOR. Ca o vijelie curătitoare a trecut năvălirea Tătarilor peste toate aceste castele, episcopate, comitate... Nomazii barbari, Cumanii, Pecenegii, cari mai rămăseseră pe la noi au fost măturaţi, castelele de graniţă ale Secuilor au fost arse, mânăstirile Saşilor arse şi dărâmate. Regele Bela al IV-lea se zicea că a pierdut în luptă 200.000 de oameni, ceeace trebue redus, ca multe ce ni se raportează despre Tătari. Abiă scăpând cu viaţă, Bela fugi la Adriatică din cetate în cetate, până ce Tătarii se retraseră.

DIPLOMA LUI BELA IV (1247). Regele ungur, om întreprinzător şi priceput, ca să apere regatul contra unei noi năvăliri tătare, se întoarse la cugetul tatălui său şi aduse alt ordin de călugări armaţi, *ordinul Ioaniţilor*, cari nu mai aveau rost în Palestina. Printr'un act vestit le dăruia toată ţara Severinului (terra de Zevrino) cu munţi, cu tot ce se ţine de ea, împreună cu chinezatele (cum chenezatibus) lui Ioan şi Farcas, până la Olt, excentează însă ţara chinezatului lui *Litovoi* [1]) voevodului, pe care le lasă Valahilor, ca şi mai înainte. Mai dă cavalerilor toată Cumania, afară de ţara lui Seneslau (terră Seneslai) voevodul Valahilor, cărora le-o lasă cum au ţinut-o şi mai înainte.

Regele îi obligă să apere regatul contra păgânilor, contra Bulgarilor, contra shismaticilor. Obliga şi pe Români să stea în ajutorul

[1]) După d-l Iorga, urmat de I. Bogdan. Alt Litovoi în 1407, doi în cronicarii bizantini, asemănat Berivoi, Radivoi. Alţi învăţaţi au cetit Lytuon (Onciul) Litvan Lytean, Lyrtioy (Roesler).

cavalerilor cu armamentul lor, iar cavalerii să ajute Românilor. Demne de atenţie sunt rezervele regelui în acordarea veniturilor: pe unele le dă în întregime, altele pe jumătate, din cauză că erau mari şi nu-i convenea să renunţe la ele, astfel erau veniturile morilor şi ale pescăriilor. Tot însemnată e prezenţa boerilor, numiţi *majores terrae*, pe cari regele îi scuteşte de judecata cavalerilor, în caz de condamnare capitală şi le dă dreptul de apel la judecata regală.

Din această diplomă se vede că Românii trăiau în mici ţărişoare, cu capi, cu organizare militară, cu proprietari, cu mori, cu negustori de peşte.

ROMÂNII IN MOLDOVA. Românii cari au ajutat pe Manuel în Ardeal, spune deslușit cronicarul, că erau din cei de pe lângă mare, nu Aromâni din Peninsulă. Tot în Moldova erau Românii cari au prins pe prințul fugar în Galiția, cum şi Românii despre cari scrie papa (1234) că atrag la ei pe Secui şi pe Saşi. Aceştia locuiau prin Putna, cei de mai înainte, prin Câmpulungul Bucovinei, încât ar fi dreaptă spusa lui Cantemir că în *Vrancea*, în *Câmpulung*, în *Tigheciu* au existat republici (confederaţii de cnezi) mai vechi decât întemeierea principatului Moldovei. Tighecenii ar fi Brodnicii citaţi de Andreiu şi de papa. Ei se găsesc în analele ruseşti, citaţi alături cu Cumanii. Erau locuitori la vadurile depe Prut şi Nistru, au trecut chiar acest râu, ca Românii de azi. Analele ruseşti ne spun că în 1223 au fost pe partea Tătarilor. Invaziunea acestora a pus hotar expansiunii lor şi a fost un bine, ca să nu ne pierdem în câmpia rusească.

Câmpulungenii ar fi confederaţiunea de cnezi dela hotarele Galiţiei cunoscută şi sub numele de Bolohoveni, cari s'au întins până la Bug, pe la 1150. Sub cnezii lor s'au luptat contra Rușilor, ca aliaţi ai lui Andreiu al II-lea în sec. XIII.

PRINCIPATE SLAVE. Slovenii din ţările noastre aveau căpetenii cu cari s'au luptat generali bizantini, dar prinţi cu state determinate n'au existat la noi. Există o diplomă din 1134 dată de un prinţ al Bârladului, care hotărăşte negustorilor să plătească vamă la import numai în Bârlad, Tecuciu şi în celelalte oraşe..., iar la export numai în Haliciul Mic (Galaţi). Această diplomă e falsă şi învăţaţii nu ţin seamă de ea [1]).

MUNTENIA INAINTE DE INTEMEIEREA DOMNIEI. Invaziunea Tătarilor a fost o întrerupere în viaţa obişnuită pe care o duceau ţările noastre, Bulgaria şi Ungaria. Tătarii s'au retras în Rusia, unde au întemeiat statul Hordei de aur, iar din când în când îşi aduceau aminte de câmpiile noastre, fără să turbure prea mult începuturile statelor.

Ioaniţii se pare că au stat puţin în Banatul Severinului, pentru care încep iar lupte între Unguri şi Bulgari. Un magister *Laurentius* învinge pe Bulgari şi rămâne ban pe la 1263. Numele de Severin, unii istorici îl pun în legătură cu cetatea împăratului roman, alţii cu numele unei seminții slovene, poate că vine însă dela numele unui jude (cnez). Unul din bani „Miked" era de origine românească.

Pe sub munte, spre răsărit, erau cnezii Ioan şi Farcaş poate prin *Vâlcea*, iar nume propriu al vreunui jude. Contele Conrad ştim că-şi construise un castel pe Lotru, şi poate castelul de pe Arges.

[1]) Diploma Bârlădeană. Ion Bogdan.

Numele Lotrului, unii istorici au căutat să-l derive dela o localitate romană, poate să derive însă dela vreun lotru, fur vestit.

Mai important este voevodul Litovoi, despre care vom vorbi.

Mai spre răsărit se aşezaseră Saşi în Câmpulung, unde se găsesc mult timp. Pe sub munte, tocmai spre Râmnic, satele româneşti veneau în atingere cu episcopatul catolic de pe Milcov.

Voevod cunoscut în Muntenia ştim că era Seneslau, a cărei aşezare trebuie să fi fost în oraşul românesc, care poartă numele de reşedinţă domnească, Curtea de Arges.

Bisericile româneşti trebuie să fi fost de lemn, cum sunt la munte până în zilele noastre. Episcopie Românii n'au avut, căci episcopi erau numai în cetăţi şi noi n'aveam cetăţi. Aveam episcopi de ţară (horepiscopi) ca în biserica primitivă şi ca la Irlandezi. Ei hirotoneau preoţi, iar ei înşişi primiau darul dela episcopiile recunoscute din Vidin, Durostor, Vicina. Cei mai mulţi trebuie să fi fost slavi, căci limba era vechia slavonă, iar scrierea era cirilică.

ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ŞI POLITICA DE CATOLICIZARE A REGILOR ANGEVINI.

Până în secolul al XVIII-lea, vechimea Românilor în Ardeal nu se punea în discuţiune. Toţi învăţaţii primiau afirmarea cronicarului Nestor că Ungurii au găsit pe Români, când s'au aşezat în Panonia, afirmare primită de toate cronicile ungureşti şi mai ales de cel mai vechiu cronicar ungur, *notarul anonim al regelui Bela.*

Numai în urma desvoltării naţionale, numai după ce Românii au început să ceară egalizare politică cu Ungurii, s'au ivit învăţaţi, cari au contestat vechimea poporului nostru în nordul Dunării, şi au vrut să arate că noi suntem un popor aşezat mai târziu în statul politic întemeiat de Unguri, că suntem un popor *tolerat*, că n'avem dreptul de egalitate cu ei.

Insă, în tot timpul regalităţii ungureşti, Ardealul avea în regat poziţie privilegiată, cu un cap propriu, numit voevod. Numai Ardealul avea in Ungaria voevod, iar acest nume este traducerea în slavoneşte a titlului duce. Ungurii au păstrat acest titlu pe care l-au găsit la căpeteniile Românilor. Ei au lăsat locuiorilor şi alte drepturi, căci ţara era întinsă, iar numărul Ungurilor era mic, încât au venit şi străini de s'au aşezat în diferite regiuni.

Notarul, foarte pe larg spune că în ţările noastre erau mai multe ducate: al lui *„Gelou dux Blacorum"* în Ardeal, al lui *Menumorut* în Crişana şi al lui *Glad* în Banat. Despre cele două din urmă, cronicarul dă să se înţeleagă că depindeau de imperiul bulgar şi că populaţia era compusă din Români şi din Slavi. Despre Gelou povesteşte că s'a bătut

cu Ungurii conduşi de *Tuhutum*, dar că a fost învins şi ucis la râul *Copuş*, iar locuitorii „văzând moartea domnului lor, de bună voie dând dreapta şi-au ales domn pe Tuhutum" şi i-au jurat credinţă, la un loc ce se cheamă de atunci *Escule* (eskülö-jurământ).

Românii ar fi avut dar duci, iar în ţinuturile vecine cu Bulgarii ducii ar fi fost Bulgari, sau ascultători de Bulgari, cari ar fi fost domni în ţările noastre, după părerea unor istorici, dela Cubrat până la căderea imperiului bulgăresc.

Roesler nu primeşte mărturia notarului, declară că cronica anonimă este o înşirare de poveşti, imitată după cartea lui Iosua, căci şi Ungurii sunt conduşi de D-zeu şi biruesc în toate părţile; că inventează fapte ca să explice nume de localităţi: *Esculeu, Gyla, Salamkenem...* că notarul nu este cu un secol mai vechiu, ci de pe la 1240. Toate criticile de exactitate şi de detalii pot fi admise, însă trebuie să fie adevărat drumul pe care zice notarul că au venit Ungurii, căci se dovedeşte cu resturi arheologice; trebuie să fie adevărată mărturia că Ungurii au găsit aici pe Români, căci se dovedeşte şi prin alte probe, între altele prin mărturia cronicarului Nestor. Românii n'or fi avut duci ci cnezi, dar cnezi se numiau şi prinţii Bulgarilor până la Simeon; n'or fi fost supuşi Bulgarilor (Roesler dovedeşte că Bulgaria nu s'a întins la nordul Dunării) ci independenţi: în tot cazul afirmarea unui mare demnitar ungur, cum a fost notarul, chiar la 1240, că Românii cu câteva sute de ani înainte aveau duci şi că trăiau în Ardeal, este un testimoniu de o valoare neprețuită.

Ungurii nu s'au aşezat în Ardeal decât dela începutul secolului al XIII-lea de când au început să se aşeze în sate şi în oraşe. Până atunci, în secolul al XII-lea ei locuiau în colibe de trestie, iar vara sub corturi, aşa încât oraşele ardelene nu s'au întemeiat de Unguri, ci s'au desvoltat din satele române slovene vechi, ori s'au întemeiat de coloniştii străini, veniţi din apus. Coloniştii germani veniţi pe la sfârşitul secolului al XII-lea au întemeiat oraşul *Sibiu* (dela râul Cibin) Clujul şi altele.

Prin secolul al XIII-lea au început şi Ungurii să urce cursul râurilor *Someş, Criş, Mureş*, atraşi de minele de sare şi de argint (nu de aur). Ei nu se simţeau bine într'o ţară de munţi şi de păduri, târziu au ocupat sudul Transilvaniei, în urma Teutonilor. Aceşti cavaleri au aşezat la trecătorile Transilvaniei pe Ungurii Secui, ca să apere acele trecători în contra Cumanilor.

Până în secolul al XIII-lea puterea Ungurilor era împiedicată de puterea imperiului bizantin, sub a cărui influență erau regii unguri: *Bela al III-lea* fusese crescut la Constantinopole.

După înființarea imperiului latin de răsărit, *Andrei* al II-lea fiul lui Bela, urmează exemplul cavalerilor teutoni și începe înaintarea spre sud, întemeind banatul Severinului (1233)....

Fiul său urmează mai departe politica lui Andrei, dar sub urmașii săi încep certe pentru tron, dinastia se stinge și o nouă dinastie a Angevinilor începe.

STAREA ROMANILOR SUB UNGURI. In țările românești ocupate de Unguri se vede influența românească. Numele de râuri, de munți, de așezări omenești se deosebesc de cele din Ungaria proprie. Râurile Criș, Mureș, Bârsa, Someș, Tisa, Timiș, muntele *Sorul,* localitățile Cârța, Cricov, Cernigrad, Abrudul, Ampoiul, cum și nume traduse în ungurește cu însemnări din viața pastorală ca *fântâna mielului*.. sunt românești, moștenite dela Romani, sau adoptate de noi dela Slovenii asimilați.

Organizațiunea românească cu cnezi și cu voevozi a fost imitată de Sași și de Secui, a fost păstrată de Unguri ca instrument de administrație și de stăpânire. Cnezul garantă de siguranța statului, el ridica dările, îndeplinea obligații militare și, mai ales, judeca în pricinile mai mici. Această atribuție era cea mai importantă, deaceea la început se chema *judec, județ, jude*. Scaunul de judecată ajunsese să semnifice circumscripția judiciară și administrativă, deci a fost luată de Secui (scaunele săcuești) iar Sașii împodobiră cu atribuțiile cnezului pe capul comunității lor, numit la început *gereb* și interpretat apoi *graf* (comes). Gereb, cnez, era Laurențiu din Câmpulung, nu graf occidental. Astfel *oaspeții saxoni* au imitat organizația sătească a Românilor.

Cnezi erau în fiecare sat, uneori mai mulți în acelaș sat. Uneori cnezul adunase și întemeiase satul din învoirea unui superior, a regelui. In acest caz dreptul de cnez se moștenea, proprietatea lui era mai mare și liberă de dări, cu drept de moară, cu obligațiune la muncă din partea sătenilor.

Cnezii nu erau nobili, dar mulți din ei au devenit nobili și catolici, încât au dispărut în nobilimea ungurească, pe când alții au căzut în rândul iobagilor. Cel dintâiu cnez

înobilat și cunoscut trăia pe la 1326. Apoi au dispărut, și numai în Banat numele *chinez* se mai păstrează, ca să însemne pe primar în sat.

Voevod era mai mult decât cnez, uneori cap de țară pe cursul unei ape, alte ori cap de sat. La Slavi numele însemna general, cu însărcinare temporală, la Români era *dominus,* administrator și judecător. Acest caracter s'a impus Ungurilor, cari au lăsat Românilor voevozii lor, pe unii mici ca niște cnezi, pe alții peste ținuturi (Maramureș) iar pe unul peste o țară întreagă (Ardeal). Pe lângă atribuțiile cnezului de a strânge și de a judeca, voevozii îndeplineau sarcini militare, deaceea cei mai importanți sunt cei dela granițele regatului (Maramureș, Banat). Cei din Maramureș, ne spune un cronicar ungur, se alegeau ca și voevozii din Moldova.

Dreptul de a trăi sub cnezi și sub voevozi era numit *drept românesc*, recunoscut de regi. In unele momente Românii au luat parte la dieta Ardealului, ei *shismatici,* alături cu catolicii. In 1291 hotărăsc împreună cu celelalte trei clase cestiunea unor moșii, stăpânite de un nobil însemnat.

REGII ANGEVINI. La stingerea familiei arpadiene, a urmat în Ungaria un timp de lupte pentru domnie, până ce cu sprijinul papei s'a ales un copil din casa de Anjou, stăpânitoare în regatul Neapole. Acea casă franceză primise regatul Neapole ca feudă a scaunului papal, se încuscrise cu casa regilor unguri și întrebuința puterea ei în serviciul catolicismului, la ordinele papei.

Carol Robert (1308—1342). Prin încuscriri cu regii Poloniei acest rege a asigurat urmașului său tronul acelei țări și a dat ascultare scaunului papal ca să stârpească erezia din statele sale. Ordinul Dominicanilor era contra shismaticilor „cari se țin departe de biserica catolică". Papa îndemnă pe rege să meargă contra shismaticilor și acorda deplină iertare de păcate celor cari vor muri pe câmpul de luptă. Regele era zelos în această direcție, încât șeful bisericii îl răsplătea lăsându-i parte din veniturile cuvenite bisericii.

LUDOVIC CEL MARE (1342—1382). A fost în zilele sale cel mai puternic rege al creștinității, căci stăpânea Ungaria și Polonia. Această situațiune îi impunea datoria să lupte pentru catolicism. A impus credința sa Bulgarilor în războiul contra țaratului de Vidin, apoi în Ardeal și domnilor din Țara Românească, pe cari-i încărca cu favoruri,

dacă se arătau dispuși să primească credința lui. Silințele regelui față de Lituani și de Ruteni mulțumiau pe papă, dar neizbânda contra Valahilor îl amăra, căci „erezia, zicea el, seamănă cu o boală lipicioasă, sau cu un șarpe ce se târăște prin întuneric". Mai mult din acest zel religios aspira regele să ajungă împărat la Constantinopole și nu vedea pericolul cel mare care venea din partea Turcilor peste Ungaria și peste toată creștinătatea.

INTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI. DINASTIA BASARABILOR.

Intemeietorul statului muntean putea fi unul din cei doi voevozi, Litovoi din dreapta Oltului, sau Seneslau de la Argeș. O condițiune de reușită era ca întemeietorul să nu fie vrășmășit de regele suzeran, alta, ca persoana lui să se vază mai răsărită din reședința lui, dintr'o capitală să zicem. Aceste condițiuni se îndeplinesc de Seneslau.

Litovoi, probabil că era voevodul țării Jiului, atât dincoa de Carpați cât și dincolo, până în vechia capitală a Dacilor. El și frații lui au ocupat un ținut supus regelui și refuzau să plătească tributul cuvenit pentru acel ținut, cu toate observațiunile ce li se făcuseră. In cele din urmă, regele trimite contra lor pe un *magister Georgius,* care ucide în luptă pe Litovoi, iar pe fratele lui, pe *Barbat,* îl ia prizonier. Regele stoarce (extorquere) dela Barbat o mare sumă (non modicam). Expediținea s'a săvârșit între 1278—1280.

Istorici însemnați susțin (după tradiție și după cronici) că Litovoi este întemeietorul țării, că acel ținut pe care l-a supus era țara din stânga Oltului, pe care el a desrobit-o dela Tătari și pentru care nu voia să plătească tribut, întrucât o cucerise cu sabia și că Barbat, după ce s'a liberat, prin plata sumei, a stăpânit țara, iar după el a lăsat-o lui *Tihomir.*

Dar ținutul cucerit putea fi ținutul vreunor cnezi din Oltenia, nu neapărat al voevodului muntean, căci până mai târziu nu erau unite în principat nici Câmpulungul, nici Muntenia răsăriteană. Apoi nu știm dacă Barbat a mai fost voevod. Lipsea apoi în Oltenia o reședință, care să recomande pe un cap *(Celeiul* era sub stăpânirea ungurească). Poate că tocmai catastrofa Oltenilor a permis lui Seneslau, sau voevodului muntean, ca să ocupe țara lui Litovoi, căci în anii următori găsim pe Argeș o cetate, reședință, care poartă numele domnesc de *Curte.* Ruinile vechi din Arges poartă vechiul nume românesc *Sâmnicoara* (Sf. Nicolae) și turnul a fost odată în zidul cetății. Deci întemeietorul a fost Seneslau din Argeș, sau un urmaș al lui [1]).

[1]) Urmăm pe d-l Iorga.

Seneslas a putut domni între anii 1245 și 1280 și urmaș al său a putut fi Tihomir, numit de către Unguri *Thocomer* [1]).

Tihomir, care se pare că se numia Ioan (în cronicile slave *Ivanco)* este un nume slav [2]), dar se găsește ca nume la Români de mai multe ori în actele regilor sârbi.

In zilele lui Tihomir, care poate să fi domnit până la 1320, se întâmplaseră mai multe prefaceri în țările dimprejurul nostru.

Bulgarii slăbiseră prin lupte cu Ungurii, prin certe lăuntrice și prin năvălirile Tătarilor. Se ridicau boieri în diferite ținuturi și luau numele de împărat, iar Tătarii iefuiau fără să întâmpine rezistență. Un haiduc (Cordocuva) reușì să învingă pe Tătari și să ia locul împăratului, până ce fu nevoit să se refugieze la han, care-l ținu prizonier, apoi îi tăie gâtul.

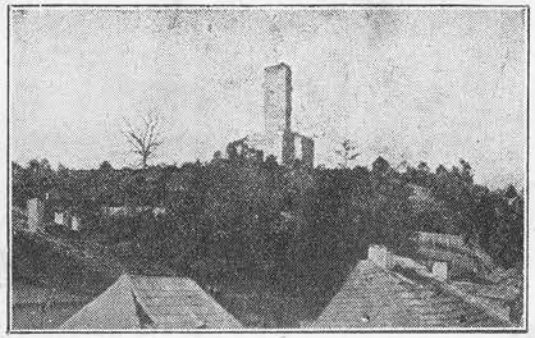

Sâmnicoara

Nogai, hanul care a dat numele său Tătarilor din apropierea noastră, deosebiți de Tătarii hordei de aur, a fost până la 1290 spaima vecinilor, mai ales a Bulgarilor, cu cari voia să facă o împărăție comună, spaima Bizantinilor, contra cărora îl atrăgea numele vechei capitale. Tarii bulgari se refugiau la curtea lui, până ce și Nogai muri într'o luptă cu horda de aur.

Astfel Bulgarii și Tătarii erau neputincioși să împiedice întemeierea statului românesc.

Nici Ungurii nu se găseau mai bine, căci la începutul sec. XIV se stinse dinastia arpadiană și pentru succesiunea la tron se certau *Carol Robert,* din familia de Anjou, din regatul Neapolei, cu Otto de Bavaria. Acesta era susținut de Sași, cum și de puternicul voevod al Ardealului, Ladislau Apor, dar pe Carol îl susținea papa, deaceea a izbutit. Se zicea despre Otto că Ladislau l-ar fi trimes la voevodul Valahiei, care ar fi pus la închisoare pe print, până ce voevodul căzând bolnav și crezând că boala îi vine că a păcătuit contra datoriilor ospi-

[1]) Pomenind expediția din 1330 contra lui Basarab, zic că era fiul lui Thocomer.
[2]) Format din **Tih** (blând), tihnit, tihnă) și **mir** (lume, mirean, preot de mir) Comp. Dragomir, Dobromir.

talității, i-a permis să se întoarcă în țara lui, dar nici Carol, care era tânăr, nu s'a întărit decât după zece ani.

Voevodul Valahiei probabil că era Tihomir, care probabil că ținea cu Ladislau și a știut să profite de acele turburări, punând mâna pe banatul Severinului, căci vreo 40 de ani, până la 1330, nu mai găsim bani de Severin.

BASARAB. Adevăratul întemeietor al Munteniei este Basarab de pela 1320 până la 1352. Numele lui, care uneori se da și țării (Basarabia) era obișnuit la Români și s'a păstrat mult timp ca nume de onoare la Țigani [1]), cari ca popor oropsit, preferă nume de persoane mari, cum au păstrat și demnitățile cnezului, încât găsim la ei resturi din trecutul

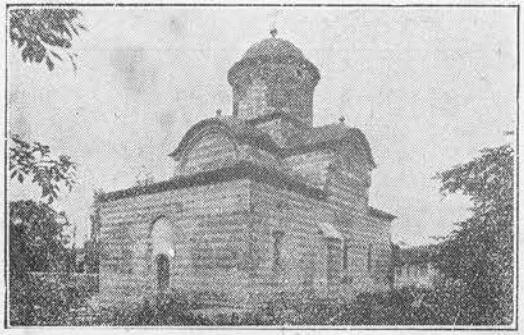

Biserica domnească (Argeș). Mai târziu i s'au mai adaogat două turnuri înainte și s'a deschis o ușă în față, în locul celei laterale.

nostru istoric, precum numai în mijlocul spinilor găsim câteodată floarea rară, pe care plugul n'a cruțat-o.

Numele lui Basarab apare mai întâiu în 1324, când Carol Robert răsplătește pe un credincios că făcuse mai multe solii la Basarab voevodul transalpin. Apoi papa lăuda pe voevod pentru zelul cu care răsplătește buna credință și nimicește pe necredincioși și în deosebi îi recomanda să primească bine pe călugării incvizitori trimeși de biserică.

Carol suferea că domnul român stăpânește Severinul și-l „îngrijeà creșterea puterii vasalului îndepărtat" încât după sfatul voevodului Ardealului și al altora, intră cu războiu în țară. Momentul era bine ales de Carol și pentru alt motiv. Basarab ajutase pe un boier (Mihail) din Vidin, ca să se facă țar, dăduse pe o fată a sa după nepotul țarului,

[1]) Țiganii oamenii cei mai de jos din Indostan, au fost aduși cu năvălirea Tătarilor și au rămas în stare de robie până secolul XIX.

Alexandru, și mersese chiar în ajutorul cuscrului, ca să-l ajute contra Sârbilor, dar fuseseră bătuți (Velbujd) Mihail chiar ucis. Astfel Basarab era singur și învins.

Deaceea Carol intră în Severin și înaintează spre *Curtea de Argeș*. Basarab trimite soli, ca să împace pe rege.

(după D. Iorga).

Promite cedarea Severinului și tributul (7000 de mărci de argint) îi mai oferea ca ostatec pe un fiu al său. Ingâmfatul rege îi răspunse că are să-l scoată de barbă din vizuina lui. Drumul era însă greu, armata suferea de foame, și pe drumul Branului, la *Posada*, a fost prinsă în văi, ca un vânat

3168. — I. Floru, Istoria Românilor, cl. 7 — 5

în rețelele vânătorilor „făcutu-s'a acolo — zicea cronicarul unguresc — măcel mare și au căzut ostași și nobilii, nenumărată mulțime". Deși înarmați numai cu arcuri și cu măciuci, Românii pricinuiră Ungurilor o înfrângere, ca „țăranii elvețieni cu cincisprezece ani mai înainte nobilimii prinților austriaci" și deși banatul Severinului rămase Ungurilor „voevodul biruitor fu liber de orice legătură cu Ungaria" (Roesler). Regele era să fie ucis și scăpase, schimbând hainele cu un servitor credincios, care a și pierit. A pierit Andrei, vicecancelarul regatului, cum „a pierit și floarea nobilimii ungurești". S'a pierdut pecetia regatului, haine, arme și bani.

In acelaș an primește regele felicitări dela papă că a scăpat sănătos, iar în anii următori dă numeroase recompense celor cari l-au urmat în acea nefericită expediție.

Un cronicar ungur raportează că în anul 1343 a venit voevodul transalpin, Alexandru și s'a închinat regelui Ludovic, fiul lui Carol, ceeace ar însemna că Basarab murise înainte de această dată. Insă în anii din urmă, făcându-se reparații la biserica domnească din Curtea de Argeș, s'a găsit sub pictura externă alta mai veche, foarte bine conservată, iar pe cărămidă s'a găsit o inscripție slavonă, care spune că Basarab a murit la 1352. Aceasta e anul adevărat al morții lui, iar omagiul, depus de Alexandru se explică prin faptul că el fusese asociat la domnie de tatăl său, în numele căruia a mers să facă omagiu lui Ludovic la urcarea pe tron. De altfel, Ungurii zic că s'a sculat Basarab cu fiii săi. In acea biserică s'au descoperit și mai multe morminte, dintre cari unul e al lui Basarab, altele ale rudelor domnului. Mormântul lui Basarab închide un corp în costum de cavaler apusean, cu multe podoabe de mărgăritar, cu brățară, cu inel de aur, cu inscripții latinești din evanghelie și din rugăciunile catolice (Ave Maria). Aceste descoperiri arată că domnii noștri nu erau niște țărani simpli, ci prinți, cari îndrăzneau să reziste regilor unguri, pe a căror frunte străluceau cinci-șase coroane regale. Mai dovedesc că stăruințele de catolicizare erau încercări serioase. Basarab, predecesorii și succesorii săi, au încurajat pe față catolicismul, s'au căsătorit cu prințese catolice, s'au servit de religie ca de un mijloc potrivit, spre a-și consolida puterea.

Afară de cele două versiuni, că întemeierea țării a plecat din Oltenia sau din Muntenia, mai este și a treia, care aduce pe întemeietor din Transilvania, și anume din Făgăraș, în persoana unui duce, Radu Negru. Acesta ar fi părăsit (1290) Ardealul, din cauza persecuțiunilor religioase și împreună cu oamenii săi (boieri) a trecut munții la Câmpulung, unde și-a așezat capitala. Din Câmpulung s'a mutat la Argeș și a realizat unirea întregei țări, prin supunerea de bună voie a Olteniei.

Această versiune (Xenopol) întemeiată pe tradițiune, presupune că Muntenia era pustie, sau fără nici o organizațiune, ceeace am văzut că se infirmă prin diploma lui Bela al IV-lea. Mai presupune existența ducatului de Făgăraș înainte de 1290, ceeace nu se probează cu documente, căci castelul și ducatul sunt creațiuni posterioare. Tradiția a atribuit însă timpurilor mai vechi, ceeace s'a petrecut mai târziu, când domnii noștri erau duci de Făgăraș. La formarea tradițiunii despre descălecarea lui Radu Negru a contribuit istoria întemeierii Moldovei, unde în adevăr s'a înfăptuit o descălecare, fixată prin scris mai întâiu și luată apoi ca model și în Muntenia.

ALEXANDRU BASARAB. INTEMEIEREA MOLDOVEI.

Carol Robert murise în 1342, lăsând ca moștenitor pe fiul sau Ludovic. Acesta a fost, în timpul său, cel mai însemnat suveran al creștinătății. A mers în Italia, a ocupat Neapole câtăva vreme, a purtat lupte cu Venetia pentru stăpâniri la Marea Adriatică, cu Sârbii,

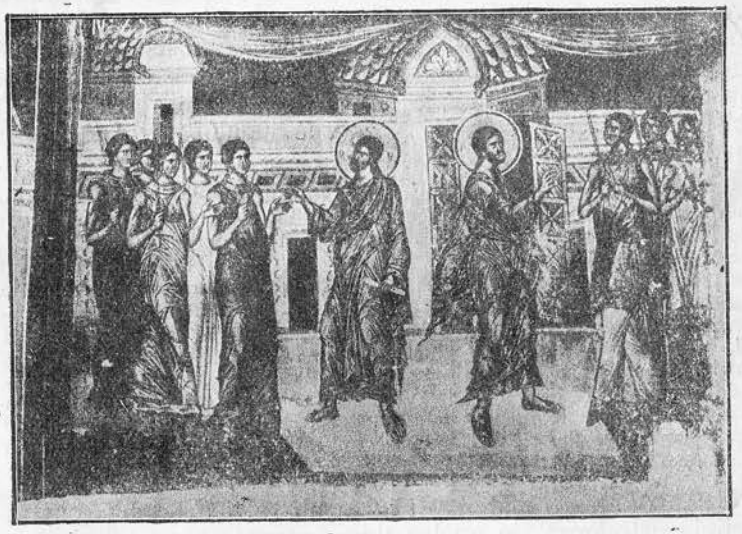

Din vechia pictură B. D. (după Comis. M. I.).

cu Tătarii, cu Turcii și plănuia să ia coroana imperiului bizantin. La stingerea familiei Piast, Ludovic prin moștenire, ajunse rege și al Poloniei. Toate aceste stăpâniri îi impuneau datoria de a susține catolicismul și de a combate erezia, încât prin zelul lui religios a cauzat turburări în vastul său imperiu, cu națiuni foarte diferite, cu secte creștine variate, cum erau Bogomilii în țările iugoslave.

Urmașul lui Basarab, fiul său *Alexandru*, nu s'a opus pe față puternicului rege. I-a făcut omagiu (1343) îngenunchind înaintea lui și aducându-i daruri scumpe. Probabil că l-a ajutat în luptele cu Tătarii și că drept recompensă a rămas în stăpânirea sudului Basarabiei, care de atunci a rămas unită cu țara Românească și a păstrat numele cuceritorului. Mai pe urmă lucrurile s'au schimbat, căci regele

pomeneşte într'un act de legaţiuni numeroase (pluries) trimise la Alexandru, spre a tratà cu dânsul de *pace* şi de concordie, în alta despre refuzul lui Alexandru de a-l recunoaşte ca suveran.

Reaua dispoziţiune a regelui contra domnului român era întreţinută de unii *pribegi*, fugari politici, cari treceau la catolicism şi intrigau pe lângă papa şi pe lângă rege. Nu mai puţin de şase asemenea pribegi au primit titlul de conte şi pământuri aproape de graniţă, ca să facă servicii armatei regelui.

Alexandru, sau tatăl său, supusese înainte de Basarabia restul ţării până la Dunăre. Cu deosebire, importantă a fost ocuparea Câmpulungului, unde Alexandru a aşezat a doua curte domnească. In Câmpulung se găseşte cea mai veche inscripţie latină, după cele romane, piatra de mormânt din biserica catolică, pusă în amintirea judelui sas *Laurentius* în 1300.

Regele unguresc tot se credea stăpânul ţinuturilor până în Dunăre, căci în 1358 permite negustorilor din Braşov să treacă liberi cu mărfurile lor pe Buzău, pe Prahova, pe spaţiul dintre aceste râuri, pe unde Ialomiţa se varsă în Dunăre, cum şi pe locul unde Siretul se varsă în Dunăre. Poate că Alexandru ţinea ţara de dincolo de Ialomiţa din mâinile regelui, ca recompensă pentru lupta contra Tătarilor. Din conflictul acesta, în care domnul căuta să fie stăpân la el, iar regele ţinea să nu piarză ceeace credea că este al său, era vorba de stăpânirea Dunării de jos, ne explicăm amărăciunea cuvintelor regale, la moartea lui Alexandru: a fost „nerecunoscător la binefacerile primite dela noi... a încercat fapte îndrăzneţe... până în fine dispărând din viaţă, fiul său imitează obiceiurile rele (pravos) părinteşti".

Alexandru trebuie să fi jucat un rol foarte abil: păstră religia ortodocsă, în acelaş timp încuraja propaganda catolică; se căsătorise cu o catolică, dar întreţinea relaţiuni strânse cu potentaţii ortodocşi şi din Peninsula Balcanică.

Prima lui soţie fusese ortodocsă, sârboaică sau bosniacă, fiindcă fiul său poartă nume *Vlaicu*, a doua cu care se căsătorise, poate după recomandarea lui Ludovic, se numia *Clara* din familia *Doboca*. Cu Clara a avut Alexandru două fete, pe una a măritat-o cu *Vucaşin* prinţ sârb, pe alta cu *Şracimir*, viitor ţar bulgar. Din îndemnul Clarei, Alexandru încuraja catolicismul, încât primì felicitări şi încurajări din partea papei.

Insă dependenţa religioasă de Ungaria trebuie să fi inspirat frică domnilor noştri, ca să nu se schimbe în dependenţă politică. Deaceea Alexandru s'a îndreptat spre Constantinopole, metropola orientului, de unde a primit primul

mitropolit, pe *Iacint din Vicina* (un oraş pe Dunăre aproape de gurile ei). In actul patriarhiei din 1359 Alexandru este numit *mare voevod şi singur stăpânitor al întregei Ungrovlahii*. Numele de Ungrovlahia, de origine bizantină, s'a întrebuinţat, spre a distinge Vlahia dela Carpaţi, de Vlahiile din peninsula balcanică.

Alexandru a construit o biserică mare domnească în Câmpulung, unde a şi fost înmormântat în anul 1364. Pe mormântul lui se păstrează o inscripţie slavonă, poate copie, cea mai veche în istoria noastră.

Cu toate sforţările regilor şi ale papilor, Românii au rămas ortodocşi, desigur nu din preferinţe teoretice, ci din cauze sociale şi economice, poate şi din înţelegere necrutătoare a caracterului catolicismului. Popii români sau sloveni, citeau în limbă neînţeleasă ca şi cei catolici, dar duceau vieaţă ţărănească, se mulţumiau cu puţin, aveau casă şi femeie, pe când preoţii catolici duceau vieaţă de nobili şi erau cu atât mai lacomi, cu cât oamenii erau mai simpli şi mai de curând catolicizaţi. Odată papa ceartă pe preoţi că strâng dijmele prea cu asprime, încât convertiţii de curând se întorc dela credinţă, iar Românii se plâng că deaceea îi convertesc „ca să dea averile lor clericilor". Nu mai erau învăţători ci călugări musculoşi, cari se ocupau mai mult cu vânătoarea, ale căror frâne răsunau ca clopoţeii dela leturghie, predicatori aprinşi la faţă, confesori, cari aduceau desagii „plini de indulgenţe, sosite toate calde din Roma" cum zice un poet al timpului.

ROMANII DIN MARAMUREŞ. Ungurii au pătruns în Maramureş abia în sec. XIII, atraşi de minele de sare. Ei s'au aşezat prin câteva oraşe: Hust, Sighet, pe când numirile Câmpulung, Vişău arată că Românii erau acolo în ţara lor. Pe râurile Vişău, Iza, Tisa ei trăiau cu cnezii şi cu voevozii lor, nebăgaţi în seamă de regi. Din cauza Galiţiei, pe care o doreau, au început Ungurii să se intereseze de acel ţinut muntos şi au adus peste Români coloniştі Ruteni, sub conducerea unui prinţ din familia Coriatovici.

Voevodul din Maramureş era peste tot ţinutul şi demnitatea lui era ereditară. Se cunoaşte un voevod din 1299, altul după el era voevod şi conte de Maramureş. Aceşti voevozi se purtau ca domnii noştri, fără să se îngrijească prea mult de autoritatea regală. Probabil că luaseră parte la mişcările Bolohovenilor şi că profitau de certele dintre Poloni, Lituani şi Tătari. In 1343 voevodul Bogdan arătase nesupunere regelui Ludovic, care-l numeşte „infidelis notorius" şi-l despoaie de demnitate, ca s'o dea unui nepot de frate al nesupusului.

Cu strângerea relaţiunilor dintre Polonia şi Ungaria, regii acordă mai multă atenţiune Maramureşului şi Moldovei. Polonia la

moartea lui Cazimir era să vie prin moştenire regelui unguresc, iar Moldova era o verigă în lanţul dintre cele două regate.

INTEMEIEREA MOLDOVEI. Moldova nu s'a întemeiat contra voinţei regelui unguresc, ci s'a întemeiat ca o marcă la graniţa regatului, căci în timpul regilor angiovini domnii noştri erau consideraţi ca apărători de graniţă. S'a întemeiat însă de elementul românesc plecat din Ungaria.

Calea o deschiseră cavalerii teutoni, cari trecuseră munţii şi dela cari a rămas numele râului, poate şi ceta-

Pictură din B. D. (C. M. I).

tea Neamţului. Urmaseră apoi Secui, Saşi, atraşi de minele de sare din Ocna. Ei au întemeiat Bacăul, Sascutul (fântâna Sasului), Baia.

Saşi, Secui împreună cu Alexandru Basarab au purtat lupte cu Tătarii pela 1345—46. Era un căpitan atunci, *Andrei*, fiul lui Latcu, poate Român, căruia regele îi dedese demnitatea de conte al Secuilor, general al Braşovului, conte al Maramureşului şi Voevod al Ardealului, apărător cu un cuvânt al întregei graniţe despre Tătari. Cetele tătăreşti au fost risipite, Alexandru s'a întărit asupra sudu-

lui Moldovei până la Bacău şi a sudului Basarabiei, rămânând la sud ca un alt Andrei.

In 1352—53 a venit contra Tătarilor însuş regele Ludovic, dar nu s'a întors cu impresiuni bune: în toate părţile ei vedeau numai pustietate, 400 de cai au pierit în patru zile, fiindcă în munţi nu găseau altă hrană decât ramurile arborilor, iar oamenii au mâncat o săptămână întreagă numai bob.

In urma acestei expediţiuni, Ungurii au lăsat ca voevod la Baia pe maramureşanul Sas, care se luptase alături cu regele. S'a dat apărarea graniţei unui Român, căci şi în Maramureş şi în Muntenia era încredinţată tot Românilor, fiindcă în ţară arau mai mulţi Români decât oaspeţi. Sas probabil că depindea de Andrei şi autoritatea lui nu se întindea dincolo de Siret spre răsărit, nici dincolo de Bacău spre sud.

BOGDAN. La moartea lui Sas, care avea tată pe un *Dragoş*, nu se ştia de cine să asculte ceilalţi şi a urmat o turburare, de care s'a folosit acel Bogdan „necredinciosul recunoscut". El coboară din Maramureş pe Bistriţa, apoi pe Moldova şi ocupă scaunul din Baia, fără voia regelui. Ludovic trimite contra lui pe *Balc*, fiul lui Sas, dar Bogdan îl răneşte, îl respinge, pe el şi pe fraţii lui. Regele dă lui Balc ca despăgubire voevodatul maramureşan, titlu de conte, cetăţile Hust şi Sighet, încât probabil, că Balc se credea mai câştigat, că stăpâneşte oraşe şi ţinuturi populate. El a întemeiat în Peri o mânăstire cu drepturi episcopale. A călătorit şi la Constantinopole, ca să asigure drepturi mânăstirii, prin care urmărea o unitate religioasă a Românilor. Dar creaţiunea lui Bogdan era din rândul celor eterne: Românii înfiinţaseră al doilea stat însemnat [1]).

Intemeietorul Moldovei a domnit puţin, până pela 1365. Se crede că el a construit de lemn biserica din Rădăuţi, unde a fost înmormântat. Pe mormântul lui a pus Ştefan cel Mare o inscripţie. Dela „Bogdan cel Bătrân" cum îl numeşte Ştefan, au început străinii să numească Moldova cu numele de *Bogdania*.

[1]) După Onciul, Ungurii au lăsat ca voevod în urma expediţiei din 1343 pe **Dragoş**, care a domnit 2 ani în dependenţă de voevodul maramureşean. Fiul său Sas a urmat 4 ani (1345—49). La moartea lui, voevodul Maramureşului, văzând creşterea Moldovei a luat-o în stăpânire, ca parte a voevodatului său. De aci lupta cu urmaşii lui Dragoş. Cei doi dintâiu erau dependenţi de Ungaria, Bogdan independent.

După Xenopol, descălecătorul Dragoş a plecat pe la 1290, odată cu Radu Negru, ca să găsească locuri mai bune. Lui i-a urmat Sas, apoi Balc, peste care a venit, Bogdan la 1348, fugit din Maramureş, ca şi Radu Negru din cauza persecuţiunilor religioase.

LAȚCU. Fiul cel mare al lui Bogdan a domnit puțin și el. Ca să câștige sprijinul regelui polon Cazimir, Lațcu încuraja catolicismul. Își mută reședința la Siret, lângă râu, și papa încuviință „ducelui Lațcu să ridice târgul la rangul de cetate, să ridice biserică cu episcop". Episcopul a fost consacrat de episcopul Cracoviei și de alți doi (1370). Catolicii mai aveau un episcop la Milcov, care zicea că continuă pe episcopul Cumanilor. Soția lui Lațcu rămăsese ortodocsă, încât papa scriea „ducelui" să bage de seamă să nu fie ademenit de ea și să se lepede de credința catolică.

Lațcu avea o fată *Anastasia,* căsătorită cu un prinț lituan ortodocs, *Iurii* sau Iuga Coriatovici. Moldovenii, de teamă să nu-și piardă credința, și fiindcă Lațcu nu lăsa fiu, au ales ca domn pe Iuga (1372). Acesta se trăgea din familia care adusese în Maramureș coloniști ruteni. Domnia lui a fost scurtă, poate de doi ani. El a murit, se pare, ucis de boieri, cari nu se vor fi împăcat cu stăpânirea sa rusească [1]).

In Moldova erau atunci mulți viteji, numiți pe urmă boieri, vechi voevozi (Dragoș, Roman, Costea, Drăgoi, Costin) din cari unul Ștefan era căsătorit cu altă fată a lui Lațcu, *Mușata* (Margareta). Se pare că acest *Ștefan Bătrânul* s'a urcat pe scaunul domnesc, dar puțin, căci fiul său numit tot Ștefan, a fost alungat de alt fiu Petru. Contra lui Petru vine *Ștefan cel Tânăr* cu o armată de Poloni. Atunci, întâia oară, Polonii și-au găsit moartea într'un codru, ai cărui arbori fuseseră tăiați cu ferăstrăul de oamenii lui Petru și lăsați *înțânați* în coaje, ca să fie prăvăliți asupra cavalerilor poloni. Prin această biruință Petru, fiul Mușatei, rămase domn și putea să se intituleze „din grația lui Dumnezeu" (1378).

VLAICU VODĂ. — PRIMII DOMNI AI MOLDOVEI

Fiul lui Alexandru, și urmașul lui, a fost Vladislav I-iu numit Vlaicu, domn răsboinic și organizator de țară. Ludovic chemă la răsboiu pe credincioșii săi, ca să sfărâme îndrăzneala „dicti hostis et rebelis" însă furtuna nu se sparse asupra acestuia, ci asupra Vidinului.

Țarul Alexandru lăsase doi fii: unul *Șracimir,* căsătorit cu sora lui Vlaicu și altul *Șișman,* mai mic, dar moștenitor al țarului din

[1]) Dela Juga se cita un act, dat în 1374 lui Iacșa Litavor, pan, de stăpânire asupra unui sat. Actul e fals, ca și diploma din Bârlad.

Târnova, pe când *Șracimir* stăpânea Vidinul, tot cu titlul de țar. Ludovic ocupă Bulgaria apuseană, cuprinde Vidinul și ia prizonier pe țar și pe soția lui. Vlaicu rămăsese liniștit, sau intimidat de puterea regală, sau împăcat cu regele. Poate că atunci regele a dat lui Vladislav din banatul Severinului partea noastră, pe când partea despre Timișoara a unit-o cu ținutul Vidinului și a întemeiat un banat nou, al Bulgariei. Ludovic voià să cucerească întreaga Bulgarie și să întreprinză cu alți prinți apuseni o cruciată mare contra Turcilor, cari cuceriseră Adrianopole și-și mutaseră capitala în această cetate.

Ca să unească și mai strâns de sine pe Vlaicu, regele creiază pentru el un ducat în Oltenia ardelenească, ducatul Făgărașului.

Vlaicu, cel dintâiu dintre domnii noștri, poartă titlul de ban al Severinului, desigur dela înființarea banatului Bulgariei (1366).

Câțiva ani regele și voevodul au trăit în bună prietenie.

La începutul anului 1368, Vlaicu numește pe Ludovic „domnul său natural și gratios" *cu toate că numeroase solii se schimbau între ei.*

Șișman, cellalt țar, devenise vasal Turcilor, încât Ludovic vine ca să apere Vidinul, iar Vlaicu trimete o armată în ajutorul regelui. Atunci a fost prima luptă între Români și Turci (1368, la Vidin pe care-l ataca Șișman cu Turcii) pentru care papa felicită pe domnul român.

Bunele dispoziții ale domnului nostru nu țină mult timp, poate din cauza zelului prea mare de catolicizare. Regele cerea dela papă 2000 de călugări predicatori, cu toate că și mai puțini făceau bună treabă: 8 ziceau că au convertit în 60 de zile 200.000 de suflete. Vlaicu profită de nemulțumirea locuitorilor și „cu voia unora dintre cetățeni" zic călugării, pune stăpânire pe a doua capitală a Bulgariei.

RASBOIUL LUI VLAICU CU UNGURII (1369). Ocuparea Vidinului fusese un act de mare îndrăzneală. Ludovic îndreptă contra domnului nostru două expediții: dela Vidin o armată comandată de rege însuș, din Secuime alta comandată de *Nicolae,* voevodul Ardealului.

Această din urmă armată a coborît pe cursul Buzăului, spre a ajunge la *cetatea Dâmboviței* (poate București). Pârcălabul *Dragomir* se retrăgea din fața inimicilor lucru ce i-a încuraiat mult. Insă sfârșitul n'a justificat începutul: deodată au căzut în cursă. Voevodul piere, armata se risipește „înfrângerea este la fel cu cea de sub regele Carol" (Roesler).

Armata cealaltă a fost mai norocoasă. Ungurii au ocupat Banatul de Severin, unde au ridicat un castel, au mai

ridicat castelul dela Bran „ca apărare contra Vlahiei, care devenea din ce în ce mai puternică".

Vlaicu apare în unire cu un print din Dobrogea, *Dobrotici*, și față de ei doi, puternicul rege se obligă să redea Vidinul lui Șracimir, ceeace s'a și făcut.

Cu cât se ridică Vlaicu, cu atât regele îl prețuia mai mult, căci domnul apare ca ban de Severin și duce de Făgăraș, iar mama sa Clara o garanție de catolicismul său pe lângă papa. Probabil că pentru devotamentul religios căuta să justifice și Ludovic concesiunile ce-i făcea. S'a primit un episcop catolic în capitala Argeș și s'a supus biserica munteană celei catolice din Ardeal.

RELAȚIUNI CU ORTODOCȘII. CU TURCII. A doua soră a lui Vlaicu, *Ana*, era căsătorită cu *Vucașin*, care răsturnă pe moștenitorul legitim și se ridică rege al Sârbilor. Vucașin cu printi sârbi, cu ajutoare de Unguri și de Români, încercă o luptă hotărîtoare cu Turcii, dar lângă râul Marița, aproape de Adrianopole, fură surprinși de Turci și bătuți cumplit, deși erau mai numeroși (1371). Vucașin cu frații lui și cu mulți boieri sârbi au murit, Serbia a fost jefuită: „pământul, scrie un călugăr, a rămas gol de oameni, de vite și de roade... cei rămași în viață invidiază pe cei morți". In Macedonia rămân câțiva printi vasali Turcilor, între cari fiul lui Vucașin, Marcu, eroul cântecelor populare sârbești.

Pericolul turcesc a determinat pe Vlaicu să încheie pace cu „emirul". Se vorbia în Ungaria de alianța Turcilor și a Românilor. Se zicea că aceia ar fi dat acestora cetatea Nicopole. Au mai fost, chiar, lupte cu Ungurii.

Vlaicu a stat în relațiuni strânse cu Dobrotici, un print, a cărui naționalitate e nesigură (poate Român) și care stăpânea Bulgaria răsăriteană cu capitala în Varna. Statul lui se chema, cu un nume grecesc, *Despotatul lui Dobrotici*. Dobrotici avea putere însemnată pe apă, se amesteca în certele împăraților greci, cu cari se încuscrise. El a murit în 1385, lăsând urmaș pe *Ivanco*, dela care a rămas un tratat de comerț cu Genova. După Ivanco, Dobrogea ne apare unită cu Țara Românească, sub Mircea cel Mare.

In 1370 Vlaicu a întemeiat a doua mitropolie, dependentă tot de Constantinopole. Mărirea țării prin câștigarea banatului de Severin, a ducatului de Făgăraș, prin întinderea pe câmpia munteană și basarabeană, justifica înființarea episcopatului nou cum zicea și patriarhul „înmulțirea nenumărată a poporului". Titlul noului mitropolit era „al jumătății Ungrovlahiei și al Severinului".

Vlaicu a murit pela 1372, poate chiar după 1380, lăsând renumele unui domn energic, întreprinzător și iscusit. Unii

din contimporanii lui îl numesc rege, ceeace a și fost, dacă nu după titlu, după întinderea țării, după succesele lui militare și după întinsa lui activitate.

RADU I-iu. După Vlaicu urmează fratele său Radu dela care nu ni se păstrează nici un document, încât s'a putut zice că n'a domnit. Insă avem dela el monete [1]) și acte dela fiii săi, Dan și Mircea, date mănăstirii Tismana cari atestă că mănăstirea a fost întemeiată de Radu Voevod.

El a domnit până pela 1385. Era căsătorit cu o prințesă Kalinikia, al cărei nume arată o prințesă bizantină. Această căsătorie ar explica zelul său pentru ortodocsie, cum și trăsurile împărătești ale fiilor săi Dan și Mircea.

Depe la 1377 relațiunile cu Ungaria nu mai erau prietenești, căci regele numia un ban la Severin, semn de ceartă cu puternicul voevod. In acelaș an dăruia câteva sate Brașovenilor, cari se obligaseră să întărească castelul din Bran și exprima speranța că „dacă o vrea Dumnezeu, Țara Românească va intra iar în mâna noastră".

Moneta Rado W. Transapini

Odată cu Severinul, domnul român pierdu și Făgărașul. Răceala regelui venea poate și din cauza zelului de ortodocsie a lui Radu. Tocmai atunci fugeau din Bulgaria și din Serbia călugări și preoți, ca să scape de sabia turcească. Cea mai vestită mănăstire a Bulgarilor, *Ril*, a rămas pustie „mulțime de popor cu boieri și cu preoțime a fugit în Valahia", zice istoricul Bulgarilor.

Intre refugiați ocupă un loc însemnat călugărul *popă Nicodim*, care a trecut din Serbia la Severin, unde a ridicat în apropiere mănăstirea *Vodița*, astăzi ruinată.

Sprijinit de domn, Nicodim s'a afundat în locuri pustii, a străbătut munții Gorjului, într'o vale ascunsă și adăpostită, unde a întemeiat pe dealul din care țâșnește un râulet, mănăstirea *Tismana*. Mănăstirea nu se păstrează în forma primitivă. Ea avea venituri din Serbia și din țară, oamenii domnești n'aveau voie să calce pe pământurile ei, nici ca să judece, nici ca să ridice dări. Călugării se ocupau cu cultivarea pământului, în care au fost de mare folos, căci au întins cultura fructelor, se ocupau și cu scrierea. Din mănăstiri ieșeau *diacii*, scriitori din cancelaria domnească. Ei copiau frumos și artistic cărțile serviciului religios. Nicodim însuș a scris (1405) un evangheliar, care a fost dus în 1916 la Moscova.

Activitatea acestui om a trecut peste munți, cum și în Moldova.

[1]) Const Moisil: Monete vechi Românești inedite 1915.

Domnia pașnică a lui Radu a izbit imaginația populară, care a făcut din el pe descălecătorul țării, confundându-l cu figura mitică a lui Negru Vodă și numindu-l Radu Negru.

DAN I-iu. Fiul cel mare al lui Radu n'a domnit mult. A fost o fire întreprinzătoare, a profitat de turburările din Ungaria, după moartea lui Ludovic, și a ocupat Severinul.

Ludovic a lăsat două fete: pe Maria, care se căsători cu Sigismund de Luxemburg în Ungaria și pe Hedviga, care a fost căsătorită cu Iagelo Vladislav în Polonia. Un partid de Unguri era contra lui Sigismund și Dan a profitat de certele pentru tron, căci însuș Sigismund spune că Dan a intrat în ținutul Mehadia „cu armată puternică".

Sfârșitul acestui domn viteaz și religios este o enigmă în istoria noastră. Un cronicar bizantin spune că l-au omorît Românii și apoi au ales pe Mircea. Aceasta a făcut pe unii istorici să creadă că Mircea a răsturnat pe fratele său și l-a ucis, sau l-a alungat, ceeace însă, nu corespunde nici cu caracterul lui Mircea, nici cu pietatea cu care vorbește despre el: „sfânt răposatul frate al domniei mele". Cronicile noastre și o cronică bulgară spun că a fost ucis de „Susman, domnul Scheilor". Probabil că Dan s'a amestecat în luptele de peste Dunăre cu Bulgarii și cu Turcii, iar după succese însemnate a găsit moartea în luptă. Succeselor lui se datorește, poate, stăpânirea Durostorului, cum găsim că se intitulează Mircea chiar din anul 1387. Dan a fost domn viteaz ș întreprinzător.

MIRCEA CEL MARE. LUPTELE LUI.

Mircea este unul din cei mai mari domni ai Românilor. Mare cap politic, mare om de răsboiu, în zilele lui Țara Românească a atins cea mai mare întindere. El a stat cu regii creștini în relațiuni de egal, cu domnii Moldovei de protector, iar prin recunoașterea suzeranității turcești, a pus începutul politicii noastre, care ne-a scăpat de transformare în provincie turcească și care a ținut până la 1877.

El a domnit dela 1386 până la 1418. Se intitulează mare voevod, însuș stăpânitor, cu mila lui Dumnezeu stăpânind toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți și spre părțile tătărești, Amlașului și Făgărașului herțeg, banatului de Severin domn, de amândouă părțile Dunării până la marea cea mare (Neagră) și cetății Dârstorului stăpânitor.

Prin „părțile de peste munți" se înțeleg, după Onciul, posesiunile pe cari Mircea le ținea dela regele unguresc, Amlașul, Făgărașul, Severinul. Amlașul este partea din dreapta Oltului, în dreptul Vâlcii, între Hațeg și Făgăraș. Cel dintâiu, Mircea, poartă titlul de duce al Amlașului.

In actele latinești, Mircea se intitulează pentru posesiunile de peste Dunăre astfel: „despot al ținuturilor lui Dobrotici".

STAREA TĂRILOR VECINE. TURCII. In zilele lui Mircea, Turcii erau în epoca eroică a istoriei lor. Sultanul Murad cucerise

Mircea și fiul său Mihai (Cozia).

dela Bizantini (1363) Adrianopole și-și asezase capitala acolo, pe când creștinii se sfâșiau în lupte purtate între ei. Ludovic poftea toate țările, Bizantinii găseau ocaziune de luptă cu Bulgarii, cari se desmembrau, Sârbii, după moartea marelui Ștefan Dușan (1355), căzuseră în anarhie. Murad supuse orașele Bulgariei și făcu vasal pe Șișman. Incercări de cruciată nu reușiră, din cauza neunirii prinților. Vucașin își găsi sfârșitul în lupta de pe Marița, în urma căreia Serbia de sud deveni tributară Turcilor. In Serbia nordică, vecină,

cu Ungaria, se ridicase „comitele Lazăr" care după încercări neizbutite, câştigă o mare victorie la *Plocinic,* prima şi ultima victorie a Sârbilor contra Turcilor, până în zilele noastre (1378).

COSOVA. Ca să reziste Turcilor, prinţii creştini se unesc, Şişman refuză tributul, o armată mare se adună sub comanda lui Lazăr, pe *câmpia Mierlei* (Cosova). Cronicile turceşti spun că au luat parte şi Românii la această luptă (1389). In zorii zilei de luptă, sultanul a murit străpuns în cortul său de un Sârb, Miloş Obilici, dar victoria a câştigat-o noul sultan. Peste trupul neînsufleţit al lui Murad, Baiezid sacrifică pe Lazăr al cărui fiu fu făcut tributar.

Baiezid Fulgerul înaintează în anii următori spre Dunăre şi atacă Vidinul. Cronicile turceşti declară în mod greşit că în 1391 a înaintat până la Argeş şi că din acel an ţara noastră ar fi fost supusă la tribut.

Relaţiile lui Mircea cu Ungurii nu erau prea mulţumitoare la început, căci întâlnim la Severin bani unguri, iar în câteva acte regele prepară pe oamenii săi cu ideia unei expediţiuni, poate contra lui Mircea. Acesta caută alianţa lui Vladislav, regele polon. Cele două surori, Maria şi Hedviga, cum şi soţii lor, erau necontenit în ceartă, de care domnii noştri au ştiut să profite. Mircea încheie un tratat cu Vladislav prin mijlocirea lui Petru, domnul Moldovei.

PETRU MUŞAT. A fost legat de Mircea printr'o strânsă prietenie. El a întins ţinutul domnesc spre sud prin judeţul Neamţu, unde a întemeiat mănăstirea Neamţului. In înţelegere cu Mircea, ocrotea pe călugării sârbi ai lui Nicodin, cari au clădit mănăstiri, în care se adăposteau vlădici ca „pseudo-episcopii" din sec. XIII. In Cetatea Albă era însă un episcopat cu episcop pe la 1390 *Iosif,* rudă a Muşatinilor, pe care Petru voia să-l aibă mitropolit. Patriarhia din Constantinopole voia să pue mitropolit grec, nu pe Iosif, care reprezenta curentul slav, dar Petru nu primiă mitropolit grec. Unul din ei s'a întors peste Dunăre furios, afurisind pe domn şi ţara. Mai pe urmă se mai liniştiră lucrurile, dar nu pe deplin. După urcarea lui Vladislav pe tronul Poloniei, Petru merse la Lemberg şi-i depuse jurământ ca voevod, împreună cu mai mulţi boieri, între cari *mareşalul* Drăgoi. Mai târziu, Petru şi fratele său, Roman, asociat la domnie, împrumută pe Vladislav cu 3000 de ruble genoveze, pentru care regele îi amanetă *Haliciul.* In urmă acel ţinut se mărginì la *Pocuţia* până la Nistru, cu ţara *Sepenicului,* cu cetatea *Teţinei* (lângă Cernăuţi) şi poate cu Hotinul. Fiindcă

banii nu s'au plătit, iar unii domni n'au reclamat nici amanetul, au urmat mai târziu lupte între noi şi Poloni.

In 1389, Mircea şi Vladislav încheiară un tratat, în condiţii, ca fiecare din ei să ajute pe cellalt, când ar fi atacat de regele Ungariei. Mai pe urmă, Mircea obţinù dela Vladislav, ca în caz când el, Mircea, ar găsi cu cale să facă vreo învoială cu Sigismund, Vladislav s'o recunoască. Mai primì promisiunea Amlasului în caz de izbândă.

Din nefericire Petru moare, iar, Roman, care-i urmează domneşte puţin, încât relaţiunile lui Mircea cu Polonii n'au dat rezultate practice. Apoi a urmat şi atacul Turcilor.

ROMAN (1393—1394). A domnit puţin, a lăsat însă urme de domn mare. A construit oraşul care-i poartă numele şi se intitulà cu mândrie: „mare voevod şi singur stăpânitor din mila lui Dumnezeu, domn al ţării moldoveneşti dela munte până la mare". In 1393 se obligă faţă de Vladislav să-i dea ajutor numai în Polonia, prin urmare nici contra Teutonilor, nici contra Lituanilor. Aceasta a făcut pe Vladislav să-l ia în Polonia pe el şi pe fii lui, Alexandru şi Bogdan, iar pe tron să aşeze pe Ştefan, inimicul lui Petru, deci şi al lui Mircea. Astfel relaţiunile lui Mircea cu Polonii se întrerupseră.

VICTORIA DELA ROVINE (1394). La un an după supunerea Bulgariei, Baiezid venì contra lui Mircea. In Oltenia, lângă Dunăre, la un loc *Rovine,* se dete lupta. Mărturii străine sârbeşti, bulgăreşti, bizantine, cum şi româneşti, declară că Baiezid a fost învins. Bătălia s'a dat la 10 octomvrie şi a pierit în ea *Marcu Crăişorul,* vărul lui Mircea, luptând pe partea Turcilor. Cât e de uscată cronica veche, tot găseşte cuvinte pline de pitoresc, ca să descrie această victorie: „fu răsboiu mare, cât se întuneca văzduhul de multimea săgeţilor — asa de se vărsă sânge mult, cât era văile crunte — şi mai pierdu Baiezid oastea lui cu totul".

Aceste rânduri au inspirat marelui nostru poet versurile fără seamăn:

Si ca nouri de aramă şi ca ropotul de grindini,
Orizontu 'ntunecându-l, vin săgeţi de pretutindeni,
Vâjiind ca vijelia şi ca plesnetul de ploaie...

Ce s'a întâmplat, îndată după bătălia dela Rovine, nu ştim sigur. Unii istorici cred că Mircea, deşi învingător, s'a refugiat în Transilvania, unde se găsea în martie 1395, iar în domnie s'a ridicat Vlad, pus de Turci. Mai probabil pare, că, în anul 1395 au venit Turcii a doua oară, că atunci au

înaintat până la Argeș, de unde Mircea a trecut peste munți și unde Vlad s'a făcut domn. In Moldova n'a căutat refugiu Mircea, căci acolo domnea Ștefan.

In Brașov, Mircea încheiè un tratat cu Sigismund, ca

La Cozia.

dela egal la egal, cu toate că era domn fără țară. Mircea se obliga să meargă în persoană contra Turcilor, dacă regele va merge în persoană, iar dacă Sigismund va trimete cu armata sa pe altcineva, Mircea să facă tot așa. Armatele regale să se poată aproviziona în țară, dar cu plată.

Desigur, că Sigismund s'a purtat cu multă prevenire față de domnul român, biruitorul lui Baiezid, căci prețuià talentele lui și voià să-l aibă aliat, în lupta cea mare cu Turcii.

In 1394 Sigismund încercase să aducă Moldova sub ascultarea sa. Intrase prin pasul Ghimeș, înaintase spre târgul Hârlău, unde stà Ștefan cel închinat Polonilor și-l silise să se închine lui. Dar abià regele trecuse peste hotare, că Ștefan se întoarse spre vechiul său protector, căruia-i datorea tronul și care avea la îndemână alți pretendenți, cu cari l-ar fi putut schimba.

Cei doi șefi, Sigismund și Mircea, se coboară în țară, ajung la Argeș, unde Mircea reocupă scaunul domnesc, apoi înaintează spre Dunăre, unde luară dela Turci cetatea Turnu. In părțile răsăritene ale țării, Vlad s'a susținut însă doi ani, în cari a dat acte de domn. Puterea lui Mircea nu era îndestul de mare, iar regele a fost nevoit să-l părăsească și să se întoarcă în statul său, căci îi murise soția și se temea de turburări, neavând cu ea decât o fată. Pe când trecea munții, Sigismund a fost atacat de Vlad la Posada și a pierdut o însemnată parte din ai săi.

BATALIA DELA NICOPOLE (1396). In urma atâtor îndemnuri la cruciată, în urma stăruințelor lui Sigismund, apusul izbuti să strângă lumea creștină pentru o luptă mare cu Turcii. Se adunară cavaleri francezi la 6000, cavaleri german, englezi, italieni, floarea creștinătății apusene, la care se unì Mircea cu Românii săi. Totalul creștinilor se ridica la 60.000 de cavaleri și la 40.000 de pedestrași.

Cavalerii, mai ales cei francezi, erau îmbrăcați în fier, ei și caii lor, erau de o vitejie fără seamăn, însă vitejie personală, care nu ține seamă de mersul general al luptei, nici nu-și coordonează mișcările în armonie cu întregul. Purtau niște cisme cu vârf întors și cu pinteni lungi (à la poulaine) foarte incomode la mersul pe jos.

Oastea aceasta mare se coborî pe Dunăre, cuprinse Vidinul și înconjură Nicopole. Baiezid, care asedia Constantinopole, părăsi asediul și porni contra armatei creștine. După mărturia unui German care a luat parte la luptă, Mircea a cerut ca la început să atace el și cu Românii, ca unul care știe modul de luptă al Turcilor. Sigismund și generalii unguri erau de aceeaș părere, dar Francezii se opuseră cu mândrie, zicând că n'au venit ei din atâta depărtare, ca să asiste la lupta altora. Cerură dar să li se acorde onoarea atacului, amenințând, dacă s'ar hotărî altfel, că se retrag din luptă.

Francezii atacară cavaleria spahiilor, ușor înarmați, cari se prefăcură că fug, înaintară orbește până la lagărul întărit cu sârmă, după care sta Baiezid cu ienicerii, pe când spahii se reuniseră în spate. Cavalerii descălecară, uciseră mulți vrăjmași, dar mersul pe jos le era imposibil, încât căzură prizonieri. Cealaltă armată rezistă câtva, dar în cele din urmă se risipi. Sigismund fugì pe Dunăre spre gurile ei, se refugiè pe flota venețiană și ajunse la Constantinopole „după cum promisese, nu însă cum sperase". De acolo s'a întors în statul său prin Dalmația.

Baiezid ucise mulți prizonieri, vându foarte scump libertatea

3168. — I. Floru, Istoria Românilor, cl. 7 — 6

şefilor şi zise lui Ioan Fără Frică, fiul ducelui Burgundiei: „dacă vei mai avea poftă să te lupţi cu mine, te aştept pe câmpul de bătaie, că eu sunt născut pentru războiu şi cucerire". Intre alte daruri, ce trimetea regelui Franţei, figură o tobă şi arcuri cu coarde de piele omenească.

Urmarea cea mai apropiată a înfrângerii a fost cucerirea Vidinului, pe care Şracimir îl predete lui Baiezid. Constantinopole tremura, armatele lui Baiezid pătrunseră până în Peloponez.

Unii scriitori au susţinut că Mircea s'a retras dela Nicopole, trădând cauza creştină şi pricinuind înfrângerea. Această calomnie nu se potriveşte cu caracterul marelui nostru domn şi este contrazisă de purtarea cu el a lui Sigismund. In anul următor, voevodul Ardealului *Ştibor* a venit în ajutorul lui Mircea şi a izbutit să prinză pe Vlad, pe care l-a dus prizonier în Ardeal. Cum ar fi trimis Sigismund pe Ştibor în ajutorul lui Mircea, dacă acesta ar fi trădat la Nicopole?

După Niuopole, se pare că Baezid a intrat a treia oară în ţară. Această expediţiune descrisă de un cronicar bizantin, s'a terminat cu retragerea lui Baiezid fără luptă mare, căci Mircea se retrăgea din faţa vrăjmaşului, dar „cu foarte mare curaj urmărea armata şi urmărind-o se luptă cu ea glorios". S'au făcut incursiuni din partea begilor de pe Dunăre, dintre cari unul, *Evrenos, dedese* lui Baiezid planul ca să se retragă în expediţiunea nenorocoasă. Mircea, ca să se apere contra acelor begi, a trebuit să steă în mai multe rânduri la Giurgiu, căci pe acolo veneau cetele de pradă turceşti.

Un noroc nesperat a răpit pe Baiezid depe scena istorică. In Asia, *Timurlenc* reînfiinţase puterea Mongolilor şi oferea azil prinţilor aziatici detronaţi de Baiezid, precum acesta adăpostea prinţii detronaţi de Timur. In lupta dela *Angora* (1402) sultanul fu prins şi dus prizonier de Mongol.

Tot favorabil lui Mircea se întorceau lucrurile în Moldova. Acolo, după Ştefan, apare pe la 1400 *Iuga*, un fiu al lui Roman. Iuga, după o cronică moldovenească, a fost detronat de Mircea şi luat prizonier în Muntenia, iar în Moldova găsim domnind împreună, chiar în 1400, pe alţi doi fii ai lui Roman, Alexandru şi Bogdan. Despre Bogdan nu se mai vorbeşte, iar Alexandru a rămas singur domn şi după o domnie îndelungată şi plină de fapte, a meritat numele de Alexandru cel Bun.

ALEXANDRU CEL BUN.

Dispariţiunea lui Baiezid a înlesnit iar ridicarea lui Mircea, timp de vreo zece ani. Ar fi avut de urmare salvarea cu totul a lumii creştine de puterea turcească, dacă prinţii creştini s'ar fi unit şi ar fi dat acum atacul în contra urmaşilor lui Baiezid. Aceştia au purtat între ei grele lupte pentru moştenirea părintească, iar creştinii tot nu înţelegeau cât de stabilă e puterea turcească, o credeau în decadenţă. La sfârşit, un fiu al lui Baiezid a răpus pe ceilalţi, a reunit frânturile statului, care a devenit mai ameninţător.

In Asia se luptă *Isa* cu *Mohamed*, pe când în Europa *Soliman* guvernă mai mulţi ani, până ce sosi *Musa* „în Ţara Românească la Mirkes Iflak, bărbat foarte puternic şi ager". Mircea ajută pe fiul grozavului său inimic contra lui Soliman, care avea ajutoare bizantine. Invins lângă Constantinopole, Musa fugi din nou la Mircea şi în a doua expediţiune prinse pe fratele său, care voiă să fugă la Constantinopole, şi-l sugrumă. Musa rămase sultan câţiva ani. Bucuria lui Mircea nu fu de lungă durată, căci Mohamed veni asupra lui Musa. Invins odată, el se refugiè în Asia, a doua oară se aliè cu Grecii, cu Bulgarii tributari, cu Sârbii şi lângă Sofia se dete lupta decisivă. Rănit, Musa fu prins în fugă şi sugrumat (1413).

Până la căderea lui Musa, Mircea desfăşură mare activitate la Dunăre. A intrat în posesiunea cetăţii Chilia dela Genovezi pe la 1413, de când începe rivalitatea cu Moldova, care, deasemenea, voiă să stăpânească gurile Dunării. Mircea tot stăpânea cetăţile din dreapta fluviului, cum şi Dobrogea, precum se vede din titlul său dela 1413. Micşorarea pericolului turcesc ispiteşte pe domn să înceapă negocieri cu Polonii, cu care reînoeşte în 1411 vechiul tratat contra Ungariei. Mircea se va fi hotărît la acest pas, din cauza puterii celei prea mari a lui Sigismund, ales şi împărat al Germaniei.

ALEXANDRU CEL BUN (1400—1432). N'a purtat războaie, dorul lui era sa îngrijească de buna întocmire a ţării, de întărirea ei culturală şi economică. A întemeiat târguri, a încurajat comerţul prin înlesniri făcute negustorilor, a aşezat biserica, a fost bun şi mare.

Titlul său sună măreţ „Domn dela munte până la mare, Domn de sine stătător". La început Polonii n'aveau încre-

dere în el, dar neîncrederea lor a învins-o prin sinceritatea cu care a recunoscut suzeranitatea lui Vladislav, prin fidelitatea ce i-a păstrat în lunga sa domnie. In 1402 jură credinţă regelui, deşi acela dădea acte de suveran, căci într'un act face donaţii în Moldova, Alexandru împlinindu-şi obligaţiunile în mod cinstit, a înlăturat treptat amestecul Polonilor. In anii următori, a repetat închinarea, a mers în persoană înaintea regelui. L-a ajutat cu trupe în războiul cu cavalerii Teutoni, ceeace tatăl său nu primise. In schimb a rămas în istorie o amintire însemnată despre vitejia Moldovenilor, în vestita bătălie dela *Tanenberg* (1410).

Când Mircea a reînoit tratatul cu Polonii, a încheiat şi Alxandru unul. Din vechea datorie, Vladislav îi rămânea dator 1000 de ruble genoveze, pentru care-i zălogeşte, pe lângă Pocuţia, Sniatin şi Colomea. Totdeodată, Alexandru se căsători cu ***Ringala,*** rudă cu regele, dar căsătoria nu fu fericită, căci s'a despărţit mai târziu, asigurând doamnei venituri însemnate.

Vladislav n'a înţeles însă frumuseţea de caracter a domnului nostru. El a încheiat cu Sigismund o înţelegere la *Lublau* (între Polonia şi Ungaria nordică) prin care împărţeau Moldova între ei, în cazul când Alexandru n'ar ajuta pe Sigismund contra Turcilor (1412). Ungaria lua jumătatea Bucovinei şi ţara până la Dunăre cu Bârladul şi cu Chilia, iar Polonia cealaltă jumătate cu Iaşii şi cu Cetatea Albă. Acest tratat a rămas însă literă moartă. Alexandru învinse neîncrederea suveranului său, păstrându-i credinţă.

Cearta cu patriarhia nu se terminase, deşi Moldova fusese scoasă de sub afurisenie. Alexandru isbuti în 1401 să obţină ca mitropolit pe Iosif, care fu cel dintâiu mitropolit moldovean. Scaunul noului mitropolit se aşează la Suceava.

ULTIMELE LUPTE ALE LUI MIRCEA CU TURCII. Puterea lui Mohammed I-iu nu se putea compara cu a lui Baiezid, căci se cedase regiuni întregi aliaţilor Greci şi Sârbi, încât Mircea continuă să adăpostească pe inimicii sultanului.

Mahmud Bedreddin, consilier al lui Musa, predică o religiune, amestec de creştinism şi mohamedanism, cu comunitatea averilor. Bedreddin provocase o mare răscoală, greu înăbuşită; ajutat de Mircea, înaintă în Balcani, unde proprii săi partizani îl deteră sultanului. In 1415 se refugie la Mircea, un pretins fiu al lui Baiezid Mustafa, care însă îşi găsi sfârşitul, cu tot ajutorul ce primise dela Mircea şi dela Bizantini.

Acum se pare că Mohammed a crezut nimerit să-şi reguleze socotelile cu Mircea. Cronicile turceşti spun că armata turcească ar fi intrat în ţară în 1413 şi că Mircea s'ar fi obligat să plătească tributul neplătit pe trei ani înapoi. In realitate, expediţiunea s'a făcut după nereuşita celor doi răsculaţi, în 1416.

Mahomed n'a pătruns în ţara plină de bălţi şi de păduri, în care câştigul nu despăgubia pierderile ci a preferit să ia cetăţile depe Dunăre. Ocupă Giurgiul şi Turnul, întâri Isaccea, poate şi Sulina. Atunci a pierdut Mircea, Dobrogea şi a recunoscut suzeranitatea turcească [1]).

Turcii au atacat atunci şi Banatul, încât Dunărea noastră a ajuns sub Turci. Domnul va fi trimes ostatic, cum spun cronicile turceşti.

Astfel din lupta inegală, care a distrus statele Sârbilor, Bulgarilor, imperiul de răsărit, Mircea a salvat ţara sa, ciuntită în adevăr, însă păstrând cea mai mare parte a graniţelor ei, făcând bună figură între state şi servind de adăpost vecinilor de peste Dunăre cu trecut mai glorios, dar cu pricepere politică mai puţină.

In ultima zi a lui ianuarie 1418 se stinse marele domnitor, nu prea bătrân, căci nu va fi fost mai mare de 60 de ani. El a meritat titlul de mare, i s'a zis şi ***Bătrânul,*** ca să se deosibească de alţi domni mai noi cu acelaş nume. Mormântul lui se vede la mănăstirea Cozia, sub o inscripţie ştearsă de vreme.

ACTIVITATEA INTERNA A LUI MIRCEA. A purtat grije de mănăstirile făcute de tatal său, Ismana şi Vodiţa, a terminat Cotmeana (Argeş) şi a zidit din temelie Cozia.

A încurajat comerciul, scutind pe Poloni şi pe Lituani de plata vămii în fiece târg şi cerându-le-o numai la descărcare în Târgovişte. Acei negustori puteau vinde şi cumpăra în toate târgurile şi schelele până la Brăila, fără să plătească vamă. Astfel se încuraja intrarea şi ieşirea mărfurilor din ţară, aducându-se monetă străină.

INALŢAREA MOLDOVEI SUB ALEXANDRU. Cu moartea lui Mircea, Alexandru rămase domn român mai însemnat şi din cauză că Turcii n'atinseseră încă Moldova. El a continuat să susţină biserica, să încurajeze comerţul,

[1]) Condiţiunile închinării nu ni s'au păstrat într'un text vechiu autentic. Cel cunoscut se zice că ar fi fost copiat de Enache Văcărescu sec. XVIII «după codicile împărăteşti» însă critica contemporană (Iorga, Giurescu) îl declară de născocire târzie din timpul războiului 1768—74, spre a obţine drepturi, ca unii ce ne-am supus prin tratat. Totuşi, un cronicar bizantin, care a scris cronica sa în 1478, relatând războiul din 1396 zice : «Mai pe urmă ei încheind pact, Mircea a promis să-i dea tribut şi au făcut pace». **Deci au încheiat pact.**

Prin condiţiunile pretinsului tratat se recunoşteau: neatârnarea ţării, autonomia, drept de războiu, alegerea domnului de către mitropolit şi de către boeri, oprirea Turcilor de a se aşeza în ţară şi de a construi geamii. In schimbul protecţiunii, ţara să dea un pescheş (dar) anual de 3000 bani roşii, poate 3000 de galbeni. Şi 50 de cai, poate tot atâţia şoimi (Iorga).

a intervenit și în luptele ce au urmat în Muntenia, după moartea lui Mircea.

Alexandru a construit mânăstirea *Bistrița*, numită după râul pe care se află, aproape de *Piatra*, târg de lemnari și de butari (la început Piatra lui Crăciun). A mai construit altă biserică într'o câmpie, așezată în mijlocul unei păduri, și numită din această cauză *Sfântul Nicolae din Poiană*, mai târziu *Pobrata*.

La înființarea mitropoliei, a adus în Suceava moaștele sfântului Ioan cel Nou, dela Cetatea Albă. După legendă, sfântul era negustor din Trapezunt și venind în negustorie la Cetatea Albă, a fost martirizat de Tătari (1330). Vestea minunilor ce făcea corpul lui, a decis pe Alexandru să-l aducă cu cinste mare la Suceava, unde se păstrează și azi.

MIRIAI (1418—20). Fiul cel mare al lui Mircea fusese asociat la domnie și rămase singur domn la moartea tatălui său, dar, după un an, veni contra lui un fiu al lui Dan, numit tot Dan, cu ajutor de la Greci și dela Alexandru. In ajutorul lui Mihai veniră Ungurii și respinseră pe Dan în 1419, dar în anul următor Dan veni din nou cu Turci și în lupta ce se dete căzu atât Mihai cât și voevodul Ardealului. Atunci se pare că Turcii au atins Moldova întâia oară.

RADU PRASNAGLAVA (între 1424—26). Dan nu se întări bine în domnie, căci fu alungat după puțin timp de către un fiu al lui Mircea, Radu Prasnaglava (prostul, simplul) care dă acte domnești, până ce Dan fuge la Unguri și cu ajtorul lor ia domnia.

DAN al II-lea (între 1420—1431). A fost necontenit atacat de Radu pe care-l susțineau Turcii și Alexandru, dar necontenit a fost ajutat de Sigismund. In 1427 cuprinse Giurgiul, încercă să ieа Silistra, ca Mircea.

Sigismund urzea iar un plan mare de luptă cu Turcii. Un căpitan al lui și cu Dan au repurtat succese, cari se exagerau în Apus (25000 de Turci morți). Cele mai multe lupte s'au dat la *Golubaci*. Acolo trebuia să vie Sigismund, Polonii și Dan. Insă Sigismund n'a venit, ceilalți l-au așteptat două luni, apoi s'au retras. (Dan avea 6000 de călăreți). Instructivă e o scrisoare a secretarului regelui despre lupta dela Golubaci „dacă vă spune cineva că armata regelui a suferit pierderi mari în luptele din urmă cu Turcii, să nu credeți, căci s'au pierdut tocmai 200 de oameni, toți oameni săraci din Valahia... dar dintre Turci mult mai mulți".

Altă ideie trece prin capul regelui împărat: să aducă pe cavalerii Teutoni și să-i așeze la Severin contra Turcilor. S'a și așezat un magistru câțiva ani, dar vreo ispravă n'a făcut și după puțini ani nu se mai vorbește de cavaleri.

In aceste lupte, Dan, ca și Mircea, mai cu puțin succes însă, reprezenta lupta de rezistență la Dunăre. Ca să-și răsbune contra lui Alexandru, el pustiește vecinătățile Chiliei. Alexandru trimite contra lui pe alt fiu al lui Mircea, pe Aldea, pe când și Ungurii aveau candidat, poate fiindcă Dan se unise cu Turcii, pe vestitul *Vlad Dracu*. Aldea izbuti să ocupe tronul, iar Sigismund, deși învestise pe Vlad, recunoscu pe Aldea.

ALEXANDRU ALDEA (1431—36). Aldea rezistă lui Dan, care veni cu ajutor turcesc, dar care muri îndată. Aldea atacat de Turci,

cere ajutor desperat dela Sigismund și dela Brașoveni, el și boerul său Albu:... arcuri... săgeți... puști... veniți mai iute... că Turcii se mișcă de Sâmbătă... au năpădit la Dunăre prin toate vadurile... grăbiți-vă cât mai iute, ziua și noaptea... căci dacă nouă ne va fi rău, vouă are să vă fie și mai rău". Turcii îl supun, parte din ei trec în Moldova, unde sunt bătuți (1432 iunie 22).

Aldea este cel dintâiu domn, care se închină în persoană sultanului și-i duce ostateci 20 de fii de boeri. El singur spune într'o scrisoare: „știi cum m'am dus la Murat împăratul și cum m'am jurat cu el și cum am vorbit cu el... toate acestea cu groază le-am făcut, căci mi-au luat țara... și am dat copii boerești acolo": iar în alta: „dacă m'am dus la Turci, m'am dus de nevoia mea și am făcut liniște țării, cât mi-a rămas dintr'însa, și vouă tutulor și mi-am scos trei mii de robi".

In acel timp Vlad scrie Brașovenilor: „știți bine că Aldea s'a dus la Turci nu doar pentru binele vostru, ci pentru răul vostru, ca să aducă oastea turcească... gătiți-mi o sută de puști, cu toate cele de trebuință, și arcuri cu săgeți și cu scuturi cât veți putea mai multe... căci vreau să merg..." pe când Albul răspunde: „despre voevodul pe care l-ați ridicat acolo, Drăculea, cui îi este drag dintre voi să-l sărute, căci n'o să-l mai vedeți".

MOARTEA LUI ALEXANDRU CEL BUN. La începutul anului 1433 se stinse Alexandru, în urma unei expeditiuni nereușite în Polonia. Se unise cu *Svidrigailo*, ducele Lituanilor, trecuse hotarele Polone, jefuise ținuturi, dar a fost surprins de oastea polonă, a pierdut ostași și toată prada. Nici Alexandru nu va fi fost bătrân, deși între atâți domni cu domnii scurte, ni-l închipuim sub trăsurile unui patriarh. A fost înmormântat la mânăstirea sa Bistrița.

Aldea intervine în luptele fiilor lui Alexandru, care se luptau între ei, ca și fiii lui Mircea. Pe la 1436 el moare în lupta cu Vlad, încât acesta, nenorocos în luptele de până acì, izbutește să se urce pe scaunul lui Mircea cel Mare.

URMAȘII LUI MIRCEA ȘI AI LUI ALEXANDRU. IOAN CORVIN

Lui Alexandru cel Bun îi urmă fiul său legitim *Ilie*, care-i fusese asociat la domnie. Ilie avea un frate ilegitim *Ștefan*, care fugì în Tara Românească, de unde se întoarse și cu ajutor dela Turci, alungă pe fratele său, care se refugiè în Polonia. Deși Ilie era cumnat cu principele mostenitor polonez, regele Vladislav primește jurământul de supunere al lui Ștefan și închide pe Ilie într'un castel. Peste un an, Ștefan dărueste (1434) Polonilor Pocutia.

Ilie reușește însă ca să fugă din castel, intră în Moldova, începe lupta cu Ștefan, dar se împacă în 1435 cu conditiunea ca fiecare să poarte numele de domn al Moldovei și să stăpânească Ilie în *țara de sus*, iar Ștefan în țara de jos (Chilia, Vaslui, Bârlad, Tecuciu, Olteni și moriile covurluiene). Ilie depune jurământul și în înjosirea sa merge, până a lăsa Poloniei cetăți, Sepenicul și datoriile vechi.

In 1437 se stinse și Sigismund, care avusese noroc mai mult

decât minte care începuse multe şi săvârşise puţine care la sfârşit a lăsat Ungaria expusă la jafurile Turcilor, căci pe el îl interesau certurile religioase, dorinţa de a înăbuşi mişcarea naţională a Cehilor. Ginerele şi urmaşul său, Albert de Austria, fire eroică, hotărî să poarte războiu cu Turcii, muri însă pe neaşteptate şi regele Poloniei, un copil reunì ca şi Ludovic de Anjou, coroanele Ungariei şi Poloniei fără să poată domnì.

Rolul cel mare l-au îndeplinit atunci la Dunăre, Românii conduşi de Vlad Dracu şi mai ales de Ioan Corvin.

VLAD DRACU (1436—1446). Se numia aşa după vestita decoraţie a draconului, cu care-l decorase împăratul Sigismund. Ostatic izbutise să fugă din Buda, fusese prins, apoi scăpase la Constantinopole, turburase domniile lui Aldea şi Dan. Preţuit mult de Sigismund, care l-a învestit ca domn, s'a luptat mult cu Aldea. Că să aibă ajutor din Moldova, luase în căsătorie pe o fată a lui Alexandru cel Bun.

Din tinereţe fusese prieten cu Ioan Corvin. Odată scrie Braşovenilor: va veni acolo printre voi slugă domniei mele Ionăş Vlahul. Deci orice are să vă spună să-l credeţi". In alta le spune că trecerea în ţară a oamenilor să o hotărască Ionăş Viteazul, care să şi poată prinde pe cine umblă contra domniei. Când Ionăş devine vestitul Iancu Corvin, i se adresează respectuos: „lui Ionăş Voevod, cuviincioase şi cinstite închinăciuni ţi-aduce prea iubitorul frate al domniei tale Ion Vlad, voevod şi domn... porunca domniei tale am împlinoit-o". Caracterul lui teribil se citeşte în această ameninţare: „de nu-mi veţi da în mâini pe vrăşmaş şi cu tot avutul pe care i l-a luat... ce voiu face împotriva cetăţii şi împotriva voastră, aceasta s'o răsbune Dumnezeu pe sufletele voastre: fiindcă de aş şti că am să pier spre ruşinea mea, şi tot nu voi îngădui pieirea unui om bun al meu, ci vă voiu rămâne dator cu foc. Şi în curând altfel n'are să fie". Şi în aceasta: „De-l veţi omorî, sau, îi veţi face alt rău, ştiţi voi apoi".

La început Vlad s'a supus Turcilor. A mers la curtea sultanului unde a lăsat ostatici pe fii săi, Vlad Tepeş şi Radu. Ba chiar a însoţit pe Turci (1438) în expediţiunea din Transilvania. Când steaua lui Ioan Corvin a început să se ridice, Vlad a părăsit pe Turci.

IOAN CORVIN. Este una din cele mai frumoase apariţiuni din sângele neamului românesc, deşi activitatea lui n'a folosit cât ar fi trebuit neamului, din care se trăgea. Viteaz fără pereche în războaie „în care am crescut aproape dela începutul vieţii" zice el, nu tăgăduieşte un tremur de groază, când a văzut apropiindu-se armata turcească, înainte de începutul unei bătălii. Religios, găseşte cauza înfrângerilor sale în planul misterios al lui Dumnezeu, iar în umilinţa sa găseşte expresiuni apostolice: „despre mine, dacă ar fi să mă mândresc înaintea ta, m'aş glorifica mai curând cu slăbiciunile şi cu păcatele mele, căci am îndurat opresiunea inimică, închisoarea şi celelalte schimbări ale soartei". Trecuse de 60 de ani şi totuşi era neobosit în apărarea creştinătăţii. Tocmai ca vitejii noştri zicea şi el în războiu: „o

moarte are omul". Ridicarea lui este adevărată minune, ca a atâtor oameni extraordinari.

Tatăl lui, *Voicu Sârbu*, fraţii lui, au fost soldaţi de profesiune, *viteji*. Fusese mângâiat acasă cu numele Iancu, spre a se deosebì de alt frate mai mare tot Ioan, tot viteaz. Sigismund aşezase graniceri spre Turci dintre Români, în cari s'au distins mulţi viteji: *magister luga* la Caraş, un *Bizere*, un *Ciorna* un *Teodor Chinezul*. Ţinuturile româneşti erau mărci în sistemul de apărare a Ungariei, cu Muntenia cu Moldova.

Mâna puternică a lui Ioan a întrunit toate pământurile româneşti, a îndreptat într'o direcţie hotărîtă puterea de luptă a Românilor înălţând-o în istoria nu numai a Ungariei, dar şi în istoria universală. Planul lui a fost să gonească pe Turci din Europa prin puterile unite româneşti şi cu ajutorul apusului.

In tinereţe servise sub diferiţi căpitani în Boemia, în Italia. La 1435 primeşte dela Sigismund moşii, căci îl împrumuta cu bani (odată cu 1500 florini în aur) desigur plata soldaţilor permanenţi. Se vede numărul soldaţilor din actul dela 1457, când se obligă împreună cu fratele său să apere graniţa trei luni cu 50 de lănci, iar în 1439 cu 200 de lănci. Atunci avea în grijă Orşova şi Mehadia. In 1441 ajunse voevod al Ardealului.

In 1442 Turcii jefuiseră în Ardeal şi se întorceau cu prăzile spre Poarta de fier, dar Ioan îi atacă la *Sânt-Imre*, îi bătu şi trimise capul lui *Mesid-beg* lui George Brancovici.

In toamna aceluiaş an, Murad trimise prin Muntenia altă armată, comandată de *beglerbegul* Rumeliei, dar când se întorcea fu atacată de Ioan unit cu Vlad, şi fu sfărâmată în munţi. Regele recunoaşte că în acele lupte Ioan a plătit cu persoana sa, a primit răni mortale dela inimici.

Aceste succese îl încurajau la lucruri şi mai îndrăzneţe. George Brancovici, despotul sârb, se refugiase în Ungaria, Huniade se hotărî să-l întroneze, ca să-l aibă în clientelă, cum avea pe Vlad în Muntenia şi pe Ştefan în Moldova. In toamna anului 1443 trecu în Serbia. Dete la Niş bătălia, în care zicea că a simţit fiori la vederea mulţimei de lănci. Vlad luă parte cu 20.000 de oameni la luptă şi la victorie. Creştinii cuprinseră Sofia, înnaintară până la Mariţa. Murad ceru pace, care se încheiè pe zece ani. Tara românească rămâne sub influenţa ungurească, Serbia se da lui Brancovici, condiţiunile se întăriră prin jurământ pe Evanghelie şi pe Koran.

Sosind ajutoare din apus, cu cardinalul Iulian Cesarini, creştinii călcară pacea. Cesarini demonstra că pa-

cea făcută fără aprobarea papei nu este valabilă, încât începe altă campanie.

BATALIA DELA VARNA (1444). La ruperea păcii contribuiseră Veneţienii, cari aduceau vestea că flota creştină pluteşte spre Galipoli. Mai mică decât în anul cellalt, armata creştină, în cap cu Vladislav şi cu Corvin, luă drumul vechiu prin Vidin, prin Nicopole şi ajunse la Varna. Flota veneţiană n'a putut împiedica nici trecerea lui Murad din Asia în Europa.

La 10 noembrie 1444 se dete lupta crâncenă, în care pierî regele Vladislav, Cesarini, iar ceilalţi scăpară cu fuga, printre cari şi Iancu. Acesta povesteşte lupta cu cuvinte de aur „am fi putut evita lupta, dar ne-a fost ruşine să părăsim întreprinderea pentru Cristos, în care şi a fi învins şi a învinge am crezut că nu e fără glorie. Ne-am luptat până la apusul luminii şi când a apus soarele a apus şi războiul. N'am fost învinşi, ci înăbuşiţi şi ne-am retras risipiţi".

Vlad adusese creştinilor 6000 de călăreţi la Nicopole, însă povăţuise pe rege să fie ascultat, ca să amâne lupta, căci Turcii sunt mult mai numeroşi.

S'a zis că Vlad ar fi trădat cauza creştină, însă aceasta nu se vede din nici o vorbă a lui Huniade, care a venit în anul următor şi s'a luptat cu Turcii împreună cu Vlad.

In adevăr, sosi la Dunăre flota veneţiană cu cavaleri francezi, se unì cu Vlad, începură împreună să cucerească cetăţile turceşti. Nu izbutiră la Silistra, dar cuprinseră Turtucaia, Giurgiu, etc. La Nicopole veni şi Ioan, dar nu izbutiră să ia cetatea şi fiindcă se apropia iarna, flota se retrase. Vlad rămânând singur se împăcă cu Turcii, tocmai când steaua lui Ion se ridica mereu, căci în 1446 nobilii unguri în unanimitate îl aleseră guvernator al Ungariei. Supărat, Ion veni, prinse pe Vlad şi pe fiul său Mircea şi-i ucise la *Târgşor,* iar domn puse pe *Vladislav II,* fiul lui Dan II.

In Moldova Ştefan intrase în clientela lui Ioan, şi încrezându-se în protectorul său năvăli în Suceava, prinse pe frate-său Ilie, îi scoase ochii şi rămase domnitor (1433). Insă, crima aduce altă crimă: se ridică fiul lui Ilie, *Roman al II-lea* şi cu ajutor polon bate şi ucide pe Ştefan (1447) al cărui mormânt se vede la mânăstirea Neamţului. Dar Roman moare după opt luni, otrăvit de boieri, după mărturia unui istoric polonez (1448).

Dreptul lui Roman îl pretinse un frate al lui minor, *Alexandrel* (Olehno la Poloni) pe când un Petru, care se căsătorise cu o soră bătrână a lui Ioan Corvin, veni cu ajutor dela acesta, sub un căpitan

Csupor. Ciuber e cunoscut în cronica noastră sub numele de *Ciubăr-Vodă.* El luă dela Petru Chilia şi o dete Muntenilor, punând în ea garnizoană ungurească. Petru a murit după un an (1449) când un fiu nelegitim al lui Alexandru, *Bogdan,* vine cu ajutor dela Ioan, ca să conducă ţara până la majoratul lui Alexandru, însă înlătură pe minor şi rămâne domn.

BATALIA DELA COSOVA (1448). Toate stăruinţele lui Hunyadi, toate îndemnurile papei, toate promisiunile creştinilor balcanici nu putură strânge decât vreo 25.000 de soldaţi, din cari 8000 trimeşi de Vladislav din Muntenia. Ioan trecu Dunărea şi înaintă până la vechiul câmp de luptă.

In prima zi scrie Ioan, sufletul creştinilor a fost neînvins, iar noaptea întreagă a fost luptă de meşteşuguri şi de maşini" apoi Sâmbătă s'a pierdut lupta „pe care am pierdut-o mai mult din lipsa de arme, decât din lipsa de curaj". S'a zis că Muntenii lui Dan au trecut de partea Turcilor, însă nicium domn Dan nu era atunci în Muntenia.

Ioan în retragere a fost închis de George Brancovici, care nu l-a liberat decât după ce a primit o mare sumă. Adversarii lui Ioan au ridicat capul în Ungaria şi au stăruit să se încheie cu Turcii armistiţiu pe trei ani.

VLADISLAV II-a (1446—56). Fiindcă Vladislav nu mersese în persoană în ajutorul lui Corvin, acesta îl despoaie de posesiunile din Ardeal şi poate fiindcă a trecut în Ardeal şi a devastat posesiunile lui Corvin [1]) acesta în 1456 îl detronă şi-l înlocui cu fiul lui Vlad Dracu, cu Vlad Ţepeş.

BOGDAN II (1449—51). Polonii trimiseră ajutoare lui Alexăndrel, dar Bogdan a repurtat în codru, la *Crasna,* o victorie contra lor, ca Petru Muşat altădată. Totuşi n'a domnit mult, căci alt frate vitreg al său, *Petru,* numit mai înainte *Aron,* se dete de partea lui Alexăndrel şi prinse pe Bogdan, care petrecea la o nuntă în Reuseni, lângă Suceava şi-i tăie capul, în locul pe care Ştefan cel Mare a zidit mai târziu o biserică.

PETRU ŞI ALEXĂNDREL (1451—1455). Petru Aron păstră ţara de sus, iar nepotului său îi lăsă ţara de jos. Nepotul, ajungând major, se supuse lui Ioan şi se ridică contra lui Petru, dar fiind învins se refugiè la Cetatea Albă, unde boierii îl otrăviră.

PETRU ARON (1455—57). Ca să aibă sprijin contra lui Corvin, pe ai cărui protejaţi îi ucisese, se supuse Polonilor, cărora le promise ajutoare de soldaţi şi hrană la războiu.

Tocmai atunci Mohammed al II-lea ceru dela mulţi prinţi creştini tribut, ceru şi lui Petru. Până atunci, poate

[1]) Se plânge Braşovenilor: „linişte n'am, cu toate slujbele ce am făcut şi cu tot sângele ce ne-am vărsat, eu şi cu boerii mei şi cu ţara mea, pentru sfânta coroană şi pentru ţara ungurească şi pentru creştini. Şi de câte ori nu m'am jurat eu şi cu părintele meu Ioneş Voevodul; dar el n'a ţinut seamă de asta, slujba mea nu i-a fost dragă. Căci nu-i ajunge gobărnătoria ţării ungureşti, ci trimete să-mi ia ocina mea adevărată şi ţărişoara mea Făgăraşul şi Amlaşul... Dar dacă el îşi calcă făgăduinţa şi jurămintele, D-zeu să se răsbune asupra celui ce nu păzeşte dreptatea... nu voiu părăsi ce este al meu odată cu capul. Să ştiu că pier cu ruşine".

chiar din 1420, Moldova trimisese daruri, acum sultanul cerea tribut regulat, 2000 de galbeni unguresti. Oricât de nesimpatic ne este omorîtorul fatălui marelui Ştefan, este o măreţie solemnă în hotărîrea de atunci a ţării. 57 de boeri mari, cu mitropolitul în cap, *şi ceteri omnes*, chibzuesc că nici bani n'au, nici vreun ajutor nu pot avea, pe de altă parte Turcii vor ridica mai mult, neavând pace, cum făceau şi până aci, luând femei şi copii. In unanimitate au decretat că „spunându-ne acelor păgâni să le ducem suma cerută, până când sfântul D-zeu îşi va face milă de ai noştri şi de noi, ca să avem şi noi, ca strămoşii noştri paza lui şi a aliaţilor" (1456). Un boer puternic şi iscusit, Mihul, fu trimis cu haraciu la sultan. Peste un an, Vlad Tepeş, care plănuia lupte mari cu Turcii, dete ajutor fiului lui Bogdan, ca să alunge pe Petru şi să se suie pe tron.

LUPTA LUI CORVIN LA BELGRAD. MOARTEA LUI (1456). După Cucerirea Constantinopolei şi după expirarea armistiţiului de trei ani, Mohamed înaintă contra Belgradului, ocupat de Unguri, de când Serbia recunoscuse suzeranitatea ungurească. In ajutorul cetăţii venise o armată de cruciaţi, mulţi rău echipaţi, călugări, ţărani, studenţi. Mohamed înconjură cetatea pe apă şi pe uscat, tunurile lui făcuseră spărturi în ziduri. Hunyadi sosi şi mai întâiu învinse flota turcească, apoi în atacuri neîntrerupte împuţină numărul inimicilor, în timp ce foamea şi boalele secerau pe Turci. Mohamed rănit, fugi în timpul nopţii, arzând corăbiile şi părăsind toate tunurile.

O mare ciumă se întinse după fuga Turcilor. Peste trei săptămâni, după victorie, murea de ciumă marele căpitan, apărătorul creştinătăţii „le chevalier blanc de la Valachie". Oasele lui se odihnesc în biserica cea mare din Alba Iulia.

ORGANIZAREA ŢĂRILOR IN SEC. XV-a.

Sub Mircea cel Mare şi sub Alexandru cel Bun s'a completat organizarea ţărilor noastre, încât după dânşii s'a modificat puţin, mai ales la înmulţirea episcopiilor şi ierarhizarea boeriilor. Astfel atribuţiile Domnului, funcţiunile boierilor, ocupaţiunile economice au rămas aceleaşi sute de ani.

DOMNUL. Numele domn este vechiul *dominus*, pe care-l dău sclavii stăpânului lor, şi pe care-l purtau împăraţii romani. El cuprinde în sine deplinătatea puterii,

cum nu o cuprinde titlul slav *voevod*, deaceea pe lângă acesta domnii adăogau *gospodin, gospodar* şi *samo-drăjavnyi* (=domn suveran, autocrat). Inainte puneau *Io*, prescurtare din Ioan, deseori adăugau *velikyi* (mare) cum şi „apărător al credinţei" după exemplul împăraţilor bizantini, dar mai deseori se întitulau pe scurt „voevod şi domn". In actele latineşti către rege se arăta dependenţa către el: „Dei et regis... gratia" dar în nici unul slavonesc. In loc de *eu, noi* întrebuinţează *gospodsvo mi* (domnia mea): a hotărît domnia mea.

Mircea a mutat capitala la Târgovişte. Dreptul la domnie se considera sacru, în familia întemeietorului. Aveau însă drept fraţii, fii domnului, chiar cei nelegitimi, încât ambiţiunea se împerechea cu interesul, cu pasiuni de răsbunare, cu intrigi străine, şi pricinuesc acel vârtej de domni, care a făcut ţărilor mai mult rău decât năvălirile turceşti şi decât tiraniile străine. Eram consideraţi popor anarhic, care-şi omoară capii, care e incapabil de disciplină. Un scriitor bizantin scrie: „nu obişnuesc să stea sub aceiaşi domnitori, dar după cum se pare mai bine schimbă principii, punând când pe unul, când pe altul". Adevărat, că alegerea e din tradiţia romană, căci abstracţiunea romană cerea ca statul să fie condus de cel mai bun, iar acesta se alege, însă această abstracţiune presupune oameni fără interese şi fără pasiuni, cum nu este realitatea. Deaceea, imperiul roman a căzut şi cel bizantin a văzut atâtea schimbări de împăraţi, pe când sistemul dinastic s'a întărit ca o creaţiune barbară, prin abilitatea unor prinţi iscusiţi, ca cei francezi.

Puterea în drept a domnului era nemărginită. Viaţa, averea, depindeau de domn. Proprietatea particulară, demnităţile erau daruri domneşti. Averea statului, ca pretutindeni, nu se deosebia de averea proprie a domnului. Mai târziu, ca să asigure plata *haraciului*, a început să se facă deosebire, înaintea altor state mai înaintate, între averea statului şi a domnului.

Veniturile domneşti erau: decima *(dijma)* din producte, cea din grâu se chema căblărit (câblă = sas kuebel, baniţă) cea din vin, *vinăriciu domnesc*, apoi dare din porci, din oi, din stupi, amenzi la judecată, *gloabe*, poate pentrucă se socoteau în cai, daruri la ocazii (un cnez la intrarea în oficiu dăruia un cal) îndatoriri *(podvezi)* ca să hrănească oamenii domneşti în trecere, să le procure cai şi căruţe de călătorie. La urcarea domnului, toţi fruntaşii veneau la domnul cel nou, ca să li se întărească proprietăţile, când desigur aduceau daruri.

Existau bani din ţară de aramă şi de argint (cel din urmă bate bani Dracu în Muntenia) bătuţi la Braşov şi

la Lemberg. Primii au bătut Vlaicu şi Muşat. Când suzeranitatea străină era efectivă, domnul n'avea monetă proprie decât prin favoare (Vlad Dracu). Numele de ban este împrumutat dela banul unguresc de Severin, a cărui monetă va fi fost imitată.

Banii ungureşti erau de aur (galbeni) şi de argint (florîni). Circulau şi monete bizantine, bulgare, numite *perpere*, divizate în groşi. Un groş avea 6 aspri. Circulau şi bani poloni, tătăreşti (genovezi), numiţi *Januini*.

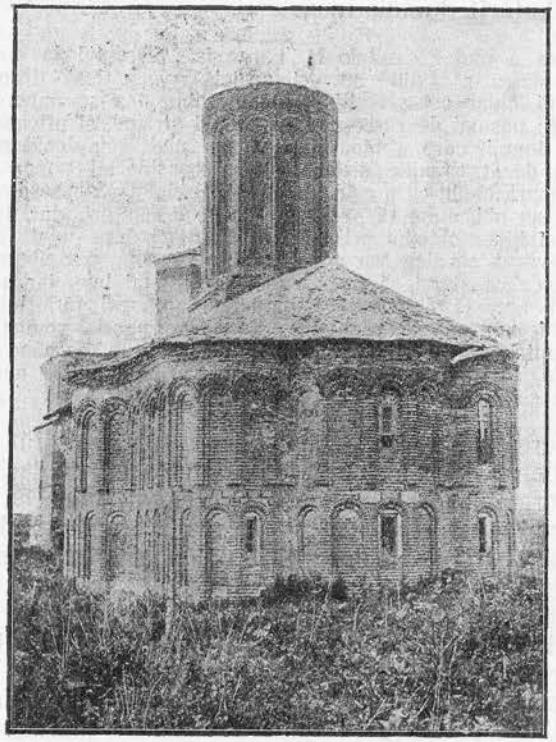

La m. Snagov.

BOIERII. Cum s'a văzut din diploma lui Bela al IV-lea au fost la noi boeri, proprietari ai pământului, ca în apus. Vitejii aceia, voevozii, mai vechi decât domnii, erau uneori mai puternici decât ei şi-i luau pe garanţia lor faţă de regii suzerani. Ca şi regii capeţieni, domnii în drept erau stăpânii boierilor puternici, de fapt depindeau de ei. Acei

boeri, proprietari mari, chiar fără slujbe, semnau în acte înaintea boierilor slujbaşi, ca în actul de închinare al lui Petru Aron. Ei semnau cu numele jupân în Muntenia, pan în Moldova. Deci s'a susţinut greşit că la noi n'a existat clasă de boieri.

Boieriile de funcţiune s'au împrumutat dela Slavi, cari le luaseră dela Bizantini. Capul cancelariei domneşti era *logofătul*, iar administratorul tezaurului, *vistierul*. *Vornicul* era mareşalul palatului, *postelnicul* (= pat), *spătarul*, *paharnicul* (ceaşnic în Moldova), *stolnicul* (=masa), *comisul* erau funcţiuni pe lângă persoana domnului, ca la împăratul bizantin şi cel german.

Capii cetăţilor se chemau pârcălabi (ung.) sau staroste (slav.). Administratorii judeţelor erau vechii judeţi sau *vătaşi*.

S'a mai zis că boierii noştri au fost de origine străină şi în adevăr că au venit boieri bulgari, sârbi, vor fi venit şi greci după căderea Constantinopolei, cum şi Ruteni, sau alţii, dar un *Albul*, un *Mihul*, un *Drăgoi*, cu greu se poate admite că au fost străini. Ei au putut răsări dintre cnezii şi voevozii, cari au ajutat primilor domni. Chiar faptul că apar ca indivizi, nu în clasă organizată, arată că n'au venit cu conştiinţa de grup dintr'un stat organizat, ci s'au format în creşterea proprie a statului, ajungând târziu la conştiinţa de clasă. In timpurile vechi plăteau dările indirecte, nu erau scutiţi decât de bir, de care erau scutiţi nobilii români şi în Ungaria Din cauza împerecherilor ca să puie domni, au fost cauză de slăbirea ţărilor, deşi meritul lor în trecutul nostru este foarte mare.

BISERICA. Nu cunoaştem soarta mitropoliilor muntene. Dupăce Severinul a fost luat de Unguri, episcopul n'avea reşedinţă stabilă până în secolul XVI, când i s'a fixat mânăstirea Bistriţa. Episcopi catolici figurează până târziu la Argeş. Activitatea ortodocsă trebuie să fi fost susţinută atunci de clericii de jos, refugiaţi din Serbia şi din Bulgaria, pe când domnii supuşi „Chesarului" şi „craiului" încurajau propaganda catolică.

In Moldova, Alexandru, deşi a permis catolicismul şi a primit pe Husiţi, a purtat grije de biserica ortodocsă. A înfiinţat a doua episcopie de Roman, a întemeiat Moldoviţa şi a clădit din piatră biserica de lemn din Rădăuţi. In conciliul dela Florenţa, au fost reprezentate şi ţările noastre, din cauza dependenţii în care se aflau faţă de Sigismund. Această participare la un sinod catolic a dat naştere la certe cu patriarhia.

In mânăstiri se copiau cărţi, începând cu Nicodim. Pe la 1435—1436 un *Gavriil* scrie un evangheliar. Alexandrel a pus să se scrie legenda unui sfânt, în scop de mo-

ralizare. In mânăstiri se lucrau podoabe, vase sacre, ornate preoţeşti, haine împlănite. Se vorbeşte de cojocari, scutiţi de lucru domnesc în folosul mânăstirii.

Am văzut mânăstiri în Muntenia: Sâmnicoara, biserica domnească din Argeş, cea din Câmpulung, Vodiţa, Tismana, Cozia, Cotmeana, iar în Moldova: mânăstirea Neamţului, Moldoviţa, Bistriţa, Rădăuţi, Probota. Multe din ele sunt ruini (Vodiţa, Sâmnicoara) însă ruini elocvente din trecutul nostru. Din Sâmnicoara (16 m. lungă 8 lată) se păstrează turnul, reparat în anii din urmă şi zidul rotund al altarului.

Biserica domnească s'a păstrat întreagă [1]) cu pictura primitivă, peste care s'a aşezat o pictură nouă. Planul ei arhitectonic este imitat după a) unei celebre biserici bizantine.

Mânăstirile aveau şi scop strategic, apărau trecerea unui râu: Vodiţa apără Dunărea, Cozia Oltul. Cozia, Tismana, biserica din Câmpulung au suferit reparaţiuni radicale, ca şi mânăstirile Moldovei.

Dintre străinii, cari s'au refugiat la noi, am suferit o influenţă binefăcătoare dela Husiţi. Deoarece ei învăţau că limba în biserică trebuie înţeleasă de popor, a început să se traducă în românește părţi din Scriptură, la cari s'au adăogat cărţi apocrife din literatura Bogomililor, cari au deprins pe Români cu cititul în limba lor.

ORAŞE. Nu trecuseră o sută de ani dela întemeerea Moldovei şi vedem mulţime de oraşe, de târguri, ca ieşite din pământ. Deci regimul ţărilor noastre era prielnic desvoltării economice. Se primiau străini, se făceau înlesniri celor cari aduceau, sau duceau măfuri. Am primit pe Husiţii persecutaţi, am primit pe Armeni, pe Ţigani. Străinii aveau voie să-şi construească biserici, astfel se dovedeşte existenţa unei vechi biserici armeneşti în Iaşi.

Cele mai multe oraşe le-au întemeiat străinii, chiar Argeşul, susţinea Haşdeu că a fost înfiinţat de Armeni, lucru imposibil, căci este mai vechiu decât emigraţiunea Armenilor din ţara lor.

Slatina era loc vechiu de trecerea mărfurilor pe Olt spre Sibiu, întemeiat dintr'o gorodişte sloveană ca şi *Târgovişte*. Mai vechiu e *Turnul*, mai nouă *Brăila* şi o cetate dispărută în timpul dominaţiunii turceşti. *Cetatea de Floci* (= Comerţul cu lână) în regiunile Ialomiţei, cu amintiri dintr'un trecut vechiu. Apoi Câmpulung, Buzău,

[1]) I s'au adăogat cele două turnuri din faţă şi i s'a schimbat uşa în faţă, din laterală cum era.

Râmnic, Târgşor (Prahova), Calafat, Giurgiu, Baia de Aramă, apar în cele mai vechi documente. In Moldova erau Baia, Bacău, Trotuş, Siret, Suceava, Bârlad, Dorohoi, Rădăuţi, Cernăuţi, Hotin, Iaşi, Roman, Tighina, Cetatea Albă, Cotnari, Neamţ, Moldoviţa, Adjud, Chilia, Ocna, dintre cari 14 sunt citate într'un act de comerţ al lui Alexandru cel Bun, acordat comercianţilor din Lemberg, pentru plata vamii.

In acest act, Alexandru hotărăşte ca negustorii să plătească vama 3 groşi la grivnă (= 3 ruble, un galben) în Suceava, apoi în oraşul de desfacere alţi 2 groşi. Se importau de lux: mătase, piper, vin grecesc, iar la export se lua 1 gros de vită, 1 dela 10 porci, 6 dela un cal. Se exportau spre ţările tătăreşti prin Cetatea Albă şi Tighina, în Polonia pe la Cernăuţi, în Transilvania pe la Baia, în Muntenia pe la Bacău şi Bârlad, oraşe de frontieră. Era cunoscută calea Brăilei pentru adus peşte.

Mircea învoeşte Polonilor să vânză prin oraşele şi prin schelele depe Dunăre, începând dela Porţile de Fier şi chiar până la Brăila.

In arhiva Braşovului se păstrează peste 400 de acte vechi în limba bulgară, învoeli comerciale date de domni munteni, scrisori domneşti despre diferite afaceri, scrisori particulare dela boieri, mitropoliţi... izvor preţios de cunoştinţe ale trecutului. Aşa s. e. Vlad Dracu cere puşti (tunuri) şi salitră. Neagoe Basarab cere „meşteri să ne facă nişte ceasornice şi nişte tipare".

Se permitea Polonilor să-şi construească o casă de comerţ în Suceava, dar li se interzicea să ţie cârciumă şi să *fiarbă bere*.

Cel mai vechiu din aceste documente este hrisovul lui Mircea din 1413 în care zice că întăreşte Braşovenilor „aşezămintele ce le-au avut dela strămoşii" lui, pentru vamă prin târgurile Braşovului până la Brăila. Enumără mărfurile: postav de Ypres, de Louvain, de Cehia, sepci frâncești, piper, şofran, bumbac. La export: butoaie de miere, de vin, ceară, vite, brânză, peşte, piei: mărfuri ce vin de peste mare (coloniale, numite şi marfă tătărească".

Era obiceiu atunci că datoria neplătită a negustorilor din altă ţară, păgubaşul căuta să o scoată dela negustorii acelei ţări pe care-i putea prinde, însă Mihai opreşte acest obiceiu şi hotărăşte că orice negustor din ţară „să-şi scoată datoria dela datornic... să-l pârască înaintea pârgarilor... iar dacă datornicul nu va avea de unde să plătească, să-şi bată ochii, că nu şi-a dat marfa la negustor cinstit".

Dela Braşov calea trecea prin Bran, prin Rucăr la Târgovişte, la Dâmbovita, ajungea la Dunăre, fie la Dârstor, fie la Giurgiu, fie la Nicopole". Dela Brăila luau peşte, treceau prin Târgşor, prin Târgovişte, plătind câte un peşte de car.

ADMINISTRAŢIUNEA ORAŞELOR. Oraşele muntenești imitau în administraţiunea lor oraşele săseşti, pe când oraşele moldovenești imitau organizaţiunea Germanilor polonezi. Exista o mică autonomie, nu prea mare, căci autoritatea domnului o strivia. Un fel de primar, numit *Şoltuz* era asistat de un consiliu de 6—12 *pârgari*

3168—I. Floru, Istoria Românilor, cl. 7 sec.—7.

(= Scholtheisse şi Buerger) în Moldova. In Muntenia consilieri se numiau tot *pârgari,* dar primarul păstra vechiul nume de *judeţ*. Consiliul oraşului primia însărcinări, ca să cerceteze pricini, se ocupa cu afaceri de municipalitate, întărea schimbul de proprietăţi în „scaunul de judecată" propriu, ţinea un catastif al târgului. In cetăţile întărite însă, domnul avea doi pârcălabi, iar ici şi colo un *ureadnic* sau vornic.

Românizarea oraşelor a fost o cucerire internă a ţăranului român, înlesnită prin dependenţa în care stă oraşul de sat, cum şi prin viaţa mai plină, mai sănătoasă a satului: din săteni se fac orăşeni, dar încercările de a face săteni din orăşeni n'au izbutit până în zilele noastre.

ORGANIZAREA ŢĂRILOR. — ROMÂNII DE SUB STĂPÂNIRI STRĂINE.

PROPRIETATEA. Pământul posedat în deplină proprietate se numia oficial *ocină,* atât la proprietarul mare cât şi la cel mic, iar daniile domneşti se chemau *uric*, ca şi actul de danie. In popor proprietatea se chema *moşie,* moştenire dela moş, iar proprietarul *moşnean, moştean în Muntenia,* răzeş în Moldova. Ţăranii moşneni au fost deplin liberi, boieri mici, neavând obligaţiuni decât fiscale către domn, şi militare, pentru apărarea ţării, care prin extensiune devenea moşia cea mare. Descendenţii stăpâneau pământul moşului în *marginile* vechi, fiecare cu *partea* sa, dar folosind în comun pădurea, râul şi livedea. Fetele erau la părţi egale cu băeţii, iar străinii puteau deveni părtaşi sau prin adopţiune, sau prin o căsătorie cu fata unui moşnean. Adopţiunea se chema a se face „fraţi de cruce" şi era un act solemn în prezenţa satului. Curios, că uneori, ca să facă schimb de moşii, se făceau fraţi de cruce două mânăstiri.

Mai târziu, toţi ţăranii liberi se numiau cnezi, încât populaţia ţării se număra pe trei clase: boieri, cnezi şi rumâni.

Proprietatea aceasta în *devălmăşie* nu e ca proprietatea în comun a Sârbilor (Zadruga) şi a Ruşilor (mir) fiindcă la noi fiecare avea partea sa fixă, pe când acolo comuna era proprietară, iar partea fiecăruia se schimba, la termene scurte, după greutăţile familiei.

Cel mai numeros element al satelor erau ţăranii fără pământ, unii vechi coloni pe moşiile proprietarilor mai mari, alţii păstori cari au găsit pământul împărţit, alţii străini aduşi de împrejurări diferite. Formă partea cea mai numeroasă a populaţiunii şi era naţională, căci tocmai ei „săracii" oameni fără pământ, poartă numele national *român*. In Moldova se chemau vecini. Situaţiunea rumânilor şi a vecinilor era, de altfel, mult mai uşoară la noi decât în cele mai multe ţări. Pe când în Rusia erau asimilaţi cu sclavii, iar mai târziu datoreau muncă de trei zile pe săptămână boierului, la noi, deşi n'avem documente din epocă, se pare că lucrau mult mai puţin (3 zile vara şi 3 larna sec. XVI). De altfel, munca nu se cerea, căci pământul se cultiva puţin: grâu mai mult pentru îndatoriri religioase (nu se duc prinoase de mămăligă) şi pentru cererile Turcilor, meiu pentru hrana proprie, orz pentru Turci. Ocupaţia principală era tot creşterea vitelor şi temeiul muncii coasa fânului, cultura albinelor, căci de aici se trimetea ceara, care servia atunci la iluminarea caselor bogate, cum şi mierea care, în oarecare grad, ţinea locul zahărului de azi. Lăcomia boierilor la fân trebuie să fi fost mare, căci unii vorbesc de mii de căi, vite trebuie să fi fost multe, deaceea darea văcăritului se suporta mai greu decât toate.

Vecinii şi rumânii plăteau dijmă domnului, apoi proprietarului ceva mai puţin, căruia îi lucrau şi zile de muncă. Ei nu puteau fi despărţiţi de pământ, se vindeau împreună cu el, arau cât de mult, erau în realitate stăpâni pe câmpul de lucru, cu drept la pădure, la livede şi la apă. Proprietarul ţinea pe rumân legat de moşie, nu numai pentrucă fuga lui îi pricinuia pagube, dar fiindcă lipsa lui micşora suma birului, pe care atunci trebuia s'o împlinească Proprietarul. Birul se hotăra într'o sumă pe sat şi apoi se repartiza pe cap (cislă) iar proprietarul răspundea de întregimea sumei, până la o nouă stabilire.

Numai bărbaţii datoreau muncă, femeile vecinilor erau scutite. Totuşi vecinii şi rumânii trăiau mai rău ca moşnenii: se vorbeşte de vecini cari locuiesc în 60 de bordeie în acte de dăruire mânăstirilor se vorbeşte de bordeie tătăreşti, de sălaşe ţigăneşti, cari erau în stare de robie.

Satele din acelaş ţinut se întâlneau la câte o sărbătoare, ca să schimbe produsele lor, ca să petreacă, sau ca să contracteze căsătorii. Locurile de întâlnire se chemau *Nedei* (= sl.) şi târgul fetelor. Cuvintele *târg* (sl.) *bâlciu* (ung.) şi iarmaroc (germ.) au înlocuit pe mai vechiul Nedei.

La împărţirea anului, din timpuri vechi sunt (ca şi sărbătorile păgâne: Rusaliile, Circovii, Filipii, Foca, sărbătoarea Moşilor) numele lunilor: făurar, mărţişor, prier, mai, cireşar, cuptor, agustru, răpciune, brumar cel mic brumar, undrea. Numele lunii din urmă vine dela sărbătoarea Sf. Andrei, numit în vechea românească *Indrea*, pe care poporul ne mai înţelegându-l l-a asimilat cu unealta undrea, cu care n'are nimic comun, nici luna, nici sărbătoarea.

NOBILIMEA ROMÂNA DIN ARDEAL. Mulți Români, s'au ridicat sub Unguri în nobilime și în demnitățile statului, afară de Corvin, dar au rămas necunoscuți, căci în evul mediu situațiunea de clasă recomanda pe cineva, mai mult decât națiunea din care ieșise, cu deosebire când numele de Rumân și de Vlah desigma pe țăranii neliberi. Nu numai în Ardeal, dar în principate nu găsim nici un boier cu numele Rumânul sau Valahul.

In 1303 voevodul Maramureșului, *Nicolae*, era conte ca și fiul său *Ștefan* și ca *Iuga*, fratele întemeetorului Moldovei. Poate și contele Andrei a fost Român. *Balc* era prinț puternic, cum se vede din ambițiunea de a face mitropolie din mânăstirea sa din Peri (lângă Sighet) ceeace nu se obișnuia decât în statele autonome. Acea biserică a avut mare însemnătate în istoria culturii noastre, căci, deși patriarhul n'a făcut-o mitropolie, ca să nu indispună pe Sigismund, egumenul ei a fost declarat ierarh asupra Sălajului și a ținuturilor vecine, ca Ciceul. Prin ea s'a simțit influența husită și s'au tradus cărți religioase în românește.

In 1219 era un voevod *comite de Doboca*, ai cărui urmași s'au înrudit cu domnii munteni. Pe unul, Vlaicu, îl numește „carnea și sângele său". Familia *Trentul, Conia, Heem* sunt de origine românească. Nobilii trebuiau să treacă la catolicism, deaceea toți și-au uitat de neamul lor. In 1500 regele a luat moșiile a doi nobili români „pentrucă a aflat că sunt shismatici".

BOERI. Mai mici ca nobilii erau stăpânii de moșii cu țărani pe ele, ca boerii din țară. Erau boieri, dar nu erau nobili, căci n'aveau dreptul de blazon, ca cei din principate. Se găsesc în Făgăraș și în alte părți. Ei se ridicau dintre cnezi.

In 1366 Ludovic decide: „fiece chenez întărit în chenezatul său... să fie socotit nobil adevărat". Ladislau scrie în 1457 „toți nobilii și chenezii și ceilalți Vlahi s'au făcut plăcuți și iubiți, nu numai predecesorior nostri, regilor Ungariei, dar și nouă, mai ales prin aceea, că ei... au paza și privegherea vadurilor Dunării în contra deselor năvăliri ale Turcilor... Voind ca mulțumită să le plătim, întărim toate și fiecare din privilegiile acestor Valahi nobili și cheneii și ale celorlalți Valahi".

Chenezul strângea dările, din care cea mai importantă era quinquagesima din oi. Cneii nobili erau datori serviciu armat: „să meargă la pomenita oaste cu o lance, zice un document .. cum sunt datori să meargă, după obiceiul celorlalți cnezi nobili". In Hateg 12 cnezi judecă o împărțire de moșie. In cestiuni penale puteau apela la rege.

IOBBAGII. CEILALȚI VALAHI. Cuvântul iobbagio însemna un om, care deținea un pământ în schimbul serviciului militar (iobbagiones castrenses). In cele din urmă a ajuns deopotrivă cu țăranul supus, egal cu *ceilalți Valahi*...

Ungurii erau soldați călări și întrebuințau pe Români la apărarea castelelor. Bela al IV-lea scrie papei „poporul nostru nu e deprins la apărarea castelelor". Regele Boemiei se plânge papei că Bela al IV-lea l-a atacat cu mulțime de „oameni cruzi Cumani, Unguri... și Valahi".

Iobagii mai erau obligați pe lângă castel: să aducă lemne de foc, grinzi, bârne de lucru, să lucreze la reparații, la șanțuri și în acest caz erau scutiți de unele dări, nu de quinquagesima oilor. Șirul dărilor în bani e lung ca și la noi: „cens, taxe, contribuții obișnuite și neobișnuite, zecimi, noimi, capete și dări". Lucrau zile proprietarilor, plăteau pentru folosința morilor, munților și pădurilor.

Cu toate obligațiunile lor, iobagii puteau să se mute depe o moșie, cu voia proprietarului, după ce-i plăteau darea. In pricini mici erau judecați de cneji, în cele mari de stăpânul domeniului, care însă n'avea drept de pedeapsă capitală, cel puțin după dispozițiunile regale. Averea iobagului mort, fără copii, o moștenea fratele mai mare și văduva; când nu se găsea nici un moștenitor de domnul său, iar cea nobilă rămânea regelui.

ROMÂNII DIN POLONIA. In Polonia erau sate de Români întemeiate de cnezi colonizatori. Aceștia aveau drepturi mai mari, între altele privilegiul de a fi judecați numai de rege și de tribunalul lui. Se bucurau de unele scutiri, afară de serviciul militar și ca strângători fiscali aveau drept la 1/3 din sumele adunate. Demnitatea de cnez se moștenea, se putea vinde cu voia regelui.

Țăranii (coloni) aveau pământ de arat, drept de pășune, drept la pădure, toate cu dijmă și cu slujbă la cnez și la castel. Zilele de muncă erau cel mult 6 cu boi, cu cai, și toți membrii familiei. De războiu erau scutiți. Polonii nu întrebuințau pedestrime, luau câte 6 groși de fiecare țăran. Când o fată se mărita în alt sat, se plătea o taxă, numită *cuniță*.

Mai multe sate formau o *crainâ*, ca țările pe râuri la noi, cu un cnez numit *crainic*. Se pare că exista un tribunal de cnezi, prezidat de rege, sau de omul lui numit *judicium valachicum*.

ROMANII DIN BALCANI. Afară de Românii macedoneni, au fost Români în Bosnia, despre cari nu găsim decât amintiri scurte.

Insă asupra Românilor din Serbia găsim multe știri în actele regilor sârbi, mai ales în actele țarului Ștefan Dușan.

Chiar la sfârșitul sec. XII Ștefan Nemania dăruește unei mânăstiri vestite din Serbia 170 de Vlahi, două judecii. Cuvântul cnez apare puțin mai târziu și alternează cu altul, *premikiur*.

Unii dintre acești județi sau cnezi erau boieri și boiernași, așa unul *Caloian* avea țarine, livede, moară. Alții a-

veau vii, mori, oameni în oraș și în sat. Găsim preoți cu proprietăți și cu vii.

Țăranii îndepliniseră, sau îndeplineau servicii militare, pentrucă Dușan scutește de slujba ostășească pe cei supuși mânăstirii. S'a susținut de unii învățați că Românii din Serbia se ocupau numai cu păstoria, dar nu este exact, căci între obligațiuni intră în adevăr aceea de a paște oile, caii, dar intra și aceea de a da grâu, ovăz, vin, miere, ceară, de a ara o zi toamna și una primăvara, de a secera, de a lucra la vie.

La vânzări găsim și în Serbia obiceiul, ca să se întrebe la vânzarea unei moșii, case, vii, rudele vânzătorului și numai cu învoirea lor imobilul devenea proprietatea unui străin. Proprietatea se stăpânea în grupe înrudite, ca la gintea romană, dar fiecare cap cu partea lui, ca în țară. Mânăstirea nu putea goni pe țărani de pe moșii, pământul era robit lor. Partea rezervată mânăstirii, ca și în apus, o lucrau țăranii în zilele de clacă, la cari erau datori.

Din toate cercetările rezultă că împărțirile sociale erau aproape aceleași la toți Românii, că îndatoririle feudale de serviciu militar, de muncit proprietarului de dijme statului și proprietarului existau și în țările noastre.

RASCOALA TARANILOR DIN 1437. In anul 1437 nemulțumirile populare nebăgate în seamă până atunci, ca un vulcan stins din vremuri uitate, izbucniră în flăcări mistuitoare, contra atâtor domni din atâtea națiuni și d'atunci au izbucnit necontenit până în zilele noastre.

Ideile de nemulțumire au pătruns din Cehia, dela Husiți, cari în reforma bisericii cereau ca preoții să se întoarcă la sărăcia creștinilor primitivi și mai cereau desființarea dijmei către mânăstire și către domni. Incă dela începutul secolului trecuseră ei în Ungaria, ajunseseră în Transilvania, unde au provocat traduceri din Biblie în limba românească, apoi au fost primiți în Moldova.

Răscoala o provoacă un episcop George Lepeș, nu o cunoaștem însă în amănuntimi, ci numai din actul de împăciuire, încheiat între căpitanii răsculaților și între nobili. In acel act se spune că episcopul nu voise să strângă dijmele sale timp de trei ani, apoi căutase să le stoarcă nu în denari, ci în monetă mare și grea, ba încă le mărise. Țăranii nu putuseră plăti și episcopul aruncase asupra lor interdictul, privându-i de serviciile bisericii, de botez, de cununii și de înmormântări. Domnii, și ei, considerând pe țărani ca robi, nu le îngăduiau să se mute depe moșii, încât au început lupte cu mutilări, cu desmembrări. Țăranii se

adună pe muntele Bobâlna, aproape de Dej, și după mai multe mijlociri izbutesc să se împace cu episcopul și cu domnii lor. Era reprezentați de *Mihail Valahu*, căpitan, și de alți trei.

Țăranii se declară supuși credincioși regelui Sigismund și cer ca să li se recunoască vechile libertăți, acordate de sfinții regi, în deosebi de Ștefan. In privința plăților obțin, ca în viitor să plătească și cu bani mai mici, ca să dea 1/9 din fructe și să nu mai dea zecimi din porci și din albine. Obțin dreptul de a se mută depe moșie, după ce vor plăti dările convenite. Se hotărăște ca munca la nobil să fie o zi de seceră, sau de coasă, să nu fie luați cu sila la muncă în saline, iar în armată să fie provăzuți cu alimente mai eftine.

Pentru respectarea pactului țăranii și nobilii jurau să nu ia apărarea aceluia dintr'înșii care l-ar călca, ci să-l considere sperjur.

Se mai convenea, ca în fiecare an să se adune pe Bobâlna căpitanii și câte doi bătrâni de sat, ca să vadă dacă pactul se observă.

Indată ce țăranii s'au risipit, George Lepeș cu nobilii, cu Secuii și cu Sașii au încheiat între ei un pact, cunoscut sub numele de *unio trium nationum*, în care își promiteau să uite neunirile dintre ei și să se apere contra inimicilor. Deși actul se numește unirea celor trei națiuni, numai indirect este îndreptat contra Românilor. In realitate unirea era din partea claselor stăpânitoare contra țăranilor, atât români cât și unguri.

Mișcarea a fost înăbușită cu cruzime, cât țăranii nu s'au mai prezentat uniți. Ioan Corvin le-a mai ușurat dările, Matei le-a arătat oarecare *milă*, Românii încep însă să fie separați ca națiune, căci în 1463 se ia măsura ca „iobagii, cari vor rămâne la paza cetăților, în timp de expediție, să fie de sânge unguresc".

CĂDEREA CONSTATINOPOLEI. VLAD ȚEPEȘ. URCAREA LUI ȘTEFAN PE TRON.

Mohamed II, fiul lui Murad, era crud, ambițios, setos de sânge, instruit și viclean. Prima lui ambițiune era să cucerească Constantinopole. El își construise o artilerie puternică. Un Român din Transilvania îi turnase un tun, care arunca pietre de câte 1200 de kilograme, la 1000 de

metri. De altă parte, împăratul Constantin proclamă unirea cu papalitatea, deşi rezistenţa clerului era înverşunată: „mai bine turbanul lui Mohammed, decât pălăria cardinalului" era lozinca Grecilor. Din aprilie până în maiu, armata turcească ţinu capitala înconjurată. Constantinopole cu o populaţiune de aproape 200.000 de locuitori, nu avea decât 8.000—10.000 de soldaţi, între cari câteva sute de Genovezi şi de Veneţieni. Flota turcească, fu învinsă, tunul cel mare plesni.

Cetatea s'a luat pe uscat. Constantin a pierit ca un erou, iar învingătorul a ucis mulţi creştini, a vândut mulţi robi.

Mai pe urmă, Mohammed dete voie creştinilor să-şi păstreze religia şi să aibă patriarhul lor, le permise să locuească într'o parte a Constantinopolei, numită Fanar, pe când Turcii locuiau cetatea (Stambul).

Prin cucerirea de Turci a Constatinopolei se produse o mare schimbare în relaţiunile comerciale ale Europei cu orientul. Marea Neagră, şi Marea Mediterană, fură bântuite de flotele turceşti, comerţul spre Egipt se opri, republicile italiene începură să decadă, lumea începu să caute alte căi pe mare. Oceanul Atlantic luă locul Mării Mediterane.

VLAD ŢEPEŞ. Fiul al doilea al lui Vlad Dracu a fost ridicat pe tronul Munteniei de către Ioan Corvin, care, deşi ucisese pe tatăl şi pe fratele mai mare al lui Vlad, nu mai lăsă domnia lui Vladislav, fiindcă jefuise în Ardeal posesiunile corvineşti.

Contemporanii au numit pe Ţepeş [1]) *Drăculea,* el însuş se numeşte într'o scrisoare *Dragulya* şi numai din secolul următor a început să i se zică Ţepeş. Felul acesta de omor în ţapă se obişnuia la Tătari şi chiar la Unguri, cari au tras în ţapă pe ţărani, după răscoala din 1437.

[1]) Ioan Bogdan a scris asupra lui Vlad Ţepeş o monografie însemnată, în care se corectează multe greşeli, ce se scriau în cărţile noastre despre acel domnitor, dar care a fost întrecută în unele rezultate de cercetările mai noi. Judecata lui Bogdan asupra lui Ţepeş este contestabilă, cu toate că el a fost unul din cei mai sobri şi mai exacţi învăţaţi ai noştri. Ţepeş e prezentat ca un degenerat „de care ar trebui să ne rușinăm" ca un inconştient impulsiv de nu putea nici să păstreze prietenia, nici să câştige războaie şi a cărui degenerescenţă se vede în copiii lui: **Mihnea** crud ca el, **Vlad Călugărul** (crede greşit că e fiul lui Ţepeş) religios şi călugăros (manie religioasă); că şi **Mihail Kogălniceanu** a numit, în tinereţea sa pe Ţepeş **monstru, oroarea omenirii.** Totuşi, această apreciere este contestabilă. Cruzimile ce s'au pus în sarcina domnului au fost mărite de fantazia populară, care s'a delectat cu faptele lui într'o carte tipărită pentru popor, printre primele opere ale tiparului (sec. XV) în limba germană şi în primele manuscrise de literatură profană rusească. Astfel, cu vreo 2—3 istorioare, povestea isprăvilor lui Ţepeş se citeşte în şcoalele ruseşti printre primele texte profane. Imaginaţiunea populară n'a văzut în Ţepeş un monstru, ci un răsbunător al justiţiei: un executător fără milă al răului, ori de unde ar veni. Eminescu după ce arată corupţiunea tinerimei noastre, exclamă:

„Cum nu vii tu, Ţepeş Doamne, ca punând mâna pe ei"...

Chipul lui Vlad se păstrează în mai multe cópii, una în ulei poate că este opera unui pictor dela curtea lui Mateiu, unde domnul român a fost ţinut prizonier. Mai frumos ne apare într'o broşură germană, cu plete lungi, cu nas mare, cu privire ameţitoare, cu o mustaţă groasă şi dreaptă.

Inceputul domniei lui Vlad cade în vara anului 1456, căci Corvin scrie Braşovenilor că-i lasă în grija lui Vlad ca să-i apere pe când el, Corvin, va purta războiul cu Turcii. In toamna aceluiaş an, Vlad scrie că Turcii, se pregătesc să vie asupra lui, dar că el este hotărît să se lupte *în* interesul creştinătăţii, deşi dacă ar socoti numai interesul lui şi al ţării sale ar putea ţine pace cu ei.

Vlad Ţepeş.
Teribilul domn se arată aci slab şi bolnăvicios. Mulţime d pietre scumpe împodobesc îmbrăcămintea lui.

Braşovenii însă voiau să ajute pe un fiu al lui Dan al II-lea ca să alunge pe Vlad. Un alt pretendent, Vlad Călugărul, frate nelegitim cu Ţepeş, se aşezase în Almaş şi uneltea contra teribilului domn. De aceea se explică cruzimea lui Ţepeş contra Saşilor. Matei Corvin însuş ceartă pe Saşi că nu dau pace lui Ţepeş, le găseşte vină lor, iar domnul le aduce aminte cum pe el, când rătăcea pe la ei, îl ţineau captiv, cu toate acestea, acum când este „domn fără ajutorul cuiva" vrea să le rămână prieten.

Dar, inimicul lui este cel care a răspândit în lume ves-

tea că a pus să se omoare toți negustorii sași din țară, că a prins pe copiii sași, cari se găseau în țară, ca să învețe limba și i-a omorît, în număr de 300, mai apoi în cărticelele germane în număr de 400: parcă toată tinerimea săsească venise atunci să învețe limba românească!

In țară s'a spus despre el că ucidea fără milă, că-și bătea joc de victime, că ciopârțea oameni, că a prins pe toți cerșetorii și leneșii, i-a ospătat bine, apoi le-a dat foc, că a omorît 500 de ispravnici, fiindcă n'au știut să spună *numărul locuitorilor* din județele lor: 500 de prefecți și de boeri! Se zicea că a ucis în țară 20.000 de oameni!

Urmarea acestor cruzimi se povestea tot așa de fantastică. Se povestea că siguranța ajunsese atât de mare, încât se lăsa marfa în stradă și nu se atingea nimeni de ea. In povestea rusească se spunea că pusese la o fântână un pahar mare și frumos: trecătorii beau apă cu paharul și-l puneau la loc, încât cât a trăit el nimeni n'a furat paharul. Tot așa se povestea că unul din primii duci ai Normandiei atârnase inele de aur în ramurile unui stejar din marginea drumului și trei ani nimeni n'a îndrăznit să se atingă de ele.

ȘTEFAN OCUPA TRONUL MOLDOVEI. Nu numai cruzimi săvârși Tepeș în primul an de domnie, ci un act care trebuie să-i atragă recunoștința tuturor Românilor: a ajutat pe fiul lui Bogdan să se urce în scaunul Moldovei, în care a meritat titlul de mare.

Ștefan primi ajutor dela Vlad, cu care era rudă și care voia să-l aibă aliat la un atac din partea Turcilor. In primăvara anului 1457 Ștefan se lovi cu Petru Aron la Dolești (Roman) apoi la Orbic (Neamț) și-și deschise intrarea liberă la Suceava, pe când Petru învins fugi la Poloni. Cronicarul de mai târziu știe că Ștefan n'a voit să câștige Moldova numai cu armele, ci a voit să câștige inima celor cari erau să fie supuși, deaceea solemnitatea unică: „strâns-au boierii țării și mari și mici... curte măruntă... mitropolitul Teoctist și cu mulți călugări, la locul ce se cheamă Direptate[1]) și i-au întrebat pe toți este cu voia lor tutulor să le fie domn. Iar ei cu toții au strigat într'un glas: în mulți ani dela Dumnezeu să domnești!".

Cronicarul ne spune că Ștefan gândind mari lucruri să facă, se gătea de războaie. In adevăr, niciodată pericolul turcesc n'a fost mai groaznic, iar țările dimprejur mai desbinate.

[1]) Lângă Suceava, numit astfel, căci acolo se executau cei condamnați la moarte.

In Ungaria murise Ion Corvin, iar regele Ladislau, tânăr, persecută partidul corvineștilor până ce muri și el pe neașteptate, iar fiul mai mic al lui Ioan, *Mateiu Corvin*, un copil, fu ales rege, chiar în 1457. A fost rege glorios, dar foarte vanitos, se preocupa mereu de cestiunile apusene, de Austria, de Boemia, a neglijat pericolul turcesc și n'a ajutat cu puteri mari pe domnii noștri Vlad și Ștefan. Deaceea Ungaria de după el va cădea mai jos de cum o ridicase el de sus. In Polonia, regele Cazimir al IV-lea era ocupat de certele cu Lituanii, cu Teutonii, era slăbit prin pretențiunile cari creșteau necontenit ale nobililor. Armata polonă compusă numai din nobili călări, se aduna numai când voiau aceștia, nu când amenința pericolul. Turcii erau însă în ascendență continuă. Deși învins la Belgrad, cuceritorul Constantinopolei amenința pe papa că are să dea ovăz calului său pe pristolul bisericii Sfântului Petru. Statele italiene erau prinse în miscarea renașterii. Veneția bogată ar fi voit să scape de Turci, dar încerca să se și împace cu ei, ca să acapareze comerțul din răsărit „suntem întâiu Venețieni, apoi creștini", ziceau ei. Astfel țările noastre rămâneau singure în calea Turcilor. Dacă cel puțin ele ar fi fost unite! Domnii lor însă, deși legați prin rudenie, deși legați prin recunoștiință, se desbinară pentru stăpânirea Chiliei, ca Alexandru cu Mircea, și Turcii îi loviră pe fiecare în parte.

ORGANIZAREA ARMATEI LUI ȘTEFAN. Țara armată este o instituție a lui Ștefan ieșită din nevoia de a avea un număr cât mai mare față de mulțimile turcești.

In Muntenia armata se compunea din călăreți boeri și din țărani proprietari, cari se ridicau la 10.000. In cazuri de mare pericol se chema „oastea cea mare" toți proprietarii, poate și țăranii fără pământ. Armată permanentă n'au avut domnii noștri vechi. Gardă personală a avut Tepeș și i se consideră ca o crimă de cei cari au scris despre el. Vlad Dracu aveau tunuri cari plesneau cam des, încât erau mai periculoase pentru cei cari le mânuiau.

In Moldova corpul de elită se compunea din boierii călări numiți viteji, apoi din pedeștri numiți *voinici*, țărani legați de domn, ca și ienicerii Turcilor de sultan, prin soldă (= ung. *jold*) și prin haine. Această armată se putea măsură cu cea turcească: vitejii, boeri, erau superiori spahiilor prin privilegii, prin sentimentul de onoare, prin legături de familie cu domnul; voinicii se puteau măsură cu ienicerii căci și ei mâncau pâinea domnului, și ei erau martiri pentru credință, iar după biruință puteau fi *nobilitați*, dăruiți cu moșii, numite *moșii de curteni*.

Afară de această armată regulată, armata neregulată se chema *Hânsari*, oastea în dobândă de mai târziu a acelor cari mergeau de voia lor la războiu, ca să profite din prăzile vrăjmașului. Ștefan a chemat în lupte mari pe toți țăranii. Cronicarii poloni spun aceasta hotărît și de mai multe ori:

„numai femeile şi copiii rămân acasă... gata să moară cu toţi ai lui" zice unul. „Pedepsea cu moarte, când prindea vreun ţăran fără săgeţi, fără arc şi sabie" adaogă apoi. Oastea se chema prin focuri aprinse din deal în deal şi alergau toţi în cap cu boierul, dacă moşia era boierească, sau cu vătămanul, dacă era răzăşească. Ştefan a întrebuinţat tunuri, se înconjura cu şanţuri, învăţase dela Husiţi să facă întăriri cu care grele legate cu lanţuri de fier şi deasupra carelor aşeza tunuri. Călăreţii erau înarmaţi cu suliţi, cu măciuci, cu săbii.

EXPEDIŢIUNILE LUI VLAD ŢEPEŞ IN TRANSILVANIA ŞI IN BULGARIA. Cu toate protestările lui Ţepeş, Saşii au ajutat contra lui pe Dan, care fu bătut şi prins (1460). Inainte de a-l ucide, Vlad a pus să i se cânte slujba înmormântării, în faţa mormântului deschis.

Indată a trecut şi a tras în ţapă un mare număr de Saşi, chiar înaintea unei biserici. Pe când victimele lui gemeau şi se stingeau, el mânca şi făcea haz de durerea omenească. A intrat apoi în Amlaş, unde fusese găzduit Vlad Călugărul, a tras în ţapă mulţime de Români, în frunte pe preot, a ucis în total 30.000. Se vede cât este de exagerată ştirea, căci se dă atât de mulţi locuitori unui oraşel, când atâţia locuitori se spune că avea Nürenberg, un oraş mare.

Că nu erau lucrurile atât de serioase, rezultă şi din purtarea lui Matei cu Vlad. El nu se supără, din contra ceartă pe Saşi că n'are pace din pricina intrigilor lor şi le porunceşte să înceteze cu certele şi cu vrăjbile.

Turcii voiau să pedepsească pe Vlad, fiindcă se făcuse domn cu ajutorul Ungurilor şi pentru că se încuscrise cu Mateiu, pe a cărui rudă o luase în căsătorie. Au trimes la el pe cancelarul grecesc al sultanului, cunoscutul *Katabolinos*, cu ordin să ducă în persoană tributul neplătit pe cinci ani, în sumă de 10.000 de ducaţi, cum şi un dar de 50 de copii anual şi 50 de cai. Tot deodată i se cerea să vie la Giurgiu, ca să aşeze hotarele raielei în acea parte, împreună cu *Hamza-beg*, comandantul Nicopolei şi Vidinului. Vlad pătrunse vicleniа, se înfăţişe la locul de întâlnire cu tribut şi cu copii, dar înconjurat de o mică armată, care prinse pe Hamza, bătu Giurgiul şi-l cuprinse. Hamza fu tras în ţapă cu Turcii săi, lângă Târgovişte, în ţepi mai mari sau mai mici, după gradul condamnatului.

La începutul anului 1462 Vlad scrie lui Mateiu o scri-

soare, în care-i spune cum Turcii au voit să-l oprească dela căsătoria cu ruda lui, cum au vrut să-l prinză dar cum el a cuprins Giurgiul şi cetăţile depe Dunăre, Hârşova, Turtucaia, Rusciucul, Şiştovul, Turnu, Rahova. Ii trimite şi lista numărului de oameni ucişi în fiece cetate: 1250 într'una, 210 într'alta... pese 23.000. Cerea ajutorul regelui, ajutor şi sfat, iute, îndată (mox et celeriter) căci nicidecum nu vrea să părăsească lucrul început, ci vrea să-l ducă la capăt... ferocitatea lor nu mă înspăimântă, dar în tot chipul voesc să mă lovesc cu ei".

MOHAMED al II-lea CONTRA LUI ŢEPEŞ (1462). Pe Matei îl preocupau certele cu Austria, pe când sultanul venea contra lui Ţepeş. Un scriitor bizantin, bine informat, zice ca Turcii erau 250.000, altul dă 150.000, iar ambasadorul veneţian 60.000. Numai vadul Vidinului nu-l stricase Vlad şi pe acolo a trecut Mohamed. Se găsea atunci în corpul ienicerilor un sârb *Constantin de Ostroviţa*, care în Muntenia a fugit dela Turci în Ungaria şi a scris între altele şi lupta aceasta cu Ţepeş, încât relaţia lui este de prima însemnătate. El spune cum au trecut Dunarea în bărci mai întâiu ienicerii, cum s'au întărit cu şanţuri şi cu tunuri, cum Vlad a omorît vreo 300 dintre ei, până să treacă restul armatei cum se speriase sultanul: „ne era mare frică, deşi domnul român avea oaste mică... într'o noapte lovindu-ne Românii, măcelăriră oameni, cai, cămile, uciseră Turci câteva mii[1])".

Cronicarul bizantin spunea că inaintea atacului de noapte, Ţepeş spionase singur lagărul turcesc (trăise la Turci) şi voise să cunoască locul cortului împărătesc, spre a ucide pe însuş sultanul, dar că a greşit din cauza întunericului şi a dat peste doi paşi cu cari s'a luptat. Informaţiuni veneţiene spuneau că Turcii s'au întors în dezordine cu pierderi de 50.000. Ienicrul termină cu încheierea că Românii au părăsit pe Vlad şi au ales pe un frate al lui. Unii zic că e contrazicere între faptul de a învinge şi apoi de a pierde domnia. Nu este însă fapt imposibil, căci o armată de 10.000—20.000 putea câştiga succese asupra uneia mai mari, utilizând trecerea apelor, pădurile, dar nu se putea susţine timp îndelungat, mai ales când boierii treceau la alt domn.

Astfel, crudul Ţepeş a câştigat bătălia, dar a pierdut

[1]) In manuscris stă 100.000, dar se interpretează ca greşală de copist.

domnia, fiind fără nici un alt aliat. Ştefan, tocmai în timpul când Turcii treceau Dunărea a atacat Chilia pe uscat, Turcii o atacau pe apă, dar n'au luat-o. Ştefan, chiar, a fost bătut şi rănit în luptă de Ţepeş, care, după retragerea Turcilor, a mers să-şi apere cetatea. Ştefan a suferit toată viaţă de rana câştigată în lupta contra binefăcătorului său.

Când Ţepeş se întoarce dela Chilia, găseşte pe boieri de partea fratelui său Radu, e părăsit de armata sa, fuge în Ardeal, de unde spera să se întoarcă cu ajutor, când se dă regelui o scrisoare a lui Vlad către sultan. In ea domnul cerea iertare şi promitea sultanului că-l va ajuta să supună Transilvania, dacă l-ar aşeza în scaun. Matei îl pune la închisoare. Acea scrisoare a putut fi falsă, operă a inimicilor lui Vlad.

Mahomed, când înaintă în ţară o găsi pustie, căci Vlad ascunsese pe locuitori (tezaurul şi femeile la Snagov) şi probabil astupase fântânele. „Drum de şase mile, zice cronica turcească, nu se găsea picătură de apă, era aşa de cald că pământul ardea ca focul". După Chalkokondylas, când sultanul s'a apropiat de Târgovişte şi a văzut pădurea de ţepi a exclamat „cu greu se poate lua o ţară din mâna unui astfel de om".

EPOCA LUI ŞTEFAN CEL MARE. LUPTELE LUI ŞTEFAN.

RADU CEL FRUMOS (1462—1474). Fratele lui Ţepeş la care trecuseră boierii, fusese ostatic la Turci, ca şi Ţepeş, era mai mic decât el şi fără vitejia lui. El puse mâna pe averea lui Vlad, ascunsă în mânăstirea Snagov şi se arăta blând cu boierii, supus devotat Turcilor. Ca să fie şi mai sigur de sprijinul protectorilor săi locuì mai mult în cetatea Dâmboviţei (Bucureşti) în apropierea Giurgiului şi ridică tributul la 10.000 de galbeni. O astfel de slugă a Turcilor n'o putea suferì lângă sine Ştefan mult timp, de aceea l-a atacat în diferite rânduri şi în cele din urmă l-a detronat.

PRIMELE LUPTE PENTRU PETRU ARON. Grije mare inspira lui Ştefan uneltirile lui Petru Aron, care fugise la Poloni cu câţiva boeri mari, ca Mihul. Ştefan nu ezită să plătească celor cari găzduiau pe vrăjmaşii săi: călăreţi prădalnici treceau Nistrul şi rătăceau prin ţinuturile polone, sau împiedicau aprovizionarea din oraş a cetăţii Hotin, rămasă Polonilor. Regele ocupat cu cearta din Ungaria pentru coroană, cu luptele contra Teutonilor, nu luă lucrul în serios, mai pe urmă făcu pace cu Ştefan (1459) uitând supărările trecute şi Ştefan lăsând Hotinul, dar Petru trebuia să se ducă mai departe dela hotarele Moldovei. Ştefan promitea să se închine numai regelui.

Neizbânda dela Chilia nu-l împiedică de a plănuì să o cucerească cu orice chip, căci cum spunea mai târziu Veneţiei şi papei: „ţara mea este saraiul ţării ungureşti şi al Poloniei, iar cele două ţinuturi (Chilia şi Cetatea Albă) sunt Moldova toată". Deaceea în 1465, iarna, tunurile lui începură să împroaşte cetatea în miezul nopţii. După trei zile porţile se deschiseră. Cu doi sau trei ani mai înainte,

Ştefan din Evanghelia dela Humor.

ajunsese în mâinile lui și cetatea Hotinului cumpărată, se pare, dela Cazimir.

EXPEDIȚIUNEA LUI MATEI IN MOLDOVA. BAIA (1467). Regele Matei a amânat mai mulți ani expediționea contra lui Ștefan, deși acesta îl supărase și prin cucerirea Chiliei, căci Ungurilor fusese cedată și în numele lor o stăpâneau Muntenii.

Ocupat cu alte griji Matei ar mai fi amânat, dacă nu l-ar fi chemat în Ardeal o răscoală, de care Ștefan nu era străin. Domnia regelui luxoasă și cheltuitoare nu plăcea Ardelenilor, nici Sașilor cari ar fi voit un rege german, nici Secuilor, cari trăiseră în tradițiunea de independență. Se și găsi un rege nou în persoana unui voevod al Ardealului, dar Matei veni contra lui cu armată bine pregătită, de care însă nu făcu uz, răsculații se risipiră și regele n'avu altă grijă decât să-i prindă și să-i execute.

Amestecul în răscoală al lui Ștefan irită și mai mult pe Mateiu, care pe timp de iarnă trecu munții Moldovei, ca să înscăuneze la Suceava pe Petru Aron. Armata regală, după Dlugosz, ar fi fost de 40.000, în orice caz era de 10.000 de soldați cu care ferecate, cu tunuri, cu un episcop, cu voevodul Ardealului, cu nobili (Banffy, Bathory). Prin pasul Ghimeșului întâlniră mică rezistență din partea țăranilor înarmați, ajunseră la Trotus, apoi la Bacău, unde nu găsiră picior de om, căci toți fugiseră, chiar călugării catolici din Bacău. La Roman se opriră o săptămână ca să arză cetatea, la Baia făcură stațiunea din urmă pe drumul Sucevei.

Încrezători în victorie, Ungurii se deteră petrecerilor, dar într'o noapte de decemvrie o veste le turbură veselia, că Moldovenii au apărut prin codrii vecini sub comanda lui Ștefan. Cronica noastră spune că Ungurii au fost surprinși beți în mijlocul nopții. Un scriitor italian dela curtea lui Matei, Bonfinius, spune că Ungurii n'au fost surprinși că regele a luat măsuri de apărare, că a pus gărzi de călă-întocmind totul. Bonfinius cunoștea poate lucrurile mai bine, dar mereți pe ulitele târgului, că nici n'a mâncat în seara aceea, regulând și ritul Românilor este cu atât mai mare. Adevărat, că scriitorul regelui prețuește numărul Românilor prinși și uciși la 7000, iar pe al Ungurilor căzuți la 1200. Tot el recunoaște însă că „în acea noapte s'a purtat lupta mai mult pentru viață decât pentru onoare".

In ea a pierit voevodul Ardealului, cum și Banffy, regele însuș a fost rănit în șira spinării, și s'a întors pe targa invalizilor, pierzând tunurile și bagajele.

Matei nu se mai gândi la nici o răsbunare, pe când Ștefan iute ca furtuna (quasi quaedam tempestas) trecu munții și răsbună pustiirea Moldovei, cu prada ținuturilor secuești. Încă, printr'o viclenie prinse pe Petru, pumând pe câțiva boieri să-l cheme la o întâlnire, ca și cum s'ar fi gândit să se scoale contra domnului. Astfel Petru Aron pieri ucis de mâna acelui pe al cărui tată îl ucisese și a cărui domnie o turbura.

LUPTA CU TĂTARII (1469). Hanatul hordei de aur se desmembra, strâmtorat de Ruși pe de o parte, înbucătățit pe de altă în horde separate, cari lucrau pe socoteala lor. Tătarii ghiraiți din Crimeea, numiți așă dela dinastia Ghirai, se ocupau cu creșterea turmelor, dar și cu comertul, ducând mărfuri orientale pe care le schimbau în Caffa Genovezilor, în Chilia și Cetatea Albă. O ceată din Tătarii Hordei veniră de peste Volga în 1469 și trecură Nistrul. Tinuți în respect până la sosirea lui Ștefan acesta îi atacă la *Lipnic* și-i învinse, prinzând între prizonieri pe fratele hanului celui mare. Un scriitor polon spune

Maria din Mangup (după D. Tafrali, Monastère de Poutna).

că hanul a trimes o sută de soli, ca să ceară „pe fiul său" amenințând, în caz de neascultare, cu pustiirea Moldovei. Ștefan ar fi adus pe fiul hanului și l-ar fi spintecat în patru, pe 99 de soli i-ar fi pus în țapă, și numai unuia i-a dat drumul, după ce i-a tăiat nasul și urechile, ca să se ducă să spună ce-a văzut.

CETĂȚILE MOLDOVEI ÎN ZILELE LUI ȘTEFAN. Năvălirea Tătarilor arată că trebuia ridicate cuiburi de apărare la Nistru. De aceea, chiar în 1469 Ștefan ridică cetatea *Orheiu* pe Răut, aproape de vărsarea lui în Nistru. Tot contra Tătarilor, cari ar veni pe apă avea *Cetatea Albă* cu ziduri genoveze, precum contra Muntenilor și a Turcilor din sud pusese mâna pe *Chilia*. Cursul de sus al Nistrului îl apăra contra Polonilor *Hotinul*, și tot contra lor sta puternic întărită *Suceava*. Trecătorile Ardealului le domină vechea *Cetatea Neamțului*, iar înaintările Muntenilor le oprea cetatea *Roman*. Veche era și *Tecina*, iar noi se mai ridicară pe Nistru *Soroca* și *Tighina*. Astfel, asemenea unui cavaler în armura medievală, Moldova era încinsă de cetăți, prin cari își apără dreptul ei la viață.

LUPTELE CU MUNTENII. Radu era domn slab, dar nu fără ambițiune. Văzând că așteaptă în zadar ajutor dela Unguri și dela Turci ca să-și reia Chilia, căci unii uitaseră înfrângerea dela Baia, iar alții erau ocupați de răscoala Albaniei sub *Scanderbeg*, atâtase năvălirea Tătarilor și se pregătea contra lui Ștefan. Acesta începu întâiu. El se repezi în 1470 asupra Brăilei iarna și o arse.

Radu se întări și el, ridicând cetatea *Crăciuna* la vărsarea Milcovului în Siret, cetatea *Teleajen* (Vălenii de munte) pe râul Teleajen. Mai veche era *Gherghița* care apăra trecea Ialomiței, pe când *Florești* apăra trecerea Prahovei.

In primăvara anului 1471 Radu năvăli în Moldova, dar *la Soci* (Bacău) îi ieși Ștefan înainte, îi risipi tabăra și găsi buzduganul fugarului. Radu avusese înțelegeri cu câțiva boieri moldoveni, cari crdeau că pot începe tradiționalele intrigi pentru domnie. Ștefan însă nu eră blând în asemenea împrejurări. Fără zăbavă tăiè capul celor trei nemulțumiți, din cari doi erau boieri mari. Crud s'a purtat și cu prinșii dela Munteni, din cari n'a cruțat decât pe doi.

In toamna anului 1473 Ștefan plecă contra lui Radu cu gând, de rândul acesta să-l detroneze și să pună în locul lui pe un fiu al lui Dan II, *Basarab*, care venise la dânsul dela Sași, de unde necăjise pe Tepeș. Acest Basarab, numit *Laiotă* (=negru) avea un fiu numit *Basarab cel tânăr*, pribeag, ca și tatăl său, la Sași și adversari unul altuia.

Lupta cu Radu s'a dat la Râmnic, *Cursul Apei*, și s'au luptat „vitejește de amândouă părțile" zice cronica. In timpul nopții, Radu a fugit la scaunul său pe Dâmbovița, Ștefan,

cu călărețiĭ l-a urmărit, încât Radu a scăpat în Giurgiu, lăsând, capitala, tezaurele și familia sa pradă învingătorului.

Ștefan lasă domn pe Basarab și se întoarce cu familia lui Radu la Suceava. După o lună, Radu revine cu armată turcească comandată de *Soliman-beg*, alungă pe Basarab și înaintează în Moldova, căci Soliman fusese însărcinat „să pedepsească pe călcătorul de pace, care nu-și plătise nici

Podoabă bis. sec. XV (D. Tafrali).

birul pe anul acesta". Turcii au prădat până la Bârlad, apoi s'au retras peste Dunăre, lăsând pe Radu, care moare poate într'o luptă cu Basarab, pe care-l ajută Ștefan.

BASARAB II (1474—77). Laiotă văzuse că nu poate ține domnia fără voia Turcilor, le ceru iertare și-i ajută cu armată în Asia, chiar în 1474 Deaceea Ștefan se întoarse contra lui, ajunse la cetatea Teleajen pe care o arse, pe când Ștefan Batori, voevodul Ardealului intra și el în Muntenia, ocupa capitala și punea domn pe Basarab cel tânăr.

Nu trecuse anul 1474 şi Laiotă se întoarce cu Turci, alungă pe fiul său şi însoţi pe protectorii săi în expediţiunea din Moldova.

PREGATIREA LUPTEI CELEI MARI. In luna noemvrie, Ştefan îndreptă o scrisoare către Veneţieni şi către papa, în care arăta pericolul cel mare ce ameninţa creştinătatea din partea Turcilor. Scrisoarea o trimetea printr'un veneţian, *Paul Ogniben*, care se oprise la dânsul, venind din răsărit şi aducând prinţilor creştini o scrisoare de îndemn la luptă contra Turcilor, dela *Uzun Hasan*, han turcoman în Armenia şi în Persia.

Acest Uzun Hasan înfiinţase o dinastie nouă, favorabilă creştinilor, fusese ajutat de Veneţieni cu tunuri şi cu artilerişti italieni, crezuse că poate fi un nou Timur şi se îndreptase spre Angora. Mai mulţi ani avusese succese şi Mohamed din cauza lui nu atacase pe Ştefan. Ca să răpuie puterea lui, cuceritorul a mers în persoană ducând cu dânsul „leii bătăliilor şi fiarele puterii". Artileria turcească adusese victoria pe partea Turcilor.

Creştinii aveau dar cu ei un han învins, iar contra lor pe teribilul Mohamed, decis să reguleze socotelile din Europa.

CELE DOUA ARMATE. Ştefan s'a întărit în lagăr la Vaslui, aşteptând atacul turcesc. Aceasta arată că el era hotărît să se bată în linie regulată, nu în lovituri de surprindere. Armata lui a fost cea mai mare armată românească, până la regele Carol. După unele izvoare avea 40.000 de Moldoveni, 5000 de Secui şi 2000 de Unguri. Secuii erau cu plată, Ungurii erau oamenii lui Basarab cel tânăr, care se retrăsese din Muntenia.

Numărul Moldovenilor desigur este exagerat (deşi analele veneţiene dau 40.000, iar un martor ocular 60.000) întreaga armată se va fi urcat la 30.000. Cât de solemn era momentul, se vede din legământul „de a posti patru zile cu pâine şi cu apă, dacă Dumnezeu va scoate din primejdie pământul lor".

Sultanul cerea lui Ştefan predarea celor două cetăţi şi tributul neplătit. El însărcina pe Soliman, beglerbegul Rumeliei, comandantul armatelor din Europa, să pedepsească pe supusul neascultător. Soliman, numit *Hadum* (Eunucul) era de origine bosniac şi se găsea la asediul oraşului Scutari, de unde a plecat la Dunăre, a trecut pela Nicopole şi s'a unit cu Laiotă. Armata turcească era de 120.000, spune Ştefan în scrisoarea către Cazimir. Alţii zic că era de 140.000, iar cronica turcească zice numai că era „mare" şi „alcasă". Chiar dacă s'ar fi exagerat numărul Turcilor, în tot cazul ei erau cu mult mai numeroşi decât Românii.

LUPTA DELA VASLUI (1475). Trecând hotarul Moldovei Turcii se îndreptară spre lagărul dela Vaslui, unde se găsea Ştefan. Incepuse iarna din 1474, însă trebuie să fi fost caldă, căci Turcii nu întreprindeau expediţii iarna, decât excepţional.

Ştefan a pus să se distrugă proviziunile, să se retragă locuitorii, să se arză casele. Intr'o ţară de păstori şi de ţărani, unde averea e mişcătoare şi unde casele se pot reconstrui în 14 zile, războiul nu seamănă cu cel din ţări cu oraşe şi cu case de piatră. In zilele noastre

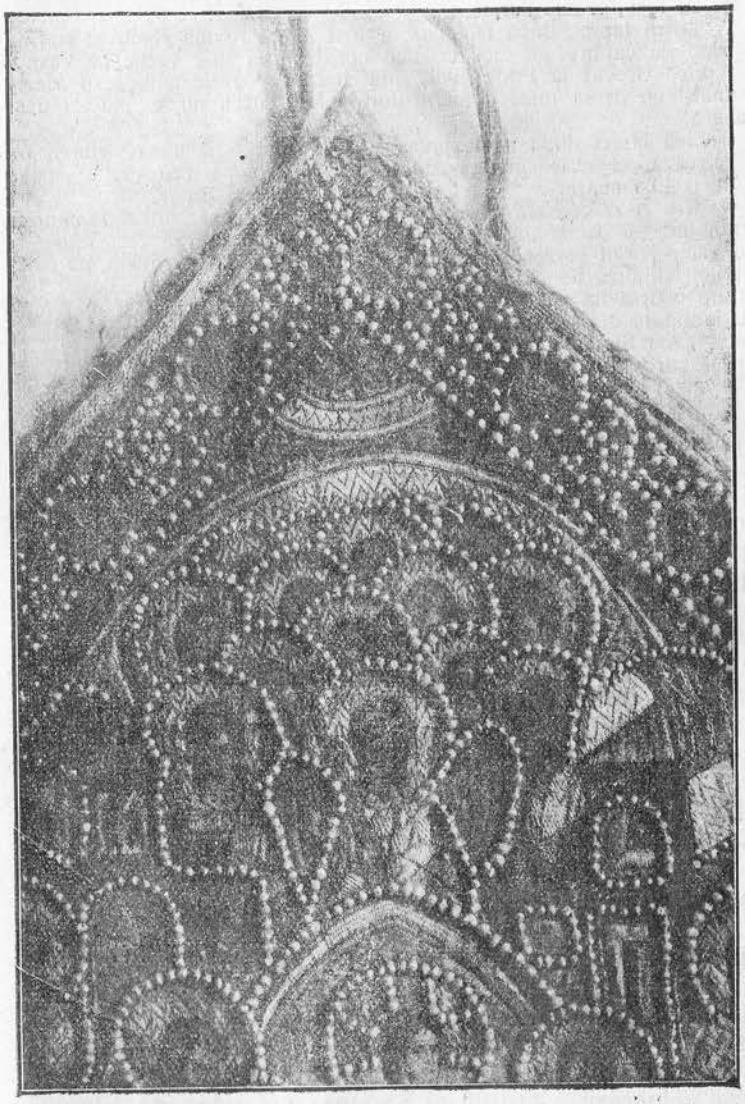

Podoabă bis. (D. Tafrali.)

o mână de *Boeri* în Transvaal a opus o rezistență victorioasă colosului britanic. Ca ei se luptau și Românii, țărani cari trec ape fără vad și atacă din păduri fără luminișuri. Dacă ne închipuim greutatea drumurilor pe timp de iarnă, ușurința cu care se puteau prinde carele cu proviziuni, cum și cetele risipite după pradă și după hrană, înțelegem cum au fost învinși Turcii.

Locul luptei, după Dlugosz, a fost lângă rovina Racovăț și râul Bârlad, adică precum zice cronica noastră cea mai veche la Vaslui, iar după Ureche la Podul Înalt. Mai toate izvoarele numesc o „certa palude" un drum între două dealuri, unde Turcii nu se puteau desfășura.

Ziua luptei după unele isvoare ar fi fost 6 ianuarie, Ștefan nu precizează, ci scrie „lângă Bobotează". Cronica cea veche spune „Marți 10 ianuarie".

Era o zi cețoasă fără îngheț, Ștefan așezase într'o pădurice trâmbițași și buciumași, cari în zorii zilei începură să dea semnalul de atac. Turcii se reped spre pădure și se înfundă în rovină, pe când Ștefan, cu tunurile îi lovește în spate. Lupta a fost grea. Turcii s'au întors contra lui Ștefan, care a pierdut mulți Moldoveni și mai mult de jumătate din numărul Secuilor. Într'un moment lupta părea pierdută, când Ștefan „a sărit însus în mijlocul Turcilor și le-a sfărâmat aripile prin minunata putere a lui Dumnezeu"

In 25 ianuarie, Ștefan scrie tutulor prinților că a fost atacat de 120.000 de Turci, ajutați de Basarab, cu oastea lui dar pe la Bobotează „i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei mele". Ștefan a fost fără milă ca destinul, a tăiat, a tras în țapă, a respins orice răscumpărare (pentru unii sultanul oferea 80.000 de ducați): „ce-au căutat în țara mea săracă, dacă sunt atât de bogați?".

Unii vorbesc de 100.000 de pierduți, Ogniben declară 40.000 de morți și 4.000 de prizonieri. Cronicarul turc spune: „șiretul voevod, care în viclenie drăcească a întrecut și pe dracul... lovi pe acei soldați obosiți, nepăsători și dați jafurilor, și-i risipì astfel, încât cea mai mare parte bău acolo din paharul martirilor și mulți viteji periră în luptă. Plin de durere pentru acea nenorocire, pașa abia scăpă el singur".

Din pradă Ștefan a trimis regelui Cazimir patru pași, cum și 36 de steaguri. Basarab cel tânăr, care luptase alături și care era considerat domn de drept al Munteniei, trimise din parte-i arme și steaguri la Buda.

Fericită fusese și apărarea cetăților contra flotei, unde patru tunuri coborîte din corăbii rămaseră în mâinile Moldovenilor.

Cronicarii poloni nu găsesc cuvinte destul de frumoase, ca să celebreze victoria lui Ștefan. Unul zice: „O, Ștefane,

bărbat minunat și victorios, care singur dintre toți prinții lumii în secolul nostru, putuși câștiga asupra Turcilor o victorie atât de măreață... cel mai vrednic dintre prinții lumii, după judecata mea, să fii numit în fruntea unei coaliții a Europei creștine contra Turcilor".

In urma victoriei sale, Ștefan se aștepta la răsbunarea Turcilor și căută alianța celui care era amenințat ca și dânsul. In 1475 promise regelui Matei credință, ca și predecesorii săi, ajutor contra oricui, afară de Poloni. Regele iertă „lucrurile și faptele de până acum" promițându-i ajutor, dar pentru cazul nenorocit că ar trebuì să se adăpostească undeva, îi dărui cetatea *Ciceiul* în părțile Bistritei și *Cetatea de Baltă* pe *Târnave*.

CUCERIRILE TURCEȘTI LA MAREA NEAGRĂ. LUPTE LA DUNARE. Turcii adunau o flotă considerabilă și toți credeau că se vor îndrepta asupra Moldovei, dar flota atăcă cetatea Caffa, care se supuse după patru zile. Apoi veniră la rând alte cetăți, între cari și *Mangup* (Theodori) unde domneau ultimii urmași ai împăraților din Trapezunt. Sora unuia din acești prinți, Maria, a fost a doua doamnă a lui Ștefan. Turcii au dărîmat cetatea, au ucis pe fratele Mariei și pe toți bărbații.

Au făcut încercări Turcii și împrejurul cetăților Moldovei, fără izbândă.

La Dunăre, Ungurii au izbutit să cuprindă cetatea *Șabaț*, succes pe care Matei l-a trâmbițat în lume ca o mare victorie. Și în Bosnia armatele lui repurtau sucesse, conduse între alții de Tepeș, pe care-l scosese din închisoare.

EXPEDIȚIUNEA LUI MOHAMED IN MOLDOVA (1476). Ștefan încercase să împace pe Turci printr'o solie, sultanul însă îi cerea tributul pe trei ani, ostatici și Chilia. Cazimir încercă să intervină pentru condițiuni mai blânde, dar nu izbuti.

Sultanul ajunse prin Dobrogea la Isaccea, aducând pe *Alexandru*, fiul lui Petru-Aron, ca domn. O flotă trebuia să atace, iar Tătarii să năvălească la Nistru.

Armata turcească era prețuită la 200.000, după alții la 100.000, din cari 9000 Munteni. Unui asemenea potop Ștefan opunea geniul său, mai mult decât cei 40.000 ce-i atribuie izvoarele.

Pe când el apăra trecerea Dunării, Tătarii ardeau satele și târgurile, încât se pare că s'a retras din fața Turcilor, ca să alunge pe năvălitori, iar căpitanii lui n'au putut apăra Dunărea. Incepe dar să se retragă, lăsând în urma sa pustie toată țara de jos. Arde Bârladul, Vasluiul, Bacăul, Romanul și se retrage mereu înaintea lui Mohamed, care tintea Suceava. In acele zile de groază, în totul asemenea cu cele trăite de noi, a început să-l părăsească credința țăranilor, cari voiau să-și pue la adăpost femeile și copiii. Ștefan le-a dat voie să se întoarcă la ei, dar să vie după 15 zile și ei nu s'au mai întors. Cât

de simple şi în acelaş timp cât de tragice cuvinte scrie el mai târziu Veneţienlor: „m'au înconjurat de trei părţi şi m'au găsit singur pe mine şi pe ostaşii mei, împrăştiaţi ca să-şi apere casele lor... Eu împreună cu curtea mea am făcut ce am putut şi s'a întâmplat ceeace ştiţi. Care lucru îl socot că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele".

Se pare că în cetatea Neamţului erau femei şi tezaure, cari nu trebuiau părăsite, de aceea s'a dat lupta în apropierea acelei cetăţi.

LUPTA DELA RASBOENI (1476). Pe locul luptei a ridicat Ştefan o biserică, a cărei inscripţiune spune: „în

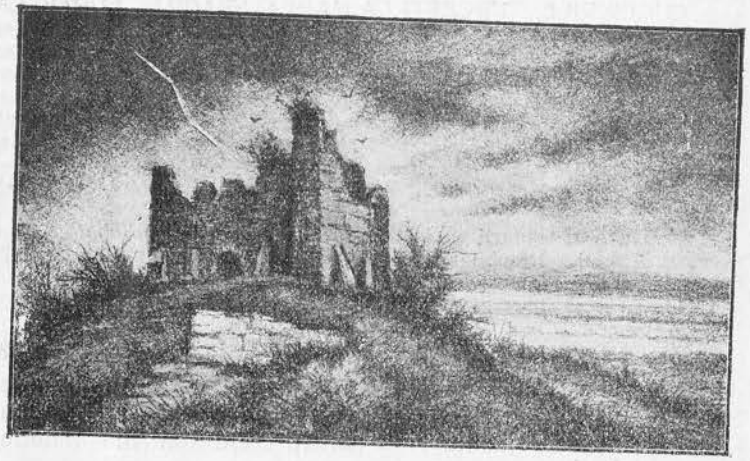

Ruinele Cetăţii Neamţului.

anul 6984 ridicatu-sa puternicul Mahmet împăratul turcesc cu toată puterea sa... şi Basarab Voevod... cu toată ţara bă-sărăbească... şi au ajuns până aici la locul ce se zice Râul Alb... unde am şi făcut mare răsboiu cu dânşii în luna iulie 26 şi cu voia lui Dumnezeu au fost biruiţi creştinii de către păgâni şi au căzut acolo mulţime mare dintre ostaşii Moldovei. Tot atunci şi Tătarii au lovit ţara Moldovei din ceia parte".

Ştefan se întărise într'o pădure, s'a apărat cu tunuri şi a cauzat mari pierderi în Turci. Cronicarul lor spune, că văzând puţina izbândă şi frica a lor săi, Mohamed însuş atăcă, el bolnav şi greoiu, în fruntea ienicerilor şi câştigă lupta. Un Italian, martor la luptă, spune că Ştefan la început

a respins fruntea armatei comandată de Soliman-Hadum, că sultanul însuş fusese în pericol, căci un rob fusese ucis în apropierea lui. Inainte, armata suferise de boale şi de lipsuri: „multe zile rătăciseră prin câmpiile acele grozave, culcându-se în praf în loc de saltea şi de perne, şi multora de praf li se umflaseră ochii din cap" zice cronica lor.

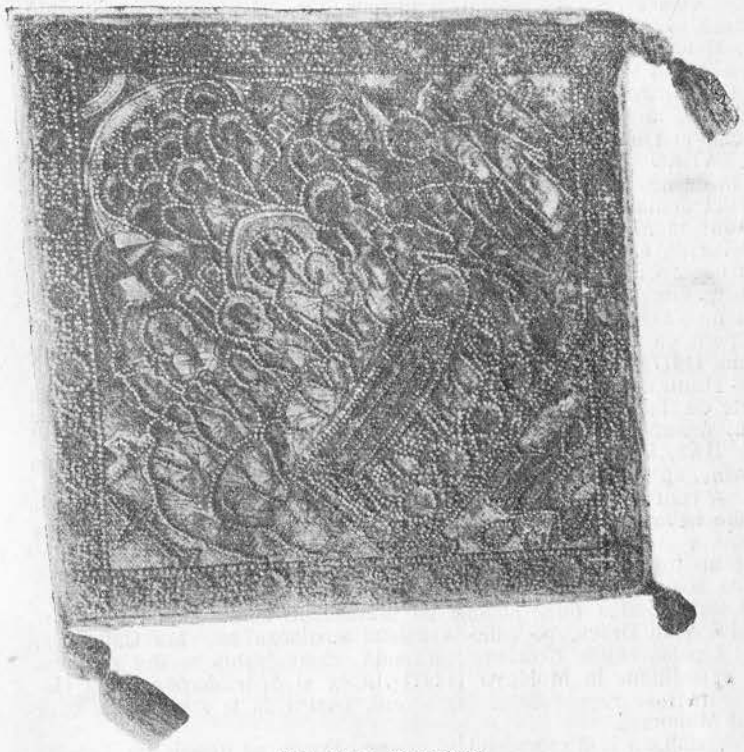

Podoabă bis. (D. Tafrali).

După sfărâmarea vitejilor, sultanul ajunge la Suceava, pe care nu o putuse cuceri, cum nu putuse nici cetatea Neamţului. A ars însă târguri şi sate, trăgeau lanţuri de fier pe pământ, ca să descopere de pe sunet gropile cu grâne şi cu comori.

Ştefan se refugiase în munţi, unii au zis că a fugit în Polonia, însă la 12 august. Batori l-a văzut în munţi şi scrie

despre el, ca despre un înviat din morți: „am găsit pe Ștefan în munți și am aflat că trăește".

Dlugosz afirmă că începuse să se clatine credința boerilor. Alt Polon scria că provincia s'a sculat contra tiraniei și cruzimii domnului, care nu se purta ca domn, ci ca un chinuitor și călău. Dar țara n'a căzut victima acelor intrigi. Turcii au jefuit, au luat robi și atâta mulțime de vite, încât nu le puteau cuprinde câmpiile și luncile, dar nici domn n'au pus, nici în țară n'au rămas, ci după ce au pătruns până în Podolia s'au retras. O cauză a fost că flota care trebuia să-i aprovizioneze, s'a înecat într'o furtună, iar cetățile maritime moldovenești au rămas neatinse. Poate că s'au socotit plătiți cu jaful, se vor fi temut însă și de atacul Ungurilor, cari cu Ștefan Batori și cu Vlad Țepeș se coborau în Muntenia. Ștefan în fruntea a lor săi „a ieșit din munți și călărește viteaz prin toată țara lui', scrie un sol venețian, iar alții vorbiau de victorii, de mii de Turci omorîți, sau înecați în Dunăre.

VLAD ȚEPEȘ A DOUA OARĂ DOMN (1476). Dovadă evidentă de neizbânda finală a Turcilor este, că aliatul lor, Basarab și-a pierdut domnia, chiar în toamna din 1476. Oastea voevodului Batori a adus în Muntenia pe Vlad, pe când Ștefan trecea Milcovul. Basarab fugì la Giurgiu, iar la București Vlad și Ștefan jurară să fie frați. Din nenorocire, Ungurii se retraseră, Ștefan lăsă numai 200 de soldați fratelui său, asupra căruia Laiotă veni cu Turcii. Neînfricoșatul voevod nu s'a temut să stea la luptă cu ei. A perit el ca un erou antic, au perit ca eroi toți Moldovenii, afară de zece, iar Laiotă rămânea domn (1477).

Printr'un războiu puțin cunoscut, Laiotă pierde domnia, gonit poate de Turci, fuge în Ardeal, de unde atacă pe noul domn, pe a cărui doamnă o robește, deși acesta era fiul său propriu.

BASARAB III. (1477—1882). A fost supranumit de tatăl său *Țepeluș*, că adică trăgea în țeapă mai fără meșteșug decât Țepeș.

A trăit în lupte și în ocări cu tatăl său, dela care zicea că nu-și scoate nevasta nici de-ar da pe ea „doi bani roșii". A călăuzit pe Turci în Ardeal, ba în 1479 i-a însoțit cu armată contra Sibiului, unde au fost bătuți pe *Câmpul Pâinii* de Batori și de *Paul Chinezul*. Turcii scăpară cu fuga, Românii fură striviți pe loc. După moartea lui Laiotă, Ștefan ținea la sine un pretendent, care se da de *Mircea*, fiul lui Vlad Dracu, pe când Ardelenii susțineau pe Vlad Călugărul.

Țepeluș ridică *Crăciuna* dărâmată, chiar însoți pe doi pași într'o expediție în Moldova (1481) *Alibeg* și *Schenderbeg*. Dela Bacău luară însă repede calea întoarcerii, pentru că le sosi vestea că a murit Mahomed.

Ștefan nu lăsă momentul să scape. Porni pe urmele lui Țepeluș rămas fără Turci și tot cam la Râmnic s'a dat o luptă, în care se zicea că s'au opus 20.000 de Munteni. Lupta s'a câștigat cu greutate, învinsul fugì în Oltenia, unde aveà moșii și partizani, iar Moldovenii au cucerit Turnul și cetăți pe Dunăre, ca Țepeș odinioară.

VLAD CĂLUGĂRUL (1482—1496). Mircea, după câteva săptămâni a perit din viață și domnia rămâne fratelui nelegitim al lui Țepeș. În tinerețe fusese călugăr, deaceea domnește cu alt suflet decât tatăl său și decât Țepeș. Se împăcă cu Alibeg și fu ajutat de Ștefan contra unei încercări a lui Țepeluș, care era ajutat de Olteni. In cele din urmă, Țepeluș fu ucis de boerii mehedinteni la *Glogova*.

Poate că înainte de a se întări Vlad în domnie, în primăvara

anului 1482, Ștefan a alipit la Moldova Crăciuna și tot ținutul Putnei, punând granița între cele două principate la Milcov.

De fire pasivă, aplecat spre fapte religioase, Vlad nu încercă să ia ținutul înapoi, deși a însoțit pe Turci în incursiunile din Moldova, însă nici Ștefan n'a încercat să-l mai schimbe. Se convinsese se vede, că orice domn pus de el în țara vecină devenea unealtă a Turcilor, a căror putere frângea orice personalitate, urcată pe scaunul din Târgoviște.

Vlad a construit două mânăstiri în Vlasca: *Glavaciocul* și *Schitul Babelor*. Acesta nu se mai păstrează. El zidise și la muntele Atos, a adus și un inginer sas, ca să rezidească cetatea din Târgoviște.

PIERDEREA CHILIEI ȘI CETĂȚII ALBE (1484). Câțiva ani Ștefan avu pace din partea Turcilor, căci după moartea cuceritorului se luptau pentru moștenire doi fii ai lui *Baiezid* și, *Gem*. Baiezid rămase biruitor. El era inteligent și viteaz, dar nu făcea expediții războinice. In 1483 Matei încheie pace cu el și în tratat coprinsă și Moldova, deoarece Matei se considera suveranul lui Ștefan. In tratat însă cancelarul neglijase să treacă și cetățile Moldovei, iar Turcii profitară și le atacară.

Ienicerii reclamau lupte. Baiezid porni pe corăbii ce purtau tunuri grele, apăru sub zidurile Chiliei, odată cu ajutoare

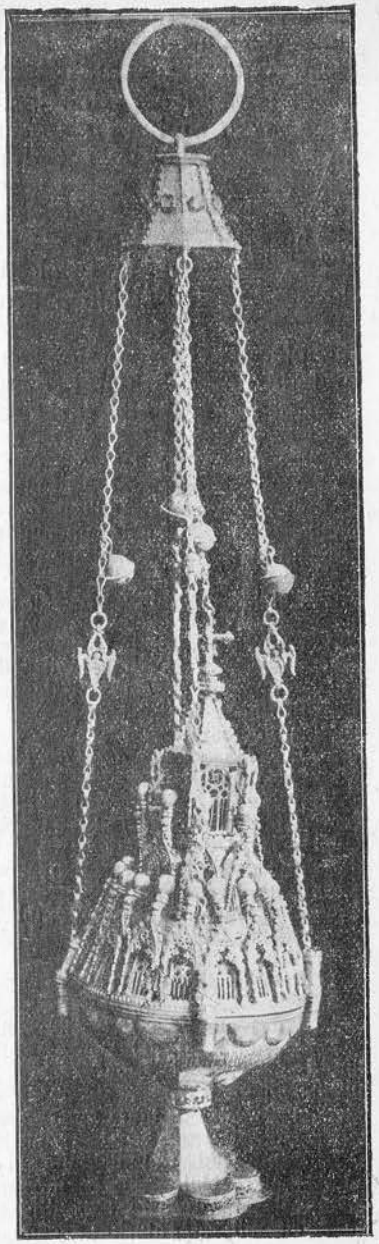

dela Vlad și dela han. In opt zile tunurile grele dărâmară zidurile, sub cari apărătorii își găsiră mormântul. Peste câteva zile, fu atacată cealaltă cetate și după zece zile suferì soarta Chiliei. Totul se petrecuse cu atâta iuteală, încât Ștefan abià prinsese de veste și sultanul era pe drumul capitalei sale. Sultanul însuș, comunică cucerirea cetăților într'o scrisoare, în care apreciază însemnătatea lor astfel: „Chilia e cheia și poartă la toată țara Moldovei și Ungariei și a țării dela Dunăre". „Cetatea Albă e cheie și poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tataria și toată Marea Neagră". Astfel slăbia apărarea țărilor noastre, căci Turcii se așezau în cetăți ca în niște cuiburi de năvală permanentă, dar pierderea economică era mai mare, căci se pierdea drumul de negoț oriental, drum cunoscut în evul mediu, de care profitau și alte țări creștine.

INCHINAREA DELA COLOMEEA (1485). Ștefan aduse aminte pretinșilor săi suzerani de îndatorirea ca să-l ajute. Matei era tare în scrisori, acuză pe sultan de călcarea tratatului, iar acela-i răspundea că nu-i pasă de amenințările lui, și apoi cetățile nu erau specificate în tratat. Rezultatul a fost întemnițarea cancelarului, care încheiase tratatul.

Celălat suzeran, un bătrân vanitos, dorise treizeci de ani să vază îngenuchiat înaintea lui pe învingătorul Turcilor, Tătarilor și Ungurilor. Acum, când interesele polone cereau o cooperare cu Ștefan, se făcu o mișcare în țară favorabilă Moldovei, dar bătrânul pretindea să vie domnul român să-i depună jurământ în persoană.

In fine trebuia să se facă și acest sacrificiu, ca să nu rămână o cale neîncercată.

In 1485, *eroul întru nimic inferior eroilor pe cari-i admirăm*, înainta la Colomeea înaintea bătrânului, care sta pe scaun cu coroana pe cap, înconjurat de prelați și de demnitari. El înainta călare cu boerii săi, cari purtau steaguri, pe când înaintea lui se purta steagul cel mare de mătase roșie al Moldovei. Când răsunară trâmbițele de amândouă părțile, Ștefan descălecă, apucă steagul cu amândouă mâinile și îngenuchiè înaintea regelui, plecând steagul la pământ. Apoi rosti omagiul și jurământul în fața „majestății sale regale, care ședea nemișcat". La sfârșit regele îl sărută, ia steagul și-l dă spre păstrare.

Astfel a depus Ștefan omagiul personal „memorabil pentru toate secolele" zice un Polon.

Dar tocmai în acele zile veniră Turcii, cari acum nu mai puteau fi împiedicați la Dunăre, arseră chiar capitala, în care voiau să lase domn pe un *Hruet*, poate acelaș fiu al lui Petru Aron, se retraseră însă când auziră că se apropie Ștefan. Au venit din nou în alte două rânduri și s'au dat lupte la *Catalpug* și la *Scheia* (Roman). In această luptă a pierit Hruet și câtiva ani Moldova s'a bucurat de liniște.

Fiindcă și Polonii simțeau pierderea porturilor moldovenești, un fiu al regelui, Albert, întreprinse o expediție spre Nistru și se vorbia despre această expediție ca despre o minune. Se spunea că au pierit mii de Tătari, pe când dintre Poloni n'au pierit decât 50.

Peste doi ani (1489) Cazimir încheiè pace cu inimicii crucii. Acum se decise și Ștefan să plătească tribut și trimise la Constantinopole pe fiul său Alexandru.

RELAȚIUNILE LUI ȘTEFAN CU TĂRILE CREȘTINE. Omagiul făcut lui Cazimir a iritat mult pe Matei, care învinovățea pe Ștefan că n'a vrut să stea în tratat, că a supărat pe sultan, că a depus jurământ „pe care de drept nu trebuia să-l facă" și că devine din ce în ce mai îndrăsnet. Intre cei doi regi era încordare mare și papa stăruia să-i împace. Ștefan, după împăcarea cu Turcii, se apropiè de Unguri și luă o poziție neamicală față de Poloni, dela care avea să reclame ținutul Pocuției. Era supărat că nu fusese ajutat și voià să plătească tributul din țară regelui, spune un scriitor. Deaceea, în anii următori, Moldovenii împreună cu Tătarii, au devastat în Polonia, au ocupat orașe în Pocuția, pe când regele era împiedicat să ia măsuri mai serioase de însăși regina, care susținea pe Ștefan și primia darurile lui.

Când muri Matei (1490) Ștefan susținu la tronul lui pe *Maximilian*, împăratul de mai apoi contra lui *Vladislav*, fiul lui Cazimir, care însă izbuti să fie ales. Murind și regele polon (1492) îi urmă *Ioan Albert*, cel care se luptase cu Tătarii. Astfel Ștefan era înconjurat de ce doi frați, cari însă și de s'ar fi înțeles contra lui, aveau de luptat cu partidul lui Ștefan, puternic între nobili, chiar în familia regală.

Vladislav întări lui Ștefan stăpânirea cetăților din Ardeal cu înconjurimile lor. In îngrijirea sa de Românii de acolo, construì Ștefan o biserică în stil gotic la Vad (pe Someș) ca episcopie dependentă de Suceava. Astfel urmărea el desteptarea Românilor de pretutindeni.

El a stat în relațiuni strânse cu alt fiu al lui Cazimir, duce al Lituaniei, însă cu care n'a ajuns să încheie un tratat.

Pe prințul Moscovei, *Ivan cel Mare*, Ștefan l-a cultivat cu gândul să-l aibă aliat contra Tătarilor. Relațiunile dintre ei s'au strâns până acolo, că fiica lui Ștefan, Elena, s'a căsătorit cu Ion, fiul prințului. Din acea căsătorie se născuse un fiu, *Dimitrie*, care era să mostenească tronul. Murind însă Ioan, sotia a doua a lui Ivan, *Sofia Paleologu*, a izbutit să închiză pe Elena și pe fiul ei și să asigure mostenirea fiului său. Această soartă tristă a posomorît zilele din urmă ale marelui domnitor.

ULTIMII ANI AI LUI ȘTEFAN. LUPTELE CU POLONII. CULTURA IN TIMPUL LUI ȘTEFAN. PERSONALITATEA LUI.

LUPTELE CU POLONII COSMIN (1497). Urmașul lui Cazimir era tânăr, viteaz, visător de lucruri imposibile, crescut sub influența unui Italian al renasterii. Voià să ia Moldova pentru Sigismund, fratele său, care rămăsese singur fără coroană. Se înțelese cu cellalt frate din Ungaria și făcu pregătiri mari, în chip că se pregătește contra Turcilor.

Se adunară cavaleri din toate Polonile, veniră Teutonii, Silezienii și nimeni nu știa scopul expediționii, căci regele zicea celor cari voiau să-l abată dela planul său „gândul meu voi nu-l știți, numai eu singur, că de aș pricepe, că haina de pe mine știe gândul meu, în foc

o aș băga". Se opuneau regelui mulți Poloni, chiar un frate al regelui cardinal, care găsea pentru Ștefan cuvinte ca „duce atât de renumit, amic și zid apărător contra Turcilor", „care a adus dezastru lui Mohamed și lui Matei".

Armata polonă de 50—80.000 cu tunuri foarte mari se apropia de Moldova pe la mijlocul lui august. Ștefan promisese regelui că se va unì cu armata lui, când va ajunge la Dunăre, iar când Polonii ajunseră la Nistru, le trimese daruri printr'un sol. Regele nu coborî pe Nistru, cum trebuia, ci trecu râul și se îndreptă spre Suceava, iar o deputațiune a lui Ștefan fu arestată. Ștefan se retrase spre Roman, cerând ajutor dela Turci, dintre cari își procură 2000, dela Ardeleni, unde era voevod *Dragfy*, urmaș al vechilor voevozi maramureșeni. Polonii încep să bată Suceava, care rezistă trei săptămâni. Stricăciunile de ziua se reparau însă în timpul nopții, iar săgețile celor din cetate și tunurile lor nemereau, pe când năluca viteazului turbura liniștea dușmanilor, cari erau lipsiți și de proviziuni, cea mai mare slăbiciune a armatelor de atunci.

Prin stăruința voevodului ardelean se făcu o înțelegere ca Polonii să se întoarcă în țara lor, cu condițiunea pusă de Ștefan „numai să nu facă pagube". Aceasta nu se putea, căci le lipseau proviziunile. Astfel Moldovenii îi atacară, când treceau prin pădurile Bucovinei la Cosmin. Regele era bolnav de friguri, mulți Poloni au fost uciși. „mare și nemăsurată jale a fost în Polonia", scrie un Polon, iar un martor al expediționii scrie: „oastea regelui a suferit o catastrofă".

In aceleași zile, armata care venea în ajutorul regelui fu sfărâmată la *Lențești* de *Boldur Vornicul*. In anul următor, se lăsă Turcilor trecerea prin Moldova, apoi Tătarilor iar Ștefan ajunse până la Lemberg. Prin mijlocirea ungurească se încheiè o pace, așa cum ar fi trebuit să fie totdeauna: fără *dominus*, fără omagiu, cu promisiune de ajutor reciproc contra Turcilor (1499). Nefericitul Albert si muri (1501) și-i urmă Alexandru, fratele său și duce al Lituaniei, care ceru Pocuția cu aroganță.

Ștefan ocupase ținutul, fixase hotarele, pusese administratori și chema pe Poloni la judecată. Ca un particular aduce *cărți*, fixase un tribunal în care să hotărască Ungurii, dar Polonii *nu se înfățișau*. De aceea el se considera bun stăpân și răspundea că Polonii, nu el, calcă tratatele: „mihi dent pacem în hac mea terra, „jam volo meum

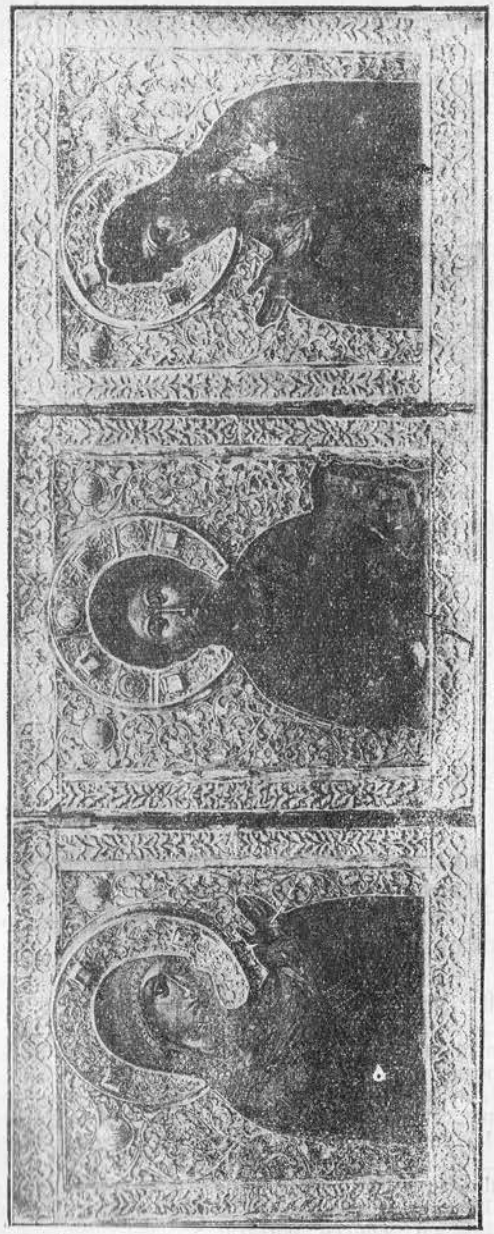

Triptic (D. Tafrali).

propriam tenere usque ad meum gutur. Regele nu-i răspunse cu războiu, căci era în ceartă cu alții.

Cu Turcii, cari ridicaseră tributul la 4000 de galbeni, tot se mai loviau Moldovenii câteodată, dar în ultimii ani a fost pace de partea lor. —

MOARTEA LUI ȘTEFAN (1504). In iulie 1504 s'a stins Ștefan, bătrân ca biblicul David, cu care singur se va fi asemuit. Suferea de podagră la mâini și la picioare, încât nu le mai putea mișca. Precum David designase singur pe moștenitorul său, așa Ștefan, auzind că parte de boeri vor domn pe Ștefan, fiul lui Alexandru, ceru pe patul de moarte

Pecetea l. Șt.

să-l ducă în mijlocul boerilor. Acolo porunci să taie capetele turburătorilor și să urce în scaunul domnesc pe *Bogdan*. Astfel marele domn asigura opera sa, pe cât se putea prevedea omenește.

FAMILIA LUI ȘTEFAN. Mama lui Ștefan era din Muntenia, poate din familia lui Mircea cel Mare și se numia *Oltea*, iar în călugărie *Maria*. A fost înmormântată la mânăstirea Pobrata, unde Ștefan a pus o piatră funerară care se păstrează. Nu mai trăia în zilele grele dela Războeni, totuși poporul știe să spună că se găsea în cetatea Neamțului, unde a căutat refugiu Ștefan învins. Glasul lui s'ar fi auzit în noapte, chemând paznicii să-i deschidă, când mama lui, neînduplecată, l-a adus la calea datoriei „că pasărea în cuibul său piere" iar Ștefan s'a întors în munți și și-a adunat vitejii risipiți.

Un frate al doamnei Oltea se chema *Vlaicu*, unul din marii boeri ai lui Ștefan, întemeietorul satului Chișinău. O soră a domnului, *Maria*, se măritase cu *Șendrea*, portarul Sucevei.

Fiul cel mai mare *Alexandru* a murit la Constantinopole, unde fusese trimes ostatec. Se pare că el a fost fiul pe care Ștefan l-a avut dela a doua sa soție, *Evdochia*, din Chiev, dela care a avut și pe *Elena*. N'a avut niciun copil dela *Maria din Mangup*, care are mormântul la Putna. Se păstrează o perdea cusută cu fir, care acoperea groapa doamnei de familie imperială. E reprezentată cu ochii închiși, învesmântată până în pământ, cu mâinile la piept puse cruce, pe cap cu coroana împărătească a Comnenilor. Dela a doua *Marie-Vochița*, fiica lui Radu cel Frumos, Ștefan a avut pe urmașul său *Bogdan-Vlad*, numit după domnii Bogdan și Vlad Dracu.

PERSONALITATEA LUI ȘTEFAN CEL MARE. Ștefan este însemnat în istoria noastră prin cea mai lungă domnie din trecutul depărtat, prin pietatea sa, pe urma căreea au rămas dela el biserici mai prin toate târgurile, cum și mânăstiri vestite, apoi prin influența ce a exercitat și va exercită din ce în ce mai mult, în măsura în care Românii devin mai conștienți de ei înșiși. Faptele cele bune ale celor morți rămân moștenire vie urmașilor și prin ele se formează o omenire nouă, mai bună și mai dreaptă. Numărul celor cari se luptă pentru un ideal, se mărește cu numărul morților ce l-au întrevăzut, și la formarea prezentului contribue în mare măsură cei cari se odihnesc în morminte. In ochii multora, cari au adormit prin munți și pe văi, la Dunăre și la mare, va fi apărut eroul Moldovei, călare, luptându-se alături cu ei, așa cum și lui îi veneau în lupte sfinți călări și înarmați, acoperindu-l cu armura lor și împingând în lupte oastea lui. La el își duce gândul poetul în momente de descurajare, când i se pare că neamul său fără noroc se stinge, fiind puțin pregătit la viață de lupte a prezentului. Pe el l-ar chema să scape poporul său de certe interne, de greutăți externe, căci el a avut și îndrăzneală și cumințenie și strășnicie de execuțiune. Astfel din mormântul său el comandă generațiunilor [1]).

INTOCMIRI INTERNE. Ștefan a desăvârșit așezarea țării după Alexandru cel Bun. A ierarhizat boeriile, punând în frunte pe mitropolit, pe portarul Sucevei... pe boerii cei mari, apoi pe cei mici. El își alegea boeri și dintre străini, unguri *(Șandru)*, ruteni *(Dajbog)*, germani *(Hârman)*, chiar greci *(Chiracola)*.

[1]) Despre Ștefan s'a imaginat aproape de noi un discurs funebru, operă de mare, elocvență, atribuit arhimandritului de Putna (sec. XVIII) Vartolomeu Măzăreanu, a amintit admirabil Mihail Cogălniceanu în cuvântul de deschidere a cursului de istoriei națională, a compus Eminescu doina și a scris d. N. Iorga Istoria lui Ștefan cel Mare pagini pline de emoțiune, de adevăr, de patriotism. Descrierea expediției lui Mahomed în Muntenia poate sta în fața paginilor istoricilor antici.

Starea bună a locuitorilor se vede din mulţimea târgurilor, din privilegiile acordate negustorilor, din grija ce se pune la încheerea tratatelor, ca să se asigure libertatea lor de mişcare. S'a bătut monetă moldovenească în Polonia, cu inscripţia cirilică sau latinească, veneau însă bani străini.

Marele logofăt păstra pecetea domnească şi o punea pe acte spre a le garanta autenticitate. Actele se scriau pe pergament, pe foaie mare, neîndoită, iar la marginea de jos, în mijloc, se atârna o sfoară de mătase înodată cu artă; peste nod se topia ceară roşie, ca să formeze un bulz şi cât era cald se introducea pecetia în bulz, în care rămânea inscripţia. Ceilalti boeri îşi atârnau şi ei pecetiile mai mici la dreapta şi la stânga celei domneşti. Ceara roşie era privilegiul domnului, ca la împăraţii germani, pe când mitropolitul, boerii, întrebuinţau ceară verde.

Pecetia cea mare a lui Ştefan are inscripţia slavonă: *Pecetă lo Ştefan Voevoda gospodar ţării Moldoveneşti.* Stema Ţării Româneşti era un vultur cu o cruce în cioc, cu legendă latină (Mircea) mai pe urmă, corb cu legendă slavonă.

INTOCMIRI IN BISERICĂ. Religiozitatea lui Ştefan se vede din multimea bisericilor ce a construit, din rânduiala mânăstirilor şi a episcopiilor, cum şi din cinstea în care a ţinut fetele bisericeşti.

Mitropolitul *Teoctist* a fost o figură însemnată, părtaş al domnului la multe acte politice, deşi se pare că era de origine străină.

Pe lângă mitropolia Suceava s'au desvoltat episcopiile de Roman şi de Rădăuţi. Aceasta în apropierea Pocuţiei, spre a ajuta pe cale religioasă pe Rutenii ortodocşi din vecinătate.

Pe lângă cele patru mânăstiri: *Neamţu, Bistriţa, Pobrata* şi *Moldoviţa,* întemeiate de predecesorii săi, Ştefan ridică mânăstiri noi, la locuri retrase, ca să servească la vremi de restriste pentru tară.

Incepuse zidirea Putnei, îndată după cucerirea Chiliei, dar nu o puti termina decât după lupta cu Turcii. S'a numit asa după râul ce curge pe alături şi era destinată să fie necropola familiei domnului. Biserica de azi a fost schimbată de Vasile Lupu şi de alti domni. In mânăstire s'au adus călugări din alte părti, mai ales dela Neamtu şi s'a început să se însemneze faptele principale din istorie, pe cari mai înainte le notau călugării dela Bistrita.

S'au construit mânăstirile dela *Voroneţ* şi dela *Humor,* în apropiere una de alta (la 5—6 chilometri) pe apa Moldovei.

In Rădăuţi a pus pietre frumoase de marmoră pe mormintele lui Bogdan I, lui Latcu şi ale celorlalti domni vechi, pe cari-i numeşte strămoşii săi.

In târgurile, unde obişnuia să petreacă, a construit curti domneşti şi biserici. La Suceava biserica *Sânt Ilie,* la *Păpăuţi* în marginea Botoşanilor, la Baia unde câştigase victoria, la Iaşi, la Vaslui, la Pătrăuţi, sat departe câtiva chilometri de Suceava. La Răsboieni a ridicat biserica şi a lăsat frumoasa inscripţie. In satul *Borzeşti* a ridicat o bisericută în amintirea copilăriei sale, iar la *Reuseni* în amintirea uciderii tatălui său.

Unele din bisericile lui Ştefan n'au turnuri (Borzeşti, Reuseni) altele au turn d'asupra pronaosului, iar altele au turn separat de

corpul bisericii, făcând parte din zidul împrejmuitor şi servind de clopotniţă.

Ca material de construcţie se întrebuinţa piatră în alternanţă cu cărămidă, fără tencuială externă. Stilul este influenţat de cel gotic cu *contraforturi,* cari susţin zidurile principale ca niste proptele, cu ar-

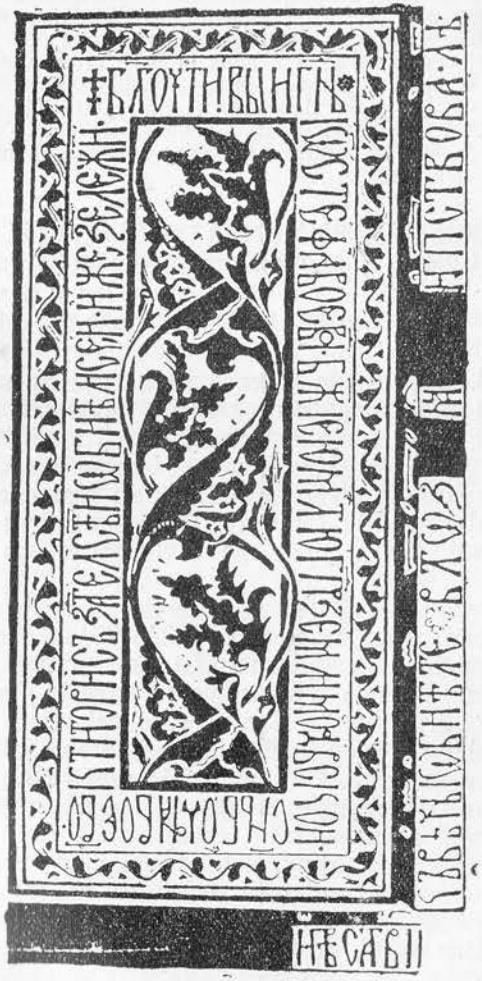

I. Inscripţia de pe mormânt (Putna).

curile dela uşi şi dela ferestre, cu inscripţiile elegante, ce închid în mijloc ornamente de frunze împletite. Această influenţă apuseană ne-a venit prin Saşi, la a căror şcoală s'au format meşterii români. Inscripţiunile sunt cele mai frumoase din ţările răsăritene şi spun hramul şi numele celui ce se odihneşte sub piatră.

Activitatea lui Ștefan s'a întins și peste hotarele Moldovei. In Râmnic a construit o biserică în amintirea luptelor cu Muntenii, în Ardeal, pentru trebuința religioasă a celor 60 de sate supuse Cicciului, a construit o mânăstire, ca să fie reședința unui vlădică. Se numia mânăstirea *Vadului*, dela numele satului, iar firul vlădicilor nu s'a mai rupt de atunci. La Atos a zidit mânăstirea *Zograf*, făcându-i daruri și trimițându-i un steag cu chipul martirului *Gheorghe*, steag ce s'a dăruit țării noastre, în urma marelui războiu.

Acest zel pentru credință a adus în pana cronicarului cuvintele: „Pre Ștefan Vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere, în mânăstirea Putna, care era de dânsul zidită. Atâta jale era de plângea toți ca după un părinte al său, că cunoșteau toți că s'au scăpat de mult bine și de multă apărătură. Ce după moartea lui până astăzi îi zic Sfântul Ștefan Vodă".

PRIMELE MONUMENTE DE LIMBA ROMÂNEASCA. Cele dintâiu monumente de limbă românească apar în sec. XV, când se ivesc în limba lor și la vecinii nostri. Ungurii încep să aibă texte religioase din 1416 sub influență husită.

Polonii, Croații din Ragusa se găsesc în acelasi caz.

Primul monument este *codicele voronețian* (Faptele Apostolilor) găsit la mânăstirea Voronet, apoi *Psaltirea* în mai multe variante (Hurmuzachi, Voronețiană, Scheiană ceva mai nouă). Faptele Apostolilor au fost copiate pe la 1500, celelalte până la 1550, dar toate sunt còpii după manuscrise mai vechi, puse pe românește sub influența husită.

Un cuvânt românesc se găsește în scrisoarea unui boer muntean către Brașoveni (1482—92) la început „bunilor" și continuă în sloveană. Istoricii poloni afirmă că au existat în Polonia scrisori de omagiu în limba românească. Se afirmă că în Lemberg ar exista un document românesc din 1410, că iurământul lui Ștefan din 1484 s'a tradus din românește. Desigur, că Românii n'au uitat arta scrisului probă, cuvintele *scriptură, carte, a scrie*, însă scriau în limba sloveană.

Cel dintâiu text românesc profan este scrisoarea unui boer din Câmpulung către Brașoveni (1521) cu o limbă mai nouă decât a celor mai vechi texte religioase. El anunța pe Brașoveni despre plecarea lui Soliman contra Ungariei.

S'au mai găsit în Ardeal câteva foi din scrisorile Sf. Pavel, cari par și mai vechi. Iată două versete din aceste scrisori: *„toți amu fii în D-nezeu seți cu credința lui Hs. Is. căți amu întru Hs. Is. botezase întru Hs. Is. înveștituvă"* = toți fii ai lui D-zeu sunteți prin credința

întru Cr. Is. Că oricâți în Cristos v'ați botezat, în Cristos v'ați îmbrăcat".

Codicele voronețian, scris în Maramureș, cum și cele mai multe manuscrise, prezintă fenomenul *rotacismului*, adică *n* între două vocale devine *r*, ca la Rumeri: adura,*bătrîrru, înțelepciure, binre, cinre*. Unele forme sunt mai aproape de latinește: *e* (și) *fsat* (sat = fossatum) *opu iaste* (opus est) *vărgură (fecioară* [1]).

Oricât de greoaie, limba acestor cărți scrise cu o caligrafie frumoasă, cu litere drepte și deslușite, cu inițiale ornate, ne este scumpă, căci reprezintă ivirea limbii românești.

URMAȘII POLITICII LUI ȘTEFAN CEL MARE. RADU CEL MARE. BOGDAN CEL ORB. NEAGOE BASARAB. URMAȘII LOR.

RADU CEL MARE (1496—1508). Fiul lui Vlad Călugărul s'a ridicat la domnie după moartea tatălui său și a meritat numele ce nu se dă decât celor cari trec culmea, deși nu s'a bucurat nici de o domnie îndelungată, nici de biruințe răsbonice, nici de o activitate prea mare. Era însă de o mare demnitate, om de cuvânt, religios, cu gust artistic și a câștigat numele de mare prin rânduiala ce a pus în stat și în biserică.

Fusese asociat de tatăl său în ultimii ani și era o fire religioasă, bolnăviciosă, încât n'a turburat pacea nici cu Turcii, nici cu creștinii, căci nu voiă să facă umbră nimenui. Despre mișcările Turcilor la Dunăre ținea în curent pe „domnul" său „înălțimea sa craiul prin mijlocirea Sașilor, pe care-i asigură „cât voi fi în vieață să nu vă temeți că vor trece Turcii pe undeva în țara noastră dela Severin și până la Brăila". Tributul se ridicase la 8000 de galbeni și la fiecare trei ani mergea să facă închinare sultanului, adică să-i sărute mâna. Cuvântul lui era ținut în seamă la sultan, căci a mijlocit pace, împreună cu Ștefan, între Turci și creștinii răsăritului.

Când urmașul lui Ștefan, Bogdan, veni cu războiu asupra lui Radu, căci adăpostea un pretendent, Radu trimise la el pe călugărul Maxim, de neam sârbesc, care împăcă neînțelegerea, și sânge între frați nu se vărsă.

Cât de mult l-a prețuit sultanul Baiezid, se vede din lauda ce i-a făcut către ieniceri. Acești erau contra sultanului pașnic, constructor de moschei, dar Baiezid le

[1]) G. Pascu.

spunea că poate fi cineva domn bun şi fără să meargă la războaie, cum a fost Radu al Munteniei.

ACTIVITATEA RELIGIOASA A LUI RADU. Din cauza războaielor şi a schimbărilor de domni, Muntenia rămăsese îndărătul Moldovei, ca aşezare administrativă şi bisericească. Erau mai puţine oraşe, mânăstiri mai mici, capitala nefixată, cu toate că suma tributului de 8000 de galbeni, faţă de 4000 din Moldova, arată că Turcii credeau atunci, cum au crezut totdeauna, că Muntenia este mai bogată.

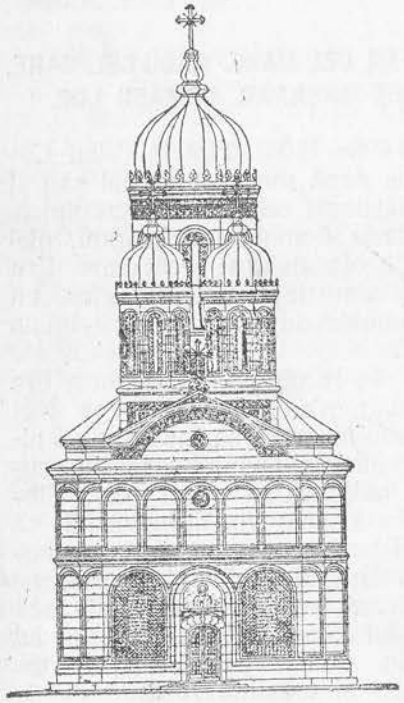

Mânăstirea Dealului.

Radu suferea de podagră la picioare şi ca să facă dreptate celor cari căutau judecata domnească, străbătea ţara în căruţă.

El obţinu dela Baiezid, ca să vie în ţara sa, să organizeze biserica, patriarhul *Nifon*, răsturnat din scaunul patriarhal. Nifon era de o fire violentă şi dârză. De două ori Turcii l-au depus, până ce Radu l-a adus la noi. Cum a venit, el şi a luat un rol de apostol, ca şi cum noi am fi fost păgâni, s'a făcut „îndreptător şi învăţător de legea lui Dumnezeu, tată şi păstor şi sol către Dumnezeu". Nifon şi domnul adunară un sinod de boeri, de egumeni, de preoţi şi de mireni. Aşezară, ca pe lângă mitropolie să fie două episcopii, una a *Severinului* pentru Oltenia, alta a *Buzăului* pentru partea de răsărit a ţării. Scaunul episcopului de Severin poate să fi fost la mânăstirea Bistriţa.

Nifon se amestecă şi în afacerile civile, după ideile sale călugăreşti, ceeace începu să displacă domnului, cu toată religiozitatea lui. O soră a lui Radu, *Caplea*, se căsătorise cu un boer, *Bogdan*, care-şi lăsase soţia în Moldova. Nifon certa pe Radu, care-i răspundea „pentru în-

surarea lui Bogdan încă nu te amesteca, fiindcă el a luat blagoslovenie dela alţi sfinţi arhierei". Cearta se sfârşi, când domnul invită pe patriarh să plece că strică obiceiurile noastre. Nestăpânitul călugăr a plecat, afurisind ţara şi pe domn. Nu mult în urmă a murit atât Nifon, cât şi Radu, al cărui mormânt se află în mânăstirea Dealului (1508).

BOGDAN CEL ORB (1504—1517). Bogdan poartă numele de orb sau chior, pentrucă îşi pierduse un ochiu într'o luptă. Un doctor veneţian, care îngrijise pe Ştefan, îl descria că este „sfios ca o fată mare, om viteaz şi cu purtări bune". Ca domn însă nu s'a arătat nici modest, nici viteaz în folosul ţării. Dorind să se căsătorească cu o prinţesă poloneză, înrudire periculoasă pentru independenţa şi pentru biserica ţării, cum se văzuse la căsătoria lui Alexandru şi Iliaş, fiul lui Ştefan se retrase din Pocuţia şi ceru mâna Elisabetei, sora regelui Alexandru. Acesta mulţumi frumos pentru darul cetăţilor, dar răspunse îndoios în privinţa căsătoriei. Bogdan repetă petiţia în zadar, până ce urmară certe şi călcări de hotare, apoi promisiune cu condiţiune ca Bogdan să primească un episcop catolic.

Murind însă Alexandru, fratele său Sigismund refuză îndeplinirea promisiunii, iar Bogdan intră în Pocuţia, apoi în Galiţia până la Lemberg, unde lăsă în poarta cetăţii semnul lăncii sale. Polonii intrară şi ei în Moldova, arseră Cernăuţii, Dorohoiul, Botoşanii, asediară Suceava şi se întoarseră încărcaţi de prăzi. Abiă în 1510 se puse capăt vrajbei prin mijlocirea Ungariei. Bogdan renunţă la căsătoria cu Elisabeta, se căsătorise cu o Moldoveancă, apoi cu *Ruxandra*, fiica lui Mihnea cel Rău din Muntenia.

In acelaş an şi în anii următori, au făcu Tătarii groaznice năvăliri în Moldova, dar într'un rând i-a lovit la întoarcerea peste Nistru „şi au scos tot pleanul dela dânşii".

Dinspre partea Turcilor, pericolul era mai mare. *Selim*, fiul lui Baiezid, se scula contra tatălui său, sprijinit de ieniceri. El se căsătorise cu fata hanului din Crimeea, se aşezase la Caffa, ocupase fostele cetăţi ale Moldovei şi plecă în contra lui Baiezid. Fiind învins, Selim, ca să se împace, primi dela Baiezid toate cetăţile Dunării, încât pericolul a fost mare pentru noi. Din fericire, Selim a mers tot contra tatălui său, pe care l-a şi detronat, apoi a plecat în Asia contra Perşilor, în Africa în contra Egiptului, pe care l-a luat dela Mameluci.

S'a crezut că Bogdan a încheiat cel dintâiu tratat cu Turcii, prin logofătul Tăut trimis la Constantinopole. Acel tratat ar fi fost ars de *Ioan Sobieski,* care a zis că Leşii sunt prea de ajuns să apere Moldova de Turci. Am văzut însă că supunerea Moldovei către Turci e mult mai veche. Condiţiunile tratatului, după cronicari erau: oprirea Turcilor de a avea proprietăţi şi moschei, protecţiune faţă de alte puteri, tribut 4000 de galbeni, 40 de şoimi, 40 de epe.

Bogdan a murit la 1517, lăsând un copil de şeapte ani, *Ştefăniţă.*

MIHNEA CEL RĂU (1508—10). La moartea lui Radu cel Mare, parte de boeri susţineau pe *Danciu,* fiul lui Tepeluş, cu ajutor ungu-resc, alţii cu ajutor turcesc ridicară pe fiul lui Tepeş, Mihnea. Acesta a semănat cu tatăl său în cruzime.

Primele însemnări istorice încep în Muntenia cu vieaţa patriarhului Nifon şi spun despre Mihnea că omora, că tăia nasuri şi buze, că înneca şi spânzura. Inscripţia depe mormântul lui declară că a fost moarte hoţilor, biciu tâlharilor, cultivând justiţia tare, cu sabie rigidă. Asprimea lui se îndreptă contra fraţilor craioveşti, fiii vornicului *Neagu,* proprietarul satului Craiova. Ei erau patru, *Barbu, Pârvu, Danciu, Radu,* aveau moşii, tineau bănia Severinului, dedeseră pe o soră a lor după Tepeluş. Mihnea ucide câtiva boieri craioveşti fiug la Nicopole, la puternicul *Ali-Beg.* Mihnea le dărâmă casele, bate cu tunurile mănăstirea lor Bistriţa, dar Turcii intrară şi băturâ armata lui Mihnea, care se refugiè la Sibiu, unde fù omorît de Danciu şi de un Sârb *Dimitrie Iacşici,* fiul tovarăşului de lupte al lui Tepeş. Mihnea era catolic şi drag Saşilor, cari au ucis pe cei doi omorîtori şi au îngropat în catedrala lor pe Mihnea, a cărui piatră funerară se păstrează.

VLĂDUŢĂ (1510—12). Turcii, după ce au alungat pe Mihnea, au pus domn pe Vlăduţ, fiul lui Vlad Călugărul, care a domnit sub influenţa cumnatului său Bogdan, şi a fost combătut de craioveşti, cari au adus din nou pe Turci. In lupta cu ei, Vlădut a fost prins şi i s'a tăiat capul în Bucureşti, ridicându-se la domnie fiul lui Tepeluş şi al Neagăi, Neagoe.

NEAGOE (1512—1521). Se intitula Basarab, ca şi tatăl său. Era paşnic şi religios, crescuse pe lângă patriarhul Nifon, căruia Radu i-l detese ca „socotitor" (scretar). Arătase mare evlavie de tânăr, dar nu era lipsit de energie. Intr'o scrisoare către Braşoveni le scrie că a prins nişte iscoade dela ei şi apoi adaugă: „vă mulţumesc că ne-aţi fost aşa prieteni... dacă vom afla acum din nou... să ştiţi că-l voi pune într'o ţeapă cât mai înaltă". In alta îi ameninţă: „dacă aţi început răsmiriţă, atunci să vă păziţi... să ştiţi că voi preface ţara Bârsei aşa, că nu se va mai cunoaşte loc într'însa".

Ca să-şi răscumpere păcatul că ucisese pe Vlăduţă şi pe Bogdan, a adus patriarhi, episcopi şi călugări de au făcut slujbe mari bisericeşti. A adus osemintele lui Nifon, dela Atos, le-a primit cu mare pompă bisericească şi le-a aşezat în sicriu preţios.

Văzând cuviosia lui faţă de bisericile răsăritene, călugării greci au început să-i ceară ajutoare, pe cari le-a dat cu îmbelşugare, construind biserici, dând daruri, încât a meritat din partea acelora numele de nou „David". Biograful patriarhului Nifon exclamă încântat, că binefacerile lui s'au întins „în toate laturile, dela răsărit până la apus şi dela miazăzi până la miazănoapte".

Neagoe era căsătorit cu *Milita* din neamul prinţilor sârbi, deaceea numită *Despina.* Opera cea mai însemnată a acestor prinţi religioşi şi luminaţi este mânăstirea Curţii de Argeş, unde se află înmormântaţi.

URMAŞII LUI NEAGOE. La moartea lui Neagoe rămânea un copil, *Teodosie,* de şapte ani, pus sub epitropia Milităi şi a lui Preda Craiovescu. Insă boerii din alte oraşe se formaseră şi ei în partide, cei din Slatina, cei din Buzău. Aceşti din urmă, nemulţumiţi de domnia unui copil, ridicară domn pe un fost călugăr, *Vlad,* din familia Drăculeştilor. Craioveştii cerură ajutor dela *Mehemed-beg,* care pretindea că se trage din Basarabeşti. In luptă a murit Vlad, dar Mehemed cârmuia ţara ca pe un paşalâc, deaceea boierii din răsărit au ridicat domn pe *Radu din Afumaţi* (Ilfov), fiu nelegitim al lui Radu cel mare. Noul domn a purtat multe lupte mici cu Turcii, refugiindu-se după înfrângeri la Ioan Zapolia, voevodul Ardealului. Faţă de această rezistenţă îndârjită, Turcii nu mai susţinură pe Teodosie, care fu dus la Constantinopole, ci pe un *Vladislav* dintre Basarabeşti, care fu gonit de Craioveşti. Radu se luptă mereu şi contra lui Vladislav, cum şi contra unui fiu nelegitim al lui Radu cel mare, numit *Bădica.* Deşi acesta ieşi biruitor, fu chemat de Turci, ca să-i dea steag de domnie şi fu ucis. Turcii chemară la ei pe Vladislav şi pe Radu. Acesta prin sprijinul begilor dunăreni obtinu domnia.

RADU DELA AFUMAŢI (1525—29). Domnia lui Radu fu scurtă şi turburată de cearta cu domnul Moldovei pentru mâna unei fete a lui Neagoe, *Ruxandra,* care deveni sotia sa. Un eveniment mare s'a petrecut în zilele sale: sultanul Soliman a desfiintat regatul Ungariei. Domnii ambelor principate primiseră ordin să procure proviziuni şi ajutoare armate, însă nici unul n'a luat parte la lupta care distrugea o putere creştină [1]).

Boerii craioveşti se ridicară din nou asupră-i şi Radu merse în Oltenia contra lor, dar fù surprins de ei în Râmnic şi ucis într'o biserică, el şi fiul său.

Corpul lui a fost adus în mânăstirea de Argeş, unde o frumoasă inscripţiune slavonă spune, că s'a luptat cu Turcii în 20 de lupte, la

[1]) Ferdinand avea atâta încredere în Radu, încât îl cerea de la Soliman ca mijlocitor între ei doi.

Glubavi, la Bucureşti, la Slatina, la Nicopole, la Şistov, la Rucăr. Pe piatră e reprezentat călare, cu mantia fluturând în vânt, ţinând buzduganul în mână.

ŞTEFANIŢA VODA (1517—1527). Crescuse sub epitropia unui boier, *Luca Arbure*, care a condus ţara cu înţelepciune, asigurându-se de ajutorul Polonilor contra Turcilor. Ajungând însă major, Ştefăniţă începu să hotărască lucrurile după capul său fără experienţă. Se supără cu Polonii, căci nu voiau să-i dea în căsătorie o prinţesă din familie regală, puse să ucidă pe Arbure şi pe fiii lui, cari contra voinţii domnului tratau cu polonii, începe luptă cu Radu din Muntenia pentru Ruxandra. In cele din urmă se împacă, luând pe altă fată a lui Neagoe, pe *Stana*. A câştigat o luptă contra unei cete de Turci, când se întorceau din Polonia, totuşi boerii temându-se de mai mari cruzimi din partea lui, se înţeleg cu doamna Stana şi-l omoară prin otravă, cheamă apoi domn pe un fiu nelegitim al lui Ştefan cel mare, pe Petru Rareş (1527).

DOMNI IN MUNTENIA. La moartea lui Radu, boerii izbutiră să întărească domn contra candidatului turcesc pe *Moise*, fiul lui Vladislav, celui care se luptase cu Radu. Moise primi ordin să meargă în Ardeal în ajutorul lui Zapolia, însă nu putu să-i fie de folos, căci boerii ridicară alt domn, pe *Vlad Înecatul* (1530). Moise se refugiè în Ardeal, de unde veni cu ajutor sub *Ştefan Mailat*, Român viteaz din partidul lui Ferdinand. In lupta dela *Viişoara* (Olt) Moise fu învins şi ucis.

VLAD INNECATUL (1530—32) era fiul lui Vlăduţ şi se căsătorise cu *Chiajna*, fiica lui Petru Rareş. El a însoţit pe Turci în Ardeal şi unit cu Mailat, care părăsise pe Ferdinand, a constrâns pe Saşii braşoveni să recunoască pe Zapolia protejatul Turcilor. Vlad n'a domnit nici doi ani şi s'a înnecat în Dâmbovita, când se scălda.

VINTILĂ DIN SLATINA (1532—35). Se intitula Vlad şi a domnit trei ani. Numele lui îl poartă mânăstirea Vintilă Vodă (Buzău). Contra lui se revoltară boerii îndemnaţi de un Venetian cu mare trecere la Soliman, *Aloisio Gritti*. Acesta avea ambiţie să se facă rege al Ungariei, iar pe fiii lui să-i pună domni în ţările noastre. Vintilă s'a apărat ucizând mulţi boeri, până ce aceştia l-au ucis, când se afla la vânătoare.

RADU PAISIE (1535—45). In locul lui Vintilă, boerii olteni ridicară pe Radu Paisie, fiu nelegitim al lui Radu cel mare. El fusese călugăr, unul din cei dintâiu egumeni ai mânăstirii lui Neagoe, şi se numia Petru înainte de a se călugări. In zilele lui, Turcii au luat Brăila (1540). Radu a trecut în Ardeal din ordinul Turcilor de mai multe ori, a fost adversarul lui Petru Rareş. După o domnie de zece ani, a fost chemat la Constantinopole şi apoi exilat în Egipt, în urma intrigilor unui frate al lui nelegitim, Mircea Ciobanul, care a fost numit domn dela Constantinopole.

CULTURA IN MUNTENIA. STAREA ROMÂNILOR SUB UNGURI.

Domnia lui Radu cel mare şi a lui Neagoe Vodă reprezintă o epocă de înălţare culturală în istoria Ţării Româneşti. Ei au construit biserici frumoase, au organizat ierarhia bisericească, au pus să se tipărească primele cărţi necesare serviciului religios.

Intre oraşele ţării, Târgovişteа se desvolta mai mult şi în ea domnii petreceau mai în siguranţă, ca una ce era mai departe de Turci. Curtea de Argeş decădea, nefiind aşezată la o trecătoare directă în Ardeal, pe când Câmpulung, Târgşor din Prahova se ridicau şi erau socotite ca scaune domneşti. Floreştii din Ilfov, Gherghiţa din Prahova erau preferite de unii domni, Bucureştii a ajuns capitală dela Radu cel frumos, fiindcă era mai aproape de Giurgiu, de unde el putea cere ajutorul protectorilor săi.

In Oltenia, satul Craiova se ridică sub *boerii craioveşti*, cari susţin pe Ţepeluş şi ajung boeri hotărîtori în consiliile domneşti. Acei boeri, numiţi şi *Pârvuleşti*, au ridicat biserica *Strehaia*, poate reşedinţa banilor *Noului Severin*, apoi mânăstirea Bistriţa în Vâlcea. In Bistriţa s'a călugărit Barbu Craiovescu şi şi-a petrecut bătrâneţele, iar călugării se ocupau cu copierea de cărţi, cu lucrarea de podoabe bisericeşti, încât această mânăstire muntenească putea sta alături cu marile mânăstiri moldoveneşti. In Bistriţa s'au găsit multime de manuscrise slavone şi alte 30 slavo-române. Unele nu se pot citi, căci filele s'au lipit una de alta formând un bloc, altele sunt foarte bine păstrate [1]). Mânăstirea veche nu se mai păstrează.

Urmaşii lui Mircea nu avuseseră linişte, ca să poată ridica vreo biserică. *Snagovul*, aşezată pe o insulă în mijlocul unui lac, se zice că e construită de Vlad Ţepeş. Se şi arată o piatră sub care ar fi mormântul lui, însă se pare că mânăstirea ar fi mai veche decât Ţepeş, poate dela Vlad, rivalul lui Mircea.

Radu cel Frumos a întemeiat mânăstirea Tânganul (Ilfov) care nu se mai păstrează. Vlad Călugărul se ocupase de biserică, dar fiul său Radu îl întrecu. Nu numai că a făcut daruri mânăstirilor, dar a construit pe cea mai frumoasă dintre ele, *Mânăstirea Dealului*, de lângă Târgovişte.

MANĂSTIREA DEALULUI. Cea mai frumoasă din ţările române până la el, a rămas şi până azi cea mai frumoasă din trecutul nostru, căci cele cari o întreceau, mânăstirea Argeşului şi Trei Ierarhi, au fost dărâmate în zilele noastre şi reconstruite, încât sunt numai copia acelora, pe când biserica lui Radu stă, bloc de piatră, rezistând timpului şi gustului oamenilor.

Mânăstirea se înalţă pe dealul ce domină vechea capitală şi cursul Ialomiţei în sus şi în jos, nu prea mare, iar înăuntru pare şi mai mică, din cauza grosimii zidurilor. Este construită din blocuri de piatră tare, legate cu scoabe de fier. Uşa se află în mijlocul zidului din faţă, iar de amândouă părţile ei s'au pus în limba slavonă două inscripţii, cari spun numele fondatorului, data şi hramul bisericii. Inscripţiunile sunt cuprinse într'un pervaz de linii împletite (arabescuri) de toată frumuseţea. Aceleaşi arabescuri împodobesc suprafeţele laterale ale turnurilor, cari sunt în număr de trei. Stilul acestei

[1]) G. Pascu.

minunate biserici nu este influentat de cel gotic, ci de constructiunile arabe şi armeneşti, în care se vede însă şi influenţa veneţiană [1]).

Lui Radu nu-i fu dat să-şi zugrăvească biserica, pe care a terminat-o Neagoe. Mormântul lui Radu, ale altor domni şi rude domneşti se găsesc acì. Acì şi-a găsit repaosul şi capul lui Mihai Viteazu, după ce s'au sfârşit necazurile din urmă, căzute asupra tării.

MANASTIREA CURŢII DE ARGEŞ. In vechea capitală a tării, ca s'o despăgubească pentru mutarea mitropoliei, Neagoe a zidit biserica cea mai frumoasă din tările noastre, şi chiar din tările vecine

Nu este colosală ca domurile apusene, înălţimea ei atinge abia 31 de metri, însă este atâta proporţionalitate între înălţime şi lărgime, încât cu toată ornamentarea prea variată şi prea sculpitoare, produce impresiunea de odihnă şi de durată veşnică, impresiune ce nu o produc decât operele arhitecturii clasice. Mai aproape de patrat decât de oblong, este construită de piatră, cu patru turnuri, din cari două mai mari. In partea de sus ferestrele şi firidele sunt rotunde şi lucrate cu arabescuri foarte variate, încât nu se aseamănă una cu alta, pe când în partea de jos ferestrele sunt lungi şi înguste, lăsând să pătrundă lumină puţină, ca într'un loc plin de taine. Sculpturile exterioare deşi foarte variate păstrează totuşi un caracter de unitate, aşa că acì s'a împlinit cerinţa esteticilor, cari pun ca condiţie a frumosului să se realizeze unitatea în varietate. In interior se ridică până în acoperiş 12 coloane, reprezentând pe cei 12 apostoli. Cele două turnuri mici nu au ferestrele drepte, ci oblice, aplecate de dinafară înăuntru, una spre alta, par'că ar tinde să se împreune. Această dispoziţiune provoacă impresiunea de nestabilitate, nu armonizează cu caracterul clasic al construcţiunii, este de gust romantic, precum de gust romantic sunt coloanele cu muchii răsucite, din interior.

Inaintea bisericii este un umbrar boltit de marmoră, susţinut pe patru stâlpi şi construit în vederea serviciilor ce se săvârşesc afară din biserică.

Pictura nu s'a putut săvârşì de Neagoe, ci de ginerele său Radu dela Afumaţi. La sfinţirea ei Neagoe a adus pe patriarhul Constantinopolei şi tot clerul tării, se zice la 1000 de preoţi.

Nu se poate spune cine a fost arhitectul acestei minunate biserici. Se zice că însuş Neagoe, pe lângă gust, se pricepea în arhitectură şi că s'a servit de meşteri răsăriteni aduşi din Constantinopole, cum şi de artişti italieni. Legenda populară atribuie construcţia meşterului *Manole* (poate Grec) şi ştie să spuie că zidurile n'au putut sta până ce meşterul n'a pus în ele o fiinţă iubită, pe propria lui soţie. Poezia populară despre zidirea mânăstirii, una din cele mai duioase producţiuni ale poporului nostru, stă în legătură cu poezii de construcţii minunate la Sârbi şi la Greci, iar ideia de sacrificiu omenesc, când se ridică ceva durabil, se găseşte mai la toate popoarele.

In ea se află mormântul lui Neagoe, al fiilor săi, al ginerelui şi se crede şi al doamnei Milita, care a mai trăit vreo treizeci de ani după moartea soţului său, a pribegit prin Ardeal şi a murit călugărită. In aceeaş mânăstire, pe care au reconstruit-o în frumusetea de azi, şi-au ales, deocamdată, repaos primii regi ai României, Carol şi Elisabeta, cum şi marele Ferdinand.

Tot Neagoe a ridicat mitropolia din Târgovişte, care, din nenorocire, a fost reconstruită din temelie în zilele noastre şi-şi aşteaptă încă terminarea. Ea avea turnuri mai multe (8) dar mai mici, iăr biograful lui Nifon exclamă: „nu se satură ochii tutulor de vederea ei".

[1]) Iorga.

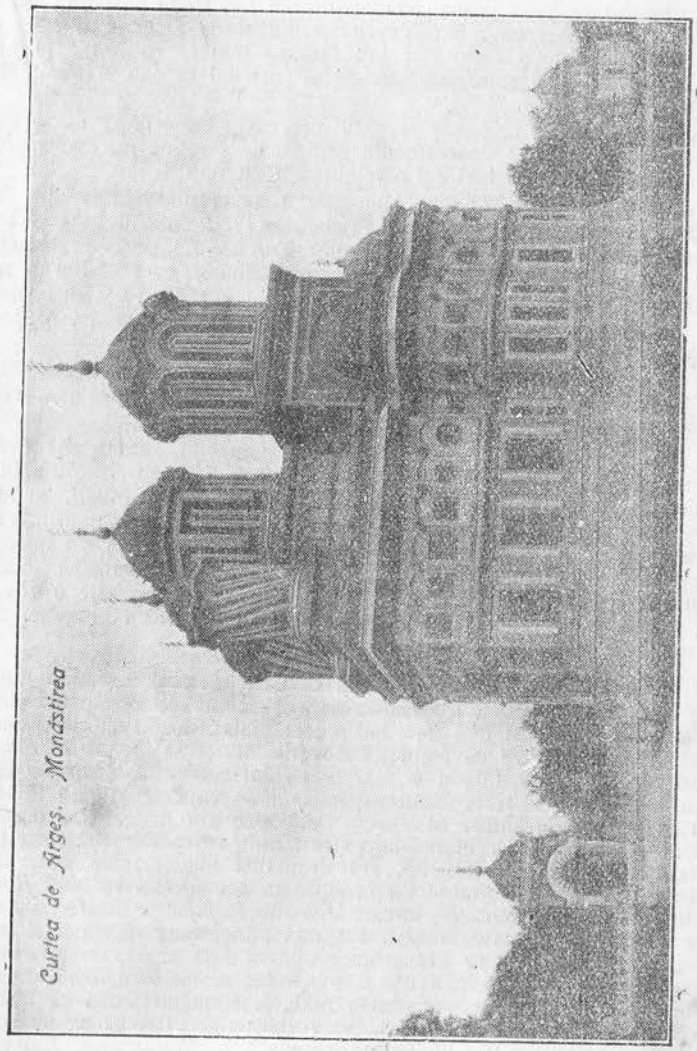

CELE DINTAIU CĂRŢI TIPARITE. In zilele lui Radu s'a introdus în tara noastră tipografia, care s'a inventat în Germania, după anul 1450. Primele tipărituri cu litere cirilice au apărut la Cra-

covia în 1491, iar la noi în 1508 un *liturghier* slavonesc, tipărit de un călugăr *Macarie*.

La sfârșit însemnează: „s'a început această sfântă carte numită leturghier după porunca Domnitorului Ion Radu Voevod... și s'a săvârșit din porunca... bine credinciosului și de Dumnezeu păzitului și prea luminatului Domnitor Ion Mihnea marele voevod... în anul dintâiu al Domniei sale, ostenindu-se și smeritul monah și preut Macarie în anul 7016".

Tot Macarie tipărește în 1510 altă carte importantă de serviciu religios, iar în 1512 tipărește din ordinul lui Neagoe un *evangheliar*, așa de frumos, încât nici azi n'ar putea fi întrecut.

Macarie era Sârb din Muntenegru, unde pătrunsese din Veneția inventiunea lui Gutenberg. El tipărise la Cetinie în 1494 și 1495 două cărți de slujbă bisericească, dar Turcii au interzis în imperiul lor inventiunea socotită diabolică. Fugarul călugăr, ca Nicodim de mai înainte, și ca multime altii, cari nu puteau trăi sub Turci a găsit adăpost în tara noastră. Radu l-a primit cu cinste, iar sub Neagoe, Macărie a ajuns mitropolit.

Locul tipăririi nu se cunoaște exact, dar cu probabilitate a fost în Târgoviște, capitala domnului, sau în mănăstirea Dealului, reședința patriarhului Nifon.

Cărtile tipărite nu se întrebuintau numai în Tara Românească, ci se trimeteau gratuit (la Bistrița, s'au găsit 7 exem-plare din liturghier) la toate bisericile cu limba slavonă, deci peste munti, în Moldova, în Peninsula Balcanică. In Serbia cea dintâiu carte tipărită a fost evangheliarul lui Macarie la 1552 iar în Rusia tipografia s'a introdus de Ivan cel Groaznic, la 1564. Primirea la noi a tipografiei așà de timpuriu, ca și întrebuintarea repede a armelor de foc, este o dovadă că Românii nu rămâneau străini de curentul culturii eropene, cum prea adesea suntem ispitiți să credem.

STAREA ROMANILOR SUB UNGURI. Rolul însemnat militar pe care l-au îndeplinit Românii contra Turcilor sub Sigismund și sub Ioan Corvin, a fost mai mic sub regele Matei, deși s'au ridicat individualități puternice ca banii de Severin *Matei* și *Ștefan de Mutnic*, *Iacov Macicaș de Jidova* și mai ales *Paul Chenezul*, span de Timișoara. Matei însă avea ochii în apus, unde voiă să ajungă împărat ca Sigismund, iar lupta cu Turcii, relațiunile din Ardeal îl preocupau în al doilea plan. Dreptatea lui către țărani, către Români, mult timp regretată, după moartea lui, era dreptatea unui stăpân mare către săraci, cum se zicea atunci țăranilor, *nu era înclinarea unui Român către cei d'un neam cu el*. In certele dintre Români și dintre Sași pentru pășuni, dă dreptate Sașilor. Făgărașul încetează de a mai fi feuda domnilor români, după Țepeș și cetatea fu dată unuia, iar ținutul dat Sașilor. Insemnătatea militară a Românilor se micșoră. Insă, dacă nu mai sunt însemnați în activitatea mlitară, Românii încep să iasă la iveală în activitatea religioasă. Se vorbește în 1479, ca să fie scutiți de taxe preoții ce țin de legea grecească în Maramureș. Egumenul român dela Peri continuă la *Feleac*, lângă Cluj; chiar în acest oraș pătrunseseră Români, pe la cari veneau *vlădici*, unii Greci ajunși până ací. Din posesiunile domnilor munteni în Ardeal a rămas *episcopia de Galați* aproape de Bistrița. Ștefan a înființat vlădicia de Vad, al

cărei vlădică se sfințea la Suceava, iar Radu cel mare, după o călătorie la Buda, obtinu orășelul Strent (aproape de Alba Iulia) în legătură cu care de asemenea s'a desvoltat episcopia *Geoagiul*. Orășelul a trecut la Neagoe și la boeri, rude cu el.

Poporul, *săracii*, erau urgisiți „Valahi hoti" pe când nobili ieșiți din mijlocul lor, profesând credința regelui, un *Bartolomeu Dragfy*, ban de Severin, voevod al Ardealului, umpleau lumea cu isprăvile lor.

Cu căderea Ungariei sub Turci, ridicarea în nobilime va înceta, cum va înceta orice autonomie a vreunui ținut românesc, însă amestecul domnilor din principate, împreună cu Turcii, sau la ordinul lor, va stabili legături între Românii de dincoace și între cei de dincolo și va pune începutul conștiinței naționale [1]).

REVOLUȚII ȚĂRANEȘTI. Cu cât se măreau privilegiile Sașilor și ale nobililor, cu atât creștea nemulțumirea țăranilor. In anul 1514 fu răscoala vestită sub Secuiul *Doja*, la care luară parte însemnată și Românii. Se predicase o cruciată contra Turcilor și multime de țărani aruncaseră sapa, ca să pue mâna pe sabie. Mai pe urmă nobilii, văzând că le rămân moșiile fără țărani, opriră cruciata și ordonară țăranilor să se întoarcă la muncă. Acestia erau însă înarmați și întoarseră armele contra nobililor. Doja, care se declara inimic nobililor și supus numai al regelui, era înconjurat de țărani, de femei și de copii, ca în orice cruciată și devastară atât în Ungaria proprie cât și în țările locuite de Românii, până în Maramureș. S'au dat lupte în cari nobilii au fost bătuți, până ce Ioan Zapolia abià înăbuși răscoala sub zidurile Timișoarei. Răsbunarea nobililor desvăluește o ură sălbatecă, prin care se deschidea o prăpastie între țărani, Români mare parte, și între privilegiați. Doja a fost fript de viu și dat spre mâncare căpitanilor lui, flămânzi până la moarte.

Astfel știau nobilii să intereseze pe țărani la apărarea țării, tocmai când pericolul turcesc se ridica mai amenințător. Astfel Soliman găsea o Ungarie desbinată.

Chiar după cucerirea Ungariei, nobilii au rămas surzi la suferințele țăranilor, îngrijind numai de interesele lor de clasă. Vestitul legiuitor *Verbőczy* a codificat drepturile nobililor și datoriile țăranilor într'o legiuire „pravilă de sânge" care lua țăranilor dreptul de a purta armă, de a poseda pământ, de a se îmbrăca într'un mod asemuit cu al nobililor. Țăranul nu poate poseda alt decât sâmbrie (rusticus praeter mercedem laboris nihil habeat) decidea acea lege. Insă curentul timpului erà contra nobililor și contra proprietăților bisericești. In Germania maxima revoluțiunii țărănești era „dacă nu mai e episcop, de ce să fie nobil". In 1527 Sârbii din Banat se sculau cu „Tarul Ivan", „Omul Negru" și scenele lui Doja se repetară până ce tarul își găsi sfârșitul. Un arhiepiscop ungur, care trăise la Făgăraș și care înțelegea nemulțumirile Românilor răspunde odată la plângerile Sașilor, că ceeace supără mai mult pe supuși este când una din părți nu se supune judecății, ci vrea să-și facă singură dreptate. Deaceea zice el, crescuseră din partea Românilor furturile, dările de foc, prădăciunile.

[1]) Iorga.

CĂDEREA UNGARIEI SUB TURCI. PRINCIPATUL TRANSILVANIEI. PETRU RAREȘ.

Răscoala lui Doja a înlesnit cucerirea Ungariei de către Turci.

MOHACI (1526). Soliman al II-lea cucerise Belgradul și Severinul, iar în 1526 pătrunse în centrul Ungariei, care slăbită prin răscoala țăranilor era și desbinată prin cearta dintre partidul german și cel național. Regele ținea cu partidul întâiu, voevodul Ardealului *Ioan Zapolia* ținea cu cel de al doilea, condus de Verbőczy. Ura dintre cele două partide era atât de mare, încât nici pericolul cuceririi turcești nu o putu alina. Zapolia părăsi pe regele *Ludovic* al II-lea, un copil, și cei 20.000 de Unguri fură sfărâmați. Regele își găsi moartea în fugă, scufundându-se într'o mocirlă călare pe cal. Mai pe urmă Soliman așează în Buda un pașă, declarând Ungaria proprie pașalâc.

PRINCIPATUL TRANSILVANIEI. Sora regelui Ludovic era căsătorită cu *Ferdinand de Austria*, care avea pretențiuni și asupra Ungariei, ocupate de Turci, și asupra Transilvaniei, unde Zapolia recunoscu suzeranitatea Turcilor. Zapolia veni înaintea sultanului, îi sărută mâna, iar Soliman îi dete titlul de rege asupra Ardealului și asupra regiunilor învecinate cu el. Regele *Ianuș*, cum îl numiau Turcii, nu se ridica mult d'asupra domnilor noștri. In luptele dintre ei, atât Ferdinand cât și Zapolia au făcut apel la domnii noștri, dintre cari Petru Rareș, s'a gândit la cuceriri în Ardeal.

Inființarea principatului Transilvaniei are importanță foarte mare din alt punct de vedere.

Deoarece, Ungaria proprie era în stăpânirea Turcilor, iar cea vestică în stăpânirea Germanilor, Transilvania a devenit centrul vieții naționale a Ungariei. Și de unde mai înainte n'avea mare importanță din punct de vedere unguresc, fiind mai importante elementele române și săsești, dela întemeierea principatului, eleméntul unguresc a început să joace rol principal sub familii însemnate, ca Batoreștii și Racotestii.

PETRU RAREȘ (1527—38 și 1541—46). Era fiul lui Ștefan cel Mare cu Maria lui Rareș (barbă rară, spân) din Hârlău și fu chemat din Polonia de către boieri. El moștenea multe din calitățile tatălui său: ambiție, îndrăzneală, vitejie, religiozitate, gust artistic, însă era mai abil decât

trebuie și nerespectos de cuvântul dat, unul din acei oameni ai timpului, cari în apus ziceau: pe om să-l înșeli prin jurăminte. Pe boieri a căutat să-i ție împrejurul său mai mult de frică, deaceea în vremea pericolului extern ei l-au părăsit și n'au murit ca să-l apere, cum au murit vitejii dela Răsboeni. Pe vecini nu i-a cultivat, i-a atacat pe toți și n'a știut, ca tatăl său, să aibă pe unii aliați, ca să lupte contra altora. Această lipsă de prudență a făcut *ca* viteazul domn să lase după dânsul Moldova mai slăbită decât o primise.

EXPEDIȚIUNI IN ARDEAL. Petru stăpânea în Ardeal, ca și predecesorii săi, cetățile dăruite lui Ștefan, Ciceiul și Cetatea de Baltă. Voind să profite de ruinarea Ungariei și de luptele pentru coroană dintre Ferdinand și Zapolia, ambițiunea lui Petru se îndreptă spre această țară, unde zice un diplomat al timpului „Românii ocupă o mare parte și ușor se pot unì cu Moldoveanul acela, din cauză că vorbesc aceeaș limbă" și unde Secuii se împăcau mai ușor cu domnii noștri. Petru cugeta să aibă de partea sa și pe Sași, cari țineau cu regele german contra regelui pus de Turci. Ferdinand intră în tratări cu Petru și-i promise Bistrița, unde birarii moldoveni ridicau dările.

Insă lucrurile luară altă față în 1529, când Soliman însuș întreprinse vestita expediție contra Vienei, spre a întări poziția lui Zapolia. Domnii principatelor primiră ordin să intre în Transilvania și Petru se întoarse contra partizanilor lui Ferdinand. El ceru și obținu dela Zapolia Bistrița „ca zălog", trebuì să promită însă, că va aduce pe Sași să recunoască pe Zapolia. Insuș Petru trecu în ținutul Secuilor, pe cari-i constrânse să se unească cu el, pe când altă armată, comandată de vornicul *Grozav* înaintă asupra Brașovului. In apropierea acestui oraș, la *Feldioara*, partizanii lui Ferdinand fură bătuți cu totul, pierdură toată artileria, care fu luată de Moldoveni, iar Zapolia adăoga la cetățile lui Petru și *Ungurașul*, din părțile Ciceiului (1529).

Moldovenii trecură munții de mai multe ori în cete mai mici, dar nu izbutiră să cuprindă nici Brașovul, nici Bistrița. Amândouă cetățile fură asediate. Petru nu cruța amenințările cele mai înfricoșătoare, că-i „va arde cu pară de foc și va lăsa țara goală și pustie" totuși, el găsise un adversar vrednic, în *Ștefan Maiłat*, și la sfârsit trebuì să caute o înțelegere. Brașovenii se învoiră să se răscumpere cu o sumă însemnată de florini, tot așa *Sighișoara*, iar Bistrita se obligă să plătească dările, dar nu primea pe strângătorii domnești. Intre negociatori se găsea *Anastasie*, episcop de Vad, căruia Petru

3168 — I. Floru, Istoria Românilor, cl. 7 sec. — 10

i-a dăruit mai multe moşii. Aceasta dovedeşte că poporul român era atras spre căpitanii din neamul său, care călcau în Ardeal, pe când nobilii ridicaţi din sânul lui, ca cei maramureşeni, păstrau credinţă neclintită lui Zapolia.

Gândul domnului român a fost să unească Ardealul cu Moldova. El numeşte pe Secui „credincioşii noştri cu adevărat iubiţi". Se purta ca voevod al Ardealului, când da voie Braşovenilor să facă comerţ în Moldova „şi în toate părţile Ardealului". Despre Mailat, voevod, spunea către Braşoveni că „s'a dat ca să fie slugă a domniei mele", iar în momente de sinceritate declara că a luat Ardealul cu sabia şi nu-l va da nimenui nici lui Ferdinand „nici cuiva altuia". Unor soli le striga: „sunteţi supuşii mei, cuceriţi cu sabia, ce domni mai puteţi avea".

Dacă în această situaţie Petru ar fi arătat şi cumpătare, dacă în loc să alerge după pericole noi ar fi căutat să întărească prin blândeţe şi dreptate ceeace supusese, întărind elementul românesc, istoria noastră ar fi luat altă faţă. Insă pasiunile şi interesele momentului determină evenimentele, mai mult decât calculul şi ratiunea rece. Fără să sfârşească în Ardeal, el provoacă pe Poloni.

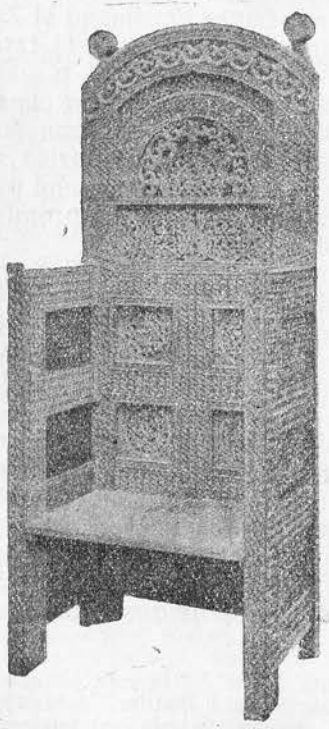

Scaunul lui P. R.

LUPTELE CU POLONII. OBERTYN (1531). Petru voiă să intre în stăpânirea Pocuţiei şi ceru voie Turcilor, ca să înceapă cearta cu Polonii. Ca să aibă pretext, roagă pe rege să-l ajute la plata haraciului. Ne fiind ascultat, intră şi cucereşte Pocuţia, restabilind „vechile hotare" (1530).

Polonii intrau greu în războiu, căci nobilii, temându-se de puterea regelui, nu-l urmau în expediţiuni peste graniţă, decât după negocieri îndelungate. De rândul acesta trebuia să obţie şi învoirea sultanului, suzeranul lui Petru. Insă aveau un mare general, pe *Ioan Tarnovschi*. Acesta intră în Pocuţia cu cavalerie grea şi cu artilerie, o ocupă repede, iar când Petru încercă să câştige ţara, amândouă armatele se întâlniră la Obertyn. Moldovenii erau mai numeroşi, Polonii mai tari, şi întăriţi într'un lagăr din care respinseră toate atacurile. După trei zile, artileria polonă, bine mănuită, decide victoria. Petru rănit în trei locuri se retrăgea, părăsind tunuri şi lagăr.

Polonii au răspândit în toată lumea faima victoriei lor, dar Petru a strâns soldaţi din Sârbi, din Turci şi Tătari, a pătruns în Polonia jefuind, până când amândouă ţările, înţelegând răul ce-şi făceau reciproc, au alergat la mijlocirea lui Zapolia, care însă n'a putut stabili pacea statornică. Petru considera înfrângerea sa ca o încercare din partea lui Dumnezeu şi ar fi început din nou lupta, dacă starea din Ardeal nu l-ar fi chemat din nou acolo.

NOUA PATRUNDERE IN ARDEAL. Un fiu nelegitim al unui doge Venetian, numit Aloisio Gritti, câştigase multă putere la curtea lui Soliman, care-i lăsase grija ţărilor dela Dunăre, pe când armatele turceşti purtau lupte în Asia (1531). Gritti întrunea îndrăzneala diplomatului cu spiritul de afaceri al negustorului. Vindea şofran şi grâu, dar mărita pe fata sa cu un pretendent muntean, iar unii întrevedeau la el dorinţa de a se face rege unguresc. In orice caz urmărea să facă din Ungaria un stat vasal, ca principatele române „să pedepsească acele capete mândre ale Ungurilor". Se purta în ţările noastre ca un suveran. Revoltă pe boieri contra lui Vintilă, iar pe un boier, care nu-i servise după plac, a pus de l-a ucis. Tot aşa în Ardeal a pus să se ucidă mulţi partizani ai lui Ferdinand şi un episcop vice-voevod al ţării. Insă acuma venise ora socotelii.

Ştefan Mailat, Voevodul Ardealului, veni cu armate contra lui şi-l închise în Mediaş, unde nu dispunea de ajutor suficient. La cererea lui de ajutor, Vintilă nu se mişcă, iar Petru găsi prilej să se folosească de situaţia sa echivocă. Trimese armată sub vornicul *Huru*, însă tratâ cu ambele părţi, până când Gritti şi fiii săi se predară Moldovenilor, cari deteră pe tată inimicilor spre a-l ucide, iar pe copii îi duseră în Moldova, unde nu s'a mai auzit de ei. Ucişi fură şi Turcii, tovarăşii lui Gritti.

Acest sfârşit înfurie pe Turci contra lui Petru, contra lui Zapolia, dar luptele cu Perşii îi împiedicau dela expediţii în Europa. Petru reîncepu tratările cu Ferdinand care-i promitea un ajutor în bani pentru armată şi-i adăuga la posesiunile vechi, *Muncaci* şi Hust din Maramureş, şi astfel se certă din nou cu Zapolia.

PERICOLUL POLON. După multă negociere, regele Sigismund se hotărî să meargă în persoană contra lui Petru, dete o luptă grea cu Moldovenii, în care pierdu 2000 de luptători, dar Polonii ocupară Hotinul şi rămaseră înarmaţi la hotare, privind cum inimicul lor era să fie pedepsit de Soliman însuş.

EXPEDIŢIUNEA LUI SOLIMAN IN MOLDOVA (1538). Spre a pedepsi pe vasalul turbulent, mai mult spre a asigura imperiului graniţe cu cetăţi puternice, plecă temutul sultan contra lui Petru. Tătarii luară înaintea Turcilor, jefuind Moldova, şi deşi goniţi, aşteptau în preajma Nistrului. Muntenii trimiseră călăuze sultanului. Zapolia privia cu groază soarta Moldoveanului, nesigur de soarta sa proprie. Atunci a simţit Petru cât de rău s'a purtat provocând pe toată lumea. Chiar în ţară nu avea cu dânsul, ca tatăl său, nici pe boieri, nici ţara. Se spunea chiar că unii boieri se plânseseră contra lui la sultan, iar la sosirea acestuia îl părăsiră toţi.

Soliman înaintă prin Dobrogea, se opri la vânătoare la Babadag, trecu Dunărea pe la Isaccea, se urcă în Basarabia şi la Fălciu trecu Prutul în sfârşitul lui august. El aducea cu sine un pretendent, care avea mai mult drept la tronul Moldovei decât Petru, căci era fiul lui Alexandru, nepotul lui Ştefan şi purtă numele marelui domn.

Petru nu îndrăzni să se opue Turcilor cu puţinii credincioşi, cari îi vor fi rămas, ci ca un părăsit de toţi îşi căută scăparea vieţii în fugă la Ciceiu, unde-şi trimese familia şi averea. In Hotin nu-şi căutase refugiul, căci Polonii ţineau cetatea. Rătăcind, fără adăpost, s'a oprit îndrăznetul de altădată domn la mânăstirea Bistriţa şi în rugăciune smerită a plâns greşelile sale.

„Intrând în sfânta biserică, am căzut la pământ înaintea sfintelor icoane şi mult am plâns, asişderea şi egumenul şi tot soborul plângea împreună cu mine, cu fierbinţi lacrimi" (Hrisov, mân. Bist.).

Una din paginile cele mai pitoreşti ale cronicii lui Ureche este descrierea fugii prin munţi a lui Petru, expus la pericole în tot locul. Când a plecat din mânăstire văzu ca un roiu cum înconjurau mânăstirea. Apoi intrând în munte într'adânc,fără drum, fără povaţă, singur sase zile învăluindu-se prin munte, flămând şi trudit, a apucat pe un pârâu în jos şi a dat peste nişte pescari, cari l-au cunoscut şi l-au primit cu dragoste. Apoi l-au dus la ortacul lor de l-au ospătat cu pâine şi cu peşte fript, l-au trecut prin straja ungurească, răspunzând că sunt pescari. Petru ajunse în Ciceiu, trecând prin ţinuturile Secuilor.

Sultanul intră în Suceava, unde boierii i se închinară şi-i cerură domn pe Ştefan. Lasă acestuia 500 de ieniceri ca să-l apere, apoi merse la Tighina, unde ridică un castel *Bender* (poartă) cu o inscripţie arabă, în care celebră ex-

pediţiunea sa şi înfrângerea Moldoveanului „călcat în picioarele cailor". De atunci Tighina s'a numit Bender, adică poarta pe care se poate intra în ţară. Soliman, a luat sudul Basarabiei până la *Bâcu* şi l-a făcut *raia* a cetăţilor *Chilia* şi *Akerman*.

ŞTEFAN LĂCUSTĂ (1538—40). Ştefan, care-şi zicea fiul lui Ştefan, a domnit puţin şi a fost necontenit turburat de pretendenţi, cari voiau să-l răstoarne. Boerii îl aţâţau să atace garnizoanele din Bender, ca să recâştige ţara, dar el simţea turceşte, crescuse la Constantinopole şi era cumnatul sultanului. S'a mai întâmplat o foamete mare pricinuită de venirea lăcustelor, încât a rămas lui Ştefan porecla de *Lăcustă*. In cele din urmă, boerii au pătruns în casa lui din Suceava, unde domnea şi l-au omorît, apoi au ridicat domn pe portarul Sucevei, *Cornea*, care pretindea că este fiul lui Bogdan. El se întitulă Alexandru Vodă. Cornea trecu de partea Polonilor, cari-l recunoscură, şi începu incursiuni contra cetăţilor turceşti, purtare ce-l depărtă de graţia sultanului.

PETRU IN CICEIU. In Ciceiu, Petru nu găsi numai prieteni, ci văzu întorcându-se contra sa chiar oamenii săi, ca vlădica Anastasie, care dorea să-l dea lui Zapolia. Fu asediat din ordinul fostului său aliat, constrâns să se predea şi să rămână în Ciceiu ca un prizonier politic. Din castel trimise la Constantinopole o scrisoare pusă în sârbeşte de soţia sa, Doamna Elena, rugându-se de iertare, oferind mărirea tributului şi cerând gardă de ieniceri. Sultanul îl chemă la curte, tocmai când Cornea ataca cetăţile dela Nistru, tocmai când Zapolia murea, lăsând un copil minor. Imprejurările acestea, promisiunile lui Petru, darurile lui, deciseră pe sultan să-i dea steag de domnie şi armată, ca să-l aşeze în scaun.

PETRU A DOUA OARA (1541—46).. Cei mai mulţi boeri îi eşiră înainte la Brăila, rugându-se să-i erte. Câţiva au rămas credincioşi lui Cornea şi au ieşit cu armată contra lui Petru, dar n'au apucat să se lupte, căci armata i-a părăsit. Cornea şi partizanii lui au fost ucişi.

Insă încrederea tinereţii sburase. Nu mai găsi îndrăzneală să atace Tighina, se aştepta la vrăjmăşia Polonilor şi asculta de ordinele sultanului, ca un vasal supus.

In 1541 Ştefan Mailat se declară contra fiului lui Zapolia, *Ioan Sigismund* şi contra reginei *Izabela*. Soliman plecă într'o nouă expediţiune în Ungaria, în acelaş timp trimise ordin lui Radu munteanul şi lui Petru, ca să aducă la ascultarea regelui minor pe neascultători. Mailat se apără în Făgăraş contra Turcilor şi a celor doi domni, până

ce Petru îl convinse să se predea lui. Petru îl trimise la Constantinopole, unde a fost închis într'o închisoare celebră, a celor şapte turnuri, şi acolo a murit viteazul Mailat.

In anii următori, Petru a trimis necontenit solii şi a făcut incursiuni în Ardeal, ca să obţină cetăţile, pe cari regina şi consilierii ei nu voiau să i le mai dea. In cele din urmă i se restituiră Ciceiul şi Cetatea de Baltă, însă cu zidurile dărâmate, simple moşii, fără importanţă politică.

O singură dată se mai deşteptă în inima lui dorul de fapte îndrăzneţe. Turcii ocupaseră Buda (1541) şi în Germania amuţiră pentru un moment toate certele religioase. Toţi voiau o cruciată, în capul căreia era marcgraful de Brandenburg, *Ioachim*. Petru intră în tratări cu ei şi în 1543 încheie un tratat prin care se obliga să comunice creştinilor ştiri dela Turci, să le procure 30.000 de vite „cu preţ drept şi credincios" iar în timpul luptei să treacă în partea creştinilor şi de va fi cu putinţă să prinză pe însuş împăratul, viu sau mort. Mai întâiu însă, Petru a împrumutat pe marcgraf cu 200.000 de florini cu act în regulă, iar suma se garanta cu averea şi cu persoana împrumutătorului. Actul a căzut din mână în mână la un strănepot al lui Petru, care se împrumuta pe temeiul lui, îl oferea electorului şi oricui voiă să-l ajute cu ceva, până ce marele elector îl răscumpără cu o sumă neînsemnată.

In 1546 se stinse Petru şi fu înmormântat la mănăstirea sa Pobrata.

ILIAŞI (1546—51). Fiul lui Rareş fusese ostatic la Turci, a căror vieaţă începuse s'o imiteze. Se înconjura de Turci, cu cari petrecea în scandalul tutulor. Cronicarul ne dă simţirea ţării, când spune că asupra tutulor s'a coborît „certarea lui Dumnezeu pentru depărtarea de credinţă" că şi „copacii şi pomii şi viile secase de geruri mari". Ambiţia după demnităţi mari la Turci îl făcu să treacă la religia lor, luând numele de Mehmed şi primind ca beg Silistra.

ŞTEFAN RAREŞ (1551—52). Fratele mai mic al lui Ilie era şi el uşurel şi dedat petrecerilor. A obligat pe cei de altă religie să treacă la ortodocsie, cum nu este în obiceiul românesc. Mai ales pe Armeni căuta să-i boteze, la început cu promisiuni, apoi cu sila, voind să se uite purtarea fratelui său. Vieaţa lui de corupţie „că lua femeile şi fetele boerilor", a unit pe aceştia contra lui şi odată, când se afla la *Tutoara* la pod, au intrat peste el, tăind sforile cortului şi l-au străpuns cu săbiile.

Aceşti fii nedemni ai lui Petru Rareş au păstrat ca moşii posesiunile aceluia în Ardeal şi din ordinul Turcilor au trecut munţii în ajutorul reginei Izabela.

DECĂDEREA POLITICĂ A ŢĂRILOR ROMÂNE DUPĂ PETRU RAREŞ.

MIRCEA CIOBANUL (1545—54). Se numia cioban, pentru că făcuse comerţ cu oi (gealep) pentru hrana Constantinopolei, unde avea multe cunoştinţe printre Turci. Este primul domn numit de Turci, fără să fie cerut de boeri. A luat în căsătorie pe Chiajna, fata lui Petru Rareş. Din traiul său cu Turcii, luase dela ei capricii orientale şi cruzime sălbatică: ucidea fără crutare pe boierii potrivnici, ucidea şi din plăcere. S'a aşezat în Bucureşti, unde a construit biserica *Curtea Veche*, ca să fie mai aproape de protectorii săi. In cele din urmă cade în disgraţia stăpânilor săi, cari trimet trupe turceşti şi moldoveneşti de-l ridică şi dau foc Bucureştilor.

PĂTRAŞCU CEL BUN (1554—1557). Locul crudului Mircea îl luă un fiu al lui Radu Paisie, Petru, care prin blândeţea şi cuviosia lui a meritat numele de bun. A chemat pe lângă sine pe toţi boerii, chiar pe cei mai devotaţi lui Mircea. Impreună cu Lăpuşneanu a pătruns de două ori în Ardeal, ca să aşeze pe Izabela în capitala ei cea nouă, Cluj. In scurta lui domnie a legat numele său de o biserică din Râmnicul Vâlcea. Pătraşcu moare în domnie, lăsând între alţi fii, pe unul nelegitim, cel mai viteaz om ieşit din neamul nostru, numit Mihai. A fost înmormântat în mânăstirea Dealului.

MIRCEA CIOBANUL A DOUA OARĂ (1558—59). Mircea Ciobanul obţinu domnia a doua oară, fiind turburat de un pretendent, *Radu Ilie* şi de boieri fugari în Ardeal. Cu iurăminte şi cu vorbe blânde încerca el să-i aducă în ţară. Muri în domnie şi s'a îngropat în biserica Curţii Vechi lăsând un fiu, *Petru*.

PETRU CEL TÂNĂR (1559—1568). Doamna Chiajna era ajutată de un Grec bogat, care mulţi ani s'a bucurat la Turci de mare trecere: punea domni, ridica patriarhi, chiar viziri. Se numia *Mihail Cantacuzino*, ţinea în arendă impozitul sării din Turcia şi în înţelegere cu vizirul *Soccoli* strânsese avere colosală, avea palate şi gardă de ieniceri. Turcii în admiraţie îl supranumiră *Şaitanoglu* (=fiul dracului). El a pompat averile noastre, până ce sultanul l-a spânzurat şi i-a luat tot. Copilul Petru era blând, dar conducerea ţării era în mâna doamnei Chiajna, care s'a susţinut contra atacurilor altor doritori de domnie, contra pârâilor la Constantinopole din partea lui Ion Sigismund, care o acuza că e femeie uşoară. Mai grea fu situaţia lui Petru, când Chiajna s'a certat cu Cantacuzino. Puternicul Grec, bătrân de 50 ani, obţinuse în căsătorie o fată a Chiajnei, făcuseră nunta în ţară, dar pe drumul Constantinopolei, Chiajna a trimis şi a luat înapoi mireasa. Peste doi ani Petru primi ordin să se prezinte la

Constantinopole şi, cu toate darurile lui bogate, fu arestat cu mama sa şi trimis în Anatolia, unde a murit.

ALEXANDRU III (1568—77). Se numi domn Alexandru, un nepot al lui Mihnea cel Rău. Alexandru a rămas cunoscut în popor printr'un bir nou „oaia seacă" probabil asupra oilor sterpe. A fost crud şi el cu boerii, totuşi a arătat şi preocupări mai înalte. A tipărit cărţi pentru serviciul religios, a construit mânăstirea *Plumbuita* de lângă Bucureşti şi biserica din Bucureşti, dărâmată de Turci şi cunoscută cu numele nepotului său, Radu-Vodă. Sotia lui, *Ecaterina*, amestecătură de Greci şi de Italieni, a fost rivala Chiajnei şi după moartea soţului a ştiut, chiar mai bine decât Chiajna, să păstreze puterea şi s'o exercite în numele fiului ei. Se păstrează mai multe scrisori greceşti dintre ea cu o soră din Veneţia, în cari se desvăluesc o mulţime de lucruri din viaţa acelor oameni, aruncaţi de capriciul turcesc pe tronul ţărilor noastre.

Alexandru s'a amestecat în luptele contra lui Ion Vodă din Moldova, susţinând pe fratele său *Petru Schiopu*. Văzând că e bolnav de moarte, el a stăruit şi a obţinut ca să fie numit domn fiul său Mihnea.

ALEXANDRU LĂPUŞNEANU (1552—1561). După ce au omorît pe Ştefan Rareş, boierii au proclamat pe *Joldea*, care se numi Ioan şi plecă spre Suceava, ca să se cunune cu Ruxandra, fiica lui Petru. In drum însă, se întâlniră cu boierii fugari din Polonia, cari proclamaseră pe Petre stolnicul (din Lăpuşna) numit *Alexandru*. Joldea a fost tăiat la nas şi clăugărit, iar Alexandru, fiu nelegitim al lui Ştefăniţă, s'a căsătorit cu Ruxandra şi a domnit 9 ani, fiind spaima boerilor, ca şi cumnatul său Mircea. Se închină Polonilor în condiţii umilitoare. Ca să împace şi pe Turci, trimetea daruri demnitarilor şi era la ordinele Porţii. Impreună cu Pătraşcu, a intrat în Ardeal, ca să întărească tronul Izabelei, a intrat şi singur pretinzând vechile posesiuni.

IACOB VASILIC DESPOT (1561—63). La curtea lui Lăpuşneanu, nemerise un tânăr frumos şi învăţat, care ştia să spue că se trage din familie împărătească, chiar din eroul Heracles.

Fiindcă mama Ruxandrei se trăgea din prinţi sârbi, iar aceştia se înrudeau cu împăraţii bizantini, el se găsea neam cu această doamnă. Tatăl lui ar fi fost marchis de Samos, el ar fi învăţat medicina în Franţa, a fost căpitan al lui Carol Quintus, a scris cărţi de artă militară, prieten cu Luther şi cu Melanhton. A plăcut lui Lăpuşneanu, iar boerii în admirare au început să se întrebe n'ar putea fi mai *os de domn*, decat însuş domnul. Alexandru dela o vreme îi puse gând rău, dar aventurierul fugi, ajunse în Polonia la *Albert Laschi*, cu care se asemăna în iubirea de aventuri şi în credinţa religioasă. Se adună în norocul lui o ceată de aventurieri, care fu învinsă la graniţa ţării. Vasilic obţine sprijin dela Ferdinand de Austria şi surprinde pe Lăpuşneanu, mai ales că răspândise svonul că a murit în prima încercare. Armata condusă de Motoc, înteles poate cu Vasilic, fu învinsă la *Verbia* pe Jijia, iar Alexandru fugi la Chilia, apoi la Constantinopole.

Iacob Despot luă numele de Ioan şi ştiu să liniştească pe Turci, scriind sultanului că are drept asupra ţării, că locuitorii l-au chemat, că va plăti tributul „că ar voi chiar să-l mărească". Invită la încoronarea sa pe suveranii şi pe prinţii vecini, plănuiă să ia Ardealul şi Muntenia, ţări guvernate de nişte copii. Adresează boerilor un apel elocvent: „viteji, şi războinici boeri, urmaşi ai Romanilor, cari făceau să tremure lumea întreagă".

Monetă a lui Heraclide despotului, tatălui patriei 1563.

In scurta lui domnie a întreprins lucruri frumoase. A bătut monete frumoase de aur şi de argint cu inscripţii latineşti, a început să ia măsuri contra abuzurilor divorturilor, pentru cari pe unii i-a ucis, pe de altă parte încurajă propagarea reformei. Adusese un episcop *socinian* (= unitarian, antitrinitar) ca să judece divorturile străinilor, care era însurat şi scandaliza pe Moldoveni: „episcopul cu muieri". A înfiinţat o scoală la *Cotnari* (unde se găseau multi Saşi şi Unguri) cu un reformat *Ioan Sommer*, care a dat lectii sease luni şi a descris viaţa lui Despot, dar care a scăpat cu viaţă, rătăcind prin munţi trei luni.

Lipsea însă acestui Grec simtul realităţii, marginile posibilului, alegerea mijloacelor. S'a certat cu Laschi, care-l ajutase, a concediat trupele, a provocat pe Munteni şi pe Ardeleni, a ridicat asupră-şi pe Moldoveni, prin nerespectarea obiceiurilor, şi a religiunii. Răpia odoarele bisericilor ca să bată bani, puse biruri pe ţărani, tocmai când Laschi intrigă să ia el domnia, şi când Ion Sigismund scria sultanului în favoarea lui Lăpuşneanu, căci Despot pretindea Ciceiul şi Cetatea de Baltă.

Boerii se sculară împotriva lui cu hatmanul Tomşa „om de mare inimă" zice cronica. Ei chemară pe hatmanul Cazacilor *Dimitrie Visnievieschi*, care se trăgea dintr' soră a lui Petru Rareş, pe de o parte; pe de altă parte, vestiră pe Despot de venirea Cazacilor şi-i cerură armata, ca să-i combată. Visnievieschi venea fără teamă, ca la prieteni, Tomşa însă îl prinse şi-l trimise la Turci, unde a fost omorît în mod barbar. Atrăgând armata de partea sa, Tomşa merse contra Sucevei. După oarecare rezistenţă, Despot deschise porţile şi ieşi înaintea boerilor, nu ca rugător, ci ca persoană sacră, căreia i s'a depus jurământ de supunere: „îmbrăcat domneşte au ieşit afară din cetate, mai sus de Areni, unde era tara adunată". Tomsa nu înţelegea acest sfârşit de tragedie, ci „l-au lovit cu buzduganul şi de acî toată oastea s'a lăsat la dânsul".

ŞTEFAN TOMŞA. Noul domn luă numele lui Ştefan, însă Turcii numiseră a doua oară pe Lăpuşneanu. O deputaţiune de boeri s'a dus la Stambul să protesteze contra numirii lui, Turcii au şi aşteptat puţin să vază cât oferă Tomşa, şi când au văzut că nu birueşte pe Lăpuşneanu, au mărit armata de instalare. Cronica găseşte cuvinte potrivite cu caracterul tiranului: „dacă au mers solii Tomşii şi i-au spus, zic să fie zis: „de nu mă va tara eu îi voiu pre dânşii, şi de nu

mă iubesc, eu îi iubesc pre dânşii şi tot voiu merge, ori cu voe ori fără voe", Tomşa fuge la Lemberg, unde Sigismund a pus să-i taie capul, ca să nu-l dea Turcilor, cari-l cereau. Tomşa a fost primul domn ucis de Poloni. Tot atunci au pierit *Moţoc* şi *Stroici*.

ALEXANDRU LĂPUŞNEANU A DOUA OARĂ. (1564—68). A fost de aceeaş cruzime cu boierii. Odată a invitat la un ospăţ pe cei mai de frunte, dar la un semn a pătruns în sală garda de Turci şi a omorît 47 de invitaţi.

Faţă de Turci era slugă plecată, a mutat reşedinţa domnească la Iaşi, ca să fie mai în apropiere de cetăţile turceşti, a ars cetăţile de apărare, afară de Hotin, în care a lăsat garnizoană turcească. A murit în scaun, deşi câte un pretendent tot îşi mai încerca norocul. Când s'a simţit greu bolnav, ca un înţelept, a chemat boerii şi le-a recomandat de moştenitor pe fiul său Bogdan. Le-a mai recomandat că dacă-l vor vedea că e aproape de moarte să-l călugărească, desigur ca, renăscut prin călugărie, să câştige iertarea atâtor crime. Fiindu-i din ce în ce mai rău, l-au călugărit şi i-au pus nume *Pahomie*. Viindu-şi în simţiri şi văzându-se în noua stare, „zic să fie zis, că de se va scula, va popi şi el pre unii". Această ameninţare a speriat pe cei dimprejur, poate şi pe Ruxandra, de l-au otrăvit.

BOGDAN IV (1568—72). Reînoi timpul fiilor lui Rareş. Se înconjurase de tineri poloni şi sta numai de jocuri şi de glume. Logodise pe surorile sale cu tineri poloni, căuta o soţie tot la Poloni şi trecea mereu în ţara lor. Încheiase un tratat de vasalitate cu ei şi le promitea armată, afară de lupte cu Turcii. Odată, pe când rătăcea prin Polonia, a fost prins şi pus la închisoare de un nobil, căruia îi refuzase pe sora sa. Boerii reclamară la Stambul şi când fu liberat Bogdan, tronul era ocupat.

ION VODA CEL CUMPLIT (1572—74). Se numia Armeanul, de pe mama sa, fiu nelegitim al lui Ştefăniţă. Dusese vieaţă de aventuri, dorea domnia cerând ajutor dela nobili poloni, dela Tătari, dela împăratul german. Se stabilise în capitala Turciei ca giuvaergiu şi făcuse cunoştinţă cu feţele cele mai de sus ale Turcilor. Se pare că primise şi religia mahomedană. Umblase pe la marginile ţării şi câştigase pe boierul *Eremia Golia*, care cu alţi boieri se plânseră contra lui Bogdan. Fu pus în scaun şi fugări pe Bogdan, care a rătăcit apoi până la Moscova.

Unii boieri erau contra lui, deaceea puse să se taie capul, chiar în ziua de Paşti, lui *Ionaşcu Zbierea*, faptă ce fu condamnată ca erezie. Cronica: „băgat-au în foc de viu pe vlădica Gheorghie de au ars... temniţele pline de călugări... de lege îşi râdea, că în postul cel mare s'au însurat şi alte călcături de lege multe ca acestea făcea". Totuşi recunoaşte că „era de minte ascuţit, de cuvânt gata, şi se vedea că-i harnic nu numai de domnie, ci şi altor ţări să fie cap mai mare".

Ioan este primul domn care a căutat sprijin în popor contra boerilor. Izvoarele[1]) timpului vorbesc de lăcrămile poporului la pierderea lui, de hotărîrea „că lângă dânsul vor perî toţi". Unul din mijloacele de a se face iubit de mulţime a fost baterea de monetă mărunţă de aramă, mai *uşor* de circulat în micile daraveri. Ne aducem aminte că răscoala din 1437 în Ardeal a fost motivată de refuzul banilor mici. Banii lui îl reprezintă cu calpac polonez, cu plete mari pe spate, iar pe revers marca Moldovei.

O trăsură de mare îndrăzneală a fost amestecul lui la alegerea regelui *Enric de Anjou* în Polonia. El ar fi voit să se aleagă Ivan cel Groaznic, de aceea a trimis dietei polone o scrisoare, ca din partea vizirului, ordonând să se aleagă fratele regelui francez, în speranţă că dieta nu-l va alege dintr'un sentiment de mândrie. In adevăr, a trebuit să-şi dea mare osteneală ambasadorul francez din Polonia, ca să convingă dieta că scrisorile sunt din inventiunea domnului moldovean.

RASCOALA CONTRA TURCILOR. Turcii suferiseră înfrângerea dela Lepanto şi ca să-şi refacă flota, ridicau birurile în tot imperiul. Tocmai atunci Petru Şchiopu, ceru tronul Moldovei, promiţând urcarea tributului. Turcii cerură lui Ioan, că, sau să plătească tributul îndoit, sau să lase lui Petru tronul său. Ioan găsi îndrăzneală să refuze tributul şi să se opuie lui Petru. Se îndreaptă după ajutor la Cazaci, cari în număr de 1200 alergă bucuroşi la lupta cu Turcii.

JILIŞTE. Cu Cazacii şi cu Moldovenii săi, se îndreptă spre Muntenia, de unde veneau cei doi fraţi, Alexandru şi Petru. La satul Jiliste, aproape de Râmnic, atacă armata Muntenilor şi o risipeşte. Cei doi fraţi fug la Dunăre. Ioan merge la Bucureşti şi pune domn pe un *Vintilă*, care se pretindea fiu al lui Pătraşcu cel Bun.

ARDEREA CETAŢILOR. Repede se întoarse asupra Brăilei, cuprinse şi jefui oraşul. De acolo se îndreaptă spre Tighina, bate armata de Turci şi de Tătari, cuprinde

[1]) Asupra lui au scris Poloni, cari l-au cunoscut, sau cari au trăit în timpul lui. Marele nostru învăţat Bogdan Petriceicu Haşdeu a publicat în 1865 o monografie «Ion Vodă cel cumplit» cu multă ştiinţă, dar cu exagerări romantice şi cu preocupări de cestiuni moderne, ca unirea ţărilor, împroprietărirea ţăranilor, votul universal.

orașul, pe când Cazacii se lasă pe Nistru cu bărcile și jefuesc Cetatea Albă.

INFRANGEREA. Turcii ridicară armată mare, 100.000, după un izvor francez, pe lângă Munteni, la cari se întorsese Alexandru, pe lângă Tătari. Eroul nu dispera însă. Trimise să păzească trecerea Dunării pe amicul său Eremia Golia, care însă fu cumpărat cu 30.000 de galbeni și se retrase dela Dunăre. Ioan se așează pentru bătaie, Eremia cu cavaleria de boeri își puseră cușmele în sulițĭ și trecură la Turci, care-i așezară înainte, încât mare parte periră. Norocul înclina pe partea Românilor, dar căzu o ploaie și le strică pulberea tunurilor, cari făceau forța lor. Tătarii, apoi, le căzură în spate, încât trebuiră să se retragă. *Se îngropară la Roșcani* (Fălciu) și susținură atacurile inimice mai multe zile, însă lipsa de apă îi constrânse să se predea. Condițiile predării erau, ca Moldovenii și Cazacii să fie iertați, Ioan să fie trimis la Constantinopole. Turcii jurară de șapte ori pe Coran că vor respecta condițiile. Ioan își împărți tot ce avea la Moldoveni și la Cazaci, apoi se dete prins. Beglerbergul îl lovi însă cu hangerul în inimă, ienicerii îi tăiară capul, iar corpul, legat de două cămile fu sfâșiat. Turcii își împărțiră bucățele din oasele lui, ca să le poarte cu ei și să fie și ei inimoși ca domnul român. Un strategist polon cita pe Ioan Vodă, pe Mihai Viteazu și pe Gustav Adolf, ca model de cum știau să ție armatele în ascultare prin cuvânt „sola suaviloquentia". Ioan a fost numit cel din urmă erou al Moldovei.

PETRE ȘCHIOPU (1574—78). A luat domnia după Ioan și a știut să atragă pe boieri, dar nu și pe poporul de jos. Deaceea, domnia lui a fost turburată de mulți pretendenți aduși de Cazaci.

Cazacii erau o miliție creștină, formată din voluntari Ruși, Poloni, Unguri, Români, adăpostiți în insulele formate de Nipru și cari aveau de scop lupta contra Tătarilor, răpirea prăzii din mâinile lor și uneori jaful. Erau *Tătarii Creștinilor*, cvaleri și luntrași, tineri, viteji, disprețuitori de moarte, trăind fără familie. Numele lor de origine tătară înseamnă *vagabond*.

Poporul era contra lui Petru și din cauza pustiirii, în urma războiului, ca să ia domnia. Era atât de mare sărăcia, încât, când Ștefan Batori a trecut din Ardeal în Polonia, unde fusese ales rege, în locul lui Enric, n'a putut

Petru să-i dea decât pâine de orz, ca ceva rar. Puteai merge prin țară zile întregi, ca printr'o pustie, scrie un Venețian..

Primul pretedent se numia Nicoară și se da drept Ion cel Cumplit. Ioan, poreclit Potcoavă, era bine făcut și cu atâta forță fizică, încât, după mărturia unui arhiepiscop polon, putea frânge între degete o potcoavă de cal. El venise cu Cazaci și învinsese pe Petru la *Docolina*, lângă Huși (1577) poporul era cu el, când o armată de Ardeleni readuse pe Petru, iar Ioan fugi în Polonia.

Sultanul trimese regelui Ștefan Batori o scrisoare, cerând „viu sau mort pe turbărătorul Moldovei". Regele plecă la vânătoare, ca să nu fie în Lemberg la execuțiunea lui Potcoavă, de care se indigna toată lumea. Tânărul frumos tinu în leseste o cuvântare, în care spunea că regele îl omoară din porunca Turcului, cu care el s'a luptat pentru țara lui „dar țineți minte, că peste puțin timp vă așteaptă și pe voi înșivă aceiași soartă". Ingenunchiè, dar călăul întârzia să dea lovitura: „Ce mai stai"? — „Stăpâne, haina trebuie așezată, ca să nu mă împiedice. — Bine, bine. Și-și așeză haina". In adunare isbucni un țipăt, încât garda regală se temea de o revoltă. Corpul i s'a îngropat în biserica din Lemberg, construită de domnii Moldovei.

Alt pretendent, care se zicea frate cu Potcoavă, *Alexandru*, izbuti să gonească pe Petru și să domnească o lună, dar ajutoarele turcești îl înconjoară în palat, îl pun în țapă, jumătate mort de rănile primite în luptă. Au mai încercat alți frați ai lui Potcoavă, *Petru* apoi *Constantin*, toți alungați de Turci. Insus Laschi, protectorul lui Despot, stăruia să ia domnia prin Enric, care se urcase pe tronul Franței. Dar numai când altul oferi Turcilor daruri mai mari, Petru fu detronat și trimes în exil la Alep.

IANCU SASU (1579—82). Cel care oferise mai mult era fiu neligitim al lui Petru Rares, cu o Săsoaică din Brașov. Luase în căsătorie o Greacă, care zicea că se trage din familia împărătească a Paleologilor și trăise mult timp la Consantinopole. Iancu aduse cu sine pe un intrigant, *Bartolomeu Brutti*, care-l ajutase cu bani, și căruia-i dete boeria de postelnic. Domnia aceasta s'a ilustrat prin stoarcere de bani și prin lux nebunesc. A introdus dijma la boi (1/10) deaceea s'au revoltat cei din Lăpușna și au proclamat domn pe *Ion Lungu*, dar oastea Sasului i-a bătut și domnișorul s'a înecat în Prut.

Despre luxul lui, cronica spune că umbla vara cu sanie de os adică de fildeș. Despre risipa lui, citim că odată a trimes vizirului Sinan numai cai 150, iar despre averea strânsă în mai puțin de patru ani, la sfârșit a ieșit din țară cu 100 de care cu bani. Contra jafurilor lui, boerii s'au plâns la Constantinopole, iar Iancu temându-se să nu fie despuiat, a ieșit din țară și s'a dus în Polonia, nu în Ardeal, unde își cumpărase un castel, căci s'a temut de țărani, ca să treacă prin munți.

In Lemberg a fost condamnat și executat, al treilea domn, ucis în Polonia. In locul lui Turcii numiseră pe Petru Șchiopu, a doua oară.

MIHNEA TURCITU (1577—83). Fiind minor, conducerea statului era în mâinile mamei sale, Caterina. Aceasta strângea bani, dar se temea de popor, ale cărui credințe le respecta.

Odată sora ei îi cerea voie să vie și ea în țară. Caterina îi răspunde că nu se poate „să vii și să mergi la o biserică, frâncă, și noi

pe de altă parte la altă biserică grecească. E rușine și ne disprețuește lumea. Aici sunt locuitorii oameni sălbateci, nu ca la Constantinopole și Pera, unde sunt amestecați Grecii și Francii la un loc, și... această țară nu e moștenirea noastră: azi suntem și mâine nu... ne aflăm în mâna Turcului și nici nu știm unde vom fi până la capăt". O răscoală a Mehedinților a înăbușit-o, pe toți pretendenții din Constantinopole îi învingea cu darurile. Odată trimete 140 de rochii de mătase și de catifea, 12 pahare mari aurite. Prin daruri învingea chiar stăruințele regelui Franței în favoarea lui Petru Cercel. La o serbare în familia sultanului i-a trimes 11 amfore de argint, 11 tipsii tot de argint, și alte scumpeturi, dar în 1583 stăruințele franceze biruiră.

PETRU CERCEL (1583—85). Era fiul legitim al lui Pătrașcu, om frumos, elegant, învățat, poet. Știa multe limbi, a scris sonete italienești, a colindat lumea, prin Italia, prin Franța, cunoscut de papă, de Enric III. Ca domn a uitat însă și știința și filosofia lumii, pe unde trăise, și s'a apucat să strângă bani, ca orice Iancu.

Se pare că planul curții franceze când îl susținuse, fusese de a întări influența franceză în răsărit, de a formă poate un stat mare protejat de Franța; însă Cercel, chiar să fi avut calitățile necesare, ceeace n'a prea dovedit, nu s'a bucurat de liniște, trebuind să lupte mereu cu celălalt, cu Mihnea. Isbuti pe lângă Turci, ca să exileze pe inimic cu toată familia la Tripolis, însă Caterina avea protectori puternici. Dintr'o scrisoare, se vede că starea sufletască a unui domn exilat nu era desperată: „suntem bine slavă Domnului, și nu te amări deloc, căci lumea aceasta are așa obiceiu, când scot din domnie pe un domn nu-l lasă să stea în Constantinopole... repede vom căpăta iarăș domnia, dacă va vrea Dumnezeu".

Petru începuse ceva. Se îngrijea de biserică, turna tunuri, locuia la Târgoviște, dar tăia și boeri, scotea biruri, provocă emigrarea unora și plângerile altora. Turcii chemară pe Mihnea și trimiseră un ceaus să ridice pe Petru. Acesta plecă a doua zi, după sosirea ceaușului, într'o caretă roșie cu șase cai, urmat de 500 de soldați, 3 tunuri și 43 care cu avere. In Transilvania i se sechestră averea și fu închis în Hust. A stat doi ani închis, cu toate intervenirile papei pentru liberarea lui, până ce s'a coborît pe o funie pe fereastra castelului, și a început iarăș peregrinările la papa, la Enric.

MIHNEA II (1585—91). Mihnea plătise numai sultanului 600.000 de scuzi, dar trebui să plătească mereu, căci avea de luptat cu ceilalți.

La ocuparea tronului, Caterina scria: „am suferit multe și ne-au surghiunit la Tripolis și am fost destul de bine și iarăși, slavă prea bunului Dumnezeu, ne-a dat domnia... Cel ce nădăjduește își ajunge scopul; măcar și în fundul pământului să ajungă omul și dacă-l iubește pe Dumnezeu îl scoate iar de acolo". Iar despre starea țării scrie: „cheltuește și du-o și Domnia Ta, nu cum ai vrea, ci cum poți, pentrucă Dumnezeu știe cum o mai ducem și noi, cu câtă neliniște, cu ce strânsoare și supărări. Pentrucă a venit acel neiertat nelegiuit... a prăpădit și a sărăcit lumea... avea datorii de 889 poveri de aspri și erau dela Turci, dela Evrei, dela Franci, dela Gelepi și s'au adunat toți și s'au plâns sultanului: cum să pierdem noi atâția bani? Și sultanul a orânduit, că precum a luat Mihnea Voevod domnia lui, să plătească și datoriile lui: și așa le plătim noi, și

ne-am îndatorat și noi până să venim în țară încă pe atâta. Și acum unde să scăpăm? Din scrisoarea unui Italian dela curte: „Aici e țară... îmbelșugată din firea sa și bogată, dar cam stoarsă de schimbările de domni, și e foarte bună și frumoasă, dar are frică mare de Turci, cari stau zilnic cu gura căscată, amenințând cu schimbarea: așa că are îndestul, dar îi și lipsesc destule".

Petru stăruia prin recomandațiuni, prin daruri, între cari un diamant de mare preț, prin promisiuni exagerate, dar Mihnea plătea bani curați, ca să-l piardă. Odată Turcii simulară înecarea pretendentului, când însă Mihnea plăti lui Sinan 60.000 de galbeni, Petru fu trimes la Rodos și pe drum fu aruncat în mare.

După mai puțin de un an, Mihnea era mazilit, se credea în urma intrigilor banului *Iani Cantacuzino*, reprezentantul ambelor țări la Poartă. Caterina murise, Mihnea tânăr (vreo 25 de ani) și fire slabă se prezentă sultanului, declarându-i că se face mohamedan. Spera că țările vor fi făcute pașalâc, că el va fi numit bei ereditar al unela Sultanul încărcă de daruri pe neofitul *Mehemed-beg*, dar numi domn pe un *Ilie* fiul lui Alexandru Lăpușneanu, care neputând plăti fu schimbat înainte de a pleca din Constantinopole cu *Radu Mircea*, fiul Ciobanului, și, neputând plăti nici acesta, cu Ștefan Surdu, fiul lui Ioan cel Cumplit.

ȘTEFAN SURDU (1591—92). A domnit numai un an și faptul cel mai însemnat din domnia lui este că a avut mare postelnic pe Mihai.

PETRE SCHIOPU (1582—91). A fost turburat de pretendenți. Avea pe lângă sine un aventurier albanez *Bartolomeu Brutti*, care născocea fel de fel de planuri. Și-a propus să întoarcă Moldova la catolicism, ținea corespondență cu papa și cu prinții bisericii catolice, în vederea propagandei. Boeri mari, ca Movileștii (Ieremia, Simion) chiar mitropolitul Gheorghe, tot dintre Movileși, se arătau devotați cauzei catolice, protestau cu supunerea lor la picioarele papei. Cu toate acestea, Petru a construit biserici și arăta mult respect patriarhului de Constantinopole, care s'a întors din Rusia prin țara noastră.

Tot un plan al aventurierului trebuie să fi fost ideia ce a trecut prin capul lui Petru, ca să încerce să fie ales rege al Poloniei, cu sprijinul Turcilor, după moartea lui Ștefan Batori.

In 1589, simțind că scaunul i se clatină, tot cu Brutti pune la cale să ceară domnia pentru fiul său minor, *Ștefan*, încât guvernau ei, dar domn era copilul.

Când s'a simțit și bolnav și amenințat cu mazilirea, a părăsit țara, cu mulți boeri, a trecut în Polonia, unde n'a fost primit, apoi în Austria și s'a așezat în Tirol. Bă-

trân înainte de vreme, bolnav, era mereu supraveghiat de autorități. Obiceiurile țării nu-i plăceau, l-au mai nelinișt și niște procese. A murit în 1594.

Iată dintr'o petiție, cum scria Petru Șchiopu, limba românească: „Domne, rog Domnetale se me asculta aceste nevoia mele cu ceasta Araguzele (Ragusani) ce me purtat piră mini 9 luna ca on tilhar den judet, den judet, den tirgu gutirgu. N'am fostu vinuvate lor lucrule ce fostu facut domniia nosturu domnetale, che nam focut nici un negotu tara domnetale; negot și tocmele cari se focut Mulduva; iară se va tocmi Mulduva care va hi... Acmu 3 ai, sinteam această țără perătiia vosturu; silebozi venit-em, domne, acase deagosturu (nostru) ...sint Domn cherăștin; nime nu oprit; ca no multi venit; rog domnetale domne, nicin alt loc, nicin alceva venit nicheiar avut-am; chetiva chelciuc nu multe; am cheltuit. Aceasta ia".

ARON TIRANUL (1591—95). Fiu al lui Alexandru Lăpușneanu, luase domnia cu sume împrumutate până și de ambasadorul englez. Ca să poată plăti, a scos biruri noi, între cari acela ca să se ia câte un bou de fiece om, dela cei cari aveau și pentru cei cari n'aveau. Orheenii și Lăpușnenii s'au răsculat cu un domnișor, dar au fost bătuți. Apoi a început să omoare boeri (deaceea numit și Cumplit). Plângerile la Poartă au provocat mazilirea lui, iar Cazacii au susținut domn două luni pe Petru, alt fiu al lui Lăpușneanu, gonit însă de Ardeleni din ordinul sultanului. Ienicerii creditori au început să protesteze la porțile vizirului, că le sunt periclitați banii, dacă e scos, și Aron a fost întărit. Aron aflând că împăratul german se pregătește de războiu cu Turcii, a scris să intre și el în liga creștină, cerând numai un loc de adăpost, dacă ar fi alungat. Impăratul i-a primit cererea, iar Aron a devenit aliatul lui Mihai.

ALEXANDRU CEL RĂU (1592—93). Pretendentul, care provocase mazilirea lui Aron și care fusese numit în locul lui până ce au intervenit ienicerii, era fiul lui Bogdan Lăpușneanu. Ca să i se dea un scaun, s'a detronat Ștefan Surdu din Muntenia. El intrigase pe la Constantinopole, unde Șchiopu determinase pe vizir să-i taie nasul și urechile. In domnia lui de un an, actul cel mai cunoscut este persecuțiunea contra banului Craiovei Mihai, care izbuti să-i ia locul.

Am văzut că la început domnii se urcau pe tron, în ambele principate, prin dreptul de moștenire al celui mai bătrân din familie. Mai târziu se luptau moștenitorii domnești, fără nici o considerare la gradul de înrudire, bazați numai pe sprijinul armat al boerilor. Cu ajutorul acestora, cu armate de Unguri, de Poloni, de Turci se luptau pentru domnie. De când a căzut regatul unguresc, decând Polonia a început să se amestece mai puțin în țările noastre, temându-se de soarta Ungariei, luptele pentru tron nu se mai hotărau prin arme, ci prin bani. Domnii, cari veneau cu ajutoare creștine, căutau să împace pe Turci cu daruri, dar cei mai mulți veneau direct dela Constantinopole, unde

plăteau sume considerabile, nu numai sultanilor și demnitarilor mari, ci și femeilor seraiului. Astfel, în locul alegerii de țară, se stabili numirea dela Poartă.

In timpul luptelor, se ridicau la domnie oameni cari priviseră moartea în față, cari mânuiau sabia și puteau să o întoarcă chiar contra stăpânului, pe când în lupta banilor biruitor putea fi un copil ca Mihnea, un lipsit de energie ca Petru Șchiopu, un negustor de oi ca Mircea Ciobanu.

Din cauză că sumele cu cari se cumpăra tronul erau mari, pretendenții își făceau în Constantinopole protectori printre oamenii bogați, negustori greci, armeni, evrei, printre ieniceri, cari le suportau cheltuelile. De Greci se apropiau mai ușor, căci cu ei îi unea credința religioasă.

Grecii cu talentele lor de popor cultural, cu înclinarea lor spre comerț, cu aptitudinile lor de a ști să servească un stăpân, ajunseseră repede indispensabili Turcilor, precum strămoșii lor ajunseseră necesari Romanilor. Turcii sunt incapabili de muncă pașnică, incapabili de viață comercială și industrială. Deaceea Grecii, Armenii, Evreii, creștinii apuseni, cari veneau și se amestecau în Turcia cu ceilalți, formând elementul numit *levantin*, stăpâneau comerțul, industria, întreaga viață economică a imperiului. Dispretuiți, dar bogați, ei conduceau pe demnitarii turci cu sfatul lor.

Tipul desăvârșit al acestui fel de Grec a fost Mihail Cantacuzino. Povestește un cronicar grec, că *imamul* s'a scandalizat odată de respectul ce arătă vizirul acestui necredincios. Auzind aceasta, Mihail s'a dus la casa imamului, în absența lui, și s'a informat de cât unt consumă, de câte lemne, cât orz, etc. și i-a trimis o corabie încărcată cu de toate. Iar în altă zi, când se afla la vizir, imamul i-a arătat mare considerație și l-a lăudat în gura mare, ceeace a făcut pe vizir să zică Grecului: „ești ori dracu, ori fiul dracului *(Șaitanoglu)*". Răsbunarea Grecului fusese umilința, prin care s'a ridicat ca să fie respectat și ascultat.

Andronic, fiul lui Șaitanoglu, a făcut domnitori pe ginerii săi, a ajutat și pe Mihai, care-i era rudă depe mamă. Acești bogătași împrumutau pretendenților bani, pe cari-i scoteau apoi încincit, le dau în căsătorie pe fetele lor și veneau apoi în țară să-și scoată banii. *Andronic, Iani Cantacuzino* au fost vistieri în Țara Românească. Dintre boerii *lui* Mihai erau Greci: *Teodor Șaitan* (ban) spătarul *Dimitrachi,* vistierul *Pankratios,* paharnicul *Manta, Mihaltzi* (Mihalcea) ban.

Boeriile cele mai căutate de Greci erau vistieria și postelnicia, prin cari își înmulțeau banii, sau își desfășurau talentele de diplomați, de spioni, de intriganți, ca Brutti. Celelalte boerii le lăsau indigenilor, cari fugeau din țară, sau se plângeau la Turci, punând în pericol pe Domn

3168 — I. Floru, Istoria Romanilor, cl. 7 sec. — 11.

şi pe toţi favoriţii lui. De altfel, vistierul nu strângea banii cu oamenii săi, cu străini, ci fiecare judeţ era dat unui boer, care avea oamenii săi, birari, feciori, încât poporul nu da ochii cu cei cari-l storceau.

INSTALAREA DOMNULUI. Simplu şi măreţ s'a urcat Ştefan pe tron, întrebând pe cei cari i-au ieşit înainte, dacă este voia tuturor, ca să le fie domn. Destul de simplu se instalau domnii aleşi în ţară de boerii cei mari, cari a-

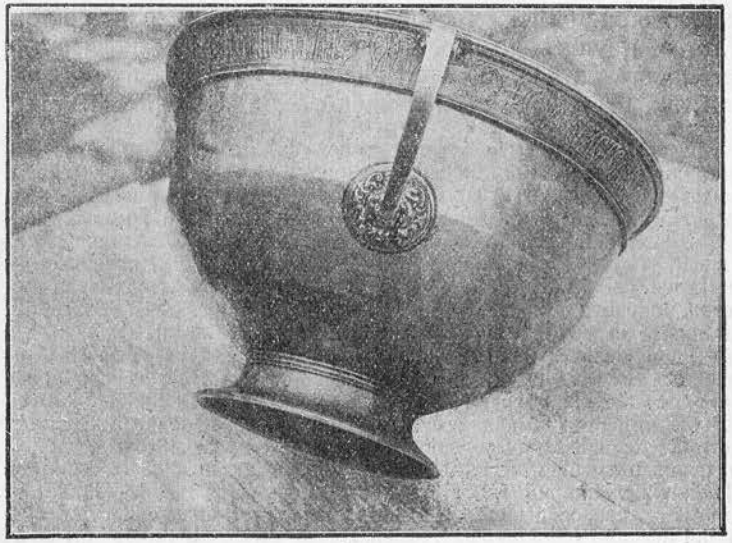

Vas bis. scc. XVI-a (După D. Tafrali).

nunţau apoi poporului faptul îndeplinit, urmat de ungerea la mitropolie, sau la biserica curţii şi de jurământul de credinţă, în sala divanului celui mare.

Cu o pompă orientală se urca pe tron domnul trimis din Constantinopole. Dacă semnele erau favorabile unui exilat ca Petru Şchiopu, sau ca Mihnea, protectorii lui obţineau dela vizir un ordin de rechemare şi exilatul alerga dela Alep, sau dela Tripoli pe drumul cel mai scurt, cu prima corabie, ca să nu găsească locul luat de altul. Se prezentă apoi vizirului, care-i punea pe umeri o haină de fir şi-i hotăra ca locuinţă *conacul* ţării, până la care-l conduceau *ceauşi,* soldaţi de curte. La poarta patriarhiei era primit cu ceremonialul împăratului bizantin de către patriarh, de mitoropoliti şi de tot clerul. Creştinii ortodocşi, reprezentanţii puterilor, persoanele cu vază îl felicitau, îi aduceau daruri, la cari şi el răspundea cu daruri. Mareşalul palatului *(imbrohor)* îi aducea *sangeacul* (steagul cel mare de domnie în cântecele *tabulhanalei* (muzica curţii). Mai

multe zile trec astfel până'ce ceauşii aduc pe domnul mazilit şi ostatici, cari să garanteze de buna credinţă a noului numit.

Intr'o miercuri sau într'o vineri, fericitul biruitor poate vedea faţa sacră a sultanului. Şeful ienicerilor îi pune în cap *cuca,* ceeace arată că e considerat ca un ienicer de onoare; alt demnitar îl îmbracă cu *cabaniţa,* mantaua ienicerilor, doi ofiţeri de gardă *(capigibaşi)* îl duc înaintea padişahului, înaintea căruia îngenunche de trei ori până la pământ. I se recomandă să se poarte bine şi blând cu raialele, să aibă ochi neadormiţi asupra inimicilor împărăţiei. Incalecă apoi pe *tabla-başa,* calul dăruit de împărat, de a cărui şea atârnă sabia şi buzduganul, trece mândru printre ofiţeri, înaintează pe ulitele strâmte, aruncând ploaie de firfirici şi se îndreptează spre poarta Adrianopolei, însoţit de *aga,* care-l va instala, de soldaţi, de aventurieri, ajunge la Giurgiu sau la Galaţi. Aci îi ies înainte boerii partizani, alaiul se măreşte până la mitropolie, unde ascultă iar rugăciuni pentru sănătatea, fericirea, lunga sa domnie.

A doua zi încep grijile: să împartă justiţia, să umple visteria pe care predecesorul său a avut grije s'o golească, să ştie ce se petrece la hotare, ca să nu fie surprins de evenimente. Doamna Caterina şi Mihnea se plângeau că ei singuri trebuia să judece toată ziua, să asculte plângeri, să guverneze o ţară atât de mare.

SARCINILE ECONOMICE. Tributul pe care l-au plătit ţările a variat cu timpul, căci dela o vreme Turcii (dela 1574 Moldova plăteşte şi hanului tătăresc 15.000 de galbeni pe an) nu mai cereau după obiceiurile vechi, ci după trebuinţele noi şi după ofertele doritorilor de domnie.

Petru Aron plătise 2000 de galbeni ungureşti, ceeace nu era o sumă prea mare, cu toate tânguirile domnului şi ale boerilor, căci Rugusa, deşi comercială dar mult mai mică, plătea 10.000 de galbeni, Ştefan cel Mare plătea 5000, dar Petru Rareş 10.000 şi la a doua domnie 12.000. Despot se oferise să crească suma şi Turcii ceruseră 30.000, pe care Petre Şchiopul promisese să o mai mărească, dar care a rămas împrejurul acestei cifre. Tot aşă s'a ridicat treptat tributul Munteniei până la 60.000 de galbeni, în epoca în care ne aflăm. Datele variază şi din cauză că Turcii le cereau în aspri, monetă pe care o falşificau deseori şi provocau dificultăţi la schimb.

Istoricii lui Ioan cel Cumplit spun că Turcii i-au cerut tributul îndoit, adică 120.000 de galbeni, după rapoartele veneţiene 100.000 de galbeni, însă acele cifre sunt calculate în monetele străine mai mici. Un ordin turcesc către Petru Şchiopu zice: „Domnul Moldovei... a vărsat tributul ce datorea în sumă de 21 de poveri şi 80.000 de aspri (= o povară 100.000 de aspri, iar 120 aspri = un galben, care mai înainte avea 100, chiar 60 de aspri). Când scădea valoarea banului, Turcii cereau suma îndoită, încât Petru plăteşte altă dată 53 de poveri, în loc de 21.

In românească sa, Petru notează:

+ Ai 7095 luna Mai, am tirămes haraciul: 39 povar si 40.000

aspră, cu Urâche, culcer; dat cu Nicole Sitolnic, se ştie: 8 povar
+ 6 povar aspră am tirămes cu Sitanciul, Aga, Sept. 14.
+ 5000 tal. am tirămes cu Ivan Usar, Ianancul detoriia.
+ 20 povar am tirămes cu Dumitri Postelnic Paratul, Sept. 10.

Mai mari erau sumele date în dar sultanului, demnitarilor, femeilor influente la Poartă şi Turcilor de rang, cari treceau prin ţară. La instalare, la sărbătorile mari turceşti, la sărbătorile în familia sultanului, la numirea unui vizir nou, se trimeteau daruri mari şi scumpe. Apoi se adăogau datoriile domnului mazilit, cari se socoteau ca datorie a ţării, nu a lui personală.

Pe lângă dările în natură, la început daruri de onoare, cai, şoimi de vânătoare, începe în sec. al XVI-lea să se ceară cantităţi enorme de cereale, mai ales orz pentru cai, vite pentru hrana armatelor şi a capitalei, lemne pentru poduri şi corăbii, miere, unt, ceară pentru luminatul palatelor, moscheilor, caselor particulare.

In 1566 se ordonă lui Lăpuşneanu: „la suirea ta pe tron îţi scrisesem să trimiţi pe fiece an din Moldova la Constantinopole 12.000 de boi... să dai câte 1000 de boi pe lună, ca şi oile" (100.000 pe an). Se promitea proprietarilor „oarecare câştig". In acelaş an i se poruncea să îmbarce 80.000 de chile (o chilă = 20 ocale) de orz din 100.000 cerute, restul să se plătească la Belgrad cu 6 aspri chila.

Domnul Moldovei e certat că exportul continuă „în Polonia, şi în alte ţări creştine, de oi, boi, deşi oprit prin ordine adresate tatălui tău".

Astfel munca întreagă a ţării mergea la Turci, cari plăteau chila de grâu, 30 de litri cu 10 bani de azi.

Rareori lumineză de pe Bosfor câte a rază de blândete. In 1560 ambii domni arată că au dat la Constantinopole tot orzul din grânare, recolta nouă a fost arsă de soare, vitele lipsesc, încât nu pot da „niciun grăunte şi niciun ban". Sultanul amână contribuţia, deşi era teribilul Soliman. In 1568 Selim nu ceartă pe domn că răspunsese la o plângere a Evreilor „se deosibesc esenţial de ceilalţi locuitori, pentrucă iau prin camătă sângele raelelor şi unde merg fac mii de supărări sub cuvânt de bani".

IMPOZITELE. Bani curaţi se luau numai pentru haraciu, dar tot bir se chema şi contribuţia dela instalarea domnului, *birul sau ploconul steagului,* tot bir era suma cerută extraordinar, spre a împlini o poruncă de bani necesitată de vreun războiu, sau de altceva neobişnuit. Domnul numia acest fel de dări *ajutorinţe.* La acestea se mai adăogau altele cu nume semnificative de *nevoi, supărări, năpăşti, mâncătorii.*

Haraciul trebuia să fie gata în aprilie, când se trimetea în capitală. Suma se repartiza pe sat după numărul ţăranilor, proprietari sau rumâni. Cei din urmă plăteau cu o treime mai puţin decât moşnenii. Proprietarul era răspunzător de sumă şi ţinea ca să nu-i fugă rumânii, căci altfel trebuia să împlinească el suma până la o nouă repartizare *(samă).*

Domnului îi veneau dările pe avere, din oi, din boi, din stupi, din vin, din sare, din gloabe, din exercitarea meseriilor, din venitul târgurilor. Aceste venituri erau destul de mari, căci, afară de epoci trecătoare, ţara era mare şi bogată, după descrierile călătorilor. Domnii realizau venituri de câte un milion de taleri pe an, puteau ieşi cu care de bani, câştigate într'o domnie de trei, patru ani.

TRANSFORMĂRI IN VIEAŢA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ A ROMÂNILOR IN SEC. XVI-LEA

MAREA PROPRIETATE. Odată cu scăderea puterii domneşti se ridică puterea boerilor, al căror număr creşte, ale căror moşii se inmulţesc. Boeri cu proprietăţi mari erau puţini la începutul domniei, pe când moşii cu ţărani proprietari erau multe. Desele schimbări de domni, războaiele, birurile şi năpăştile desperează pe moşneni, cari de buna lor voie încep în sec. al XV-lea să-şi dăruească moşia unui boer puternic, spre a se bucură de protecţiunea lui, devin astfel rumânii lui [1]).

Boerii, cum şi mânăstirile, plăteau bir pentru rumânii depe moşiile lor, însă o sumă mai mică, convenită prin tocmeli particulare, numite *rumptori.* Exista un bir *preotesc, bir curtenesc, bir slujitoresc.* Boerii cari ridicaseră pe domn în scaun, *stâlpii divanului,* puteau să scutească pe rumânii lor de năpăşti, să-i uşureze la fixarea cislei, declarând un număr mai mic de săteni, încât suma se repartiza pe mai mulţi. Din această cauză rumânii alergau după asemenea boeri, spărgeau satele vechi şi alergau pe moşiile boerilor puternici, iar fiindcă puterea era de mică durată, satele se spărgeau la căderea omului puternic. De aci a rezultat o fluctuaţie necontenită a Rumânilor, spargerea satelor şi înfiinţarea lor sub alt nume, o mare nestabilitate, un puternic curent de strămutare între hotarele ţării şi peste hotarele ei.

[1]) Neagoe 1517 întăreşte închinarea lui Moş pentru partea lui din Lupşanul, către jupânul Calotă vornicul, căruia s'a dat rumân (Giurescu).

ASERVIREA ȚĂRANILOR. Astfel, în secolul al XVI-lea cei mai mulți țărani ajunseră rumâni, pierzând moșia, chiar libertatea persoanei. Rumânii, se vindeau împreună cu moșia, se dăruiau, se moșteneau și dacă nu făcuseră nici o îmbunătățire pe locul pe care locuiau (casă, vie, livede) puteau fi vânduți fără moșie. Imbunătățirile erau însă averea lor, de care puteau dispune după plac, se înțelege plătind dijmele obișnuite.

Alături cu procesul de *rumânire* era altul mai slab, crescând în secolul următor, de *emancipare*, numită *judecire*, sau *megieșire*. In acest caz, rumânii se răscumpărau pe ei și moșia din mâinile proprietarului, plătind o sumă convenită.

Afară de răzeși în Moldova și de moșneni în Muntenia (numiți și cnezi, judeci) liberi și deplin stăpâni pe pământul lor erau țăranii organizați militărește și așezați la graniță, ca *Roșii* din Buzău, plăeșii din munți. Tot așa erau țăranii din *Orhei*, din *Soroca*, din *Lăpușna*, cari au dat de lucru domnilor slabi din sec. al XVI-lea și următor. Își mai păstrau vechia libertate *Vrâncenii* din Putna și *Câmpulungenii* Bucovinei.

Astfel, cu toată mizeria secolului, nu toată țara era anemiată de apăsarea turcească, de domnii înstrăinați și de cetele prădalnice. Era încă sămânță de vitejie, dor și pricepere de muncă pe alte domenii, dacă nu pe cel politic.

VIEAȚA RELIGIOASĂ. Decadența politică nu arată că vigoarea unui popor scade, căci acesta poate să se desvolte în alte direcțiuni, ca poporul german și cel italian, înainte de a trăi într'un singur stat politic. Așa și poporul român, deși în decadență politică, dovedea vigoarea sa prin diversificarea claselor, prin înmulțirea boerilor și a mânăstirilor, prin construcțiunea a numeroase biserici, prin tipărirea în limba proprie a cărților de conținut religios mai întâiu, apoi și a cărților de alt conținut.

Bisericile construite de Petru Rareș fac din el *al treilea ctitor mare al Moldovei*, căci Bogdan n'a construit, iar sub Ștefăniță această activitate, ca și puterea politică, trecuse la boierii săi, ctitori ai câtorva locașuri sfinte. Cu Petru Rares începe o manieră nouă de pictură, cum și o mare activitate de sculptură în lemn. Imaginile sfinte se proectează pe un fond albastru, iar străniile, tâmpla, scaunele domnești sunt sculptate cu împletituri fine și variate. Prima biserică ridicată de Petru, cu intenție de a-i servì de mormânt, a fost *Pobrata* în 1530. Singur a pus să-i

sculpteze piatra ce era să-i fie pusă pe mormântul său și al doamnei Elena, pietre de marmură lucrate frumos și cari se păstrează. Este vechea biserică *din Poiană*, cu pietrele funerare vechi, ca cea de pe mormântul mamei lui Ștefan, *Oltea*. Petru a ridicat și episcopia din Roman, o biserică în Hârlău și alta în Botoșani.

Tiranul Alexandru Lăpușneanu a construit mânăstirea *Slatina* cu ziduri solide de cetate, mai mare și mai frumoasă decât Pobrata. Acolo a fost îmormântat și piatra pomenea atât numele lui de domn, cât și pe cel de călugăr, *Pahomie*.

Chiar în zilele de zbucium și de năvăliri ale Cazacilor, Petru Șchiopu a putut ridica lângă Iași mânăstirea *Galata*, numită după partea din Constantinopole în care trăesc Grecii și Levantini. Mânăstirea are două turnuri, clopotniță deosebită și fusese construită, ca să-i servească de mormânt, dar nefericitul domn expatriindu-se, a murit în Tirol și a fost îngropat lângă zidul unei biserici, afară, deoarece nu era catolic, deși favorizase catolicismul după consiliile lui Bartolomeu Brutti.

BISERICI IN MUNTENIA. Neagoe Basarab a construit biserica din *Șcheii* Brașovului. Preoții din *Țara Bârsei* se hirotoniseau la Târgoviște, încât pe cale religioasă Românii ardeleni țineau de ambele principate. *Zamfira*, o fată a lui Moise Vodă, se măritase în Ardeal și fiind foarte bogată, a clădit din nou *Prislopul*, vechea întemeere a călugărului Nicodim în Țara Hațegului. La Prislop era reședința unui vlădică, ce se hirotonisea la Târgoviște. Unul din ei, *Ghenadie*, pe la 1580 se întitula mitropolit al Ardealului și tipărea cărți. Tot Zamfira a construit biserica din *Densuș*, cu pietre din ruinile Sarmizegetusei.

Am spus că Vintilă din Slatina a construit mânăstirea din județul Buzău, cu numele său.

Radu Paisie a construit mânăstirea *Mislea* din Prahova, fiul său Pătrașcu o biserică în Râmnicu-Vâlcea, iar Petru Cercel a găsit timp să ridice biserica domnească din Târgoviște și curtea, pe care o admira un Francez învățat, care a trecut prin țară spre Constantinopole.

Mircea a construit biserica Curtea Veche, lângă piața mare, Alexandru și Caterina au construit lângă București, chiar fiul lor Mihnea Turcitul a construit mânăstirea *Tutana* (Argeș) și a numit ispravnic acolo pe Mihai.

Boerii munteni, mai mult ca cei moldoveni, ridică bi-

serici şi mânăstiri. Craioveştii, Buzeştii în Oltenia, Goleştii în Muntenia, Filipeştii, îndată Cantacuzinii dovedesc că domnul purta topuzul, dar puterea reală trecuse la boeri.

PRIMELE CRONICI DE ISTORIE. Primele însemnări istorice au început în mânăstirile din Moldova şi au fost însemnări scurte de numele domnilor, un fel de continuare a pomelnicelor. Limba acestor însemnări era *medio-bulgara*, care s'a vorbit între sec. al XII-lea şi timpul modern. S'a întrebuinţat în statul şi în biserica noastră.

LETOPISEŢUL DELA BISTRIŢA. Cele mai vechi informaţiuni s'au scris în mânăstirea Bistriţa a lui Alexandru cel Bun, poate în timpul lui, pe la 1407 [1]).

ANALELE PUTNENE. La Putna s'a scris, de asemenea, un letopiseţ, care s'a luat după cel dela Bistriţa, prescurtând sau generalizând. Între călugării cari au scris analele putnene se pomeneşte *Azarie*, pe la 1460, pentru primii ani ai lui Ştefan. Se întind până la Petru Rareş.

CRONICA LUI MACARIE. Petru Rareş a însărcinat pe *Macarie*, mai târziu episcop, ca să scrie faptele din domnia lui. Cronicarul s'a luat după un cronicar bizantin, *Manasses*, tradus în slavoneşte şi imitat în toate ţările de religie ortodocsă. In loc să descrie realitatea, caută asemănări cu situaţiile din acela, laudă exagerat pe domnul său şi neglijează partea umbroasă din domnia lui. Face flori de retorică la înfrângerile din Polonia şi nu pomeneşte de Obertin [2]). Cronica lui se termină cu venirea lui Petru a doua oară.

CRONICA LUI EFTIMIE. Un elev al lui Macarie a scris din ordinul lui Lăpuşneanu istoria lui şi a urmaşilor săi, cu multe laude pentru primul şi foarte hulitor pentru cei doi. Alexandru e cel nou, cel viteaz, cel frumos, şi încă „veneau oameni ca să se îndulcească de vederea feţii lui, de bunătatea, de blândeţea şi de frumuseţea lui şi se uitau la chipul voevodului ca la chipul lui Cristos, căci li se părea a fi în vis iar nu aevea".

Şi în mânăstirea Slatina a lucrat o compilaţiune a cronicilor călugărul Isaia, episcop pe timpul lui Ion cel Cumplit, care l-a întrebuinţat în diferite misiuni străine

CRONICA MOLDO-POLONA. Cronicile acestea au fost utilizate de un Polon, pe care Lăpuşneanu îl oprise în ţară în trecerea spre Constantinopole şi care a adăogat, la cele ce a luat din cronici, observaţiunile sale proprii. Insemnările lui se întind până la 1566 şi au mare importanţă, venind dela un om cu cultură apuseană şi cu pricepere politică.

In Muntenia nu s'au scris cronici decât mult mai târziu. Cea dintâiu lucrare istorică a fost vieaţa patriarhului Nifon, în care se vorbeşte despre lucrurile şi oamenii din ţara noastră, scriere grecească a unui călugăr, *Gavriil*, tradusă în slavoneşte şi „poate înainte de 1500" în româneşte [1]).

DECADEREA CULTURII SLAVONE. Cărţi slavoneşti de slujbă religioasă au mai tipărit Radu Paisie, chiar Mircea Ciobanu, în primul an de domnie, dar mai multe Alexandru cu Ecaterina şi cu fiul lor Mihnea (evanghelie, psaltire, ambele în mai multe ediţii, octoih). Insă învăţătura slavonească începe să decadă, cu începerea influenţii greceşti, dela Nifon. Cea dintâiu scrisoare românească (1521) arată că Românii începuseră să scrie româneşte acte mai mici, zapise, însemnări, corespondenţe particulare. Actele nu se mai scriau pe pergament ci pe hârtie, iar domnii încep să semneze actele cu iscălitură proprie, în loc să le întărească cu pecetie. Cel dintâiu domn care semnează este Ion cel Cumplit, iar în Muntenia Mihnea. Afară de aceasta, se copiau cărţi religioase în limba română, cum se păstrează un manuscris în Londra dela un boier al lui Petru Cercel.

PRIMELE CARŢI ROMANEŞTI TIPARITE. Husitismul fusese contrar germanismului, deaceea influenţa au primit-o Ungurii şi Românii, Saşii nu. Când însă Luther a început lupta contra papilor, Saşii au primit învăţătura lui din motive naţionale. Avem acî un exemplu, cum cei de aceeaşi origine caută să fie de aceeaşi reli-

[1]) Poartă titlul **„Letopiseţul de când cu voia lui Dumnezeu s'a început ţara Moldovenească"** Cronice inedite, publicate de Ioan Bogdan 1895. A fost descoperit la Tulcea într'un **spornic** (= volum, cu lucrări de conţinut diferit) de unul din cei dintâiu directori ai gimnaziului local, Axentie Frunză. Manuscrisul este scris, judecând după forma literelor, la sfârşitul sec. XV-a, sau începutul sec. următor.

Până la Alexandru dă numai numele domnilor şi anii de domnie s. ex. Petru Vodă, fiul lui Muşat, domnì 12 ani" dar la Alexandru ni se spun numele copiilor, ale soţiilor lui, luptele urmaşilor, apoi amărunţit despre Ştefan cel Mare, până la anul 1506. Acest letopiseţ a servit celor următoare şi în mare parte a fost luat în marea cronică cunoscută sub numele lui Ureche.

[2]) In loc de 1550 zice «în anul ce se capătă dacă numeri de 7 ori câte o mie şi de 5 ori câte 5 şi câte 5 de 5 ori şi a opta ţaţie dela facerea lumii (7058) iar dela naşterea lui Cristos 1550». Boerii sunt **satrapi**, domnul **împărat**, sfatul **sinclit.**

[1]) Neagoe a scris slavoneşte o carte de «învăţături» către fiul său Teodosie, în care îi dă consilii cum să se poarte în războaie, la judecată, la adunări, dar nu aminteşte fapte istorice din ţară. De către unii s'a contestat autenticitatea scrierii şi s'a atribuit începutului sec. XVII-a.

giune, căci religiunea este o forță de conservare a neamului.

* * *

Sașii au primit doctrina cea nouă printr'un învățat al lor, *Honterus*. Indată au căutat să facă aderenți printre Români. Insă articolul întâiu al reformei este, ca poporul să înțeleagă limba bisericii și primul pas spre ea al Românilor era traducerea cărților religioase în românește. Sașii din Sibiu, în acest scop, au tipărit pentru Români un catehism cu doctrina luterană în 1544. Se păstrează numai în còpii. Tainele sunt reduse la două, botezul și cumineătura. Cartea mai coprindea crezul, tatăl nostru și cele 10 porunci, primite apoi în traducerile lui Coresi și în altele. Sașii au tipărit pentru Români și din calcule comerciale, căci aveau un mijloc de câștig.

Un alt curent de convertire a pornit din partea Ungurilor, calviniști. Ioan Sigismund așezase în *Sângiorgiu* ca *superintendent* al Românilor pe *George* și poporul era silit să asculte de episcop. Numai moartea lui și venirea prinților catolici a oprit progresul calvinismului între Români.

CORESI. Diacon român, deși cu nume grec, a fugit în Ardeal, ca să scape de persecuțiunea lui Mircea Ciobanu. In Brașov a tipărit un șir de cărți românești, după traduceri mai vechi, pe cari el le-a modificat puțin. In 1561 tipărește *Evanghelia* din ordinul lui *Haneș Benkner*, judele Brașovului [1]). In 1563 tipări *Apostolul*, apoi diferite alte cărți (Psaltirea 1570) până la 1583. A tipărit și o evanghelie slavonă, reproducere a evangheliei lui Neagoe.

Aceeaș activitate de tipărire se vedea și în alte orașe. La *Orăștia* s'a început din grija unor nobili unguri traducerea bibliei, însă nu s'a executat decât în parte. Se cheamă *Palia* (palaios grec = vechiu) din Orăștia 1582 și ca traducere este superioară tutulor.

Astfel limba românească devenise o limbă de carte și în secolul următor va ajunge limba bisericii, înțeleasă

[1]) Comparație:
Evanghelia husită „să ochiul tău derept săblăzneaște-te, ia-l și-l leapădă dela tine: mai bine ție să piară un mădulariu al tău, nu tot trupul aruncat să fie în matca focului",
Evanghelia Coresi „de te va smenti ocul cel direpț, scoate-l și-l leapădă dela tine, că mai bine iaste să piee or mădular al tău, decât tot trupul tău să fie aruncat în foc.

de popor, privilegiu unic între popoarele catolice și ortodocse.

EPOCA LUI MIHAI VITEAZU. LIGA CREȘTINĂ. RĂSCOALA CONTRA TURCILOR.

Mihai este omul cu care poporul român intră în istoria universală și luptă pe scena lumii pentru unitatea sa națională, vis izbândit de erou pentru câteva luni și realizat după trei sute de ani, în zilele noastre.

El era fiul nelegitim al lui Pătrașcu cel Bun și al *Teodorei*, care și-a terminat viața călugărită, cu numele *Teofana*. Ea era sora unui *Iani Cantacuzino*, care ocupase demnități mari în domnia lui Petru Șchiopu și Mihnea. Mihai a crescut fără să dea pe față originea sa domnească, de frica lui Mircea Ciobanu și a lui Mihnea. Acest secret al originii eroului a dat naștere la legende asupra mamei. Se spunea că a fost crâșmăriță, că fratele ei a fost un gealep, ridicat în boerii prin avere.

Mihai, ca toți domnii, afară de Despot, a fost fiu de domn. S'a ridicat treptat, ispravnic la Tutana sub Mihnea (1582), ban al Mehedințului, mare postelnic, ban al Craiovei sub Alexandru cel Rău. Prin căsătorie cu doamna *Stanca*, văduva lui *Dumitru banul*, *Mihai* își mărise averea și cumpărase multe moșii (22) era prieten cu boerii *Buzești*, cari stăpâneau 300 de sate. Alexandru, auzind că Mihai se dă ca fiu de domn, izbuti să-l prindă, deși el încercase să fugă peste Dunăre. Povestea cea mai veridică, cum a scăpat dela moarte este, că un Țigan, călău, căruia i se da de băut înainte de a-și îndeplini sarcina, „se spăimântă" de înfățișarea condamnatului și aruncă sabia. Boerii rugară pe domn să-l ierte și jurară dintre ei 12, cu Mihai, că nu e fiu de domn.

Deși restabilit în bănia Craiovei, Mihai fugì în Ardeal, de unde cu scrisori dela Sigismund către vizirul Sinan și către ambasadorul englez, se duse la Constantinopole. Acolo sosiseră cu plângeri contra lui Alexandru, boeriii, între alții *Stroe Buzescu* și *Radu Florescu*, cum și Turcii, cari făceau negustorii în țară. Deaceea, în septembrie 1593 sultanul anunța pe Sigismund să prindă pe Alexandru și să-l trimită.

Astfel prin stăruința și prin banii Cantacuzinilor, Iani și Andronic, prin recomandările lui Sigismund și ale ambasadorului *Barton*, Mihai fu numit domn. Sultanul primise cea mai mare parte din împrumutul lui Mihai de 400.000 de taleri, Sinan primise 20.000 de galbeni.

STAREA ȚĂRILOR VECINE. Intr'o țară fără resurse financiare și fără armată, a trebuit să vie Mihai, omul de îndăzneală extraordinară, ca să cuteze să se ridice contra colosului turcesc.

Insă împrejurările din țările creștine erau favorabile unei încercări de luptă cu Turcii, iar aceștia apucaseră pe calea declinului, deși se credeau atotputernici. In Polonia am văzut cum la ordinul lor, regele ucidea pe pretendenții noștri la domnie. Ardealul era provincie vasală, puțin mai privilegiată ca țările noastre. Austria plătea tribut chemat cu un nume mai onorabil, dar reprezentantul imperial, la cea mai mică turburare a păcii, era închis în casa lui din Constantinopole. Tătarii nu se astâmpărau la granițele Poloniei, nici pașii din Bosnia la granițele habsburgice și tot Turcii se supărau. Vizirul Sinan cerea tributul ambasadorului, îl amenința cu sabia și jura că „și pe el îl va duce cu sine în lanțuri".

Decăderea pleca de sus, dela sultan, dela vizir, dela femeile haremului. Insuș sultanul primia daruri pentru demnități (Sinan a dat odată 50.000 de galbeni, altă dată 150.000) încât statul nu mai era o instituție de drept, ci exploatare organizată, care justifica orice încercare de răsvrătire.

In acel timp se deșteptа în apus spiritul de cruciată la îndemnul unui papă *Clement*. Impărat în Germania era *Rudolf al II-lea* elev al iesuiților, care determină pe alt elev al iesuiților, principe al Ardealului, să intre în coaliția creștină.

Principele Ardealului se chema *Sigismund Batori*, fiul lui *Cristofor*, care domnise după ce fratele său Ștefan fusese ales rege în Polonia. Sigismund rămăsese orfan și fusese crescut de iesuiți în literatura eroilor antici, pe cari voia să-i imiteze. Tânăr de 20 de ani, ambițios, cu planuri mari dar cu stomac slab, schimbăcios, incapabil de acțiune.

Acele preparări le simțiseră Turcii și permiseseră atacuri contra imperiului, dar pașa de Bosnia își găsise sfârșitul în luptă, ceeace decise pe Turci să înceapă războiul. Sinan se ținu de cuvânt, ducând în campanie pe ambasador legat. Dar expediționea se opri, după cucerirea cetății *Vesprim* (aproape de l. Balaton).

Rudolf al II-lea era slab și nedecis, Turcii îl atacau și el căuta să-i dezarmeze prin daruri, să trimetem darurile ca „văzându-le cu ochii vor fi mai dispuși". Ca cel mai umilit beg, da și el 90.000 de taleri sultanului, 15.000 marelui vizir, până la servitorii curții.

Liga nu putea lua ființă din cauza tendințelor diferitelor popoare. Polonii erau conduși de *Zamoyski*, viteaz și prudent, dar amic al Turcilor și inimic al Germanilor. Muscalii au declarat că nu intră în ligă, decât dacă intră Spania. Cazacii, Tătarii nu puteau fi siguri, iar Sigismund, cu tot dorul său de fapte mari, era în ceartă cu Rudolf pe vechia stăpânire a Ungariei, unul pretinzând titlul de rege, celălalt socotindu-se moștenitorul de drept

al regatului. Apoi un partid turcesc votă în Transilvania luptă contra împăratului, încât eroul din cărți disperat se gândea odată să se retragă în Italia și să trăiască din venitul moșiilor sale. Dar în august 1594 Sigismund decise dieta să se rupă de Turci, prinse 12 adversari, între cari pe un văr al său, și-i ucise, confiscându-le averile, ca să-și facă tezaur de războiu.

Lumea creștină nu se adresă tocmai acolo de unde era să-i vie cel mai efectiv ajutor. Papa căuta să câștige pe Aron, care temându-se de situația sa dela prima detronare, când numai scandalul ienicerilor îl salvase, căuta un loc de adăpost și se adresă împăratului. Acesta cu mare încetineală îl primi între principii imperiului. Pe Mihai l-au ocolit toți câtva timp, neavând încredere în el.

In maiu 1594, Aron avu curaj să oprească tributul și se unì cu Sigismund, care-i promise 10.000 de Secui. Inainte de primirea ajutorului, trecură prin țară spre Ungaria Tătarii și în zadar încercă Aron să-i împace cu hrană și cu daruri, căci hanul îi răspundea că știe de înțelegerile lui cu Ardelenii și cu Cazacii, dar „se va răfui cu el la întoarcere".

Mihai se oferì el prinților creștini[1]). Odată înștiințează pe Aron despre apropierea unor inimici, dar nu făcu pasul decisiv, așteptând ca Sigismund să rupă cu Turcii.

Peste vară (1594) succesele păreau de partea Turcilor. Sinan cucerì cetatea *Raab*, când Sigismund se hotărî să trimeată armată la granița turcească. Mihai se hotări și el să se asigure de sprijinul țării, căci cronica spune că „se strânse toți boierii mari și mici din toată țara și se sfătuiră... deacii ei ziseră: numai cu bărbăție se redice sabie asupra vrăjmașilor".

Sigismund se folosi de nevoia lui Mihai și-i puse astfel de condițiuni, încât un Italian zicea că s'a supus Transilvanului, iar papa nu putea înțelege „cum poate să fie prietenie între acei prinți, dacă unul cuprinde statul celuilalt".

RASCOALA. Mihai înțelegea că relațiile între prinți au atâta valoare, câtă există putere de realizare. Puterea reală a lui nu scădea prin obligațiile către Sigismund, dar

[1]) In iulie el trimi e la Aron pe Stroe Buzescu, iar la Sigismund pe Radu Buzescu. Acesta împreună cu Sigismund jurară înaintea trimișilor papei și ai împăratului „să fie uniți și confederați cu Măria Sa Impăratul și cu toată creștinătatea". Soli de la Aron și de la Sigismund veniră la București să jure alianță înaintea lui Mihai.

creştea prin ajutorul trimis de el, chiar dacă acest ajutor era numai de 2.000.

Indată, la începutul lui noembrie, cheamă pe toţi creditorii Turci ca să le plătească datoriile, îi înconjură şi trecu pe sub sabie. Atacă apoi o armată de 2000, care se întorcea din campania ungurească, spre a ierna în ţară, şi-i ucide.

Uciderea prin viclenie a oamenilor împărăteşti se înalţă însă prin actele de războiu cari urmară. Se aruncă asupra Giurgiului, cuprinde oraşul, nu şi cetatea, poate din lipsă de artilerie. Căpitani mai mici atacă: Cetatea de Floci, Hârşova, Silistra, Şiştovul, Rahova.

Incă nu trecuse luna dela uciderea creditorilor şi războiul fu strigat în Constantinopole şi numiţi domni noi *Bogdan,* fiul lui Iancu Sasu în locul lui Mihai şi Ştefan Surdu în locul lui Aron. *Mustafa,* nepotul lui Sinan, trebuia să-i aşeze în domnie.

Mihai opri ostile sale din drumul contra lui Mustafa, ca să întâmpine pe Tătarii, ce se întorceau din Ungaria. Se aşează la *Hulubeşti* (Vlaşca) şi trimise înainte pe cei trei Buzeşti, Radu, Preda, Stroe. Aceştia se lovirâ la *Putineiu,* apoi la *Stăneşti,* unde *pieri* nepotul hanului, iar Mihai atăcă pe însuş hanul la Şerpăteşti şi-l alungă peste Dunărea înghetată.

Incurajaţi de izbândă, Românii trec Dunărea şi dau foc Rusciuculuí. Aron imitase exemplul lui Mihai, ucisese pe Turcii din ţară, tocmise o trupă de Cazaci, cari cu trupe trimise de Mihai, trecură Dunărea şi bătură la Silistra pe Mustafa. Acesta căzu în luptă, împreună cu domnul, pe care-l aducea. Aron cuprinde apoi Benderul, Akermanul şi Ismaiilul. Generalii lui Mihai cuprindeau o pradă mai bogată, Brăila, unde peste un milion de galbeni au câştigat creştinii, după raportul ambasadorului veneţian, om priceput în afaceri de bani. Toate aceste succese, câştigate cu iuţeala fulgerului, cetăţi cucerite, armate biruite, dovedite prin mărturii contemporane, dela oameni capabili, arată că Mihai renovase sufletul poporului şi ştia să inspire trupelor sale mercenare încrederea în succes.

PREGĂTIRILE TURCEŞTI. Succesele Românilor le simteau Turcii, nu numai ca o înfrângere militară, dar ca o criză economică teribilă. Ocaua de carne ajunsese în Constantinopole 14 aspri, chila de grâu 160. Ca în momente de desperare, oameni din popor, ieniceri opreau pe sultan în cale, acuzau pe miniştri de incapactate, exagerau încă succesele Românilor, spunând că Mihai a luat titlu de rege şi că se apropie de Adrianopole. Murad murise, iar urmaşul său Mohammed al III-lea, mazilì pe Sinan şi ridică vizir pe *Ferhad,* cu însărcinarea să grăbească războiul contra *hainilor.* Grija însă era mare, Ferhad fu apucat de friguri şi câteva zile stătu în pat. Sultanul hotărî transformarea ţărilor în paşalâc, numì beglerbegi peste ele şi supuse la bătaie pe domnii numiţi de predecesorul său, apoi renunţă la paşalâc şi numi el domni, în urmă se decide pentru paşalâc. Sultanul dete, lucru extraordinar, din haznaua sa 850.000 de galbeni,

ca să se poarte războiul. Ar fi plecat vizirul la începutul primăverii, lipseau însă chilele de orz şi declară că aşteaptă să crească iarba. Vizirul aduna vase în vederea unui pod. Românii însă arseră vasele la Nicopole, ceeace s'a înţeles că Mihai a ars un pod făcut de Ferhad.

In acelaş timp, Turcii căutau să separe pe aliaţi prin tratări separate. Promiteau lui Sigismund titlul de rege, întăriră pe Aron, chiar lui Mihai îi trimiseră daruri printr'un ceauş.

POLITICA ŞI PRETENŢIUNILE LUI SIGISMUND. Tânărul print n'avea nici o mişcare de generozitate, nici o înţelegere pentru sacrificiile şi meritele domnilor români. Ca un bătrân egoist, el căuta să tragă foloase din nevoile altora. In alianţa cu împăratul a pus condiţiuni, ca să i se trimită bani şi soldaţi, să fie recunoscut print al imperiului, principatul să rămâie în familia lui şi să i se dea în căsătorie o arhiducesă. Ţara Românească şi Moldova erau trecute ca supuse Ardealului. Pretenţiosul, care vărsa sângele propriilor sale rude, dete lovitură aliantei cu Românii, prinzând pe Aron şi otrăvindu-l mai pe urmă. Trupa de ajutor ungurésc prinse pe Aron şi-l trimise la *Vinţ.* Acuzarea de trădare nu se poate susţine contra lui Aron, care avea destui inimici pentru cruzimile lui, care însă se dovedise îndrăznet şi viteaz. Nu credinţa, ci banii lui îi voiă tiranul, care ridică domn pe hatmanul *Răsvan,* fiu nelegitim al lui Petre Şchiopu.

Succesul moderează pe înţelepţi şi exaltează pe nebuni. Sigismund, care pusese un print devotat în Moldova, voiă să reducă pe Mihai în situaţia lui Răsvan. Il chemă, pe el şi pe boerii lui, la dieta transilvană, ca să-i impuie situaţia de vasal si să se recomande cu titluri suficiente arhiducesei. Domnul român avea griji mai mari pe cap şi trimise lui Sigismund o deputaţiune de 12 boeri, cu mitropolitul şi cu episcopii. Deputaţii nu apărară suficient cauza domnului, ci ameţiţi poate de vorbele umflate ale suzeranului, sau îndulciţi de foloasele ce se asigurau clasei lor, recunoscură pe Sigismund de domn. Domnul ţării rămânea locotenent al acestuia, înconjurat de un consiliu de 12 boeri, pe care-i va numi şi-i va scoate numai suzeranul. Nu se va mai intitula „cu mila lui Dumnezeu" şi nu va dispune de pecetia ţării. Grecii trebuiau excluşi din consiliul celor 12 consilieri. Biserica îşi păstra toate libertăţile şi toate veniturile. Mai mult, *toate parohiile româneşti, din toate ţările, se supuneau mitropoliei dela Târgovişte.* Această din urmă dispoziţie, deşi obţinută poate nu cu gând dezinteresat, trecea peste poftele prezentului şi era născătoare de mari efecte în viitor, era un început de unire a tutulor Românilor.

Mihai se supune fatalităţii şi jură supunere suzeranului său, când veni omul lui, ca să-i aducă steag şi buzdugan de domnie. Nu putea face altfel, dacă nu voiă să fie călcat în picioarele calului lui Sinan.

SINAN LA DUNARE. Bătrânul Albanez, fanatic şi violent, izbutise să răpună definitiv pe rivalul său Ferhad, care părea nedecis. Acesta plecă dela podul dela Rusciuc, iar Sinan se gătea de plecare nu fără presimţiri triste „peste trei sau patru zile voi pleca împotriva Românilor şi Moldovenilor... va trebuì să mă strivească ei pe mine, sau îi voi strivi eu pe ei".

Construirea podului la Giurgiu n'a putut fi împiedecată

de Români, pentrucă Turcii stăpâneau cetatea şi ambele maluri. Tot ce se putea face de ai noştri nu fusese neglijat. Vasele dela Nicopole fuseseră arse, Nicopole, Vidinul fusese atacat, Giurgiu deasemenea, cetatea însă nu fusese cuprinsă, căci le lipseau tunuri.

Mihai căuta soldaţi cu plată în Ardeal şi oriunde se găseau. Plătea câte 5 taleri pe lună călăreţului şi câte 3

Mihaiu Viteazu.

pedestraşului, în plus haine, hrană şi libertatea câştigului (pradă) tocmai ceeace va face Wallenstein. A adunat astfel împrejurul său Unguri, Cazaci, Albanezi şi atâţi Bulgari, încât ambasadorul veneţian putea exagera că tot poporul gulgar a trecut Dunărea în Tara Românească.

Armata aceasta s'a putut ridica la 16.000 de luptători,

ţărani, boeri, lefegii, deşi izvoare contemporane exagerează numărând 20.000 de Unguri, plus alte corpuri. Insă lipsa artileriei era să se simtă în tot timpul luptei.

Armata turcească este socotită, ca totdeauna, cu numere foarte mari. Turcii se lăudau ambasadorului veneţian că trimet 100.000, cifră ce poate fi adevărată, căci şi alte izvoare se apropie de ea, pe când altele dau 15.000 iar cronica noastră 180.000.

Cu tot numărul, cu toată conştiinţa că vin ca stăpâni să pedepsească nişte rebeli, Turcii nu treceau în ţara noastră veseli, ca la o sărbătoare şi aceasta ne spune mai mult chiar decât numărul lor. In Constantinopole se vorbia că Românii i-au lăsat să treacă din vicienie, ca să le taie podul în spate, iar Sinan, cu tot curajul lui, scria că s'au adunat la Dunăre „creştini fără număr, Poloni, Transilvani, Moldoveni" să se facă rugăciuni şi să i se mai trimeată ajutoare.

CALUGARENII. La jumătatea drumului dintre Bucureşti şi Giurgiu, câmpia netedă se coboară într'o luncă pe care curge râuleţul Neajlov.

Spre sud lunca este strânsă de un deal destul de drept (de vreo 25 metri înalt) şi tăiat de o vale prin care trece drumul spre Giurgiu. Lunca, largă de 1½—2 km. e plină azi cu arbori de luncă, iar dealul care în timpuri geologice a închis un lac, se întoarce în formă de arc şi mai păstrează chiar azi din pădurile cari îl acopereau în trecut. Neajlovul, propriu vorbind, nu e râu să se vază apa curgând, ci o serie de lacuri destul de adânci pe alocurea, legate între ele, fără maluri, cari nu ating înălţimea de o jumătate de metru, încât regiunea e plină de bălţi, populată de un mare număr de păsări. Trecerea îngustă pe drum, dealurile din sus şi din jos cu pădurile ce le acopereau, cu mocirla, împiedicau trecerea şi mai ales desfăşurarea armatei celei mari a Turcilor. Urmărirea armatei noastre, în caz de înfrângere, era grea prin mocirlă, chiar imposibilă pentru artilerie, şi practicabilă numai pe un pod, care este dovedit prin toate izvoarele.

Acolo, la această trecere îngustă, care în istoria lumii îşi găseşte seamăn în Termopilele Grecilor, iar după modul nostru de luptă, aminteşte Rovinele marilor înaintaşi, Mircea şi Ştefan, se hotărî viteazul domn să oprească înaintarea Turcilor (13 august).

Modul cum s'a desfăşurat lupta ne este dat din mai multe părţi, cum şi din partea lui Mihai. „Ajungând la Călugăreni, zice el, am găsit că toţi erau gata de luptă. Chemând în ajutor numele lui Dumnezeu, m'am încăerat în luptă cu ei... toată ziua, făcând Turcilor foarte mare pagubă... însuş Sinan a căzut depe cal... cu multă greutate a fost

scos... au murit patru paşi, şapte sangiaci, am câştigat şi un steag verde al proorocului lor Mohamed, foarte preţuit de dânşii şi foarte respectat". Ambasadorul venetian ştia să raporteze, după o lună, chiar ştirile aduse la cunoştinţa sultanului de un Turc. Se spunea că în zorii zilei, o ceată de ghiauri s'a apropiat de oastea lui Sinan (desigur pe colina din sus) şi a lăsat o parte în ascunzis, iar cu restul a înaintat spre Turci, ca şi cum nu s'ar fi aşteptat să dea de ei. Turcii îi iau la goană şi-i urmăresc, ca să nu-i scape, dar ei se retraseră spre o mocirlă, pe când cei din ascunzis ies la iveală şi-i atacă în spate şi în coaste. Turcii se apărau vitejeşte, dar creştinii îi împinseră în mocirlă „unde rămaseră înecaţi şi îngropaţi, ceilalţi fugăriţi pieriră, cari de foc, cari de sabie. Fu foarte aspră bătaia şi ţinu dinainte de amiază până seara" Sinan în haine de rând ataca în frunte, dar lângă el căzură patru tineri cari-l apărau; de trei ori svârlit depe cal, era să fie străpuns de o lance şi căzu peste capul calului în mocirlă, scăpă cu viaţă, dar îşi pierdu doi dinţi. Au perit toţi ienicerii din Damasc, trei beglerbegi, un vizir de divan. Dezastrul Turcilor a fost împiedicat prin sosirea lui Hasan, beglerbegul Greciei, cu oaste proaspătă de 10.000. Spaima Turcului îl făcea să vază că dintre creştini n'a pierit nici unul, iar „noaptea au petrecut-o Turcii în rugăciuni, strigând şi făcând multe focuri, ca să arate că sunt mai mulţi decât erau". Urmarea acestor ştiri la Constantinopole a fost că toate petrecerile s'au oprit şi oraşul era plin de tristeţe".

Albert Kiraly, căpitanul lui Sigismund pe lângă Mihai şi comandantul artileriei, raportează domnului său din Copăceni pe Arges „ieri marţi, am dat luptă cu Sinan, care luptă a ţinut de dimineaţă până seara şi decât care nici n'am văzut nici m'am auzit una mai crâncenă. Căci de câteva ori am gonit pe duşmani până în tabăra lor, unde strângându-şi iar puterile, ne-au respins şi pe noi". Spune că au căzut în luptă multe căpetenii de Turci şi de ieniceri, un paşă, iar Sinan, „a fost svârlit depe pod şi din căderea aceea îi e rău". Ca pradă au luat Turcii câteva tunuri, dar şi creştinii au luat, între altele, steagul cel verde al lui Mahomed, pentru a cărui pierdere li e foarte mare jale". Despre Mihai spune că e om bun şi bun ostaş.

Cronica noastră spune că „războiul a fost foarte mare... în vadul Călugărenilor... de dimineaţa până seara... mult sânge se vărsă, cât şi apa era amestecată cu sânge... Când Sinan vede că nu-i sporeşte, dă năvală mare... Mihai, văzând atâta hârboriе îşi strânse toţi boierii şi toţi căpitanii şi ieşiră întru întâmpinarea lor de faţă, şi acii şi Mihai Vodă cu mâna lui tăiè pe *Caraiman* paşa... iar boiarii şi căpitanii pre capete năvăliră asupra Turcilor, de-i tăia şi-i îneca în tină".

Logofătul lui Mihai, *Teodosie*, a scris isprăvile domnului său şi scrierea lui a fost tradusă în latineşte şi întregită de un călător silezian, *Baltazar Walter*. Ei spun că Românii au început atacul, că apoi au fost respinşi şi că au pierdut tunurile (11) dar că Turcii nu-i puteau înconjura din pricina băltilor şi pădurii. Atunci Mihai redă curaj a lor săi, ucizând cu securea doi Turci. Un fugar turc ar fi zis „de-ar fi ştiut Sinan câţi sunteţi, v'ar fi călcat în picioarele cailor".

După încetarea luptei, aliaţii se retrag pe Argeş, desigur neliniştind înaintarea Turcilor. Se afundă în munţi, la *Cetatea lui Negru Vodă, aşteptând* ca suzeranul să termine nunta şi să vie cu ajutoare.

ÎNSEMNĂTATEA BĂTĂLIEI DELA CĂLUGĂRENI. Expediţiunea lui Sinan a continuat, lupta dela Călugăreni n'a fost dar decisivă ca cea dela Vaslui, totuşi nu este mai mică decât aceasta. Sinan era cel mai de valoare om al Turciei, unul din marii oameni cari luptaseră sub steagul lui Soliman Magnificul. El nu venea să prade, nici să instaleze un domn, ci să răsbune loviturile date imperiului, să asigure hrană capitalei, grâu, vite, unt şi miere. Expediţiunea lui era reactiunea întregului imperiu contra tărişoarelor cari îndrăzniseră să ridice sabia şi în vederea acestei expediţiuni s'au oprit luptele în celelalte părţi.

Pe de altă parte, lupta a fost mai hotărîtoare decât pare. Înainte de Călugăreni, Turcii veneau ca un potop, după Călugăreni se retrag ca nişte pâraie: în Târgovişte 3000—4000, la Giurgiu câteva mii, Sinan peste Dunăre, aproape singur. Lupta dela Călugăreni este dintre acelea, în cari învingătorii ies atât de sfârşiţi, încât nu pot da ultima lovitură, iar învinşii par impozanţi prin ceeace erau şi nu mai sunt. In zilele noastre, Francezii mai târziu au ştiut că ei au învins la Marna, iar Germanii au aşteptat patru ani, că să vază că acolo li s'a pus stavila.

OCUPAREA ŢĂRII DE TURCI. Grija principală a lui Sinan nu era să urmărească armata română, ci să transforme tara în paşalâc. Aşează în Bucureşti pe *Saturgi-Mohammed*, care luptase la Călugăreni şi care trebuia să aibă sub sine zece bei. Ceal mai mare parte de locuitori fugiseră însă în păduri şi prin munţi, lăsând pustii oraşele şi satele. In Bucureşti, pe dealul dela Radu Vodă, s'a făcut o cetate de lemn, iar bisericile fură transformate în geamii. O cetate de lemn se construi şi la Târgovişte, iar ca guvernator fu aşezat *Ali-paşa*.

CADEREA LUI RASVAN. Oricâtă jale va fi simţit Mihai, nu putea întreprinde nimic până nu-i soseau ajutoare dela Sigismund, căci numărul mic al ostaşilor săi se mai micşorase prin retragerea Moldovenilor.

In Moldova, lucrurile luaseră o faţă periculoasă cauzei pentru care se luptă Mihai. Boerii fugari cu Petru Schiopu, cum şi cei fugiţi de frica lui Aron, voiau să răstoarne pe Răsvan. *Zamoyski* veni la Iaşi şi ridică domn pe *Ieremia Movilă*, câteva zile după bătălia dela Călugăreni.

Noul domn se închină Polonilor şi prin mijlocirea lor, cu sprijinul lui Sinan, cerea sultanului domnia, făgăduind tributul ca în trecut. Turcii renunţaseră la gândul de a face Moldova paşalâc, o dedeseră hanului tătăresc, care se întitula „paşă al Moldovei". Insă Zamoyski atacă pe Tătari la *Tuţoara*, lângă Prut, îi respinse şi-i constrânse să recunoască pe Ieremia, în schimbul tributului obişnuit.

Răsvan alergă în Moldova, intră în Iaşi, urmări pe Ieremia la Suceava, dar fu învins şi prins de vrăjmaşul său, care-l trase în ţapă. Astfel, în viitor Mihai va avea un inimic în Moldova.

Sigismunl nu-şi ajutase vasalul decât cu scrisori către papa şi către Rudolf, grija lui fusese pregătirile nunţii, însă, dacă nu voia să dea ochi cu Turcii în capitala sa proprie, trebuia să vie în ajutorul lui Mihai. Dispoziţiunea lui războinică crescuse prin câteva succese ale generalilor săi, cari bătuseră o armată de 8000 de Turci şi cuceriseră *Lipova*.

Încrederea lui Sigismund mai creştea prin ajutoarele ce-i veniseră din apus: cavaleri Silezieni, Italieni meşteri în mânuirea tunurilor şi la asaltarea cetăţilor, pe lângă Secuii, Ungurii şi Saşii săi.

SFARŞITUL EXPEDIŢIEI LUI SINAN. Pe la mijlocul lui octombrie, Sigismund se întâlni cu Mihai la *Stoeneşti* (Muscel) unde cronica spune că era cetatea lui Negru Vodă. De acolo, se repetă expediţiunea de pe vremea lui Mircea. Aliaţii atacară Târgovişteа, din care Sinan se retrăsese, lăsând o garnizoană de 4000 de oameni. Starea morală a armatei turceşti se vede din pretextul cu care se depărtase Sinan: spusese garnizoanei că se depărtează puţin, dar că se va întoarce să suprindă pe creştini. Aceştia se şi aşteptau la vreun atac, dar el nu se mai întoarse. iar cetatea fu bombardată.

Urmăriră apoi pe Sinan, care dete ordin să se ardă Bucureştii şi să se dea foc „la toate casele, bisericile, grădinile şi curţile boiereşti" iar soldaţi să prade ţara şi să ia robi cât de mulţi. Aliaţii îl urmăriră, fără să se mai oprească, şi când aflară că vizirul a trecut Dunărea, atacară în Giurgiu restul armatei, care întârzia ca să înscrie prada, căci fiecare ostaş trebuia să plătească 1/5 din preţul ei vistieriei. Cu mare iuţeală fruntea armatei, condusă de Mihai, atacă acel buluc de Turci, ocupaţi cu certele financiare. Mulţi au murit apărându-şi jafurile, mulţi au sărit în apă, mulţi au perit pe podul bombardat. S'au liberat 8000 de Români robiţi, vite, pradă, iar peste două zile cetatea fu bombardată şi arsă.

Prinţii se întoarseră biruitori în Bucureştiul pustiu, apoi la Gherghiţa în Prahova, unde se oprì Mihai, pe

URMĂRILE EXPEDIŢIUNII LUI SINAN. Expediţiunea lui Sinan a fost una din cele mai groaznice din istoria noastră. Se zicea că Turcii au dus 20.000 de robi, s'au liberat 8000 numai la Giurgiu, iar după alţii 10.000. S'au spart satele şi târgurile, chiar unde n'au ajuns Turcii. Mulţi români au fugit din satele lor, încât trebuia, sau să se caute satul de fugă al fiecărui român, ca să fie dus la urma lui, sau să rămână fiecare unde se află şi acolo să-şi plătească birul şi obligaţiile către proprietar. Prima măsură era legată cu formalităţi complicate de identificare, a doua era mai uşoară şi în interesul boerilor puternici pe lângă Mihai, deaceea acesta a luat marea hotărîre, ca, românul *„pe unde va fi, acela să rămâe român veşnic, unde se va afla"*.

Această hotărîre, *legătura lui Mihai*, a fost diferit judecată. Unii, începând cu *Bălcescu*, au susţinut că Mihai a introdus *rumânia*, alţii că el a recunoscut-o formal. In realitate, Mihaiu a luat o măsură mai uşoară pentru administraţia de atunci, căci rumânia era veche, strămutările rumânilor dese, iar spargerile de sate le simţeau greu şi proprietarii. Vătămaţi erau numai proprietarii dela cari fugiseră ţăranii, dar şi ei vor fi avut uşurări la stabilirea censului. Legătura

n'a favorizat nici pe boeri, nici pe ţărani, ca clasă, ci a fost o măsură recomandată de împrejurări.

REFACEREA ŢĂRII. Talentul de bun administrator al lui Mihai, ca ban, se dovedì şi ca domn, în urma pustiirii turceşti. Chemă pe fugari din ascunzişuri, le dă ajutoare ca să-şi reconstruească locuinţele, aduse grâu din Ardeal pentru semănături, aşează sate noi şi oraşe (Ploeşti). Activitatea locuitorilor era mai intensă, ca după orice războiu, bogăţia se vedea pretutindeni, încât un negustor scria (1596) ca să ajungă la Rudolf: „Ţara Românească e plină de bucate şi de popor, par'că n'ar fi fost războiu".

Succesele lui Mihai, buna lui credinţă faţă de Sigismund, executând de voie rolul de secundant, făcu ca suzeranitatea să rămâie nominală. Nu însoţi pe Sigismund în capitala lui, nici boerii nu se duseră la dieta ardeleană, cei doi prinţi erau aliaţi, ceeace era frumos pentru unul, ca şi pentru celălalt.

NOI LUPTE CU TURCII. Sinan fusese destituit, dar ridicat vizir din nou, căci dăruise sultanului 100.000 de galbeni, zicând că vrea să-l despăgubească pentru pierderea artileriei. El hotărîse domn în locul lui Mihai pe fiul lui Mihnea, *Radu*, pe care Ieremia trebuia să-l aşeze în scaun. Sinan însă muri şi Turcii lăsară ţara în pace.

Trupele lui Mihai costau însă bani şi căpitanii lui voiau acţiune. In 1596 se fac expediţiuni de pradă până la Plevna, apoi în Dobrogea la Babadag, şi mai cu puţin noroc la Vidin.

Parte din boeri, obosiţi de atâtea lupte, încep să trateze cu Radu Mihnea, pe care erau să-l instaleze Tătarii, dar trădătorii fură pedepsiţi, Tătarii respinşi, Turnul şi Nicopole atacate. Begul din această cetate mijlocea împăcarea între Români şi Turci, cum încercau patriarhul şi ambasadorul englez. Mihai căuta să scuzeze *păcatul* său prin purtarea lui Sinan, căruia i se imputa tot trecutul. Turcii îi trimeseră steag, iar Mihai juca rolul unui pocăit.

De altă parte nu voià să piardă pe Sigismund, deaceea merse (1596) în Alba Iulia, unde fu primit cu mare cinste. In onoarea lui Mihai ***vlădica Ion din Prislop fu ridicat mitropolit român în Alba Iulia.***

In anul următor, Turcii au întors puterile lor contra imperiului. La *Keresztes* bătălia a ţinut patru zile. In primele zile au ieşit biruitori creştinii, dar s'au pus pe pradă, au fost surprinşi de spahii şi de Tătari, cari i-au sfărâmat. Intre comandanţii creştini era şi Sigismund, care nu izbutise nici în atacul contra Timişoarei. Aci pierduse el mulţi soldaţi şi, ceva mai mult, pierduse iluzia că este un erou.

RENUNŢAREA LUI SIGISMUND. Desgustat de gloria militară, nefericit în căsătorie, Sigismund se decise să renunţe la principat în schimbul câtorva foloase. Incepe negocieri lungi cu împăratul, schimbă soliì şi cu Turcii, căci după vorba unui German, Sigismund „în nicio dimineaţă n'avea părereа din seara trecută"[1]) în cele din urmă primì: divorţ, plata unei pensiuni, ducatele *Oppeln* şi Raţibor (Silezia).

Sigismund ţinu un discurs în dietă, în faţa comisiei,

[1]) Starea sufletească a lui Sigismund: «fierbea ouă de cioară şi le punea în cuib de le clocea pasărea până-i cădeau penele».

care venise să guverneze Ardealul, spuse că de pericolul turcesc el vede mântuirea numai în împăratul creştin. In adevăr şi plecă în Silezia.

Rudolf era nehotărît şi fricos, se temea de un frate, care era să fie guvernator în Ardeal şi nu-l trimise îndată. De altfel nu-i putea da nici bani nici armată, încât Ardealul fu guvernat de acei comisari.

Lui Mihai îi plăcea renunţarea lui Sigismund, căci împăratul era pentru el omul superior, blând, generos, nemăsurat de puternic, care-i va da bani şi armată. Deaceea solicita necontenit pe comisari să vie la el în ţară *să se aşeze unii cu alţii*. Comisarii veniră şi fură primiţi cu mare cinste. In mânăstirea Dealului se jurară condiţiunile învoelii (5 iunie 1598); ca Ţara Românească să facă parte din împărăţia creştină, ca Mihai şi descendenţii săi în linie bărbătească să rămâie prinţii ei, ca ţara să-şi păstreze religia, obiceiurile şi să fie scutită de orice dare, afără de un dar de onoare anual.. Impăratul se obliga să-i procure bani, ca să poată plăti 5000 de soldaţi, iar la nevoie şi mai mulţi. Cu acest ajutor, Mihai se garanta contra Turcilor şi putea să lovească pe inimicul său din Moldova.

CUCERIREA ARDEALULUI ŞI A MOLDOVEI.

Relaţiunile lui Mihai cu Turcii erau paşnice numai în aparenţă, căci odată Turcii au provocat o năvălire a Tătarilor (cari au ajuns până la Bucureşti) şi ar fi vrut ca domnul să se întoarcă la vechile îndatoriri, Mihai se scuză cu sărăcia şi cu pustiirea ţării în răsboiu, le trimetea 6 poveri de aspri şi scria vizirului prin patriarh „dăm tributul nostru cât e cu putinţă locului şi ţării" dar „n'au să ne ceară acu una, acu alta". Intelegea Mihai că nu cu sase poveri putea sătura lăcomia Turcului, cum înţelegea bine şi acesta că suma nu era tribut ci momeală, ca să se arate că stau în pace, deşi fiecare spiona mişcările celuilalt. In 1597 Mihai ţinea gata 15.000 de soldaţi, căuta să atragă pe Tătari ca, sau să părăsească pe Turci, sau să crute ţările, când i-ar asmuţi Turcii. Solii lui alergau în toate părţile, căutând aliaţi, îndemnând la răscoală pe creştinii supuşi Turcilor. Bulgari, Sârbi, Bosniaci, Albanezi, în numele episcopilor şi mitropoliţilor, îl chemau peste Dunăre, promiţându-i 200.000 în ajutor. Armata lui Mihai părea Turcilor şi mai mare. sultanul, ca să-i fie plăcut, a pus să spânzure în haine aurite pe nenorocitul Alexandru cel Rău.

Mihai ardea de dorinţa de a-şi arăta vrednicia contra Turcilor, sau contra lui Ieremia şi a Polonilor, câştigase de partea sa pe boerii moldoveni, cerea numai învoirea împăratului, dar acesta nu voia să se învrăjbească şi cu Polonii. Mihai era contra lui Ieremia, pentrucă acesta decisese pe unii boeri munteni, ca să primească domn pe fratele său Simion. Incetineala nemţească nu-i da câmp de acţiune,

numai promisiuni, laude, vorbe frumoase. Curier după curier trimetea comisarilor, cerând bani pentru armată: „toate naţiunile sunt gata, scrie el, numai noi şedem în pace; să se trezească Măriile Voastre, duşmanii stau gata jur împrejur".

REVENIREA LUI SIGISMUND. O altă acţiune necugetată a lui Sigismund sguduì nedeciziunea generală. Nemulţumit cu modestia în care trebuia să trăească în Silezia, regretul că a părăsit o coroană, îl deciseră să fugă. Cu haine schimbate, trecu prin Polonia, intră în Ardeal, iar nobilii uitară jurământul depus împăratului şi-i jurară credinţă din nou.

Această întoarcere neliniştea pe Mihai, iar împăratul îl cultiva cu mai multă intimitate s-i arăta încredere, că nu-şi va schimba inima „pentru nestatornicia altuia". La această arătare de dragoste, Mihai răspundea apărând pe Sigismund, dar pronunţându-se pentru împărat, chiar pentru atacarea Transilvaniei, dacă este voia împăratului. Sigismund începu tratări cu Turcii, încât Mihai se vedea înconiurat de inimici, pe când miniştrii imperiali nu se decideau ci tratau cu toţi cu Sigismund, cu Mihai, cu Polonii. Turcii intrară pe la Nicopole aducând domn pe Radu Mihnea, în 1599, dar Mihai trimese contra lor pe un boer, care-i aruncă peste Dunăre, apoi Mihai desăvârşì lucrul căci scrise din Caracal că a bătut vreo 13.000 de Turci la Nicopole, unde mulţi au rămas morţi „ce e drept, paşii au fugit". Atunci a ars sate şi oraşe din Turcia, a adus mulţi creştini de i-a aşezat în ţară: „am ars peste 2000 de sate, peste 16.000 de suflete i-am trecut dincoace de Dunăre".

Atacul lui Mihai iar atrăgea pe Turci dela luptele cu imperiul, încât Sigismund, văzând că Turcii nu au succese, se întoarse iar către împărat, rugându-se să fie primit în alianţa creştină, ba mândrul suzeran se rugă de Mihai să stăruească în favoarea lui. Mihai scuză pe lângă împărat purtarea lui Sigismund, cu firea lui schimbăcioasă, dar în scrisoare punea pe românește: „rogu Măriei Tale să crezi pre omul nostru, pre Grigorie Postelnicu, de ce va grăi" că adică graiul, nu scrisoarea exprima gândul lui.

Negocierile lui Sigismund cu împăratul păreau că o să ajungă la un capăt, ca să renunţe la principat şi să i se mărească pensiunea, când iar îşi schimbă gândul: declară în dietă că Nemţii nu pot apăra ţara, că el renunţă la Ardeal în folosul vărului său *Andrei*, pe care îl prezentă (martie 1599) dietei.

Tocmai atunci Turcii negociau cu împăratul şi aruncau toate vinile pe capul lui Sigismund „nestatornic ca ceasornicul, zicea sultanul, nu-i bun nici pentru noi, nici pentru voi, nici pentru el însuş... pricina tuturor relelor voevodului Valahiei pe care l-a făcut cu viclenie să-şi piardă mila mea". In speranţa păcii, Rudolf nu începe nimic contra lui Andrei, deşi era instrument în mâinile lui Zomoyski, scria însă lui Mihai să fie gata de luptă „cu Turcii, sau cu cine vom voi".

ANDREI ŞI MIHAI. Cardinal la 28 de ani, fără experienţă de războiu, priceput în intrigi şi în combinaţii, era omul Polonilor, partizanul păcii cu Turcii. Ca urmaş al lui Sigismund, considera ţara lui Mihai că e ţara sa, îşi luă numele de domnul ei. Ba ceru domnului, ca să părăsească tronul, să-i facă posibilă pacea cu Turcii: „această vorbă, zice Mihai, le-a băgat ghiaţă la inimă".

Andrei şi Ieremia făceau mereu planuri cum să scoată pe Mihai în folosul lui Simion, iar împăratul nu lua poziţiune contra lui Andrei, căci acesta, persoană bisericească, găseea destui apărători, până la papa.

In Ungaria nordică, împăratul trimesese ca general pe *George Basta,* albanez după tată, italian după mamă, cu studii clasice, care ştia latineşte şi multe limbi moderne, care se luptase în armata ducelui de Alba contra Olandezilor. Cu tot serviciul său sub marii generali spanioli, Basta n'a fost general, dar priceput să ţeasă intrigi, ca să ajungă cât mai sus.

Deşi atât Andrei cât şi Mihai urzea unul contra celuilalt, se legară la Târgovişte (1599) unul cu altul în „condiţiunile de sub Sigismund". Andrei trimesese soli la împărat cu promisiunea că se va supune, alţi soli la Constantinopole izbutiseră să-l împace cu Turcii, când să plece aflară însă că Mihai a cuprins Ardealul.

Mihai ştia că Ieremia e gata să vie peste dânsul, voi încerce şi pe Basta, dacă i-a venit în ajutor şi-l anunţă că a intrat în Ardeal, să vie şi el din nord. Nu făcu nici o mişcare, iar Basta nu răspunse la chemare, încât a doua oară nu mai îl vestì.

Ca să aibă pace despre Turci, Mihai se luă bine cu ei. Scria vizirului să păstreze Dunărea ca graniţă şi să ierte tributul pe trei ani, dacă nu, va începe alt războiu „că a trăit destul după ce în 5 ani de când se bate... a făcut cât e de ajuns pentru o vieaţă de 50 de ani". Turcii îi trimeseră semnele domniei şi daruri. Această garanţie, care arată că Mihai nu era numai viteaz, nu o pricepea învăţatul de Basta. El credea că Mihai şi Andrei sunt uniţi, deaceea nu primia să lupte alături cu Mihai.

CUPRINDEREA ARDEALULUI. ŞELIMBAR. Mihai aştepta la Ploeşti hotărîrea lui Rudolf, poate pacea cu Turcii. In mijlocul lui octomvrie, se îndreaptă pe trecătoarea Buzăului cu 10.000 de soldaţi. Sosi la Braşov odată cu vestea. Saşii, partizani ai împăratului îi jurară credinţă. Se îndreaptă spre Sibiu, se unì cu armata ce-i venea din Oltenia sub *Udrea, Radu Buzescu* şi *Baba Novac.* Andrei avea armata în lagăr şi încrezut, cum era, se bucura că va rezolvì prin arme cearta cu „Valahul".

Câteva zile de linişte înaintea bătăliei, câteva negocieri fără folos şi primele lovituri de tun plecară din armata cardinalului, în dimineaţa zilei de 28 octomvrie. Călărimea ardeleană înfrânse şi „puse pe fugă" călărinea lui Mihai, acesta însă oprì fuga a lor săi şi-i întoarse în luptă, cum rar se pomeneşte în istorie (Caesar la Munda). Linia se restabileşte, soldaţii luptă cu îndârjire, fuga vrăjmaşilor începe, comandantul inimic *Gaşpar Korniş* cade prizonier, iar cardinalul, văzând că soarta se decide contra lui se îndreaptă cu 100 de călăreţi prin munţii Ciucului, ca să fugă în Moldova, sau în Polonia. In secuime îl ajunseră inimici secui înarmaţi, cari-i uciseră pe însoţitori, apoi îl uciseră şi pe el în casa unui păstor. Capul cardinalului fu adus la Mihai, care aduse şi trupul nefericitului prinţ şi-l îngropă cu mare cinste în Alba Iulia.

INTRAREA LUI MIHAI IN ALBA IULIA. Mihai intră triumfător în capitala lui Andrei, călare, în sunet de trâmbiţe şi de tobe. Armata îi jură credinţă lui, fiului său şi împăratului, iar dieta primì jurământul ţării şi al domnului că va respecta privilegiile vechi.

Mihai anunţă împăratului victoria sa, punea provincia la picioarele lui, dar acela nu era capabil nici să primească, nu credea în dezinteresarea lui Mihai, nu ştia cum să se poarte cu el, deşi calea dreaptă se arăta uşoară. Mihai voià să ţină Ardealul ca şi Muntenia, dar pentru amândouă se recunoştea vasal împeriului. Tot vasală voià să-i facă Moldova, la a cărei cucerire cerea învoirea imperială. Rudolf şi consilierii lui voiau Ardealul, dar nu voiau pe Mihai, deşi nu îndrăzneau să ia poziţie contra lui, voiau să se servească de sabia lui, dar comanda lui li se părea o înjosire. *Malaspina,* nunţiul papal, arăta Ungurilor că e ruşine să jure supunere unui Valah, Ungurii ziceau că ar primì mai bine ca principe „pe una din slugile cari fac focul la curtea împărătească". Mihai totuşi guverna Ardealul.

ADMINISTRAREA ARDEALULUI SUB MIHAI. Cucerirea avu mare răsunet printre iobagi. Românii, zice un cronicar ungur „cari în sate locuesc tot Ardealul, se unirà cu ceilalţi Români de peste hotare... călcau curţi, jefuiau averi... credeau că toate le vor fi iertate". Se credea că Mihai, prin călugări de ai săi ataşase în ascuns pe ţăranii români, ca să ucidă pe nobili. Aceste bănueli nu sunt adevărate. Mihai, nu numai că n'a revoltat pe ţărani, dar i-a adus la ascultare, spre paguba sa, căci ar fi fost sprijinit de tot poporul român. El a înălţat numai pe câţiva nobili români, cari voiau să pară Unguri, pe un *Iojica,* cancelarul lui Sigismund, pe *Gaspar Corniş,* pe banul *Andrei Barcii,* pe notarul său *George Danciu.*

Favoarea domnului s'a revărsat asupra bisericii, instituţia cea mai însemnată a vremii. „Popii româneşti la pofta Măriii Sale", au

fost scutiți toți de sarcinile servile. A zidit mânăstire mitropolitului de Alba Iulia și i-a supus pe ceilalți episcopi de Vad și de Muncaci. Biserica ardelenească a fost legată cu cea din Muntenia și a rămas legată și după Mihai, cu toate piedicile ce i s'au pus de guvernele stăpânitoare.

In schimb, onorurile plouau peste nobilii unguri și peste Sași. In consiliul de guvernare al Ardealului erau numiți unii boeri munteni ca *Mihalcea, Stoica, Sava, Leca*, dar ocupau locuri de frunte *Dimitrie Naprágy*, episcop catolic, *Moise Secheli* și cei numiți mai sus. A dăruit sate românești nobililor unguri și sași, cari se vor răscula contra lui.

Un stat se cârmuește cu elementele lui politice și poporul românesc se mărginea atunci la clasa oropsită a țăranilor, căci puținii nobili ridicați din rândul lui nu simțeau, nu puteau simți românește. Separația de clasă vorbia mai tare decât asemănarea de limbă și de credință. Totuși, inimicii Românilor le făceau educațiune națională, când se scârbiau de numele Valah, chiar dacă Valahul era domnul cuceritor Mihai.

Mihai aștepta să vie oameni dela împărat să pue la cale guvernarea țării, dar făcea acte de domn legitim, îngrijindu-se de așezarea ordinii, de strângerea impozitelor. Se redactă în românește o socoteală generală a veniturilor [1]) se întrebuința numele românești ale județelor, soțiile nobililor sunt *jupanițe* [2]).

Oamenii împăratului târăgănau cu intenție negocierile, deocamdată nu răspunseră lui Mihai, iar Basta primi ordin să intre în Ardeal, par'că spre a-l ocupă în numele împăratului. Insă Mihai nu era omul, care să sufere ca altul să-i ia fructul din mână. El somă pe Basta să iasă din țară, să nu mai pue garnizoane în orașe și să nu prade „ajutorul Domnii tale nu-mi trebuie acum, dacă n'a venit atunci când îl ceream". Basta ieși, dar începu să atâțe pe Unguri și să facă propuneri la Praga, cum să gonească pe Mihai. O mulțime de soli se schimbau între domnitor și împărat, între alții se aștepta *Bartolomeu Pezzen,* fost ambasador la Constantinopole, totul era însă fără succes, căci ceeace voiau ei nu puteau spune.

CUCERIREA MOLDOVEI. Intre atâtea tratări, Mihai zicea: „mă rătăcesc" și cerea să-i spue curat, sau „du-te din casa pe care o ai, sau rămâi și-mi fii cu credință". In acest timp, inimicii lui Mihai se pregăteau să-l lovească din Moldova. Vechiul lui suzeran, de acolo atâța pe Unguri. Mihai cerea învoirea să atace Moldova, dar nu i se da, cum nu i se detese nici contra Ardealului. Pregătirile erau însă gata. La începutul lui maiu, trimese din Brașov primele trupe comandate de Moise Secheli. In urma lor trecu el în grabă pe Trotuș și în zece zile era sub zidurile Hotinului, în care se închisese Ieremia. Lăsă unei părți de armată asediul cetății, alergă la Suceava, apoi la Iași, unde primia, la începutul lui iunie, jurământul de credință

[1]) „Catastihul țării Ardealului, de pre județe și vamele și ocnele".
[2]) Iorga, Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, vol. I.

al boerilor. In acest timp, Ieremia putuse scăpa cu averile sale în Polonia, unde protectorul său se pregătea să-i vie în ajutor. In Moldova, boierii însemnați și arhiereii țineau cu domnul lor, încât Mihai nu putu găsi între Moldoveni nici arhierei pentru depunerea jurământului, așa că făcu *un sobor* dintre arhiereii cari se găsiau lângă dânsul, un patriarh din Ohrida, un vlădică din Târnova, altul din Palestina și un episcop maramureșian, spre a regulă cestiunile bisericești.

Soarta politică a țării o lăsa în grija unui sfat de boieri, între cari *Udrea,* spătarul *Negrea* și vistierul *Andronic Cantacuzino*. Toate acestea se petrecuseră în trei săptămâni: fugărirea la Hotin, intrarea în Suceava, instalarea locotenenței.

Nu putea rămâne mult în Moldova, căci primise vești că mult așteptatul doctor Pezzen sosește, ca să discute cestiunile ardelene. și acum, și noua situațiune. Deaceea la sfârșitul lui iunie, Mihai se afla în Brașov, gata să înceapă acțiunea diplomatică, doctorul însă nu sosea.

MIHAI IN CULMEA PUTERII. Lunile ce urmară, după cucerirea Moldovei, sunt cele mai mărețe din trecutul neamului nostru. Fără preocupare națională, căci nu sosise vremea aspirațiunilor naționale, cu opoziție din partea boerilor Moldoveni, cari rămâneau credincioși domnului lor. Mihai izbândea un vis, era executorul instinctului național. Aceluiaș instinct se supuneau boerii munteni, când cereau pe Simion, *căci au mai fost domni dela o țară la alta și noi vorbim aceeaș limbă și avem aceeaș credință*. Mihai era acum domnul Românilor, al tuturor. In 1600 el stabilea în Ardeal o cancelarie românească și emitea acte cu titulatura: „Mihai Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn a tot pământului Țării-Românești și al pământului Ardealului și al Moldovei". Se redacta acte întregi în limba românească. Mihai însuș scria în românește, altfel decât păsăreasca lui Petru Șchiopu.

Acele luni au trecut ca un fulger în întunerecul trecutului nostru, dar ne-au arătat calea ce trebuia s'o urmăm, singura noastră mântuire. Atunci izbânda era prea fumoasă și a trebuit să piară. Contra ei se uneau trecutul întreg, interesele claselor, ambițiunile familiilor domnitoare, puterea vecinilor, lăcomia regilor și împăraților. Numai fața arsă de soare a țăranului se înseninase la înălțarea marelui Voevod, dar pe aceea el însuș o întorsese spre pământ. Rămăsese singur el contra întregii lumi, nici de familia sa înțeles. Insă aceasta este soarta eroului, să cumpere cu vieața sa nemurirea și cinstea de a servi ca model generațiunilor.

Când sosi Pezzen, Mihai îi arătă condițiunile sale: Transilvania s'o păstreze ca guvernator, el și urmașii lui, iar principatele să-și aleagă voevodul. Mai cerea ca proprietate câteva cetăți de siguranță în Ardeal și cetățile ce le va cuceri dela Turci în Banat. Oamenii săi plecau din Praga la 22 septembrie, ducând hotărîrile ultime ale lui Rudolf. I se acorda guvernarea cu asistența unui consilier, dreptul

de ereditate şi pentru fete în Muntenia, iar Moldova rămânea nehotărîtă. Răspunsul acesta nu l-a mai primit Mihai, căci roata lumii ţinută în loc de el câteva clipe, se învârtise şi-l coborîse.

Simţind ridicarea lui Mihai ca o insultă adusă neamului lor, mai marii Unguri începură intrigi contra lui, încurajaţi de consilierii împărăteşti şi înţeleşi cu Basta. Acesta mintea către împărat că Mihai stă în înţelegere cu Turcii. Căpeteniile Ungurilor se adună la Turda, unde Mihai trimete solie după solie, ca să-l liniştească, ca să-i cheme la dânsul. La începutul lui septembrie, nobilii depuneau lui Basta jurământ de credinţă către împărat. Situaţia era neclară în spiritul lui Mihai. El ştia că împăratul tratează cu dânsul, îi promite ajutor, îl consideră omul său, pe de altă parte Basta era generalul împăratului, cu care se putea certa, dar nu să poarte luptă pe viaţă şi pe moarte.

LUPTA DELA MIRISLAU. In luptă cu sine însuş, elanul lui Mihai slăbia. In loc de acţiune fulgerătoare, el ezită, negociază, lasă timp celor nedecişi ca să-l părăsească. Mai întâiu îl părăseşte Moise Secheli, apoi Secuii, apoi curtenii, pe când credincioşii săi nu sosiseră toţi. Cele două armate se loviră în 18 septembrie la Mirisläu, lângă Mureş. Printr'o fugă prefăcută, Basta izbuti să scoată pe Mihai din poziţia lui întărită între două dealuri şi-l atăcă în spate, cu o trupă ce sta ascunsă. Mare parte din armata română căzu în luptă, sau se înecă, încercând să treacă Mureşul. Din bătălie Mihai se retrase cu puţini în Alba Iulia.

Fără armată nu era sigur în Ardeal, deaceea se retrase la Făgăraş, unde se găsea familia şi averea sa. Acolo îi sosiră din Moldova trupele, cari se retrăseseră înaintea Polonilor. Temându-se să nu piarză şi Muntenia, după pierderea Ardealului şi a Moldovei, scrise lui Basta, scrise nobililor, cerând să se împace. Basta îi ceru să-şi lase familia ostatică, să părăsească Ardealul şi să fie gata la porunca împărătească. Trebuî să primească, spera să aibă sprijin, contra Polonilor, aliaţi cu Turcii.

LUPTELE CU POLONII. Pe Poloni îi aduseseră la mari griji victoriile lui Mihai, vorbiau despre un firman cu litere de aur, prin care sultanul i-ar fi dat ţara lor. In adevăr că Mihai a plănuit cucerirea Poloniei, însă a propus-o lui Rudolf, pentru un frate al lui, Maximilian, care nu izbutise să se aleagă rege. Zamoyski se folosi de aceste svonuri ca să strângă armata şi să restabilească pe protejatul său Ieremia. La începutul lui octomvrie trecu Milcovul, pe când Mihai cobora pe Buzău. In valea Năenilor începu lupta, care ţinu mai multe zile, dar norocul părăsea pe Mihai. Polonii se îndreptau spre Ploeşti pe sub munţi, Mihai încercă să-i oprească în pădurea *Bucovului*. Se găseau acî păduri, dealuri, bălţi, ca la Călugăreni, rezultatul fu altul. In acelaş timp Turcii intrau în Bucureşti.

Aproape singur, se retrase pe sub dealuri spre Argeş, unde-i mai sosiră ajutoare şi dete cea din urmă luptă, dar şi de rândul acesta fu bătut şi încă nu de Zamoyski, un viteaz, ci de Simion Movilă: fermecul se rupsese. Boerii îl părăsiră, chiar Buzeştii se închinară lui Simion.

In această stare, când pierduse tot, când Muntenia recunostea pe Simion, când Turcii stăpâneau capitala, când pierduse şi familia, încât nu rămăsese, cum spune el, decât cu capul, se hotărî să părăsească ţara, să meargă la Rudolf, ca să apere dreptatea şi sinceritatea cauzei sale.

CALATORIA LA VIENA ŞI LA PRAGA. Se îndreptă spre Craiova, apoi luă drumul Caransebeşului, pe unde-i sta deschisă calea. In trecere trebuî să se lupte cu cete de Turci, cu Ardeleni, cari-i uciseră mulţi însoţitori, fu părăsit de alţii originari din aceste ţinuturi, puţini îl apărară cu pretul vieţii lor. Dela Beius la Oradea ceata se mai împuţină, la Tokai trecu Tisa, apucă drumul Vienei, unde se afla la 2 ianuarie 1601, găzduit la „Cerbul de aur".

In zadar aştepta dreptatea lui Rudolf, scriind memorii pline de logică şi de moderaţiune, soarta sa se asemăna cu soarta nenorocitilor pretendenţi, cari cereau ajutoare ca să-şi recâştige moştenirea legitimă. Insă Mihai nu putea sfârşi ca un fugar care cerşeşte un tron, mersul evenimentelor avea să-i procure o satisfacţie, iar moartea avea să-l înalţe la tragedia eroilor. Ungurii după ce scăpară de Mihai, începură să se întoarcă spre Sigismund. O dietă la Cluj arestă pe partizanii principali ai împăratului, proclamă pe Sigismund, închise pe Basta în palat, la urmă îl expulză din ţară. Astfel Basta dovedea cât de bine poate reprezenta pe împăratul său, în locul lui Mihai.

Acum îşi aduseră aminte înţelepţii din Praga de Valahul fugar şi calculară că le poate fi de ajutor. Il poftiră la Praga, îl primiră cu onoruri şi cu ospeţe bogate. Gravorul împărătesc îi săpă chipul măreţ şi frumos. După câteva săptămâni, îl însărcinară să cucerească din nou Ardealul, împreună cu Basta. Se întâlni cu acesta la Casovia, îşi deteră mâna în semn de împăcare, Mihai aduna 7000 de soldaţi. Basta avea acelaş număr.

GOROSLAU. Sigismund căutase să bage vrajbă între cei doi comandanţi, înainte de sosirea lui Mihai în Ardeal. Trimisese lui Basta nişte scrisori ale lui Mihai, zicea el, către sultan. In ele Mihai vorbia rău de împărat şi spunea că se va supune sultanului, după-ce-şi va câştiga

țările. Deș, false [1]), Basta le trimise împăratului, ca să-i servească când va trebui.

Sigismund venea cu o armată de peste 20.000 de Ardeleni, Moldoveni și Tătari. Lângă satul Goroslău, Ardelenii nu știură să se folosească de o înălțime, pe care Mihai o ocupă și depe care dădu atacul. Artileria lui Sigismund fu luată, cavaleria risipită, el însuș fugì prin *Rodna* în mânăstirea Neamțului.

Victoria era desăvârșită, însă situația învingătorilor neclară. Șef Mihai, șef și Basta, deși „frați de arme" însă fiecare își atribuia victoria și pretindea să guverneze provincia în numele împăratului. Victoria o anunța fiecare, dar Mihai mai sincer cerea împăratului Ardealul, căci era a treia oară că-și vărsa sângele pentru el, iar Țara Românească a fost pustiită de Turci și de Tătari de „n'a rămas nimic decât munții și apele". In Praga era vorba, ca să se îndeplinească cererea domnului român, pe când Basta iscodea tot felul de învinuiri, cari făceau să se creadă că și scrisorile pot fi adevărate. Denunța înțelegeri cu Secuii și cu Sigismund, jafuri comise de Sârbi și de Români, purtare neprietenească cu el, Basta, par'că el s'ar fi purtat prietenește. Adevărat, că armata de mercenari căuta să scoată prin pradă solda împărătească neplătită la vreme, însă Basta exagera, ca să găsească scuză crima ce punea la cale.

UCIDEREA LUI MIHAI. Merseră împreună până la Cluj, acol se ivìră neînțelegeri: Basta voià să se ia în urmărirea lui Sigismund, Mihai voià să meargă la Făgăraș să-și libereze familia, apoi în Muntenia, unde i se întorsese credința boerilor, cari alungaseră pe Simion. Basta ia asupră-și comanda și invită pe Mihai să-l urmeze, acesta refuză bătând cu mâna peste mânerul săbiei. Dar temându-se de o răspundere prea mare, urmează după Basta și se așează fiecare în tabăra sa, pe câmpul dela Cristiș, lângă Turda. In consiliul de răsboiu, la care Mihai nu voì să ia parte, se hotărî uciderea „Valahului".

Duminică 9/21 August, în revărsatul zorilor, două roate (400) de cavaleri Germani și Valoni merseră în tabăra lui Mihai. Comandantul valon *Jacques Beauri* intră în cortul domnului, ca să-i propună să-l ia în slujba lui, pentru cam-

[1]) Cel ce le-a compus nu știa ce însemnează **Io** și-l traducea cu **Ego**, apoi data 1 mai Cașovia, nu corespunde cu ziua (11) când Mihai a sosit acolo, în fine se arătau în copie, nu în original.

pania ce avea de gând să întreprindă. Călărețìi înconjurară cortul și intrară înăuntru, tăind pânza cu cuțitele. Beauri somă pe domn să se predea. Mihai strigă „Ba" și se repezì la sabie, dar mai înainte de a executa mișcarea, Beauri îl lovește cu barda în piept, iar două gloanțe de pușcă îl culcă la pământ. Soldații lui, cu plată, nu se mișcară , ca să-i răsbune moartea, ei serviau celui care avea punga, și după moartea lui depuseră jurământ omorîtorului [1]).

Ucigașii se purtară ca sălbaticii cu corpul neînsuflețit, care se vede că le inspira frică și după moarte. Capul i l-au tăiat și l-au purtat prin tabără, ca să se convingă toți că a murit, iar corpul rămas neîngropat erà pricina de bucurie că l-au mâncat câinii [2]). Radu Buzescu și soția sa Preda, fiica banului Mihalcea, au adus capul eroului la mânăstirea Dealului, care este atât de scumpă Românilor și pentru acest tezaur, iar pe lespedea de piatră au pus aceste puține, dar cuprinzătoare cuvinte:

„Aci zace cinstitul și răposatul capul creștinului Mihai marele Voevod, ce-a fost Domn Țării-Românești și Ardealului și Moldovei. Cinstitul trup zace în câmpii Tordei".

Basta sugrumă apoi pe banul Mihalcea, bătrân și viteaz încercat și spunea că banul s'a recunoscut autor al scrisorilor de trădare. Curtea imperială închidea ochii, iar pe Basta îl ridică guvernator al Ungariei de sus.

INSEMNATATEA LUI MIHAI. Nici un domn român n'a fost îndrăznet în fapte ca Mihai. Indrăzneala, poezia acțiunii, așează pe Mihai alături cu cei mai întreprinzători oameni din istorie, cu un Alexandru, cu un Napoleon. Ca și pe aceia, realitatea nu-i mulțumia și dorințele lui se pierdeau în albastrul invizibil. Precum Napoleon, după cucerirea Rusiei, se gândea să treacă în Asia peste Urali și să cucerească India, așa Mihai plănuia cucerirea Poloniei, a Ungariei turcești, visa cucerirea Constantinopolei. Asemenea poeți ai acțiunii, nemulțumiți de realitate, ridică în contra lor întreaga lume și sunt osândiți să cază în lupta cu ea, deși ei sunt marii realizatori, iar după moarte devin simboluri nemuritoare. Moartea lui Mihai, mai mult

[1]) **Sigismund Rockotzy** era lângă Mihai și primì patru răni grele. **Nicolae Senyey** scria după căderea lui Mihai „și viața îndrăznesc să o dau pentru slujba Măriei Tale". **Somogy** îi scrie: „Eu te slujesc cu inimă curată de-i fi slobod ori ba.
[2]) „Wund doch von den Hunden aussgheschoren wund gefressen" scrie unul Ofițerul Ioan Schneckenhaus din cavaleria sileziană l-a îngropat noaptea.

decât succesul lui, a sanctificat cauza ce-o apăra, deaceea a devenit el eroul unității naționale și mai mult decât o armată a contribuit la realizarea ei. Rudolf, Basta, Sigismund, Movilă trăesc azi și vor trăi mâine pentru noi, fiindcă au avut norocul să cază în calea lui, precum musculița, căzută în licoarea ce-a devenit chihlibar, trăește etern în limpezimea aceluia.

SOARTA FAMILIEI LUI MIHAI. Doamna Stanca, împreună cu *Nicolae Pătrașcu* fiul, care fusese lăsat domn în Muntenia la cucerirea Ardealului și cu domnița Florica fuseseră trimiși lui Basta, apoi ținuți prizonieri la Făgăraș. Mai pe urmă s'au întors în țară, dar Nicolae n'a jucat niciun rol politic, poate îngrozit de sfârșitul tragic al tatălui său. Teodora, mama marelui domn, s'a călugărit în 1599 cu numele de *Teofana*. După moartea fiului a trăit zile triste și dureroase la Cozia, până la 1605. „Aciias mă ajunse și vestea de săvârșirea zilelor drag fiului meu Mihai Voevod și de sărăcia Doamnă-sa și a coconilor domniei lui, prin țările străine. Fui de plângere și de suspine ziua și noaptea". Astfel spune piatra depe mormântul îndureratei mame.

Expediționea în Ardeal a fost poate ocaziunea unei dramatice lupte în familia eroului. Doamna Stanca era contra întreprinderii, Teodora atunci a intrat în mânăstire, ca să ajute cu rugăciunile ei îndrăzneața întreprindere a viteazului.

MOȘTENIREA LUI MIHAI. Victorioasa domnie a lui Mihai n'a trecut fără să lase influențe puternice în istoria noastră.

Mai întâiu relațiunile cu Turcii sunt altele după Mihai. Mai mulți ani țările au avut o libertate de mișcare, de alianțe cu vecinii și de lupte, încât par libere nu atârnătoare de Turci. Apoi popoarele supuse direct Turcilor, și cari crezuseră că și-au găsit salvatorul, au continuat și după el să spere ajutor și întărire dela noi. Dacă ajutorul nu le-a venit ca armată, le-a venit sub formă economică și culturală, încât în sec. XVII-lea țările noastre aveau mare influență politică și culturală asupra orientului creștin.

O moștenire a politicii lui Mihai a fost și crearea unui partid românesc, care, făcând cauză comună cu creștinii, va căuta să alipească țările la imperiul creștin german și să le scape de tirania turcească. Acel partid contra partidului turcesc, era activ, întreprinzător, germen de înnoire și de regenerare. Mai târziu el se va îndrepta spre Rusia și în înspre puterile occidentale, de unde ne vor veni ideile noi de organizare.

Victoriile lui Mihai deșteaptă spiritul militar, simțul de mândrie, încât după el vedem o armată românească luptându-se și câștigând lupte grele, cu armate bine organizate.

Limba românească apare în scrisori în toate părțile, în Maramureș, în Ardeal, în Moldova. Saturgi, cel care era hotărît beglerbeg și care mai târziu a fost vizir, scria românește. Astfel numele lui Mihai și limba lui își găsea înțeles pe tot întinsul pământului românesc.

In scurta sa domnie, Mihai a construit în București o biserică, *Mihai-Vodă*, care, fiind construită după arderea capitalei de Sinan, este cel mai vechiu monument al capitalei. Am spus că a construit mitropolia din Alba-Iulia. A înființat și episcopia Maramureșului.

Iată câteva cereri către împărat puse de Mihai pe românește:

„Au zis împăratul și tot soborul și svatul, păntru viteție ce au făcut Mihail Voevoda și destonic, am zis să fie Mihaiu Voevod craiu, și fiu său era craiu.

Zis-au împăratul să însore pre Pătrașco-Vodă și să-i dea din ruda împăratului, care-i va fi voe, și să-l facă fecior al împăratului, și să fie al împăratului.

„Impăratul au trimes la Franța, la Spanea, la Papa și la toți mai marii de bărbăție și de viteție, ce esti al doilea Alecsandru, ca să te ajute cu bani și cu alte multe cinste înfrumusețate; ce voi trimete ei, ajutoriu, bani, eră eu încă de 3 ori mai multu.

„bine să ia amente și să grijască, că Ardealul și Țara Românească în ce loc sânt; tot norocul creștinătății iaste aruncat pre aceaste 2 țară, carele sânt baștele, ce se cheamă strejile și apărătură a toată creștinătatea; că Dumnezeu să ferească, de-ar apuca Turcul aceste 2 țără ară fi peire a toată creștinătatea".

Marele Nicolae Bălcescu a scris istoria lui Mihai, dar moartea l-a surprins înainte de a o termina. Bălcescu a întrebuințat multe izvoare, a conceput opera sa ca o poemă și a făcut operă de mare poet. Incepe astfel: „Deschid sfânta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei câteva pagini din vieața eroică a părinților lor".

Domnul Nicolae Iorga a pus mare parte din vasta sa activitate, ca să adune știri și acte din vieața eroului, a început o istorie mare a lui, a scris o istorie pe scurt și a ținut mai multe conferințe despre el. Ion Sârbu din *Rudăria* în Banat, răpit prea de timpuriu științei românești (1922) a scris peste 900 de pagini din istoria lui Mihai până la cucerirea Ardealului.

Poeți români au cântat viteziile și moartea eroului, iar poeți greci, cari au ajuns populari, i-au cântat isprăvile îndată după moartea lui. Cel mai mare prinos i l-a adus însă marele nostru rege, care la declararea războiului celui mare a înființat ordinul viteziilor „Mihai Viteazul" și care în Alba Iulia s'a încoronat (15 octombrie 1922) ca rege al tutulor Românilor, fiind față și purtând pe piept ordinul viteziilor *Foch*, marele biruitor din războiul cel mare.

3168. — I. Floru, Istoria Românilor cl. 7 sec. — 13.

CONTINUATORII POLITICII LUI MIHAI VITEAZU. RADU ŞERBAN. MOVILEŞTII. RADU MIHNEA. INFLUENŢA GREACĂ.

La ieşirea lui Mihai din ţară, rămânea domn Simion, care se purta rău cu partizanii lui Mihai, de aceea Buzeştii se ridicară contra lui şi-l alungară, tocmai când Mihai venea spre Goroslău. Dar după uciderea eroului, Simion se întoarse pe tron cu armată de Moldoveni, Tătari şi Poloni. Turcii nu primiră pe omul Polonilor şi numiră pe Radu, fiul lui Mihnea Turcitu, care încercase de mai multe ori să ia domnia lui Mihai. Dar boerii din partidul împăratului creştin, în frunte cu Buzeştii, aleseră domn pe un boer, Şerban, care se trăgea prin mamă din neamul Basarabilor şi care luă numele de Radu.

RADU ŞERBAN (1602—1611). Îşi cuceri scaunul prin lupte cu Simion, pe care în cele din urmă îl recunoscuseră şi Turcii. In mai multe rânduri îu gonit în Ardeal de armata moldovenească, comandată, între alţii, de *Nisıor Ureche,* dar fu ajutat de Basta, căci depuse jurământ de credinţă împăratului. La *Teişani,* pe Teleajen s'a dat cu Tătarii o luptă grea, în care *Stroe Buzescu* a ieşit la luptă şi a ucis pe cumnatul hanului, fiind şi el rănit greu la faţă, încât a murit peste trei săptămâni [1]). „Tătarii au fugit peste Dunăre, legând pe Simion în fiare pe sub pântecele calului".

Basta iar nu rămăsese liniştit în Ardeal, după uciderea lui Mihai, căci venise Sigismund din Moldova şi-l alungase în părţile *Sătmarului.* In acelaş timp, când boerii munteni ridicau pe Şerban, Sigismund se văzu nevoit să cedeze din nou Ardealul, şi de rândul acesta pentru ultima oară, căci nu mai trăi mult.

Lucrurile se credeau rânduite, se pregătea atac general contra Turcilor, Şerban atacă Silistra, Brăila, Hârşova, când Basta pierdu din nou Ardealul. Moise Secheli chemat de Unguri şi ajutat de Turci intră în Alba-Iulia şi se încoronează ca prinţ. Basta, generalul care se credea superior lui Mihai, fuge din nou la Satmar şi cere ajutor din Tara Românească.

BATALIA DELA BRAŞOV (1603). Şerban era ameninţat din Moldova de către Simion, la Dunăre de Turci, în Ardeal avea un inimic, de aceea în situaţie asemănată cu a lui Mihai, făcu aceeaş întreprindere.

Îşi tocmì armată din ţară „numai boeri şi ţărani de-ai noştri" şi trecu munţii. Invingător într'o primă întâlnire la *Codlea,* sfărâmă literalmente armata lui Moise la Braşov (la locul numit azi *„Stupine").* Patru mii de morţi rămâneau pe câmpul de luptă. Moise

[1]) Inscripţia depe mormântul lui este în limba românească.

încercă să fugă, dar un glonte îl răsturnă de pe cal. Capul i se tăie, şi, după ce fu expus în Braşov, se înfipse pe zidurile Făgăraşului. Aceasta fu soarta nefericită a celui ce trădase pe Mihai şi fusese cauza înfrângerii dela Mirislău.

Impăratul iar primì Ardealul dela Români, dar Basta iar nu ştiu să-l ţină, se temea poate şi de Şerban, ca şi de Mihai. Frumoasa ţară fu pierdută dela imperiu şi peste ea se ridică un prinţ capabil, blând şi cu minte, *Ştefan Bocskai,* unchiul lui Sigismund şi consilierul lui Mihai.

IEREMIA MOVILA (1595—1606). Afară de lunile în cari a fost alungat de Mihai, Ieremia a domnit fără întrerupere, protejat de Poloni şi supus Turcilor. Cu el începeazâ în Moldova dinastia naţională, deşi prin mamă se trăgea şi el din Petru Rareş.

Ieremia a construit frumoasa mânăstire Sucevita, unde se vede chipul său, al doamnei şi ale numeroşilor săi copii. Acest inimic al lui Mihai a domnit cu oarecare strălucire. A măritat fetele după Poloni din cele mai mari familii: *Potocki, Korecki, Wiesznowiecki,* din care un nepot a ajuns rege. Soţia sa Elisaveta, de origine ungară, a fost una din cele mai energice femei din istoria noastră. Din cauza acestor legături, Ieremia a încurajat propaganda catolică, deşi nu era catolic aderent.

SIMION MOVILĂ (1606—7). La moartea lui Ieremia, se urcă pe tronul său Simion, cel care n'avusese noroc să stea în Muntenia, dar nu domnì decât un an şi muri otrăvit. Soţia sa, *Marghita,* tot Unguroaică, era ambiţioasă ca şi Elisaveta. Cele două cumnate încep lupta, fiecare voind să urce în domnie pe fii ei. Marghita izbuti să urce pe *Mihail* cu ajutorul Turcilor, dar Elisaveta cu *Constantin* alungară pe Mihăilaş la Şerban, unde a murit şi şi-a găsit mormânt la Dealu, vecin cu capul marelui inimic al tatălui său.

SERBAN şi GABRIEL BATORI. In 1606 muri Ştefan Bocskai şi în lupta dintre partizanul Turcilor şi al Germanilor izbuti Gabriel „...cel mai nebun dintre Batoreşti" tiranul, care voià să stăpânească până la Dunăre.

Rudolf aţâţa pe Şerban şi pe Constantin contra lui Gabriel, dar în 1610 acesta năvăli pe neaşteptate în Muntenia, silind pe Şerban să fugă în Moldova. Cucerirea ungurească a întrecut pustiirile turceşti: „...nimic nu fu cruţat, nici biserici, nici mânăstiri... mormintele fură deschise... ţăranii torturaţi". Mânăstirea Argeşului, Bistriţa au fost jefuite şi Gabriel ceru dela Turci domnia Munteniei. Turcii numiră însă pe Radu Mihnea, iar Gabriel se retrase.

Şerban îşi face armată de Moldoveni, Munteni şi Poloni, pleacă din Roman, alungă pe Radu şi apucă pe drumul Braşovului, ca să-şi răsbune contra lui Gabriel. Acesta era încântat, întrebă dacă Valahul vine să se joace, căci el avea oaste bine înarmată, frumos îmbrăcată, nobili multime, în fruntea lor „Craiul" în haine de husar, cu aripi de vultur la coif şi la umeri, pecând oastea lui Şerban era de ţară şi numai cu trei tunuri. Insă nu uniforma, de multe ori nici numărul soldaţilor nu decid victoria. Lupta s'a dat pe acelaş loc din Braşov

Doamna Elisaveta şi Domniţele pe un perete din Mânăstirea Sucevitei.

şi a fost favorabilă Românilor. Atâţi morţi şi atâtea suliţi au fost părăsite de Secui, încât sufletul crestinesc al lui Şerban fu mişcat „Dumnezeu din ceruri a dat aceasta, eu sunt prea slab pentru a săvârşi astfel de biruinţă" a zis el.

Gabriel fugì la Sibiu, dar în absenţa lui Şerban Turcii instalaseră domn pe Radu Mihnea. Şerban se retrage în Moldova, dar la Bacău fu bătut de Tătari, armata i se risipi, iar domnul apucă drumul pribegiei în Polonia, apoi în Austria, unde a murit peste nouă ani şi a fost îngropat în catedrala din Viena.

O fată a lui Şerban, *Ancuţa*, s'a măritat cu Nicolae, fiul lui Mihai, alta Elena, cu fiul lui Andronic, Constantin Cantacuzino, în urmă bogat şi puternic. Ca boer, Şerban a construit mânăstirea *Comana*, aproape de Călugăreni, pe Neailov. Acolo i s'au adus oasele de către ginerele său Constantin.

ŞTEFAN TOMŞA (1611—15). Odată cu Şerban, Turcii au scos şi pe Constantin Movilă, care, şi el, era pârît pentru relaţiuni cu Nemţii. In locul lui fu numit un aventurier, care se da drept fiu al lui Tomşa. Luase parte cu Turcii la lupte cu Perşii, se luptase în Pirinei în luptele dintre Francezi şi Spanioli, iar ca domn era străin de obiceiurile ţării, aspru, înconjurat de venetici, Greci şi Turci, cari-l atâtau să ucidă boeri [1]). Constantin Movilă vine cu armată contra lui Tomşa, dar la *Cornul lui Sas*, pe Prut, fu învins, luat de Tătari, cari voiau să-l ducă hanului lor şi se înecă în Nipru, când îl duceau într'o luntre. Constantin era încă copil de 15—16 ani.

Se ridică apoi *Gavrilaş*, fiul lui Simion, dar Tomşa îl bate lângă Iaşi, apoi vine doamna Elisaveta cu al doilea fiu al ei *Alexandru* şi cu ajutoare dela ginerii săi, alungă pe Tomşa în Muntenia. Dar fugarul se întoarce şi arde Iaşii, aşa că din 6000 de case n'au mai rămas decât 600, totuşi din nou a fost alungat, iar Alexandru, cu sprijinul ambasadorului francez şi al celui olandez, mai ales prin „lănci de aur şi argint" căuta să se întărească în domnie.

ALEXANDRU MOVILA (1615—16). Nefericitul copil nu putu domni nici un an, căci el era omul Polonilor şi relaţiunile Turcilor cu acestia se stricaseră. Poarta strămută pe Radu Mihnea în Moldova, iar un paşă puternic, *Schender* din Silistra, intră în Moldova şi se prefăcu că vrea să aşeze lucrurile prin pace. In timpul nopţii atăcă lagărul polono-moldovenesc, prinse pe Alexandru cu mama şi cu toată familia şi-i trimese la Constantinopole. Nefericita doamnă a plâns dezonoarea ei, în mărturisirea cea mai dureroasă ce a ieşit din gura unei femei. Dusă la Constantinopole au măritat-o cu deasila, iar copiii, ca să scape cu vieaţă, au primit religiunea mahomedană. Inainte de a părăsi ţara, frumoasa doamnă şi-a tăiat cosiţele şi plângând le-a încredintat boerilor, ca să le ducă prinos la Sucevita, unde se păstrează şi azi, amintire tristă din trecutul nostru dureros.

RADU MIHNEA (1611—16). A domnit cu întrerupere de un an, de patru ori, de două ori în Muntenia, de două ori în Moldova. Era fiul nelegitim, mai mare, al lui Mihnea Turcitu şi fusese crescut la Veneţia de sora doamnei Caterina. Om cu învăţătură şi mândru, a domnit cu oarecare strălucire, dar a favorizat prea mult pe Greci, încât sub el s'a făcut cea dintâiu răscoală contra acestui element străin. *Barcan* stolnicul şi alţi boeri chemau mereu pe Şerban să vie din Viena, fapt ce a îndârjit pe Radu să ucidă 14 boeri, între cari şi pe Barcan.

Nemţii erau împăcaţi cu Turcii [1]) şi susţineau pe lângă ei pe Şerban. Acesta se împăcă cu Gabriel, care cum era de încrezut, începe să-şi ia aere de independenţă faţă de Turci. Insă *Gabriel Bethlen* provoacă o răscoală, în care piere Batori (1613) apoi stăruieşte

[1]) „Avea un Ţigan călău, adică pierzător de oameni, gras şi mare de trup, acela striga de multe ori înaintea lui, arătând la boeri: Doamne, s'au îngrăşat berbecii, buni sunt de junghiat? Ştefan Vodă la aceste cuvinte rădea şi dăruia bani Ţiganului". M. Costin.

[1]) Zsitvatorok 1606.

el ca să se întărească pace între Germani și Turci, atrage chiar pe Radu, care promitea împăratului ajutor contra Turcilor. Aceștia nu cunoșteau negocierile lui Radu, din contră îl strămutară în Moldova, în vederea stricării relațiunilor cu Polonii. In Moldova, Radu a contribuit la fapta rușinoasă a prinderii doamnei Elisabeta.

Betlen proecta o unire a Ardealului, a Moldovei și a Țării Românești, sub conducere ungurească și cu religiunea calvinistă. Insă planul lui nu s'a realizat nici de către el, nici de Racotestii, cari au urmat după el.

INFLUENTA GREACA. Venirea Grecilor în țările noastre fusese înlesnită mai întâiu prin comunitatea de religiune, apoi prin relațiuni comerciale, și în cele din urmă prin traiul între ei al celor cari pretindeau domnia. Am văzut domni cari crescuseră între Greci și cari aduceau cu ei pe rudele soțiilor lor, pe creditorii lor și pe toți cari știau să-i servească și să-i lingușească. Soția lui Radu Mihnea se chema *Arghira*, nora sa era fiica Grecului *Skarlati*, bogat negustor de boi în Constantinopole. *Ianaki Katergi* împinse pe ginerele său la domnie și este întemeietorul familiei Catargiilor.

Se înțelege că asemenea domni, cu asemenea rude, voiau puterea, voiau tronul, dar nu-i lega nici o simțire cu binele poporului. Afacerile cele mai însemnate, relațiunile externe, starea financiară, erau date pe mâna acestor rude. Scarlati și Catargi erau adevărații domni la moartea lui Radu. Această influență grecească provoacă nemulțumirea boerilor pământeni și se manifestase întâia oară în actul de închinare către Sigismund, când puseseră articolul, ca Grecii să nu facă parte din consiliul cel mare de 12 boeri. Sub Radu, nemulțumirea luă forma unei răscoale, condusă de Barcan. Radu a prezentat Turcilor răscoala ca îndreptată contra lor și a ucis 14 boeri, dar aveau să urmeze alte răscoale, căci cauza persista. Turcii permiteau domnilor toate jafurile și toate apăsările, numai să nu fugă locuitorii și să nu se răscoale boerii, căci în cazul întâiu se spărgeau satele, în cel de al doilea se năștea războiu. De aceea a fost mazilit Tomșa, de aceea vor fi mazilți domnii următori.

ALEXANDRU ILIAȘI (1616—1618). Când au mutat pe Radu în Moldova, Turcii au numit în Muntenia pe un fiu al lui Iliaș Turcitu, crescut între străini, înstrăinat de țară. Contra lui, Nemții susțineau pe Șerban, care a venit și cu trupe de Cazaci, iar Polonii susțineau pe *Gavrilaș*, fiul lui Simion Movilă. Din cauză că trăia înconiurat de Greci, boerii din țară, sub conducerea paharnicului *Lupu din Mehedinți*, s'au înțeles în ascuns să ucidă pe Greci, în absența domnului, care era chemat cu armată contra Polonilor. Alexandru, prinzând de veste, Lupu cu unii boieri fugiră în Ardeal și când domnul se întoarse, intră și Lupu cu ajutor dela Betlen Gabor, atât de pe neașteptate, încât Alexandru încăleca pe cal și fugi iar Lupu tăia pe Greci, mai ales pe negustori, ca să scoată lefi soldaților.

GAVRILAȘ MOVILA (1618—20). Isbuti să ia locul lui Alexandru, dar luă asupră-și datoriile lui. Ca să împace pe Lupu, îl făcu spătar și-l luă cu dânsul în ajutorul lui Schender. Acesta prinse pe capul răscoalei și-l trase în țapă, iar Gavrilaș după doi ani fu scos și trecu în Transilvania.

RADU MIHNEA (1620—23). După ce a domnit în Moldova trei ani, unde a stăruit pentru pace între Turci și Poloni, văzând că războiul e inevitabil, din cauza amestecului Polonilor în Moldova, cum și din cauza jafurilor Cazacilor în Turcia, ale Tătarilor în Polonia a cerut singur să fie mazilit, pretextând că este bolnav de ochi. După Gavrilaș fu numit a doua oară în Muntenia, pe când Schender în locul lui numise în Moldova pe *Gașpar*.

GAȘPAR GRATIANI (1619—20). De origine Morlah, fusese dragoman la Poartă, cu reputația de diplomat iscusit, deaceea Schender îl ridicase la domnia Moldovei. Purtase titlul de duce al insulelor *Naxos* și *Paros*, pe cari le administra din Constantinopole. Părea că o să facă pe Poloni să cedeze și vaza lui creștea, încât după sfatul lui Turcii scoaseră pe Gavrilaș. Incurajat, încercă să scoată și pe Betlen Gabor, voind să-i ia locul, ca Mihai, însă Turcii îl chemară la Constantinopole. El răspunse, ucizând pe Turcii de lângă sine și trecând pe partea Polonilor, pe care-i primi în Hotin și pe cari-i încredința că pot cuceri cu o oaste toate părțile până la Dunăre.

Hatmanul și cancelarul Polonilor, Zolkiewski (— Jol —) neglijent și încrezut, ascultă propunerile lui Grațiani și intră în Moldova, ocupând întăririle dela Tutoara, cari se mai păstrau din timpul lui Zamoyski. Polonii erau până la 15.000, pe când Turcii treceau de 60.000, cu multi Tătari comandați de un om viteaz, Cantemir. Trei zile au respins din întăriri atacul vrăjmașilor, când parte din Moldoveni au trecut la Turci cu hatmanul *Șeptelici*, parte de Poloni au părăsit câmpul în timpul nopții, restul a început să se retragă întăriți cu care și cu tunuri. După două săptămâni ajunseră la granița lor, dar tocmai la trecerea Nistrului au dat năvală să treacă, au stricat ordinea, s'au risipit, s'au înecat, au fost omoriți de Turci și de Tătari. Zolkiewski a fost tăiat de un Tătar, capul lui a fost dus lui Schender și înfipt înaintea cortului într'o suliță. Inainte de începutul retragerii, Grațiani, cauza principală a acestui dezastru, a fugit în munți, unde a fost ucis din ordinul boerilor, cari-l însoteau. Unul din acei boeri, puternicul *Bucioc*, care fugea cu Grațiani, a fost predat lui Schender și tras în țapă.

ALEXANDRU ILIAȘI (1620—21). Fu numit în locul lui Grațiani, dar repede scos și aruncat la închisoare, căci nu putea răspunde cererilor turcești în războiu. După Iliași s'a numit ȘTEFAN TOMȘA (1621—23), care de rândul acesta s'a purtat mai blând: „era țara în pace și în tot bișugul, zice Miron Costin, cât părea hie cui că nu este domnia celui dintâiu... la a doua domnie cu mult schimbat într'alt chip, după patimi ce-i venise și lui la cap". El a construit mânăstirea *Solca*. Radu Mihnea ceru pentru sine Moldova, lăsând Muntenia fiului său.

Succesul contra Polonilor umpluse pe Turci de speranțe. Sultanul *Osman*, plecă în capul soldaților și în 1621 veni în Moldova, al

doilea sultan după Soliman. A pus în fiare pe Alexandru şi era să-l omoare, căci, „n'a aflat nimic grijit, nici poduri, nici conace şi tara aflând-o furată şi stricată de Leşi". Cu toată mulţimea lor, Turcii n'au dat nici o lovitură mare, numai lovituri mici împrejurul Hotinului, până au căzut la pace. Cauza nesuccesului se datorea lipsei unui general bun, căci Schender murise.

Pacea se încheie la Hotin, mai ales prin mijlocirea lui Radu Mihnea. Prin ea se întorcea această cetate Moldovei.

RADU MIHNEA (1623—26). A venit a doua oară în Moldova şi a lăsat nume de domn măreţ şi pompos. Miron Costin, cel mai mare cronicar al nostru, îl numeşte Radu cel mare, iar domnia lui „împărăţie nu domnie semănătoare". Se purta cu boerii după rang, dar judeca cu dreptate. Măreţ, luxos, căci „nime din boeri pân în cei al treia cu haine cevaşi proaste să nu hie că era de scârbă". Adevărat că cronicarul dojeneşte această purtare „că domnul este să se poarte cum birueşte venitul ţării".

El a reconstruit biserica bunicului său, arsă de Sinan şi care-i poartă numele. A construit şi în Moldova la Hârlău curţi domneşti cu biserică. Autoritatea lui era mare, încât părea domn al ambelor ţări, iar în a doua domnie din Moldova ţările erau ca şi unite, căci fiul său era domn numai cu numele. Dar în acest timp a şi fost o pustiire mare din partea Tătarilor, cari au ajuns până la Olt. Din pradă le-au mai smuls Fălcienii, Covurluenii şi Tecucenii.

Intre Grecii dimprejurul lui Radu, unii erau oameni de afaceri, ca Scarlati, sau *Battista Vevelli*, alţii erau obraze subţiri, ca *Chiril Lukaris*, care a încercat să introducă reforma în biserica răsăriteană, ca mitropolitul *Luca*, originar din Cipru, întemeietorul unei mânăstiri din judeţul Buzău.

Radu Mihnea a murit la Hârlău, de unde rămăşiţele i s'au adus la Bucureşti. Inainte de a muri, a hotărît pe boeri să recunoască pe ginerele său, *Miron Barnovschi*, încât ţările erau conduse de familia lui.

MIRON BARNOVSCHI (1626—29). Originar din Toporăuţi se înrudea cu Movileştii. A fost recunoscut de Turci şi prin daruri a împiedecat o invazie a Tătarilor. Cronicarul, om de casă al lui, care-i poartă şi numele, vorbeşte frumos de blândetea lui, de evlavia lui, de îndreptarea ţării, după domnia cea cheltuitoare a lui Radu. A construit mânăstirea Barnovschi în Iaşi, mânăstirea *Hangul*, *Bârnova* şi a închinat *Toporăuţii* celor patru patriarchii. Când i s'au cerut 40 de pungi pentru vizir, el a refuzat, ca să nu se facă obiceiu, şi i-a venit mazilia. Apoi a trecut Polonia, unde-şi cumpărase un târg, iar în locul său a venit cumnatul său din Muntenia.

ALEXANDRU COCONUL (1628—30). „Cu cât cerul de pământ,

cu atâta de hirea tătâne-său departe: om şi de trup şi de hire slab, boleac, care lucru înţelegând şi împărăţia că nu este de domnia ţării de margine ca aceasta" l-au mazilit după zece luni.

ALEXANDRU ILIAŞI (1627—29) a urmat în Muntenia lui Alexandru, mutat în Moldova. De această dată se arătă mai puţin devotat Grecilor. Astfel refuză închinarea mânăstirii Snagovului către sfântul munte, zicând „acum destul este cât au îmbelşugat cei de mai înainte domni muntele sfânt şi alte locuri".

LEON TOMŞA (1629—1632). Fiul lui Ştefan Tomşa obţinu cu mari sume domnia Munteniei. I se zicea *Alion Vodă* şi *Stridie*, *Stridiagul*, căci în tinereţe vânduse stridii în Constatinopole. El şi doamna lui *Victoria* au dăruit la mânăstirea *Viforâta*, de lângă Târgovişte, o icoană frumoasă de argint, care se păstrează şi azi. Insă birurile erau grele, satele se spărgeau şi boerii erau siliţi să plătească sumele fixate, iar „aprozii lui Leon nu mai înceta dela casele lor tot pentru bani, şi le lua treapede câte treizeci patruzeci de galbeni, numai de o dată". Boerii din Oltenia, în cap cu *Aslan* Vornicul şi cu aga *Matei* au pribegit în Ardeal, unde după Gabriel Beflen se ridicase *Gheorghe Racoţi*. Ca să-i aducă în ţară, Leon le trimese solii cu jurământ, dar pribegii învinseră şi înaintară până sub *dealul viilor* (sub mitropolia de azi) unde o nouă luptă ieşi pe partea domnului. Parte din boeri au căzut în mâinile lui Leon, parte au scăpat şi au trecut din nou în Ardeal. Aslan, care se trăgea din Petru Schiopu şi aspira la domnie, trece pe partea lui Leon, iar ceilalti hotărăsc să ceară domn pe Matei. Pasă mare la Dunăre, ca şi Schender, era *Abazza*, la care boerii trimeseră un preot, originar din Nicopole, cu rugăminţi şi cu promisiuni.

Ca să împace pe fugari, Leon trimetea scrisori boerilor şi lui Racoţi, iar în 1631 a dat un hrisov contra Grecilor. Spune în el, că a adunat toată tara: boeri mari şi mici, roşii, mazîli, slujitori „şi s'au adevărat, cum toate nevoile şi sărăcia ţării se încep dela Greci streini, cari amestecă domniile şi vând tara fără milă, strică toate lucrurile bune, adaogă legi rele şi asuprite", nesocotesc oamenii de ţară. El jură că a scos pe Greci din ţară şi că va păzi legătura aceasta.

Poarta mazileşte pe Leon şi numeşte în locu-i pe *Radu*, fiul lui Alexandru Iliaşi din Moldova, pe când Abazza îmbracă pe Matei cu caftan de domnie. Radu vine cu armată de Moldoveni şi de Turci, cu cari Matei dă lupta pe Colentina, lângă mânăstirea Plumbuita: „Bucurestenii cu copiii se suia pe garduri de se uită cum se bate războiul". Matei a biruit, dar a trebuit, să meargă la Constantinopole, unde a stat trei luni, apărându-se cum de s'a opus ordinului, cum de a ucis Greci, până-ce a izbutit prin daruri şi prin protectiunea lui Abazza să sărute mâna sultanului.

MOISE MOVILĂ (1630—31). Era alt fiu al lui Simion; cel mai mic *Petru*, s'a călugărit şi a ajuns vestitul mitropolit al Chievului, stâlp al bisericii moderne ortodoxe, cu mari merite pentru cultura rusească. Moise era bănuit pentru legăturile lui cu Polonii şi a fost înlocuit cu ALEXANDRU ILIAŞI (1631—33) a doua oară. Un Grec puternic, Batiste Veveli, era adevărat guvernator al ţării şi deaceea s'au răsculat boerii, după exemplu boerilor munteni. Domnul de frica multimii, care striga: „dă-ne, Doamne, pre Greci" a fugit spre Huşi, în cele din urmă le-a dat pe Batiste, pe care l-au făcut fărâme cu topoarele. Iliaşi abia a scăpat la Galaţi şi de acolo la Stambul.

MOISE MOVILĂ (1633—34). După fuga lui Iliaşi, boerii che-

mară din Polonia pe Barnovschi, care trebuì să meargă la Constantinopole, ca şi Matei, deşi cercase prin Abazza, ca să scape de acest pahar. A plecat cu mulţi boeri şi cu preoţi, dar Turcii îl învinuiau de petrecerea lui în Polonia. L-au băgat la închisoare, din care nefericitul domn a scris mamei sale cu rele prevestiri de moarte. Nu după multe zile a fost executat, în faţa sultanului şi a divanului lui: „şi a doua zi au ars şi Ţarigradul noaptea, câteva mii de case... că a arătat Dumnezeu sânge nevinovat, că era Barnovschi Vodă om cu frica lui Dumnezeu... că în multe nopţi l-au zărit prin miezul nopţei îngenuchiat înaintea icoanei la rugă cu mare oserdie".

După ce a ucis pe Barnovschi, sultanul a lăsat pe boeri să aleagă ei domn şi au ales pe Moise, a doua oară, care nesimţindu-se sigur şi temându-se de soarta lui Barnovschi, a trecut în Polonia cu multă avere, iar prin stăruinţa lui Abazza, a primit domnia Vasile Lupu, vornicul.

MATEI BASARAB şi VASILE LUPU.

Aceşti doi domni se disting în vârtejul domnilor de dinaintea şi din urma lor, mai întâiu prin domnia lor neobişnuit de îndelungată, apoi prin activitatea lor folositoare înnăuntru, în urmă prin libertatea de mişcare faţă de Turci.

Matei prin mamă se trăgea din boerii Craioveşti, originar din satul Brâncoveni (Romanaţi). Deşi aproape bătrân când a luat domnia, s'a arătat de o energie neobişnuită, de un spirit întreprinzător, admirat de contemporani, până la moarte. A domnit din 1632, deşi întărit în 1633.

Vasile era Albanez cu educaţiune grecească. Când cu revoluţiunea contra Grecilor sub Iliaşi, ştiindu-l Grec „au svârlit unul cu un os şi l-au lovit în cap, de care lovitură au fost rănit multă vreme Vasile vornicul". Tatăl lui, aga [1]) Nicolae, a murit la Târgovişte şi s'a îngropat într'o biserică, iar mama lui se chema *Tudosca*, fata lui Buciuc cel tras în ţeapă. Ambiţios şi măreţ, el a contribuit la pierderea lui Barnovschi şi la mazilirea lui Moise Movilă.

Deşi amândoi domnii luaseră domnia prin răscoală contra Grecilor, văzură că nu o pot păstra fiind vrăşmaşi cu ei. Deaceea, luară câteva măsuri drepte contra lor, mai ales Matei, însă tot îşi aleseră dintre ei miniştri şi consilieri. Astfel vistiernicul lui Matei a fost Grecul *Ghinea Tucalas* (Olarul) iar oamenii cei mai de încredere ai lui Vasile au fost tot Greci.

In anul 1639 Matei adună ţara şi dete un hrisov prin care a liberat de închinarea la locurile sfinte 22 de mănăstiri: Tismana, Cozia, Cotmeana, Bistriţa, Argeşul, Dealul, Glavaciocul, Snagovul, lăsând închinate numai pe acelea

[1]) Generalul infanteriei (luat dela aga al ienicerilor).

pe cari „singuri ctitorii lor le-au închinat". Se vede cum calugării Greci pusesera mâna, fără acte sau cu acte false, pe mănăstirile cele mai mari ale ţării, cu moşiile dăruite de domnii şi de boerii evlavioşi.

BUNA STARE A ŢĂRILOR. Era sultan atunci Murad al IV-lea „un împărat leu" îl numeşte Costin, care însă s'a războit cu Perşii şi n'a trăit mici mult, iar sultanii de după el au fost slabi sau minori. Deaceea s'au bucurat domnii noştri de mai mare libertate, deşi trimeteau daruri multe.

Cu toate cheltuelile la Constantinopole, cu tot luxul lui Vasile şi cu toate construcţiunile lui Matei, totuşi ţările s'au bucurat de o prosperitate fără seamăn cu domniile de mai înainte şi din urmă.

Despre Matei cronica spune că ţara „cu mare cu mic se bucura şi da lauda lui Dumnezeu, pentru domn bun, că avea pace şi odihnă despre toate părţile şi neşte care avea hrana den destul". Iar Costin, care a văzut ultimii ani ai domniei lui Vasile nu găseşe destule cuvinte de admirare: „fericită domnia lui Vasile Vodă, în care de au fost cândva această ţara în tot binele, cu bisug şi plină de toată averea, cu mare fericire!".

„Sultan Murat într'acolo zăbovindu-se cu oştile, în părţile acestea stau fericite veacuri, linişte şi pace întemeiată din toate părţile... că de au fost cândva vremi fericite acestor părţi de lume, atunce au fost. Pâna ţara leşească, voi zice de aur, la care pe acele vremi, isvoria din Moldova, cu boi de negot, cu cai, cu miere şi aducea den acea ţara tot aur şi argint. Putea-voi zice că sarac nu se afla pre acele vremi, doar care nu-şi vra să aiba... Iar de pre acele vremi se cunoaşte pănarul mânii lui Dumnezeu, aproape de schimbare... că la mare sburdăciune erau ţările aceste. Şi cari ţări se suie pre la mari bisuguri, sburdează hirea omenească, şi sburdăciunea naşte păcatul şi pre pacat îl urmează mânia lui Dumnezeu. Aşa ţara leşească era la mare sburdăciune aşa şi ţara Moldovei".

Sburdăciunea era însă de partea domnului, de partea nepoţilor lui, cari erau spaima familiilor, de partea şi a câtorva boeri, pe când asupra poporului de jos apăsa grea mâna Albanezului. In 10 ani de domnie a dat gadelui 15.000 de victime, unii vinovaţi de delicte uşoare contra proprietăţii, adică a şasea sau a şaptea parte din populaţiunea majoră a ţării!

Matei era modest, econom, ridica însă şi el bani, ca să plătească armata, pe care o ţinea gata pe picior de războiu, ca să construească mulţimea de biserici, ca să lupte cu darurile lui Vasile, poporul nu s'a ridicat însă contra lui, cum s'a ridicat împotriva aceluia.

Vasile avea „hirea înaltă şi împărătească mai mult decât domnească". La nunta fetei sale cu principele *Ianus Radziwil* din Lituania, a desfăşurat un lux împărătesc. Au venit în Iaşi nobili poloni cu curţile lor, Petru Movilă din Chiev, soli cu daruri dela Racoţi şi dela Matei: „n'au lipsit nimică din toate podoabele câte trebuiau la o veselie ca aceea, cu atâţia domni şi oameni mari din ţări străine: meşteri de bucate aduşi din alte ţări, zicături, giocuri şi de ţară şi străine, curtea împodobită toată şi strânşi boerii şi căpitenile ţării, feciori de boeri, oameni tineri, la alaiuri pre cai turceşti, cu podoabe şi cu petiene la şlice. Şi aşă cu petrecanii trăgănând s'au veselit câteva săptămâni".

RELAȚIILE CU TURCII. Nici odată nu s'a arătat așa de mare lăcomia Turcilor. Făcuseră obiceiu să dea domniile la trei ani, sau mai repede, ca să ridice suma fixată pentru începutul domniei; apoi adăogaseră, ca și la fiecare an să se plătească regulat o sumă mai mică. Cereau dar lui Vasile și lui Matei, sumele de fiecare an și suma ce-ar fi plătit, dacă ar fi fost numiți din nou la trei ani. Viziri, dregători mari, sultanele *valide*, (mame) și însuș sultanul aveau parte hotărîtă. Vizirul fixà suma, capuchehaelele, uneori se lăsau cam grei, pretextând că țara e săracă, dar vizirul se oferea să-și plătească el suma, cu dobândă. Uneori își vindea protecția unui domn, apoi celuilalt, dacă da o sumă mai mare. Demnitarii mai mici, în special cei depe lângă sultan, se vindeau ca să lucreze chiar contra vizirului. Matei a izbutit să piardă pe caimacamul, locotenentul sultanului, în timpul când se luptase în Asa.

Caimacamul împuternicise pe Vasile să cucerească Muntenia. Matei se plânse sultanului, dar temându-se că plângerea sa va fi oprită de caimacam, învățase pe omul său să o dea chiar în mâna împăratului. Omul a așteptat o zi, în care sultanul ieșea la vânătoare, a trecut pe dinaintea alaiului cu grabă mare, ca și când ar fi îndeplinit o solie. Suveranul l-a oprit, i-a luat hârtia, s'a înfuriat, mai ales că silihtarul (spătarul) cumpărat de Matei a găsit ocazia să căineze soarta desperată a țărilor și să insinueze că solul își va găsì moartea. Sultanul a trimes la caimacam pe sol cu păzitori, ca să-l aducă teafăr înaintea lui. In zadar a încercat caimacamul să corupă pe păzitori, solul a fost adus teafăr și ajutând silihtarul, caimacamul fu aruncat la *Edicule*, iar în noaptea următoare strangulat, deși tinuse frânele puterii peste 15 ani.

Prin daruri a reușit să înlăture pe vechii domni pretendenți. Cu 35 de pungi a obținut să se taie nasul și urechile lui Leon, care a fost purtat prin Capitală, pe când crainicul striga: ...așa va păți oricine va încerca să corupă pe marii împărăției ca să obție domnii. Prin bani scuză Matei absențele sale, când era chemat la lupte, sau ca să sărute mâna noilor sultani. Cu bani astupa gura Turcilor pentru pregătirile sale militare, pentru corespondența cu puterile străine. El a cunoscut bine psihologia Turcului de atunci: „Turcului cu o mână să-i întinzi darurile și cu cealaltă să-i arăți sabia". Se făcea modest, rugător, se oferea să cedeze scaunul și unui hamal, numai nu unui domn în scaun (Vasile). Se oferea să plătească ofertele altora și la ocazie purta pe trimișii turci pe dinaintea armatei permanente, care se urca la zeci de mii de oameni (30.000 după uni.).

Astfel bătrânul a putut cârmui țara cu energie, deși

era vrășmășit de toți vecinii, chiar de Racoți, cu care avea tratat de alianță.

RELAȚIUNI EXTERNE. Matei a rămas tot timpul vrăjmaș neîmpăcat al Turcilor și a căutat aliați contra lor. Mai întâiu s'a aliat cu Racoți, ca să aibă adăpost în caz de mazilire. Deși a încheiat tratat formal, deși îi lăsa pe fiece an venitul dela păsunile păstorilor ardeleni (5000—6000 de taleri) deși într'un războiu cu Turcii, Racoți a biruit numai pentrucă Matei sta cu armata gata, încât a atras la granița sa parte din armata turcească, acela nu i-a dat ajutor efectiv, ba în spatele lui tratà și cu Lupu. Deaceea Matei a căutat alianța împăratului creștin, la care a trimes mai multe solii, fără rezultat, căci atunci se purta războiul de 30 de ani. A căutat alianța Veneției și a Poloniei, sta în legătură cu căpetenii bulgare, cari voiau să ridice steagul revoluției. A și fost el recunoscut șeful unei coalitii de către *Vladislav IV* al Poloniei, dar nu s'a început nimic din cauza mortii regelui. Numai cu Rușii nu se împăca bătrânul, căci erau prieteni cu Cazacii, aliații lui Vasile, deaceea n'a voit să primească pe solul lor: „să nu-i văz fața" a fost răspunsul lui.

Vasile, cu toată ambiția lui, a fost mai credincios Turcilor, cu al căror sprijin voià să ia nu numai Muntenia, ci și Ardealul. Mai târziu prin încuscririle cu Polonii și cu Cazacii se depărtează de Turci, dar în urmă îi vine detronarea.

LUPTELE DINTRE VASILE ȘI MATEI. Cei doi domni erau vrăjmași dela începutul domniei. Matei deschisese ochii lui Barnovschi să vază că Lupu îi este inimic, pe de altă parte, Vasile, chiar din anul suirii sale pe tron, în 1634, începuse intrigi contra lui Matei la Turci și la Racoți. Increzutul Albanez desconsidera pe Matei „prostatec ținea Vasile Vodă pre Matei Vodă" zice Costin și credea că-i poate ocupa țara cu ușurință.

Vasile voià să lase Moldova fiului său *Ioan*, iar el să treacă în Muntenia. Motivul de ceartă cu Matei îl găsea într'o cestiune de bani. El cheltuise la Constantinopole 40.000 de taleri, ca să ucidă pe un grec *Celebi Kurt*, care intrigà la punerea domnilor, cerea dar jumătatea sumei. Matei nu voià să dea, zicând că nu în folosul său a dat Vasile suma și propunea ca să judece și să hotărască diferendul o comisiune, în care să intre și mitropolitul său.

După ce a dat bani mulți, Vasile cu voia vizirului și a pașei din Silistra, intră în Muntenia, și ajunge până la Râmnic (1637). Matei trimese repede după ajutoare la Racoți, iar cu călărimea și cu oastea sa de țară ieși întru întâmpinarea lui Vasile. Din Transilvania îi veni prin pasul Buzăului un mic ajutor, comandat de *Kemeny Ianoș*. Vasile se retrase după o scurtă încăerare între cavaleria muntenească și moldovenească. Matei ar fi vrut să urmărească pe Lupu, Kemeny nu-i dete ascultare, deaceea Matei se

plânse lui Racoți. Turcii se prefăcură că se supără pe Vasile, asigurară pe Matei de domnie liniștită și se părea că totul s'a petrecut cum trebuia.

Lupu se asigură însă de un ajutor la Tătari, căci luase în căsătorie pe o rudă a hanului, scoase și act de domnie pentru Ioan în Muntenia și veni a doua oară (1639) asupra lui Matei, ca îndeplinind ordin împărătesc. Matei trimese după ajutor la Racoți, pe când acesta cerea dela Lupu plată, ca să nu susțină pe Matei [1]).

Matei se întărise la Teleajen, ca să apere Târgoviștea, dar Lupu se îndreptă spre București. La *Ojogeni*, pe Prahova, Lupu fu bătut desăvârșit, scăpă cu fuga la Turcii din Brăila și n'a lăsat din întreprinderea sa decât titlul frumos „Domn al Moldovei și Țării Românești".

In anii următori, Vasile a continuat a intriga contra rivalului său, deși Ioan murise la Constantinopole. Numai în 1644 s'au împăcat cei doi domni, cu jurământ de boeri și de mitropoliți, numindu-se unul pe altul frate, chiar frate iubit. In amintirea acestui act, a ridicat Lupu în locul bisericii tatălui său frumoasa biserică *Stelea* din Târgoviște, iar Matei trainica mânăstire din *Soveja*.

Anii din urmă ai lui Vasile au fost întristați printr'o invazie groaznică a Tătarilor, înaintea cărora domnul a fugit, iar barbarii au dus cu ei robi, chiar din familiile mari boerești.

Altă pustiire au făcut Cazacii, peste cari se ridicase un om de jos, *Bogdan Hmelnițchi*, viteaz și întreprinzător, încât învinsese pe Poloni într'o mare luptă. El cerea pentru fiul său *Timuș pe Ruxandra*, fiica mai mică a lui Lupu, și fiind refuzat, jefui țara mai rău decât Tătarii. In cele din urmă, Vasile primi de ginere pe Timuș.

Această încuscrire, iar a deșteptat pofta lui Vasile să cucerească Muntenia, dar nici Matei „nu dormia".

GHEORGHE ȘTEFAN. In 1648 muri Gheorghe Racoți și-i urmă fiul său cu acelaș nume. Matei continuă cu fiul relațiunile tatălui: reînoirea alianței, darul de 5000 de taleri, și doi cai, Vasile însă nici nu caută, nici nu izbuti să stea în relațiuni prietenești cu Ardealul, căci el avea gânduri asupra acestei țări, pe când Racoți voia să puie în Moldova un om devotat, care să-l ajute să ia coroana Poloniei. Omul devotat se găsi în persoana logofătului Gheorghe Ștefan, care fusese trimes cu însărcinări diplomatice în

[1]) „Mateiu Voilă Băsărabă" de Ion Sârbu.

Ardeal de către Vasile și care împreună cu Racoți cel nou puse la cale răsturnarea domnului său. Mulți boeri se scârbiseră de favorizarea elementului grecesc, poporul era și el stors de biruri și împuținat de invaziile tătărești și căzăcești, încât deodată Lupu se văzu părăsit de toți. Gheorghe Ștefan se înțelesese să-i vie ajutor dela Racoți și dela Matei, iar la ziua hotărîtă se unì cu acele ajutoare, după ce convinsese pe Vasile să licențieze oștile și să-i dea lui plata lor.

In ajutor venea Kemeny, iar dela Matei, spătarul *Diicu*. Vasile fugì la Hotin, fără să opuie vreo rezistență, iar după ce-i sosi familia cu averile fugì la Camenița, cerând ajutor dela Timuș, pe când Gheorghe se așeză în domnie în bucuria tutulor (1633).

INTOARCEREA LUI VASILE, AL TREILEA RASBOIU CU MATEI. In mai puțin decât o lună, veni Timuș cu oaste puternică de Cazaci, risipi în mai multe lovituri trupele de țară, nu încă destul de devotate ale lui Gheorghe, căci ajutoarele străine îl părăsiseră și Vasile luă iar domnia. Impins de firea lui răsbunătoare, Vasile urmări pe Gheorghe în Muntenia, spre a-și răsbuna și asupra lui Matei.

Marginea țării spre Moldova o apăra Diicu cu 8000—9000 de oameni, cari se retraseră înaintea armatei superioare a lui Timuș. Târgoviștea era ținta năvălitorilor, cari în mici încăerări ieșiră biruitori, dar când se apropiară de capitală, Matei îi aștepta la o luptă hotărîtoare.

La *Finta*, năvala Cazacilor fu mai grozavă decât oricând, mare fu stăruința Moldovenilor, încurajați de prezența Cazacilor, însuș Matei fu rănit la genuchiu, dar „nearătându-se nimică de rană, au îndemnat oastea sa ca un deplin oștean". Contrariat și de o ploaie cu vifor, Vasile, cu totul sdrobit, a luat fuga, urmărit de Gheorghe, care merse să asedieze Suceava, unde se găsea familia lui Vasile cu averile lui. Vasile fugise peste Nistru de unde Timuș cu Cazaci noi, veni să despresoare Suceava, dar după un asediu de câteva luni a perit Timuș lovit de tun, iar Cazacii au predat cetatea.

SOARTA LUI VASILE, SFÂRSITUL LUI MATEI. Dela Cazaci, unde nu mai avea pe Timuș, Vasile fugì la Tătari, cari-l trimeseră Turcilor. Aruncat în Edicule, închisoarea celebră, mai mult ca să spună ce bani a lăsat în țară, nefericitul domn, a murit departe de țara în care domnise cu strălucire, tocmai când părea că se întorc speranțe noi.

Nici Matei nu mai ajunse un an după Finta și muri la Târgoviște, de rana câștigată în luptă (1654). Ultimele zile

i-au fost întristate de o revoltă a *seimenilor*, cu cari se uniseră şi dorobanţii. Ii strigau să le dea câte trei lefi că ei au câştigat războiul, să se ducă la călugărie că a îmbătrânit, iar într'o zi au ucis pe miniştrii Gheorghe Ţucalas şi *Radu* Vărzaru, pe cari i-au căutat şi prin camera domnului bolnav.

La vestea morţii lui Matei, Racoţi scria „de-ar vrea Dumnezeu să nu fie adevărat". Gheorghe Ştefan îl numia „tată". O dorinţă a marelui domn nu se putuse îndeplini, mereu ceruse dela împăratul creştin pe Mihail-Pătraşcu, nepotul lui Mihai, ca să-l lase moştenitor, încât domnia nu rămase cui voiă el.

CULTURA ROMÂNEASCĂ IN SEC. XVII. Biserica rămâne şi în sec. XVII instituţiunea principală de cultură. Ca organizaţie şi limbă era tot biserica slavonă, însă dela domniile lui Radu Mihnea începe influenţa limbii greceşti şi alături cu ea, apare timid limba românească. Astfel pe la 1620, Teofil, episcop la Râmnic, scria în româneşte inscripţia de pe o cruce, dăruită mănăstirii Bistriţa.

Curentul grecesc fu întărit prin urcarea pe tron a domnilor crescuţi între Greci, apoi prin călătoriile şi petrecerea în ţară a atâtor ierarhi orientali, ca *Chiril Lukaris*, *Teofan* al Ierusalimului, Macarie al Antiochiei şi a altora. Urmarea cea mai apropiată a atâtor vizite fu creşterea darurilor către bisericile din Orient, închinarea unui mare număr din mânăstirile noastre cele mai bogate la mânăstirile din acele locuri. Inchinarea merse aşa de repede, încât la urcarea lui Matei şi Vasile în domnie, cele mai însemnate mânăstiri erau dependente de mânăstirile străine, unele cu acte false.

Adversar acestei închinări, partizan al slavonismului şi în acelaş timp caligraf mare al limbii slavone, a fost *Anastasie Crimca*, dela care ne-a rămas o *Evanghelie* şi mai multe alte cărţi de o mare frumuseţe, mitropolit în Moldova pe vremea Movileştilor şi a lui Barnovschi. El este ctitorul mânăstirii *Dragomirna*, aproape de Suceava, una din cele mai frumoase biserici din ţările noastre. Inaltă, svelţă, cu ornamentaţii migăloase, cu ziduri puternice de cetate, mitropolitul oprea închinarea ei, cum şi alungarea călugărilor din ea, cu blestem arhieresc întreit, cu „anaîtema" şi cu „maranafta" de care nu pot să scape niciodată sufletele.

Incât priveşte viaţa monastică şi pregătirea preoţilor, ca să-şi exercite slujba lor, lăsau mult de dorit şi una şi alta. Pentru slaba pregătire a preoţilor e destul să spunem, că preoţia se moştenea. Era de ajuns, ca să se plătească „dajdia preoţească" mai uşoară decât dările ţărăneşti, şi să se continue darul preoţiei, sau ca să plătească oricine banii trebuitori, spre a-l obţine. Mulţi erau preoţi numai ca să fie scutiţi de dări, dar în biserică nu intrau căci nu se pricepeau. Deaceea un Grec depe la 1630 ni-i descrie astfel: preoţii nu ştiu să boteze... nici să liturghisească... de cununie şi maslu când aud se minunează... nu mai ştiu nimic, ci mănâncă doar la colivă".

Se înţelege că cei cari serviau învăţau cel puţin cititul, scrisul,

cântările dela tatăl lor, sau într'o mânăstire, sau la episcopie, unde primiau darul; unii învăţau însă şi după hirotonie, ca fiul unui protopop din Maramureş, care avea „un călugăraş în casa noastră, de ne învaţă un fecior al nostru, ce este popă".

Spre îndreptarea acestei stări a contribuit reforma mânăstirilor, întreprinsă de Barnovschi şi activitatea domnilor Matei şi Vasile.

CONSTRUCŢIUNILE LUI MATEI. Cum s'a aşezat în domnie, Matei a început să repare bisericile vechi stricate

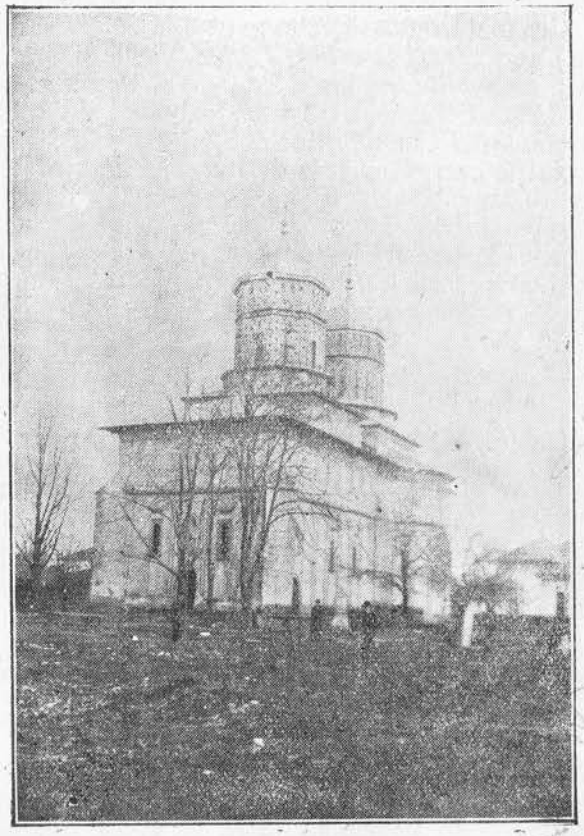

Biserica Stelea.

de vreme, cum şi să construească altele noi. A reparat în Câmpulung vechia biserică a lui Alexandru. A construit o

biserică în Pitești, iar în Târgoviște a construit din nou cetatea și curțile domnești. Tot el a construit biserica domnească din Ploești, episcopia din Buzău și a reparat biserica *Sf. Dumitru* a boerilor craioveşti din Craiova. Numele lui ni-l arată inscripția mânăstirii *Căldărușani*, precum tot el a construit mânăstirea din *Soveja*. Aproape de vechia Bistriță a ridicat mânăstirea *Arnota*, care trebuia să-i păstreze mormântul.

CONSTRUCȚIUNILE LUI VASILE LUPU. Mai puține, dar mai luxoase au fost construcțiunile domnului Moldovei. Cea mai frumoasă, minune de arhitectură și de sculptură fu biserica *Trei Ierarhi* (Sf. Ioan, Vasile și Grigore) numită și *Trii Svetite* din Iași. „Pe un trup de piatră", ca Galata lui Petre Șchiopu, dar cu podoabe noi și cu două turnuri, biserica lui Lupu se distinge prin mulțimea sculpturilor în piatră, cari o învelesc dela crucile turnurilor până la bază, ca o dantelă neperitoare. Ferestre false, mii de flori și de arabescuri lucrate de meșteri răsăriteni, săpături gotice la uși și la ferestre împodobesc această minune arhitectonică. Din nenorocire, nici această podoabă nu se păstrează în frumusețea ei originală, căci a fost complet reparată în zilele noastre.

Altă construcție a lui Vasile a fost mânăstirea *Golia*, ridicată în locul altei bisericuțe mai vechi a unui boer Golea, dar care azi se găsește foarte stricată.

Bine păstrată este biserica *Stelea* din Târgoviște, construită pe locul unde tatăl său Nicolae construise o bisericuță, numită după proprietarul locului Stelea. Biserica e mare și încăpătoare, cu două turnuri, cu contraforturi, cu ornamentări gotice la uși și la ferestre, cu discuri de smalț în planurile turnurilor și pe câmpul pereților.

Dintre urmașii lui Vasile, Ghorghe Duca a construit pe dealul de lângă Galata (Iași) o mânăstire frumoasă, numită Cetățuia, fiindcă acolo a fost vechea cetățue a Iașilor. Mânăstirea lui Duca imita Trii Svetitele, fără sculpturile migăloase ale acesteia. Doamna Anastasia, soția lui Duca, a ridicat biserica Albă, pe locul unde se ridică mitropolia Iașilor.

In București, urmașul lui Matei, Constantin Cârnu, a construit pe *dealul viilor*, o biserică, reparată de Constantin Brâncoveanu și care este mitropolia Bucureștilor. Soția lui Cârnu, doamna *Bălașa*, a construit biserica *Jitianu* din Craiova.

CARȚI ROMÂNEȘTI IN TIMPUL LUI MATEI ȘI VASILE. Din cauza războaielor și a deselor schimbări de domni, nu s'au mai tipărit cărți la sfârșitul sec. XVI-lea și la

începutul sec. XVII-lea până la 1635. Sub domniile îndelungate și mai liniștite ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu se așează tipografii în ambele țări, cu material și cu lucrători ceruți dela Petru Movilă, din Chiev.

Mai întâiu Matei, încă din 1635 tipărește la Câmpulung un *Molitvenic* slavon, iar în anii următori mai multe cărți slavonești pentru slujba bisericească. In 1640 tipărește în românește *Pravila* (legea) tradusă din slavonește de călugărul *Mihail Moxalie*. Cartea nu este un codice spre folo-

Ruinele Curții Domnești.

sința judecătorilor, ci un conducător duhovnicilor „cum va vindeca sufletele oamenilor de păcate, iar întru mână de mirean să nu se dea". In 1642 se tipăresc două cărți de învățături (predici) *cazanii*, una în Câmpulung, alta la mânăstirea Govora, cea dintâiu tradusă din grecește, cea de-a două din rusește. Aceasta este o lucrare considerabilă, un in-folio de 600 de pagini. Prefața a scris-o cumnatul domnului, *Udriște Năsturel*, bărbat învățat, care a servit pe Matei în negocierile lui diplomatice cu Lupu și cu apusenii, căci știa latinește.

Mitropolitul Ştefan tipăreşte în 1651 serviciul *botezului* şi *mirului* căci, zice el, ni se face mare imputare „cum nu ştim slujì tainele".

In 1652 apare în Târgovişte, unde se mutase tipografia, *Indreptarea Legii*, o pravilă mai mare, care se deosibeşte de pravila lui Moxalie. Titlul ei spune că s'a tradus „depe limba elinească pe limbă proastă rumânească" de un călugăr *Daniil* „din tara Panoniei" însă în realitate este textul publicat în Moldova sub numele de *pravilele împărăteşti*.

Vasile Lupu şi mitropolitul său, un mare om, Varlaam, după ce au obţinut meşteri şi tipografi dela Petru Movilă,

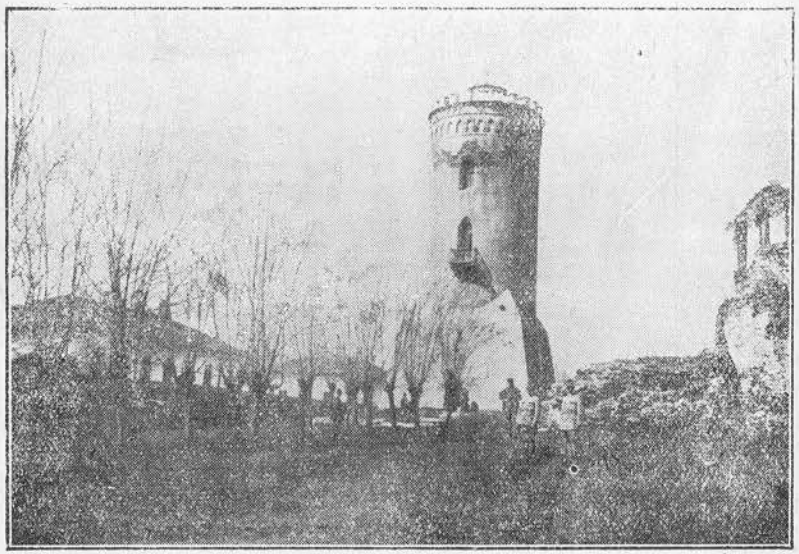

Turnul şi parte din ruinile Curţii (Târgovişte).

au început o mare activitate în mânăstirea Trei Ierarhi. In 1643 mitropolitul a terminat *Cazania* ce poartă numele lui şi care s'a răspândit în toate ţinuturile româneşti. In cuvântul introducător domnitorul se adresează „către toată semenţia *românească*" şi oferă cartea „daru limbii româneşti".

Dintre toate cărţile bisericii, se punea pe româneşte cu mai mult zel predica, fiindcă este partea cea mai puţin legată cu oficiul, dar în acelaş timp răspundea nevoii de a lumină poporul, într'un timp, când din toate părţile se făceau încercări să-l abată dela vechia lui credinţă. De altfel, această parte o putea ceda şi biserica oficială cu mai mare înlesnire, precum şi în biserica latină predica se ţine în limba poporului.

Eustratie logofătul a tradus din greceşte *Pravilele Impărăteşti*, cari au fost tipărite în 1646 şi încorporate apoi în Indreptarea Legii a lui Matei. Tot Eustratie se crede ca a tradus pe la 1648—49 opera istoricului Herodot, care s'a publicat numai în zilele noastre.

ŞCOALA VASILIANA. Vasile a întemeiat şi o şcoală după modelul celei din Chiev, în care se învăţa limba latină. Ca conducător al ei aduse pe însuş rectorul şcoalei din Chiev, pe călugărul preot *Sofronie Pociatchi*, împreună cu câţiva elevi ai lui. Organizarea şcoalei din Chiev, după care urmă şi cea din Iaşi, era aceeaş ca a colegiilor iezuitice din apus şi din Polonia. Se predau cunoscutele *trivium* (gramatica, retorica, dialectica) şi quadrivium (aritmetica, geometria, astronomia, muzica) pe care le încorona teologia. Din această şcoală au ieşit scriitori de hrisoave, preoţi şi poate marele cărturar al secolului, spătarul *Nicolae Milescu*.

Nu se ştie cât timp a rămas Pociatchi în tară, însă nu s'a mai putut insufla vieaţă culturii slavone, cu toate că s'au mai tipărit cărţi bisericeşti slavone, căci pe la 1680 mitropolitul *Dosoftei* constata „că şi acea puţină sârbie ce-o învăţa de-aintâlegea încă s'au părăsit în ţară". Chiar la această dată, se înfiinţă de către un patriarh grec, care a venit pe la noi de multe ori, o tipografie grecească în Cetăţuia şi de acum încep să apară cărţi greceşti, cărora le fac concurenţă cele româneşti. Profesori greci vestiţi au fost la noi pe atunci *Pamilimon Ligariais*, dascălul lui Daniil Panonianul şi *Nicolae Keramevs*, care învăţa în chiliile dela Sf. Sava din Iaşi, unde a şi murit.

TRANSILVANIA. ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA IN A DOUA JUMĂTATE A SEC. XVII.

DECADENŢA PUTERII TURCEŞTI. Decadenţa Turciei a mers mai departe în secolul al XVII-lea. Erau ridicaţi pe tronul sultanilor copii nevârstnici, sau nebuni, cari dispăreau tot aşa de repede cum se urcaseră, încât imperiul ar fi căzut atunci, dacă nu s'ar fi ivit viziri energici, cari l-au ţinut pe panta peirii. Câţiva viziri celebri s'au ridicat din familia albaneză a *Kuprulilor*, cari aproape o jumătate de secol au hotărît destinele Turciei, atacând pe creştini, sau apărându-se cu îndârjire, mai ales, contra Austriei şi Rusiei.

POLITICA AUSTRIEI şi RUSIEI în TARILE ROMÂNE. Austria, mai întâiu, apoi şi Rusia, urmăreau să profite de slăbirea Turcilor şi să ocupe ţările stăpânite de ei.

Austria avea drepturi ereditare asupra Ungariei, pe care a cucerit-o, după un războiu îndelungat, dar după cucerirea Ungariei, voia să cucerească şi ţările noastre, cum şi toată Peninsula Balcanică.

Cucerirea ţărilor noastre şi a ţărilor din sudul Dunării o voiă însă şi Rusia, stat care s'a ridicat târziu între statele mari, dar care era legat de creştinii supuşi Turcilor prin origine, prin limba şi prin credinţa ortodoxă.

In calea acestor puteri se găseau principatele noastre, cari au devenit locul de luptă în numeroase războaie, căzând pradă când creştinilor, când Turcilor. Fără armată, fără cetăţi de apărare, cârmuiţi de domni efemeri, este o minune cum de ne-am putut păstra fiinţa şi de a avea câte un domn însemnat nu numai la noi, dar cunoscut şi peste hotare.

CONSTANTIN ŞERBAN (1654—58). Boerii şi armata nu aleseră pe nepotul lui Matei, pe Diicu, ci pe un fiu nelegitim (cu o preuteasă din Dobreni) al lui Şerban. Se intitula Basarab, poporul i-a zis *Cârnul,* căci Matei il tăiase la nas, simţind că umblă după domnie. Obţinând întărirea dela Turci, căta să mulţumească pe soldaţi, mărindu-le lefile, făcându-le daruri, judecând poporul cu dreptate, încât ţara era mulţumită.

Constantin încercă să desfiinţeze pe soldaţii seimeni, cei mai mulţi Bulgari, sperând să fie susţinut de dorobanţii, recrutaţi din ţară. Aceştia se uniră însă cu mercenarii şi pricinuiră mari turburări, ucigând boeri, ţinând pe domn închis, jefuind ţara şi bisericile. Atunci a fost ucis *Papa* din *Brâncoveni,* rudă cu Matei. Furişându-se dintre ei, Constantin chemă în ajutor pe Racoţi, cum şi pe Gheorghe Ştefan. Răsculaţii proclamară domn pe spătarul *Hrizea* şi stătură la luptă grea, la *Şoplea,* pe Teleajen, unde fură striviţi cu tot curajul lor, cu toată vitejia lui Hrizea. Rezultatul acestei lupte a fost „desfiinţarea în ţările noastre a ultimei oştiri demne de acest nume". Constantin rămase domn, apărat de o gardă lăsată de Racoţi şi la ordinul acestuia, ca şi Gheorghe Ştefan.

GHEORGHE ŞTEFAN (1653—58). Dupăce pune mâna pe averile lui Lupu, săvârşeşte mari cruzimi contra familiei acestuia şi a boierilor lui. Apoi prin daruri însemnate sultanului, vizirului şi altor dregători obţine semnele domniei. După Costin, ţara s'a bucurat în zilele lui de mare „bisug în pâne, în vin, în stupi şi în toate mare roadă". Nesecata rodire a ţărilor noastre punea în mirare şi pe un ambasador german, care constata buna lor stare „după atâtea necazuri şi cumplite năvăliri".

RĂSBOIUL POLON. In războiul cel mare al lui *Carol Gustav* al Suediei, contra lui *Ioan Sigismund* al Poloniei, Carol atrăsese şi pe Gheorghe Racoţi. Acesta trase cu sine şi pe Gheorghe cu Constantin. Domnii noştri au trimes trupe sub comanda lui Kemeny, care a fost bătut şi prins de Tătari, dus în robie, de unde a scăpat mai pe urmă.

La Turci începuse să cârmuească vizirul *Kupruli,* care depuse pe Racoţi şi somă pe ambii domni să vie să sărute poala sultanului. Domnii se temură şi nu se duseră, iar darurile nu mai avură efect. Tătarii aduseseră domn nou în Muntenia pe Mihnea, iar Constantin trebui să părăsească ţara, cum părăsi şi Gheorghe Moldova. Inaintea noului domn *Gheorghe Ghica,* Gheorghe Ştefan trecu în Ardeal, de acolo rătăci prin toată Europa, prin Brandenburg, prin Suedia, prin Moscova, încercând să dobândească iar tronul. Dar nici recomandările lui Ludovic al XIV-lea nu-i folosiră şi muri aproape în mizerie la Stetin, de unde i s'au adus oasele la mânăstirea sa *Caşin* (Bacău). Lui i-a făcut Costin portretul frumos: „om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât poţi zice că nasc şi în Moldova oameni".

MIHNEA III (1658—59) sau MIHAIL, cum se numia el, era fiul lui Radu Mihnea. Crescuse la Constantinopole, deaceea cronica îl numeşte Grec „curtenit" la un paşă, la care a trăit ca la 40 de ani.

Minte de aventurier ca Graţiani, el ia titlul de arhiduce şi cere dela Turci Transilvania, unde în locul lui Racoţi se numise un Român de origine, *Acaţiu Barcsai,* cum şi Moldova, ca un nou Mihai. Racoţi şi Constantin, cari se luptau ca să-şi ia scaunele, se unesc şi-l alungă, dar restabilit de Turci, deodată aventurierul se uneşte cu adversarii săi, ca să facă pe Constantin domn în Moldova, pe Racoţi în Transilvania şi se declară inimic Turcilor. Gheorghe Ştefan, văzându-se lăsat afară din combinaţie, începe peregrinările prin Europa, pe când Constantin a gonit pe Ghica şi a domnit câteva săptămâni la Iaşi, a mai încercat şi în Muntenia, până la urmă s'a retras în Polonia.

Mihnea ucide boeri, pune să se taie toţi Turcii din Târgovişte, arde Brăila, Giurgiu, însă la apropierea Turcilor armata lui nu voi să stea la luptă, iar Constantin era gonit din Moldova şi Racoţi învins în Ardeal. Mihnea atunci fuge peste munţi şi în curând moare. In locul lui Turcii aduseră pe Ghika din Moldova.

GHEORGHE GHICA (1658—59 în Modova, 1659—60 în Muntenia). Era Albanez din satul Kupruli şi se numia Ghica, adică Gheorghe. Incepuse prin a fi negustor, ridicat de Lupu la boerie. Era capuchehaia lui Vasile, când vizirul Kupruliul, din acelaş sat cu el, l-a pus domn în Moldova, de unde a fost alungat de Cârnu, apoi în Muntenia de unde iar a fost gonit de Cârnu şi restabilit de Turci. Aceştia scârbiţi de slăbiciunea lui, l-au aruncat în închisoare şi erau hotăriţi să facă ţările paşalâcuri.

In domnia din Moldova el a însotit pe Tătari contra lui Racoţi în Ardeal, când s'a ars Alba-Iulia, iar în domnia Munteniei a dărâmat din ordinul Turcilor curtea domnească din Târgovişte, ca să nu mai fie acolo reşedinţă domnească.

ŞTEFANIŢA LUPU (1659—61). Fiul lui Vasile, era copil condus de boeri şi turburat de Cârnu. Ştefăniţă s'a îmbolnăvit şi a murit,

când mergea spre Nipru în ajutorul Turcilor contra Cazacilor. A fost în anul acela o foamete mare „cât mâncau oamenii papură, care o uscau și o măcinau de făceau pâne; și pe acea foamete porecliea țara pe Ștefăniță Vodă de-i zicea Papură-Vodă".

ISTRATE DABIJA (1661—65). La moartea lui Ștefăniță s'au dus boerii la Constantinopole și vizirul a ales dintre ei pe un boer bătrân, pe vornicul Dabija, de loc din părțile Putnei. Cronicarul îl zugrăvește: „om de țară, bun iară betiv"... „el bea vin mai mult din oală roșie, la betie pe mulți spânzura, iar dacă se trezea nimic nu știa, nici mai întreba" încât cei din apropiere nu mai executau ordinele date de el la betie. A terminat mânăstirea Bârnova, unde e îngropat, când a murit în domnie. El este cel din urmă domn care a bătut bani moldovenești.

GRIGORE GHICA (1660—64). Gândul Turcilor de a transforma țările în pașalâc a fost zădărnicit de boierul Constantin Cantacuzino postelnicul, ginerele lui Radu Șerban. El fugise de frica lui Mihnea la Constantinopole, unde a consiliat pe Turci să lase țările tot vasale, căci mai mult câștig au dela ele decât le-ar face provincii directe, pe când supunerea lor ar provoca lupte mari cu celalte puteri creștine. Seriozitatea lui a convins pe vizir. Mai mult, i-a cerut să recomande el domn în Muntenia și Constantin a recomandat pe fiul lui Gheorghe Ghica, pe Grigore, căsătorit în familia Sturza și trecut prin boieriile Moldovei.

In zilele lui, țara începu să mai răsufle, căci s'au nemerit și câțiva ani buni și roditori.

Pe când domneau Istrate Dabija și Grigore Ghica, au purtat Turcii războiul din 1661—64 cu Germanii, continuare a luptelor pentru Ardeal. Acolo, abdicând Acatiu Barcsai, partidul național susținea pe Kemeny Ianos, scăpat din robie, care însă a murit în lupta cu partidul turcesc, precum dintr'o rană câștigată în luptă a murit și Racoți. In lupta cu Germanii au mers și domnii noștri cu contingente de țară rău îmbrăcate și rău înarmate, încât Turcii scuzau înfrângerea lor la San Gothard cu fuga a lor nostri. Nu numai din lipsa curajului însă fugiseră ai noștri, ci și din cauză că sufletul lor era pe partea creștinilor. Țineau în curent pe Germani, iar în urma înfrângerii Ghica a și părăsit țara, trecând în Polonia.

O faptă cu însemnate urmări a lui Grigore Ghica a fost uciderea lui Constantin Cantacuzino. Acesta avea șase fii, toți boieri mari și bogați, încât Grigore a început să se teamă de ambiția lor. A ascultat pâra altor boieri, unul *Stroie Leurdeanu*, socrul unui fiu al lui Constantin, altul *Dimitrie Cantacuzino*, nepotul postelnicului, și fără judecată a ucis pe binefăcătorul său, care salvase țara. Dela acest omor, Cantacuzineștii cu toate familiile înrudite au făcut un partid care căuta să răsbune moartea postelnicului și să se opună

Grecilor. Soția lui Constantin, Elena, fiica lui Radu Șerban, și copiii ei au izbutit să scoată la lumină inocența ucisului și să pedepsească pe vinovați. Boierii, opozanții Cantacuzineștilor, s'au grupat împrejurul *Bălenilor* și au format alt partid, care se luptă cu Cantacuzineștii (pe care-i numiau Șaitanogli) pentru domnie și pentru conducerea țării.

RADU LEON (1664—69). După fuga în Polonia a lui Grigore Ghica, boerii au cerut domn pe fiul lui Leon Tomșa, care veni plin de datorii cu mulți Greci, însă fiind pace „au făcut avuție multă. Grecii leșinați încă i-au săturat". După trei ani a fost chemat la Poartă și i s'a prelungit domnia prin stăruința Cantacuzineștilor, către cari se obliga să scoată pe Greci din țară. Netinându-se de cuvânt, Cantacuzineștii plecară în Turcia, ca să stăruiască împotriva lui. In disperare, Radu scoate hrisovul tatălui său și învinueste pe Greci de toate relele căzute asupra țării, chiar pe proprii săi miniștri, cari însă prădau nevătămați. Boerii izbutesc să li se lase lor alegerea domnului și aleg pe un boer modest din Ploești (Prahova) numit Anton.

ANTONIE VODĂ DIN POPEȘTI (1669—72). A domnit puțin și a fost omul Cantacuzineștilor, răsbunând uciderea postelnicului asupra lui Stroie, pe care l-a călugărit, și ducând o viață atât de modestă, încât i se fixă taimul de hrană pe zi „era domn numai cu numele" spune cronicarul moldovean. In 1672 fu chemat la Poartă, unde Grigore Ghica obținuse iertarea dela vizir, iar prin stăruințele Bălenilor câștigase domnia.

GRIGORE GHICA A DOUA OARĂ (1672—74). Se arată vrăjmaș al Cantacuzineștilor, asupra cărora arunca năpăști mari, încât mulți și-au vândut sate, vii, moșii ca să poată plăti. Șerban Cantacuzino, fiul postelnicului, fuge în Moldova și de acolo la Constantinopole, unde începe să mineze pe Ghica. Acesta fusese chemat în războiul început de Turci contra Polonilor și trădase iar pe Turci, lăsându-se să fie prins cu 5000 de oameni, apoi avusese curaj să vie la Constantinopole, unde căuta să se îndrepteze. Turcii, câștigați prin bani, îl lăsară cu viață, dar îi luară domnia, aducând din Moldova pe Gheorghe Duca.

GHEORGHE DUCA (1665—66). A domnit de trei ori în Moldova și odată în Muntenia. Era Grec, venit în țară ca băiat de prăvălie, apoi a intrat în serviciul lui Vasile Lupu, care l-a boerit. Se căsătorise cu o fată vitregă a lui Dabija și la moartea acestuia a mers „doamna Dabijoaia" la Constantinopole și l-a ridicat domn. Dar n'a domnit decât câteva luni, căci încercând să spioneze, din ordinul Turcilor, pe Tătari, aceștia i-au prins scrisoarea și au trimis-o Turcilor, cari l-au înlocuit cu *Iliași*, fiul lui Alexandru Iliași. Acesta a fost după cronică destul de bun (1666—68): pre boeri în mare cinste i-avea la primblări, în ospete pe la boeri. De multe ori boteza și cununa pe mulți și dăruia". Insă trăise între Greci, încât nu știa limba țării și la sfat se înțelegea prin tălmaciu, apoi își aducea aminte de boerii cari răsturnaseră pe tatăl său și le-au făcut înalt giosul". In așteptarea unui războiu cu Polonia, din cauza Cazacilor, Turcii deteră Moldova a doua oară lui *Duca* (1668—1672) pentrucă vizirul Ahmed Kupruli avea încredere în el. In contra lui Duca s'a încercat o răscoală de către Lăpușneni și Orheieni, în cap cu *Mihalcea Hâncul*, cari au început să prinză pe Greci și să-i

omoare. Duca și oamenii lui au fugit, unii în Muntenia, cerând ajutor dela Turci. Acestia au intrat în țară cu Tătarii, au bătut pe Hâncești, au restabilit pe Duca, iar Hâncu a fugit în Polonia. De atunci a rămas zicătoarea : „Vodă da și Hâncu ba".

In anul 1672 începe războiul cu Polonii. Sultanul Mohammed al IV-lea vine [1]) prin Moldova la *Camenița*. Locuitorii au fugit din drumul ostilor, dar alături de drum n'au suferit, căci Turcii „tot cu bani au cumpărat, bucate, poame și orz de cai. Era în acest an bisug în toată roada, în pâne, în miere și în poame; cine au făcut negustorie s'au umplut de bani". Sultanul a intrat in Iași, urmat de Duca și de boeri pe jos „cât puteau mai tare mergeau, și câteva bucăți de atlaz întinzând pre ambe părți de drum, pe unde trecea împăratul". I-a dat daruri cai turcești „lighean cu ibric de argint" iar armatei a dat pâne, orz, berbeci, miere, unt, lemne, totuși sultanul a făcut un semn, când a ajuns la Nistru și îndată Duca a fost pus în fiare. Boerii, fiind întrebati pe cine vor să le fie domn, au ridicat mai mult fără voia lui pe *Ștefan Petriceicu*, boer bătrân și de țară.

Atacând pe neașteptate Camenița, Turcii au cuprins-o, comandantul cetății a dat foc ierbei de pușcă și a preferit să moară, decât să se predea. După această cucerire, sultanul s'a întors, crezând că a făcut izbândă mare.

ȘTEFAN PETRICEICU (1672—74). Turcii lăsaseră în Camenița garnizoană și oștire, care trebuia întreținută, iar Petriceicu se silea să implinească cererile „domnind țara lui tot de călare". Insă nevoile de hrană, grija podurilor, transporturile multe desperau țara și pe domn. In aceste vremi de cumpănă trăia marele cronicar Miron Costin, care scrie „sosiră asupra noastră cumplite aceste vremuri de acmu, de nu stăm de scrisori ci de grije și suspinuri... privim cumplite vremi și cumpănă mare pământului nostru și nouă". Se spune că Turcii iar voiau să facă țările pașalâc și au cerut să le trimită Petriceicu un boier, ca să audă cuvântul lui. Petriceicu a trimis pe Miron Costin. Cu cinste a primit vizirul pe boier și l-a întrebat cum i se pare că Turcii au cucerit Camenița, iar boierul i-a spus cinstit că se teme să vorbească drept. Vizirul a zâmbit și l-a încurajat să vorbească fără teamă. Atunci Costin a zis: „suntem noi Moldovenii bucuroși să se lățească împărăția în toate părțile cât de mult; iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățească. Atunci vizirul iar au râs și i-au zis: „drept ai grăit".

La nevoile războiului se adăoga barbaria comandanților. Pașa amenința cu bătaia pe Petriceicu de nu i se vor îndeplini ordinele. De aceea ambii domni, Grigore și Ștefan au scris Polonilor să vie

[1]) «Cu multă oaste și cu multe tunuri rele și mari; și la un tun puneau câte 80 de bivoli; unele erau și mai mici, feluri de feluri de harmate». (Neculcea).

sub Hotin, că vor trece de partea lor în focul bătăliei. Polonii vin, Petriceicu trece pe față la ei, Ghica se lasă prins cu 5000 de oameni, iar Sobieski câștigă la Hotin victoria cea mare, după care era să se ridice pe tronul Poloniei. Mare parte din Moldova era ocupată de Poloni, suferințele țării crescuseră. Cea mai mare parte de boeri țineau cu Polonii, între alții Miron Costin, dar nu îndrăzniră să urmeze pe domn și să se depărteze de Turci.

Atunci s'au îndreptat privirile domnilor noștri către Rusi, la cari stăpânea țarul Alexie. Acesta a primit cererea de ajutor a domnilor, s'a declarat gata să-i primească în supunere, să-i apere cu osti, să le dea și ajutor bănesc, numai să nu se fi supus Poloniei, ca să nu aibă ceartă cu acea țară.

DIMITRIE CANTACUZINO (1673—75). In locul domnului *hainit*, adică trădător cum îl numeau Turcii, fu trimis Dimitrie Cantacuzino, boerul din Muntenia, care reprezenta pe Petriceicu în capitala turcească. Jumătatea Moldovei era ocupată de Petriceicu și de Poloni, iar în cealaltă jumătate stau Turcii și Tătarii cu Dimitrie. Aceia, după cronicar, „mâncat-au tot și pâne și dobitoc și-au jăcuit tot până la un cap de ată; pre multi au și robit furis: femei, fete, copii".

Tocmai în 1676, la încheierea păcii, prin care Turcii păstrau Podolia și Ucraina, încetează greutătile războiului, căruia Moldova îi servise de teatru. Insă la pace nu mai era domn Dimitrie.

GHEORGHE DUCA IN MUNTENIA (1674—78). Primise domnia prin sprijinul Cantacuzinistilor, deaceea, la sosirea lui în țară, Bălenii trecură în Ardeal. Toate încercările lui Duca de a-i readuce în țară rămaseră zadarnice, până ce îi chemară prin scrisori chiar boerii vrăjmași, promitându-le că vor uita cele petrecute. Plecând Duca cu Turcii în expeditiunea contra Polonilor, Bălenii îi câștigară inima și denunțară pe adversari că au gând de domnie. Cantacuzinistii fug, Șerban fiul al doilea al postelnicului se duce în capitala turcească și izbutește să strămute pe Duca în Moldova, iar el să-i ia locul.

Până la strămutarea lui Duca, domnise în Moldova, după Dimitrie, timp de trei ani *Antonie Rosetti* (Ruset) numit și Kirița Draco. Domnia lui a fost turburată prin războiul cu Rusii, din cauza Cazacilor. Pe Turci îi supărase purtarea ambasadorului moscovit, care intrase călare în curtea palatului și nu îngenuchiase până la pământ înaintea sultanului, încât curtenii îl deteseră cu capul de pământ să îndeplinească protocolul, chiar îndrăznise să compare pe țar cu sultanul. Furia turcească a isbucnit în ordinul, ca ambasadorul să primească bătaie, un număr de toege. Ruset a însoțit pe vizirul *Cara Mustafa* la cucerirea unei cetăti, dar în urmă a pierdut domnia, căci Turcii țineau la Duca și locul lui îl deteseră lui Șerban Cantacuzino.

ȘERBAN CANTACUZINO (1678—88) și GHEORGHE DUCA (1678—84). Cei doi domni s'au distins printr'o strălucire deosebită, mai ales Șerban, care a domnit zece ani încheiați. Și unul și altul au căutat să împace pe boierii vrăjmași prin concesiuni, iar când nu izbuteau ucideau cu tiranie. Duca imita pe Vasile Lupu, desfășura un lux mare, Șerban a dat pe fata sa după fiul Băleanului, cău-

tând să împace trecutul. Duca era însă lacom, a scos biruri noi, ca acela asupra tăierii vitelor, iar pe altele le-a îngreuiat, așa, a supus la gostina din oi și pe boierii cei mari. Din această cauză boierii cei mari au urzit o mișcare împotriva lui, ridicând pe Orheieni și pe Lăpușneni, dar deocamdată mișcarea costă numai capul câtorva boieri.

Încrederea cea mare a Turcilor în Duca se vede din numirea lui ca domn al Ucrainei, după pacea cu Polonii. I se dete încă o coadă de cal *(tuiu)* încât avea trei, și numai vizirul îl întrecea în grad. Se intitula „domn țării Moldovei și Ucrainii. A guvernat Ucraina printr'un locțiitor, a construit curți domnești în fața *Sorocei* peste Nistru, a făcut „velniță de horilcă, de bere și de altele".

Preocupările lui Șerban au fost și mai înalte. Grija lui de școală, de înarmarea țării, de încurajarea culturii românești îl face continuator direct al lui Matei Basarab, cu toate că și mulți domni mărunți au lăsat urme de trecerea lor, oricât de scurtă le-a fost domnia.

O mare sguduire s'a produs însă, nu numai în soarta țărilor noastre, ci în istoria întreagă a Europei, prin războiul pe care l-au început Turcii contra Germanilor în 1683. Vizirul Cara Mustafa, încurajat prin succesul contra Rușilor, dete ascultare Ungurilor nemulțumiți cu politica împăraților habsburgi. Sub un cap, *Emmerich Tököly*, se revoltaseră contra lui Leopold I-iu și ceruseră ajutor turcesc. Mustafa, cu o armată de 200 000, după socotința generală, înaintă și-și așeză corturile sub zidurile Vienei. Alături cu Turcii, comandând contigentele lor, erau și Șerban cu Duca. Numărul asediaților era mic, dar mare curajul lor, întreținut și de vestile domnilor români. După două luni de asediu, prelungit și prin lăcomia vizirului, care nu voiă să ia cetatea prin asalt, ca să-i cază avutiile ei prin predare de bună voie, sosi armată creștină, comandată de regele Poloniei, Ioan Sobieski. Turcii fugiră, părăsind artileria, corturile, prăzile și un mare număr de prizonieri. Cu vizirul fugiră și domnii noștri.

Duca la întoarcere găsi Moldova ocupată de Poloni, cari întronaseră pe Ștefan Petriceicu, la care se alipiseră Orheenii și Lăpușnenii. Acestia luaseră averea lui Duca, iar pe doamna *Anastasia*, o nevoiseră să fugă la Brăila. Ca pe furiș pătrunde Duca pe la Oituz, la moșia lui din Putna, la Domnești. Acolo fu surprins de oamenii lui Petriceicu, ridicat și dus în Polonia, unde a murit peste un an[1]).

Petriceicu, în urma unei înfrângeri a Cazacilor săi, se retrase în Polonia.

Turcii aduseră pe *Dimitrie Cantacuzino*, a doua oară, pentru un an. In urma atâtor jafuri de oști, a fost o foamete în țară, încât cronicarul spune că s'a mâncat și carne de om: „au amăgit un Țigan pre o fată săracă și au băgat-o într'o pivniță pustie, și acolo au ucis-o și au tăiat dintr'însa de au fript și au mâncat". Se pustiiseră târgurile, încât lupii intrau în mijlocul lor și atacau oamenii. Dimitrie, un bătrân stricat, nu putea îndrepta ceva, deaceea boierii susținuți de Șerban, izbutesc să aibă domn dintre ei, pe un boier bătrân și energic, Constantin Cantemir, care se jură lui Șerban, că din cuvântul lui nu va ieși.

RELAȚIUNILE LUI ȘERBAN CU GERMANII. După dezastrul de sub zidurile Vienei, succesele creștinilor erau continui, deși Turcii se apărau cu desperare și reluau ofensiva cu încăpățânare. După căderea Budei, care servise Turcilor de capitală a pașalâcului, în 1687, o mare victorie creștină, tot la Mohaci, liberă Ungaria de Turci, iar în anul următor cădea Belgradul. Aceste succese determină pe Șerban să se întoarcă spre Germani, chiar după asediul Vienei. Un general, *Veterani*, tăbărîse la Turnu Severin și Șerban trimise pe nepotul său Constantin Brâncoveanu, ca să ducă daruri generalului și să-l roage să se retragă din țară. Veterani a venit pe sub munți la Câmpulung, unde a avut negocieri noi cu oamenii lui Șerban, apoi s'a retras cu oastea la Brașov. Șerban credea că a sosit timpul, ca Turcii să fie alungați din Europa. Se vorbia că este înțeles cu popoarele din Balcani, ca să se facă împărat la Constantinopole, strânsese armată cu 35 de tunuri. Prin promisiune că se va răscula a decis el pe Veterani să se retragă și îndată a trimes la Viena o solie impozantă de 130 de persoane, sub conducerea fratelui său Iordache și a ginerelui său Costantin Bălăceanu. Solii aveau să ceară, ca Șerban și urmașii săi să aibă domnia ereditară a Munteniei și a

[1]) «Când îl duceau pe drum, îl'puse într'o sanie cu doi cai, unul alb și unul murg și cu hamuri de teiu, ca vai de dânsul, ocări și sudălmi de auzia cu urechile; și ajungând spre Suceava la un sat, au poftit puținței lapte să mănânce; iară femeea, gazda, i-au răspuns: n'avem lapte să-ți dăm că au mâncat Duca vodă vacile din țară; de l-ar mânca viermii iadului cei neadormiți! Că nu știa femeea aceea că este el singur Duca vodă; iară Duca vodă, dacă au auzit așa, au început a suspinare și a plângere cu amar» că el se ispitea să fie craiu în Ungaria, un fecior în Moldova altul în Muntenia, ginere-său hatman în Ucraina «el își ținea lucrul pre sus». (Neculcea).

Moldovei, cum și întreg Banatul, ca loc de adăpost în caz de neizbândă.

Aceste gânduri mari, firea lui despotică, cruzimile contra boerilor opuși, au ridicat contra lui nu numai pe vechii vrăjmași ai Cantacuzinilor, dar și pe alții, cari se temeau de biruința Turcilor. Nu după multe zile, dela trimeterea soliei, a murit, căci era bolnav de mai mult timp.

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU. CONSTANTIN CANTEMIR. DIMITRIE CANTEMIR.

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU (1688—1714). Înainte de a îngropa pe Șerban, boierii cei mari s'au adunat la sfat în spătăria mică „care-i zic cu stelele" și-au ales din îndemnul lui Constantin Cantacuzino pe logofătul Constantin Brâncoveanu, fiul lui Papa și al Cantacuzinesei Stanca „neam de a lui Matei Vodă". Cam cu sila l-au dus la mitropolie, unde i-au jurat credință, apoi au cerut Turcilor, ca să-l recunoască, deși aceștia erau îndoiți și ziceau „dacă Românii scot domni și pun domni, dar noi ce suntem aici și ce păzim aici". Românii puneau înainte pericolul de cucerire nemțesc, virtuțile domnului și mai ales banii ce-i făgăduia, încât a fost recunoscut de Turci.

Indată Constantin a trimes după solii către Leopold, ca să-i anunțe, că țara are domn nou și că unele propuneri se schimbau. Solia nu s'a arătat mulțumită, mai ales Bălăceanu, care ar fi vrut ca domn pe fiul lui Șerban, un copil. De aceea el a rămas în Austria și îndemna pe Nemți să intre să ocupe țara. Brâncoveanu trimete la generalul *Heissler* în Ardeal o sumă de bani, o mie de boi pentru hrana oștilor și-l rugă să crute țara de o năvălire a Turcilor și a Tătarilor. Heissler „mânios ca un urs împușcat" imputa solilor noștri că și-au călcat *parola*. Aceasta, contestau ai noștri, ei susțineau că domnul și țara „țin toate câte au legat solii noștri acolo în Beciu" dar că nu vor ține ceeace a legat Bălăceanu în ascuns. Vor da bani, cu îngăduință, au adus acum boi, dar în țară să nu stea, că noi n'avem „foarteliții" cetăți tari, nici arme. Deși Heissler n'a primit, Brâncoveanu a continuat să-l servească atât pe el, cât și pe Turci: a scris generalului că Turcii merg spre Orșova și el a alergat într'acolo, iar Turcilor le-a scris că Heissler a plecat. S'au și bătut la Orșova și Heissler a fost învins.

Heissler tot s'a întors în țară pela Bran și a ajuns până-

la București, făcând mult rău cu jafurile, până când Brâncoveanu s'a întâlnit cu el, i-a arătat amenințătoare sosirea Tătarilor și l-a decis prin bani să se retragă în Ardeal.

Tătarii, în adevăr, au intrat în țară, s'au unit cu Turcii și cu oastea lui Brâncoveanu, au trecut munții pela Bran. La *Zărnești* s'a dat bătălia în care Nemții au fost bătuți, iar Heissler făcut prizonier (1690). Bălăceanu a căzut în

Constantin Brâncoveanu.

acea zi, capul i s'a adus la București și s'a înfipt într'o suliță. Soarta armelor era însă favorabilă tot Germanilor în alte părți, ceeace făcea pe Brâncoveanu să fie și cu ei și cu Turcii. Ambasadorul francez din Constantinopole, denunța necontenit demnitarilor turci purtarea domnului, favorabil Germanilor. Turcii aveau motivele lor să nu ia măsuri contra lui, iar Germanii se luau bine cu el, căci prin el primiau

informațiuni despre Turci și corespondență din Constantinopole.

CONSTANTIN CANTEMIR (1685—93). Cu aceleași greutăți, dar mai decis pe partea Turcilor, se luptă domnul Moldovei, unde în locul Germanilor erau Polonii. Cantemir, un răzeș fost soldat la Poloni, cunoștea bine slăbiciunea lor, mergea ca silit cu Turcii contra lor și-i reipingea *(Boian)*, dar nu trecea cu ei, mai ales că Petriceicu îi era concurent. Totuș, ca să nu fie cu totul contra ligii crestine, el mijlocea corespondența ambasadorului francez cu Polonii, pe cari Francezii încercau să-i scoată din alianța cu Germanii, căci izbucnise războiul dintre Ludovic XIV și Leopold.

Cantemir a avut să sufere două expediții ale vestitului Sobieski, una în 1686, când regele a intrat în Iași, pe când domnul căuta ajutorul Tătarilor. Polonii s'au retras repede, căci multele oștiri, mai ales pustiirile Tătarilor, pricinuiseră în țară o mare sărăcie, încât oștile nu găseau hrană. Deaceea Polonii s'au retras cu Petriceicu și au plecat cu dânșii mulți boeri, precum și mitropolitul *Dosoftei*. Intre prăzile duse de Poloni, cronicarul însemnează moaștele sfântului Ioan dela Suceava. A doua expediție a făcut-o Sobieski în 1691, când a ocupat zece județe din șaptesprezece, încât autoritatea lui Cantemir se exercita în mai puțin de jumătate țara. De amândouă părțile se făceau incursiuni. O cuprindere a cetății Neamțului de către Sobieski, din mâinile a câtorva plăeși români era un episod însemnat în această expediție a Polonilor. Iar rezultatul acestor lupte și ocupațiuni a fost sărăcirea și pustiirea țării de Leși, de Tătari, de Cazaci, de Moldoveni „încotro căutai, tot tâlhari erau în toate părțile". Cantemir cu mare strășnicie pedepsea pe vinovați. Ajutător în această operă de purificare i-a fost Miron Costin, pe care din mare logofăt l-a făcut staroste (prefect) la Focșani.

In anii din urmă, bătrânul domn începu să se certe cu boerii bătrâni, cari ar fi vrut să-l conducă atât în politica internă cât și în cea externă a țării și cari nu aveau destul respect pentru el, căci nu era instruit. Cantemir ridica în boerii oameni mai tineri și mai de jos, deaceea boerii mari, îndeosebi Costinii, începură intrigi contra lui, stăreau să-l mazilească cu sprijinul lui Brâncoveanu. Miron Costin cu fratele său *Velicico*, vornic, au făcut sfat cu ceilalți, ca să-l părască, ceeace aflând domnul, a pus să omoare pe amândoi frații. Miron era la o moșie unde l-au găsit trimișii domnești, pregătind înmormântarea soției sale moarte. Nici

rugăminți, ca să-l lase până la săvârșirea tristei datorii, nici înlesnirile ca să fugă nu l-au scăpat, căci el n'a voit să fugă, știindu-se drept, iar slujitorii l-au ridicat până la Roman și acolo l-au omorît. In același mormânt s'au odihnit marele cronicar, omorît fără judecată, și soția lui. Cantemir a regretat uciderea boerilor și nici el n'a mai trăit mult. A murit, tocmai când Turcii erau gata să-l mazilească.

Dimitrie Cantemir

Boerii moldoveni, imitând pe cei munteni, aleseră domn pe fiul cel mic al lui Cantemir, căci cel mare era ostatic, apoi cerură întărirea lui. Turcii erau rău dispuși contra bătrânului, prin pârile lui Brâncoveanu, care voia să aducă pe fiul lui Duca, pe care și-l alesese ginere. După trei săptămâni, Dimitrie fu ridicat cu strășnicie și dus la Constantinopole, iar Constantin Duca intra în Iași.

3168 — I, Floru, Istoria Românilor, cl. 7 sec. — 15

Dela moartea lui Constantin Cantemir, pânăla întâia domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1693—1709) au domnit în Moldova trei domni, fiecare de câte două ori, mult influenţaţi din partea lui Brâncoveanu, care la un moment era să fie numit domn al ambelor ţări şi a refuzat oferta Turcilor, după consiliile unchiului său Constantin.

CONSTANTIN DUCA (1693—95 şi 1700—1703). In prima domnie a fost unealta lui Brâncoveanu, era şi tânăr, s'a făcut nepopular prin introducerea văcăritului plătit şi de boeri. Când a fost mazilit, cronicarul râde de vorbirea muntenească a doamnei Maria, că se bocea: „aolio, aolio, că va pune taica pungă dă pungă pânăla Tarigrad şi, zău, nu ne va lăsa aşa şi iar ne vom întoarce cu domnia". Dar tânăra şi desmierdata doamnă a murit peste puţin de ciumă, în Constantinopole. A doua oară a venit Duca domn, mai puţin prin banii lui Brâncoveanu, şi mai mult prin stăruinţele ambasadorului german. Iar a ridicat contra sa pe boeri şi a supărat pe Brâncoveanu, care a susţinut contra lui pe boeri şi pe Racoviţă. Mazilirea domnilor era acum groaznică. Ca să nu fugă, nici să ascundă averile, căci averea domnului se considera ca averea ţării, bun turcesc: „numai ce au umplut Turcii ograda domnească de au apucat portile şi împrejurul zidului, cât se spăriese toţi câţi erau în curte, că nu aveau unde să scape. Şi l-au închis pe C. D. V. în casa cea mică şi au pus la uşă Turci. Aşa l-au ţinut patru cinci zile, de nu-l lăsa din casă să iasă afară".

ANTIOH CANTEMIR (1695—1700 şi 1705—1707). Fiul cel mai mare al lui Constantin, tânăr de vreo 20 de ani, s'a luat bine cu Polonii, pe cari nu i-a combătut, ca tatăl său. In prima lui domnie s'a încheiat pacea dela Carlovitz (1699) prin care s'a terminat războiul început sub zidurile Vienei. Turcii au păstrat Moldova şi n'au dat-o Polonilor, aducând cuvintele memorablle „că este *volnică*, că Turcilor este *închinată, nu* este *supusă* cu sabia", dar s'au îndatorat să nu facă în ea cetăţi, nici în Muntenia, şi nici pasă să pue. In a doua domnie avea între boerii mari pe Ioan Neculce, care ne spune că Antioh a scos nevoi grele pe ţară „orânduele multe şi satarale, şi hârtii şi fumărit, câte un zlot de toată casa... câte doi bani de vadra de vin *vădrărit*... de tot boul de negoţ *cornărit*, câte un leu". Insă era iubitor de dreptate, nelacom şi în zilele lui s'au întâmplat ani cu belşug încât „cam rar domn au fost şi a mai fi ca Antioh".

MIHAI RACOVIŢĂ (1703—5 şi 1707—9). Era boer de ţară, ginerele lui Constantin Cantemir. In întâia lui domnie, s'a accentuat lupta dintre partidul boerilor Rusetişti, sau Cupăreşti cari ţineau cu el şi cu Cantemireştii şi dintre partidul Costinilor. Mihai „au început a pune dăjdii grele pre mazili şi pre oamenii lui Antioh Vodă şi pre a Ducăi Vodă, încât îi şi închidea şi îi bătea pre a Ducăi Vodă". Iar în a doua domnie „au scos hârtii, năpăşti, pecetluituri, să dee tot omul câte un leu... patru bani de vadra de vin vădrărit, să dee ţăranii dar nu boerii. Făcut-au şi alt obiceiu nou care nu mai fusese în ţară, asupra boerimei şi mazilimei şi a mânăstirilor stingere, de au dat desetină de stupi şi de mascuri câte doi potronici, ţărăneşti". Boerii au înţeles atunci că Mihai „are multe firi, nu numai o fire" şi au început

să descopere întelegerile lui cu Muscalii. A fost ridicat cu mare urgie şi dus la Constantinopole, a fost aruncat în Edicule, iar domn a fost numit Nicolae Mavrocordat.

NICOLAE MAVROCORDAT (1709—10). Era fiul lui Alexandru Mavrocordat, dragomanul, care făcuse mari servicii Turcilor la Carlovitz şi care se bucură de mare trecere. Alexandru se trăgea dintr'o fată a lui Iliaşi, încât se credea înrudit cu vechia familie domnitoare. Nicolae fusese numit domn cu însărcinarea ca să prinză pe Brâncoveanu, despre care se ştia că este pe partea Rusilor. Grecul s'a luat rău cu boerii, pe cari-i bătea la scară (200 de toege) şi însuş cu buzduganul, încât Turcii s'au gândit să-l schimbe cu un om şi credincios lor şi originar din ţară, cu Dimitrie Cantemir. Acesta crescuse la Constantinopole, a fost un mare orientalist, preţuit de cei mai mari demnitari turci.

BRÂNCOVEANU şi DIMITRIE CANTEMIR. Cu mare abilitate se strecurase domnul Munteniei printre greutăţile marelui războiu, care s'a terminat prin pacea dela Carlovitz. Necontestate servicii făcuse el şi Nemţilor, cărora le transmitea ştiri dela Turci, şi Turcilor, cărora le da bani şi-i îngrijea cu proviziuni. Insă cu asemenea stăpâni el simţea că viaţa îi este mereu în pericol, de aceea trimetea scrisori de închinare lui Leopold şi urmaşilor lui, s'a străduit să obţină titlul de conte şi de print al imperiului, a cumpărat moşii în Ardeal, ca să aibă unde se refugia. Groaza îi era mare, mai ales după ce în 1703 fusese chemat la Adrianopole şi ţinut sub ameninţare câteva săptămâni. Reusise el, în adevăr, ca să se întoarcă întărit pe vieţă şi cu drept de moştenire la domnie, dar cheltuise mulţi bani şi urcase haraciul dela 280 de pungi la 520. A doua călătorie la Turci n'ar fi vrut s'o mai facă.

Tocmai atunci se ridicaseră la mare putere Muscalii, după ce Petru cel mare învinsese pe regele Suediei Carol XII-a. Brâncovanu cu toţi boerii noştri aşteptau mântuirea dela Ruşi şi intraseră cu ei în tratări.

Dimitrie, în loc să ia măsuri contra lui Brâncoveanu, trimese şi el la Petru, mai sincer ca Brâcoveanu. El încheiè un tratat cu Petru, care veni în Iaşi, unde cinstì pe boerii noştri cu vinuri franţuzeşti. In tratat Dimitrie primia ca ţara să rămâie ocupată de Ruşi până la deplina ei aşezare, dar mai departe Muscalii n'aveau voie să se aşeze în ea. Lui Dimitrie şi urmaşilor săi li se asigura domnia ereditară.

Războiul dintre Turci şi Ruşi s'a aţâţat din îndemnul lui Carol XII-a, care sta lângă Tighina, şi care voià să-şi răsbune contra învingătorului. Armata rusească, puţin nu-

meroasă și în lipsă de proviziuni, fu înconjurată de Turci, mult mai numeroși și amenințată să moară de foame, cu împărat cu tot. Vizirul cumpărat, lăsă pe Petru să scape. Dimitrie fugi în Rusia, ascuns într'o caretă împărătească, Rușii pierdură numai Azovul, spre desperarea lui Carol (1711).

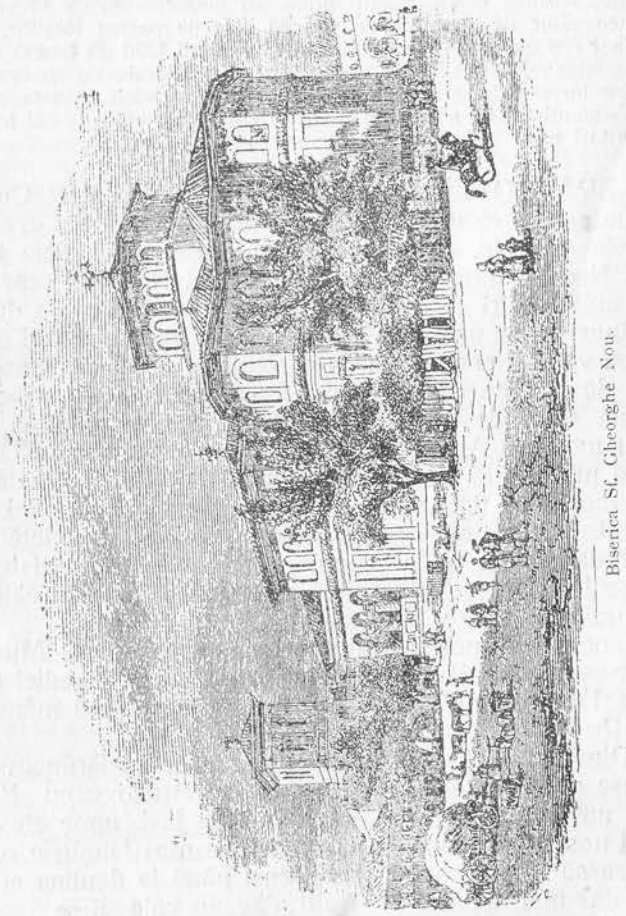

Biserica Sf. Gheorghe Nou.

SFÂRȘITUL LUI BRÂNCOVEANU. Domnul muntean primise 300 de pungi, ca să procure proviziuni Rușilor. El însă nu ajută nici pe Ruși, nici pe Turci, ci sta cu armata la Urlați să vază cine va birui. Insă un văr al său, spătarul

Toma Cantacuzino, trecuse la Ruși cu călărimea, fără voia domnului, se unise cu Rușii și cuprinsese Brăila.

Deși Brâncoveanu întoarse Rușilor banii, deși convinsese pe Turci, că Toma a lucrat fără ordin, însă mulți inimici se ridicară contra lui și iritau asupră-i pe vizirul Gin-Ali, care credea că va regenera Turcia prin cruzimi sângeroase. Cantacuzineștii îl părăsiau și denunțau legăturile lui cu creștinii. Rușii îi erau inimici, pe Turci îi tentau averile lui. Domnul poseda peste 100 de sate și de moșii, vii pe 10 dealuri, 5 perechi de case, moșii în Ardeal și mai ales bani depuși la bănci în apus, apoi giuvaeruri. Turcii socoteau 10.000.000 de taleri și-i doreau. In săptămâna patimilor 1714, puternicul și bogatul domn fu ridicat cu strășnicia dela mazilirea lui Duca și fu dus la Constantinopole. Acolo a fost închis sub pământ, fără lumină, a fost tras pe roată ca să spue averile, doamna a fost bătută. In fine, în ziua de sfânta Maria a fost scos și executat înaintea sultanului, în fața poporului. Mai întâiu au fost tăiați cei patru fii ai lui și un ginere, apoi bătrânul domn, care în ultimele momente a arătat curajul unui erou și credința unui martir. Nelegiuirea aceasta a fost condamnată chiar de Turci. Corpurile victimelor au fost aruncate în mare. In zilele din urmă s'a descoperit, că oasele nefericitului domn au fost aduse și îngropate într'o biserică din București, construită de el.

ȘTEFAN CANTACUZINO (1714—16). Turcii numiseră domn pe vărul lui Brâncoveanu, pe Ștefan, fiul lui Constantin, cari ambii contribuiseră la mazilirea și la executarea lui Brâncoveanu. Domnia lui n'a fost lungă, căci începând neînțelegerile între Turci și Austriaci, iar Cantacuzineștii fiind de partea acestora, Turcii i-au chemat la Constantinopole și au sugrumat pe tată și pe fiu.

INFLORIREA ARTEI ȘI LITERATURII ROMÂNE IN SEC. XVII-a.

După domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu, a urmat o frumoasă desvoltare artistică și literară. In bisericile și în palatele lui Brâncoveanu găsim cele mai frumoase modele de pictură bizantină în țările noastre, precum găsim cele mai frumoase opere de sculptură, imitate după arta apuseană.

Tot atunci trăesc în Moldova cronicarii cei mai însemnați ai trecutului nostru, se pun pe românește cărțile serviciului religios și se scriu opere în versuri influențate de poesia poporului.

CONSTRUCȚIUNILE LUI BRÂNCOVEANU. Pe când în Moldova construcțiunile se opresc, în Muntenia domnia măreață a lui Cantacuzino și mai ales a lui Brâncoveanu a fost culmea activității arhitectonice.

Șerban a construit mânăstirea *Cotroceni*, în pădurea de pe dealul Bucureștilor, unde scăpase prin fugă de persecuțiunea lui Gheorghe Duca.

Brâncoveanu era foarte bogat și și-a construit palate mărețe, ca să-i rămână vestea numelui, era însă și profund religios, se simțea dator din cauza bogăției și a sporului în toate, să facă prinos bisericii din belșugul său. De aceasta, a reparat oriunde vedea o biserică dărâmându-se și a construit o mulțime prin sate și prin orașe. In București a construit trei, printre cari *Sf. Gheorghe Nou*, unde se află oasele lui și *Sf. Sava*, unde se află universitatea. A reparat Argeșul, Bistrița, Dealu, mitropolia din Târgoviște, dar cea

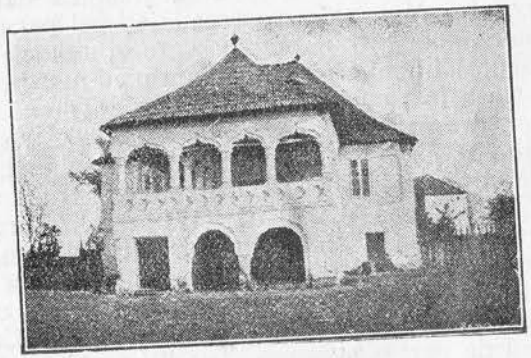

Casă boerească.

mai frumoasă construcție a lui este mânăstirea *Hurez*. Se numește astfel pentrucă era așezată lângă pădurea numită a hurezului, sau ciuhurezului, pasărea de noapte, care-i turbură tăcerea adâncă. Se admiră la această mânăstire frumusețea picturii, sculpturile dela uși și dela ferestre, cum și stâlpii, cari reprezintă cea mai fumoasă operă de sculptură la noi.

Spătarul *Mihail Cantacuzino*, un unchiu al lui Brâncoveanu, a construit biserica *Coltea*, numită după vechiul proprietar, în locul unei bisericuțe mai vechi. Coltea avea ca clopotniță un turn, cel mai înalt din București, *Turnul Colții*. Biserica se distinge prin finețea sculpturilor, în cari

se vede influența renașterii. Ceva cu totul deosebit de arta răsăriteană este reprezentarea în relief a evangheliștilor, respinsă în biserica orientală, după porunca „să nu-ți faci chip cioplit". Turnul, se zicea în popor, că a fost construit de soldații lui Carol XII-a, cât regele a stat lângă Tighina, și avea caracter apusean, cu statui de îngeri, de lei și cu alte figuri. In 1802, în urma unui mare cutremur, s'a surpat partea din turn până la foișorul de piatră, iar restul s'a dărâmat la 1888, spre a se lăsa liberă vederea marelui spital al Colții. La intrare se pusese stema Cantacuzinilor, vulturul cu două capete și inscripții prea frumoase.

Palatele lui Brâncoveanu se păstrează în stare de ruini impozante. Unul la Mogoșoaia, lângă București, prezintă coloane frumoase împletite dela dreapta spre stânga, și dela stânga spre dreapta, terminate cu capiteluri de flori. Altul, lângă târguleț *Potlogi*, mai păstrează frumoase stucaturi în sala care era de primire. Aceste palate au fost mai întâiu distruse de Turci, iar până'n ultimele timpuri au fost lăsate în părăsire completă.

Pasul decisiv la introducerea limbii românești în biserică, l-a făcut marele mitropolit moldovean, Dosoftei, prin traducerea și tipărirea în Iași a cărții de liturghie (1679). Așa de căutată a fost cartea, încât a trebuit să iasă într'o ediție nouă în 1683, binecuvântată de un patriarh grec, care se afla în Iași. In anii următori s'au tipărit mai toate cărțile serviciului în românește, al vecerniei, al utrenniei, al tutulor nevoilor religioase, încât, la sfârșitul primului sfert din secolul XVIII-a, toate cărțile ritualului erau românești. Meritul cel mare în această activitate revine, mai ales, domnilor munteni, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu.

MITROPOLITUL DOSOFTEI. Era fiu de negustori de origine orientală, poate Greci (familia *Papară)* stabiliți în Polonia. Afară de limba română știa limbile slavonă, greacă, polonă și latină. A ajuns episcop de Huși, apoi de Roman și în 1671 mitropolit. Afară de traducerea liturghiei și a altor cărți, Dosoftei este un mare nume în istoria culturii noastre, prin traducerea psaltirei în versuri românești. Nu numai că erau primele versuri, după cele câteva dedicații lui Matei și Vasile, însă versurile lui se apropie de poezia populară prin rimă, prin ușurința cuvântului:

Pre vârvuri de munte
S-aud glasuri multe
De bucine mare,

Cu naltă strigare;
Că s-au suit Domnul
Să-l vadză tot omul.
Cântaţi în lăute
In dzicături multe.

O operă de peste 8600 de versuri. Cartea s'a tipărit în Polonia, în oraşul *Uniev* (lângă Varşovia) la 1673. Dosoftei a imitat în traducerea sa pe polonezul *Kochanowski*. Scopul scrierii era să dea poporului o carte de edificare religioasă, nu ca să se citească în biserică, fiindcă pentru acest scop, a tipărit el altă psaltire în proză, slavo-română. Printre celelalte lucrări ale lui mai amintim *Vieţile Sfinţilor* (1682) apărute în mai multe volume.

Odată cu Petriceicu, trecu de partea Polonilor şi Dosoftei, fugì chiar în Polonia, de unde se întoarse pe scaunul metropolitan în 1676, până la 1686.

La prima intrare a lui Sobieski în Moldova, Dosoftei îl primì ca pe un suveran creştin, iar la retragerea acestuia însoţi armata polonă, ducând cu sine odoare, odăjdii, documente ale bisericii, încât a şi fost afurisit de patriarhi, că a fugit cu un rege catolic. Polonii îl numiră episcop la *Zolchiew*, şi muri în străini, aproape în mizerie, cu dor de patria lui, pe care n'a avut norocirea s'o mai vază.

BIBLIA LUI ŞERBAN (1688). De o însemnătate epocală a fost publicarea la Bucureşti a întregii scripturi, atât a celei vechi, cât şi a celei noi, operă complexă, la a cărei alcătuire au contribuit mulţi, iar Şerban Cantacuzino a întâmpinat cheltuelile. Unii învăţaţi (Haşdeu) susţin că ea este opera spătarului Nicolae Milescu; Iorga susţine că nu e o traducere nouă, ci întrunirea a tot ce ieşise până atunci. Traducerea spătarului a fost întrebuinţată de traducătorii din Bucureşti, cari uneori au stricat-o, dar că lucrătorii de căpetenie au fost: un arhiereu grec *Gherman de Niş, fraţii Radu şi Şerban Greceanu*, mai ales fratele domnului, Constantin stolnicul. Insemnătatea acestei opere stă nu numai în execuţiunea tipografică, ci şi în frumuseţea stilului, în alegerea cuvintelor, aşa ca să fie înţelese de Românii de pretutindeni. De aceea s'a şi răspândit în toate părţile locuite de Români, dela Maramureş la Dunăre şi dela malurile Nistrului până la Tisa, încât împreună cu lucrările Ardelenilor, cu ale mitropoliţilor Varlaam şi Dosoftei, a contribuit la formarea conştiinţei româneşti.

SPĂTARUL NICOLAE MILESCU. Era un om extraordinar, născut în judeţul Vaslui, crescut în Constantinopole şi în Italia, boer la curtea lui Gheorghe Ştefan, prieten şi tovarăş de petreceri al tânărului Ştefăniţă Lupu. Voind să facă intrigă, ca Gheorghe Ştefan, propuse lui Constantin Cârnu, fugar în Polonia, ca să încerce împreună, dar Cârnu îl denunţă lui Ştefăniţă, care puse să-i taie nasul. Fuge în Muntenia, de unde e trimes capuchehaie la Constantinopole, dar intrigheazâ şi contra lui Grigore Ghica cu Şerban Cantacuzino, pentru care traduce biblia. Pleacă apoi în Germania, călătoreşte în Suedia, chiar la Paris, cu însărcinări din partea lui Gheorghe Ştefan. La Paris e solicitat să expue doctrina ortodocsă asupra cuminecăturii şi scrie în 1669 asupra acestei teze. După moartea lui Gheorghe Ştefan se întoarce în Moldova, unde toţi se mirau de minunea ce-i făcuse un doctor neamţ, că-i făcuse nasul la loc. Nevoit ca să se expatrieze din nou, pleacă în Rusia, unde ajunge preceptorul unor fii de prinţi, pentru cari a compus mai multe cărţi. După câtva timp, ţarul l-a însărcinat cu o misiune în China. A străbătut Siberia până la râul Amur şi a ajuns în Pechin, apoi se întoarse în Moscova, unde publică o descriere a Chinei şi una a Siberiei. Intreprinde o nouă călătorie în China, între 1684—89, ajunge tâlmaciu al lui Petru cel mare, care-l ţinea într'o deosebită consideraţie. Scria cu mare iuţeală, spune că într'o noapte a compus un memoriu despre Sciţi. A scris în greceşte, în latineşte, în ruseşte, iar în româneşte a tradus biblia.

CRONICE MOLDOVENEŞTI. Mai vechi decât unii scriitori citaţi, au fost autorii primelor cronici, ale căror opere s'au păstrat în manuscrise şi nu s'au publicat decât în sec. XIX-a. Dintre cronicarii ambelor ţări, mai vechi au fost şi mai cu talent au scris cei moldoveni.

GRIGORE URECHE. Sub numele lui Grigore Ureche s'a păstrat o cronică, alcătuită din vechia cronică slavonească, din cea românească şi latinească, cum şi din cronicarii poloni, de către mai mulţi cărturari ca Istrate logofătul, Grigore Ureche şi mai ales de un dascăl necunoscut *Simion* şi poate de un călugăr Misail. Este, dar, opera mai multora. In tradiţiunea noastră istorică, se zice că cronica a fost scrisă de Grigore Ureche, iar ceilalţi ar fi făcut interpolaţiuni şi ar fi adus-o în starea în care o avem azi. Insă, deşi Grigore Ureche a trăit contemporan cu Miron Costin, acesta, pela 1674, o cunoştea în starea pe care o avem noi, încât nimeni n'a văzut-o în altă stare, că deci cronica pură a lui Ureche n'a existat, ci numai alcătuirea ei de azi. Grigore Ureche era fiul lui *Nistor*, boer legat cu Movileştii a ajuns vornic al ţării de jos sub Vasile Lupu, a cărui domnie o critică, când face critica domnilor vechi. Se crede că unele ştiri foarte circumstanţiate le ţinea Grigore dela tatăl său.

Letopiseţul ţării Moldovei până la Aron Vodă, cum se

intitulează cronica, începe cu descălecarea lui Dragoș la 1359. Cronica e scrisă cu mult talent literar, cu preocupări morale, cu zel susține romanitatea noastră: „Românii câți se află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureș dela un loc sunt cu Moldovenii și toți dela Râm se trag". Limba lor este dela „Râmleni, ce le dzicem Latini: pâne ei dzic *panis, carne* ei dzic *caro,* găină ei dzic *gallina*... că de am socoti pre amănuntul toate cuvintele, le-am înțelege".

Prilvorul casei domnești (Hurez).

MIRON COSTIN. Al doilea cronicar, mai învățat și mai adânc decât Ureche, e mai mult decât cronicar, este scriitor de memorii, cu judecăți asupra evenimentelor, cu considerații morale adânci. A învățat în Polonia la Bar, a intrat în boerii în anii din urmă ai lui Vasile Lupu, a fost boer sub Gheorghe Ștefan și sub domnii următori, cari-l prețuiau mult. Era și foarte bogat. Partizan al politicii cre-

știne, el nu o urmă orbește, nu a trecut cu Petriceicu la Poloni. Sub Gheorghe Duca a ajuns la boeria cea mai mare de mare logofăt și a mers sub zidurile Vienei. A fost luat și el de Poloni, cari l-au liberat pentru cunoștințele și însemnătatea lui. Constantin Cantemir l-a scoborît în boerie, dar pe fratele lui, pe Velicico îl făcuse hatman. Intriga celor doi frați contra domnului, a pricinuit pierderea amândorora. Uciderea lui Miron este sfârșitul tragic al unui alt om mare din istoria noastră.

Miron Costin a vrut să scrie întreagă istoria Moldovei și a început cu „Neamul Moldovenilor" dela Romani și dela Traian, dovedind legătura dintre Romani și Români, originea comună a tuturor Românilor. A doua lucrare a scris-o în limba polonă „Cronica țării Moldovei și Munteniei" în care tratează tot despre legătura Românilor cu Romanii, despre întemeierea Munteniei și a Moldovei, despre ape, despre orașe. Scopul scrierii fusese să informeze pe Poloni asupra trecutului și a stării țărilor române, pe vremea sa. Tot în limba polonă a scris, pe când se afla în Polonia o poemă pentru regele Ioan Sobieski, sub titlul „descrierea țării moldovei".

Opera lui principală este *Letopisețul Țării Moldovei* dela Aron Vodă până la 1661. Miron Costin numește pe sciitorii dela cari a luat cunoștința evenimentelor vechi, însemnează și de când începe să scrie din cunoștință proprie. Voește să fie imparțial, dă sfaturi și învățături, căci „letopisețele nu sunt să le cetească omul să știe numai ce a fost în vremele trecute, ce mai mult să hie de învățătură, ce este bine și ce este rău, și de ce să se ferească și ce va urmă hiecine". A fost un mare iubitor al țării lui, era însă om serios și trist, care văzând vremurile triste prin cari trecea neamul său, a crezut că el e martor sfârșitului lui și a murit convins, că destinul Moldovei s'a împlinit. Turburările politice l-au împiedicat să continue istoria timpului său și letopisețul a rămas neterminat.

DIMITRIE CANTEMIR. Domnitorul, al treilea mare cronicar, era unul din cei mai eruditi oameni ai timpului său. Învățase cu un dascăl grec vestit, *Ieremia Kakavela,* pe care tatăl său îl adusese în țară, în acest scop. Știa multe limbi europene și asiatice, a scris multe opere în latinește și în românește, dintre cari numim mai însemnate: *Istoria Imperiului otoman, Descriptio Moldaviae,* scrisă din îndemnul academiei din Berlin, al cărei membru era, *Evenimentele Cantacuzinilor* și *Brâncovenilor, Hronicul Moldo-Valahilor.* Cele două din urmă sunt scrise românește. Cantemir își propusese să scrie întreaga istorie a Români-

lor şi a început dela originea poporului roman, dela Troia şi dela întemeierea Romei până la întemeierea principatelor. A căutat, mai ales, să dovedească statornicia Românilor în ţările dela nordul Dunării, prin tot viforul barbarilor şi a urmărit istoria popoarelor vecine, dovedind întinsă erudiţiune. Moartea a întrerupt opera sa, când era de 49 ani.

Atitudinea lui Cantemir vădeşte o educaţiune retorică şi se deosebeşte de a celorlalţi cronicari, cari deplâng mereu slăbiciunea ţărilor noastre. Fostul domnitor e mândru de numele şi de vechimea Românilor: „nici unul dintre neamuri (alegând pe carii mai sus am pomenit Ghermani) cu bătrânetele şi cu vechimea lor se poate alătura": de viteţia lor: „neam ca acesta cu armele nebiruit... câţi Muhamezi, câţi Baeziţi, câţi Muraţi în câmpii Moldoveneşti sfărâmase şi mii de mii de Turcii săi valurile Dunării, a Prutului, a Siretului, a Bârladului şi a Nistrului înghiţisă"; de marele nostru întemeietor, „Traian, marele împărat... săditorul şi răsăditorul nostru... precum el cu mâna lui, ca pre un sad ales într'o livadă i-au împlântat şi i-au sădit, aşă neclătiţi şi în veci nemutaţi i-au lăsat... zid prea vârtos şi nebiruit... cu pieptul lor, întregi încă până acum şi în scaunele sale înfipţi"...

Cantemir a aruncat sămânţa, care trebuia să dea roadă coaptă în şcoala ardelenească. In adevăr, episcopul Clain cumpărase pela 1730 un manuscript al hronicului, pe care l-au cunoscut la Blaj toţi istoricii ardeleni.

CRONICARII MUNTENI. Deşi mai vechiu decât cronicarii moldoveni, călugărul *Moxalie Mihail*, cu greu se poate numi cronicar, căci dă numai câteva notiţe scurte şi fără nici o legătură între ele despre ţările noastre. El a scris pe la 1620 din îndemnul episcopului de Râmnic, mai pe urmă mitropolit, *Teofil*, o cronică după diferite „cărţi slavoneşti şi „alte izvoade".

Incepe cu creaţiunea lumii, dă pe scurt istoria Evreilor, mai desvoltat istoria Romanilor şi a imperiului de răsărit, cum şi întemeierea puterii turceşti, la care ocazional aminteşte lupta dela Rovine, luptele lui Ioan Corvin şi pe ale lui Ştefan cel mare. Despre lupta dela Răsboeni notează numai atât: „şi se loviră pe faţă la Valea Albă şi biruiră atuncea Turcii". Manuscrisul cronicei se găseşte în biblioteca din Moscva.

STOICA LUDESCU. Un om de casa Cantacuzineştilor, logofătul Stoica Ludescu, a lipit diferitele însemnări mai vechi şi a alcătuit prima cronică a ţării, punând multă patimă în luptele ce-şi dau în zilele sale cele două partide, al Bălenilor şi al Cantacuzineştilor. El era boer de rangul al doilea şi a scris pe vremea lui Şerban, detaliind uciderea

postelnicului şi stăruinţa familiei, ca să-i reabiliteze memoria.

ISTORIILE DOMNILOR ŢARII ROMANEŞTI. Cronica scrisă contra partidului cantacuzinist şi spre lauda Bălenilor, în ultimii ani ai lui Şerban, declară ca autor pe *Constantin Căpitanul* şi se crede că acesta ar fi fost (după Iorga) un *Filipescu*, nepot al lui Şerban. Mai verosimil pare că autorul este *Radu Popescu*, fiul lui Hrizea vistierul din satul Popeşti, care cu Băleanu era capul partidului. Radu a fost boer însemnat, învăţat, inimic al lui Brâncoveanu, preţuit de Nicolae Mavrocordat şi a murit călugăr. A scris cu patimă, cu ştiinţă, cu talent literar („Heissier mânios ca un urs împuşcat") şi despre Şerban şi despre Brâncoveanu. Nicolae Mavrocordat l-a însărcinat să scrie şi despre domnia lui, încât cronica este mai mare şi mai însemnată.

RADU GRECEANU. Unul din traducătorii bibliei fu însărcinat de Brâncoveanu să scrie cronica lui, pe care o lipi cu vechile cronici, scriind cu respect, despre puternicul domn.

CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL. Învăţatul boer plănuise o istorie a tuturor Românilor (şi a Aromânilor) dela Romani, ca şi cronica lui Cantemir. Din nenorocire, nu se păstrează decât partea până la portretul lui Attila.

EPOCA FANARIOŢILOR

NICOLAE ŞI CONSTANTIN MOVROCORDAT. GRIGORE II GHICA. OLTENIA SUB AUSTRIACI.

CARACTERIZARE GENERALA. După fuga lui Dimitrie Cantemir în Rusia şi după uciderea lui Ştefan Cantacuzino, începe epoca cea mai tristă din istoria ţărilor noastre, numită epoca Fanarioţilor, mai mult de o sută de ani. Domnii aceştia veniau din partea Constantinopolei numită *Fanar*, unde în timpuri mai vechi fusese un *far*, pentru înlesnirea navigaţiunii.

Turcii, după *hainirea* domnilor noştri la Ruşi, s'au hotărît să numească domni dintre oamenii cari aveau în ca-

pitala lor rude, case, averi, și anume dintre cei încercați în serviciul Porții. Dedeau domnia ca o înaintare celor cari serviseră în mod devotat ca mare dragoman, încât demnitatea de domn suferea o înjosire, devenind o treaptă în ierarhia demnităților turcești, pecând mai înainte anumite privilegii (să-i cânte muzica în Constantinopole, să fie dus cu alaiu) o puneau chiar înaintea viziratului.

Nu toți domnii epocii au fost însă Greci, nici toți n'au fost Fanarioți, apoi nu toți au fost răi, unii au fost luminați, organizatori, cu iubire de popor, dar poporul începuse să aibă cunoștință de sine și cerea dela acești domni străini mai mult decât puteau da ei. S'a mai întâmplat, ca domnia lor să cază într'un timp de scădere a Turcilor, când țările au suferit devastările a șapte războaie cu Austriacii și cu Rușii, cu ocupațiuni și cu guverne militare străine. Tot în timpul Fanarioților ni s'au luat bucăți din țară, Oltenia, Bucovina, Basarabia și nu uităm că ni s'au răpit în zilele lor, în parte chiar din cauza lor. Un alt aspect ne întristează în această epocă, degradarea caracterului. E adevărat că vechiul regim absolutist nu era prielnic caracterelor independente, bărbătești, naționale nici în alte țări, însă la noi Grecii au cultivat intriga, înjosirea, umilirea, fățărnicia pe deoparte, aroganța, mândria, fastul pe de altă parte și s'au făcut vinovați de toate defectele întrunite în noțiunea *bizantinism, fanariotism*.

Trebuie să recunoaștem și unele privilegii ale domnilor fanarioți. Cei mai mulți dintre ei, venind dela ministerul de externe turcesc, cunoșteau tainele politicii turcești, pe care continuau să o servească la București și la Iași, încât capitalele noastre erau mai importante decât Constantinopole, în ce priviau relațiunile cu Austria și cu Rusia: aici se făceau prognosticurile păcii, sau războiului. Un merit deosebit al Fanarioților, deși neintenționat, a fost uniformizarea vieții politice și sociale din amândouă principatele. Schimbându-se dintr'o țară în alta, același domn introducea aceleași reforme, ducea uneori cu dânsul aceiaș oameni de încredere, unifica instituțiile și au contribut astfel la desvoltarea *ideii de unire*.

NICOLAE MAVROCORDAT. Prin fuga lui Cantemir cu toți boerii, țara rămânând fără domn și fără clasă dirigentă, căzuse în anarhie. Oamenii se refugiaseră prin biserici, un căpitan turc (beșleagă) al gardei a început să jefuească. După o scurtă locotenență a lui *Lupu Costachi* și a lui *Ion Mavrocordat*, s'a numit Nicolae Mavrocordat, a doua oară la 1711, când începe epoca fanariotă, în Moldova.

De altfel familia Mavrocordat nu era fanariotă, ci se trăgea din Chios. Tatăl lui Nicolae studiase medicina la Padua și prin bunica

sa se trăgea din Ilias, purta numele lui Alexandru cel Bun. El se numia *exaporitul* (= cunoscător al secretelor = ex aporriton grecește) și fiul său moștenea reputațiunea de credincios Turcilor. Acesta știa limbi, studiase filosofia, a scris cărți de filosofie, a învățat românește, a pus scriitori să scrie despre domnia lui, a deschis o școală de grecește, de slavonește și de românește la Sf. Sava din Iași.

A chemat pe boerii fugari, a apărat dreptul țării asupra Sorocei, pe care Turcii o dedeseră Tătarilor. Neculcea, revenit din Rusia, scrie că a fost un noroc venirea lui „iar de ar hi venit alt domn mai prost, ar hi fost prea rău de Moldoveni". Avea boer mare pe Nicolae Costin, fiul lui Miron. Nu numai că a micșorat dările, dar a făcut ceva cu totul nou: a prezentat divanului o dare de seamă asupra veniturilor și cheltuelilor țării.

La trecerea lui în Muntenia (1716) a fost numit *Mihai Racoviță* (1716—26)

IOAN MAVROCORDAT (1716—19). Fratele lui Nicolae fu numit în locul lui, după ce fusese luat de Nemți, pe când boerii fugiseră în Ardeal și stăruiau ca Nemții să alipească țara și să le dea domn pe *Gheorghe*, fiul lui Șerban Cantacuzino.

Și boerii din Moldova încercaseră să prinză pe Racovită, în înțelegere cu o trupă de cătane, comandată de *Ferent*. Mihai Racoviță ceru însă ajutor la Tătari, bătu și ucise pe Ferent, despre care a rămas în Iași *Crucea lui Ferent*, trecu apoi în Ardeal și prădă ținutul Bistriței.

Ioan dusese tratări secrete cu Nemții, le plătise tribut și le oferise Oltenia, la încheierea păcii servi ca dragoman, totuși rămase domn, pe când Nicolae, întorcându-se dela Sibiu în Constantinopole, se ocupa cu scrierea unei cărți „despre datorii". Muri însă Ioan pe neașteptate și Nicolae veni la București.

Până la sfârșitul vieții, în 1730, a domnit în bună înțelegere cu boerii purtând grije de buna administrare a țării și luând apărarea ei față de Turci. A dat seamă de cheltuelile veniturilor, a obținut dela Turci scăderea tributului din 520 de pungi la 380. A construit lângă București frumoasa mânăstire *Văcărești* cu coloane frumoase de marmură, unde se află înmormântat. Episcopiei din Buzău i-a făcut un venit de 200 de taleri pe an, cu îndatorirea, ca să ție școală grecească și slavonească. Turcii aveau încredere în el, i-au înoit domnia și străinul a avut noroc să moară în scaunul domnesc, cum n'au avut mulți domni români.

Și Racovită a domnit zece ani, căci își făcuse nume bun la Turci pentru rezistența contra Nemților, deși nu se compara cu Nicolae, nici în talentul de administrator, nici în caracterul de dezinteresare. Se înconjurase de Greci și de un Turc, pe care îl făcuse mare vistier, spre scandalul boerilor pământeni. Încercă chiar să răstoarne pe Nicolae însă încercarea i-aduse mazilia, căci Nicolae izbuti să pună în locul lui pe un nepot al său de soră, pe nepotul lui Grigorie Ghica.

GRIGORE II-a GHICA (1726—33) a domnit și în Moldova și în Muntenia[1]), căci Turcii au luat obiceiu să schimbe pe domni unul în locul celuilalt, spre a nu face încercări cu oameni necunoscuți, în același timp nici pe același domn să-l lase și să piardă darurile obligatoare la numirea lui.

[1]) In Moldova de patru ori (1726—33), (1735—39), (1739—41), ((1747—48); în Muntenia de două ori (1733—35), 1748—52).

Grigore crescuse între Greci și a adus cu sine mulți (*Psiolu* sau Ipsilante). Era tânăr, a învățat românește, fiind domn. A apărat țara cu armată de Moldoveni (7000 cu 12 tunuri) contra Tătarilor, faptă care l-a ridicat în fața Turcilor. A adus apă în Iași, unde a construit mânăstirea *Frumoasa* cu case domnești (din cauza grădinei mari în care cânta muzica și lăutari, la care invita și pe boeri). Tot asemenea, lângă București, a construit mânăstirea *Pantelimon*, unde și-a pregătit mormântul. A murit în domnie.

CONSTANTIN MAVROCORDAT. Fiul lui Nicolae a urcat tronurile țărilor noastre de cele mai multe ori [1]) schimbând tronul cu vărul său Grigore din Moldova, căci fiecare dorea mai mult Muntenia, și cât ajungea la Iași începea intrigi ca să se întoarcă la București. In prima domnie, a fost ales de boeri la moartea tatălui său, dar căzând sultanul, peste câteva săptămâni noul sultan a numit pe Mihai Racoviță [2]) care după un an a făcut loc lui Constantin.

Semăna cu tatăl său și la învățătură și la bunele intențiuni. Era pătruns de ideile timpului său, cari plecau dela filosofii francezi și tinteau să îmbunătățească starea supușilor prin reforme. Se îngrijea de învățătură, de cultura clerului. Cerea preoților să știe carte românească, iar pe cei neascultători îi pedepsea, supuindu-i la impozit țărănesc. A tipărit în românește cărți bisericești

REFORMA LUI MAVROCORDAT. Reforma austriacă în Oltenia, cu desființarea rumâniei și a unor dări, decise pe Constantin Mavrocordat să facă și el o reformă în Muntenia, apoi și în Moldova, unde fu mutat. Desființă și el mai multe impozite indirecte, văcărit, pogonărit... și fixă o contribuție generală de 5 taleri pe an, plătibilă statului în patru sferturi. Liberă pe rumâni și pe vecini, impunându-i la dare fixă și le lăsa dreptul de a se muta de pe moșie, cu plata către boer a unei despăgubiri de 10 taleri. Țăranii pe moșie dedeau dijme din producte și trebuiau să muncească gratuit boerului 12 zile pe an în Muntenia, și 24 în Moldova.

Ca să despăgubească pe proprietari de pierderea rumânilor, a scutit de dări către stat un număr de țărani și i-a obligat să plătească acele dări boerului, sau mânăstirii pe a cărui moșie se aflau. Numărul acestor așa numiți *scutelnici*, se ridica până la 60 pentru un boer mare. Pe d'asupra, boerii erau scutiți de orice dare directă către vistierie.

Această reformă a fost criticată aspru, căci mărea numărul contribuabililor și se zicea că a fost făcută numai în scop financiar, însă Constantin avea ambițiune mai mare, voiă să se dovedească om de progres și a pus să se publice reforma sa în „Mercure de France" chiar în 1742.

[1]) In Muntenia de 6 ori (1730), (1731—33), (1735—41) (1744—18) 1758—61), (1761—63) în Moldova de 4 ori (1733—35), (1741—43), (1748—49), (1769).
[2]) A mai domnit în Muntenia afară de 1730—31, a doua oară 1741—14.

DOMNI NOI FANARIOTI. Intre 1750 și 1769, când începe ocupația rusească, s'au ivit concurenți noi de domnie. Unul a fost *Matei Ghica*, fiul al doilea al lui Grigore. A domnit în Muntenia la moartea tatălui său, și în Moldova [1]), unde a adus mai mulți Greci, între cari pe *Șuțești*, cari au ajuns și domni. Altul a fost *Scarlat Ghica*, fratele mai mare al lui Matei [2]). El a construit biserica Sf. Spiridon, cea mai mare și mai frumoasă biserică din București, cu puternică influență

Sf. Spiridon Nou.

apuseană. Turnurile ei erau mai înalte decât sunt azi și au fost reduse mult pela 1880. Scarlat a murit în domnie și are mormântul în biserica sa. Tot ghiculesc a fost *Alexandru G.* în Muntenia (1766—68) fiul lui Scarlat care a fost scos de Turci pentrucă lăsase pe un ofiter rus să recruteze în țară soldați pentru Rusi. Cel din urmă nume din această familie, în epoca Faaarioților, este al următorului.

[1]) In Muntenia (1752—53), în Moldova (1753—56).
[2]) In Muntenia (1758—61) și (1765—66) în Moldova (1757—58).

GRIGORE ALEXANDRU GHICA, domnì în Moldova (1761—67), şi în Muntenia. El era fiul lui Alexandru, fratele lui Grigore II-lea. Tatăl său în calitate de dragoman a luat parte la încheierea păcii din Belgrad şi a primit în textul tratatului câteva schimbări neplăcute Turcilor, de aceea Turcii îi tăiaseră capul.

Fiul acestui dragoman s'a dovedit om destoinic, cu grije de justiţie şi de îndreptarea stării economice. A adus apă la Iaşi pe canale, a înfiinţat o fabrică de postav la *Chipereşti*, a interzis mituirea judecătorilor. Era înconjurat de Greci, din 8 boieri mari 5 erau Greci. Din cauză că era prieten al Ruşilor, ca şi tatăl său, a fost mutat la Bucureşti. Acolo s'a lăsat să fie prins de Ruşi, cari l-au dus la Petersburg şi l-au tratat ca prieten. A fost ucis mişeleşte de Turci la răpirea Bucovinei.

Din familia Mavrocordat afară de Constantin, a domnit în Moldova (1743—47) *Ioan*, fratele lui Constantin, cu totul deosebit, trăind în petreceri, făcând cheltueli şi ridicând multe dări. Mulţi boeri, între alţii Sturzeştii şi Balşii fugiră în Polonia, plângându-se că şi ei „sunt feciori de boeri şi cu case grele şi nu pot a se îndulci de milele domnului" ca alţii „poate şi mai răi decât dânşii". Boerii nu vedeau în slujbele lor altceva decât o îndulcire a greutăţilor casnice, iar domnul un mijloc de a-şi împlini poftele.

Mihai Racoviţă a lăsat doi fii, *Constantin*, condus de *Stavarache*, contra căruia s'a făcut mişcare şi în Muntenia şi în Moldova [1]). Acestui domn se datoreşte întemeirea marelui spital Sfântul Spiridon, din Iaşi. A murit „bând în ferbinţeala frigurilor mai multe sticle de apă de melisă".

Celălalt fiu, *Ştefan Racoviţă* a domnit în Moldova (1764—65) şi a fost condus tot de Stavarache, adevărat domn, până̂ce sultanul a dat ordin să spânzure pe Grec şi să-i se confiste averile.

Toţi domnii de până acum, exact vorbind, nu erau Fanarioţi, ci sau Români ca Racovitestii, sau înruditi cu vechia familie Ghica, din care se ridicaseră domni şi în sec. XVII-a.

Nici familia Callimachi nu e fanariotă, ci curat moldovenească. Originar din părţile Orheiului, mazilul *Toader Calmâşul*, a trimis pe fiul său Ioan la şcoalele din Lemberg, iar Nicolae Mavrocordat îl-a trimes de ajutor fratelui său Ioan, dragomanul. Când a fost ucis dragomanul Alexandru Ghica, Ioan, devenind Kallimachos, a ocupat postul de dragoman, post periculos din cauza perspectivei la domnie... Odată un Ghica plătise vizirului moartea lui.

IOAN CALLIMACHI (1758—61) domneşte în Moldova sub influenţa lui Stavarache, despre care cronicarul scrie „pot să zic că era al doilea domn". Domnul şi Grecul auziseră că un boer mai mic, Constantin Cogălniceanu, se lăudase că el ar scoate bani; îl chemară şi îl puseră la treabă cu recomandaţia: „acum să te văd arhondaï". Bănii începură să curgă, impozite noi *(fumăritul* pe hornuri) inventate, dar

[1]) In Muntenia de două ori 1753—56 şi 1763—64), în Moldova de două ori (1749—53 şi 1756—57).

boerii răscoală ţăranii cari sparg poarta curtii, strigând: „să ne dati pe Stavarache". Grecul fugise pe o poartă din dos şi mai pe urmă şi-a scăpat averea, iar Ioan, după trei ani, termen cât se credea că trebuie să tie o domnie, se retrage de bună voie lăsând loc fiului său *Grigore*.

Acesta a domnit în două rânduri: în Moldova (1761—64 şi 1767—69). In prima domnie era tânăr şi condus de Greci, în a doua n'a ştiut să se poarte în grelele împrejurări ale războiului cu Rusii. Vizirul, ca să-şi ascundă înfrângerea, îl acuză de trădare şi de ascunderea la Constantinopole, unde i se taie banilor pentru aprovizionare, îl duce capul ca unui funţionar turcesc necredincios.

Alex. Ipsilante.

DOMNII PÂNĂLA OCUPAŢIA RUSEASCĂ DIN 1788. *Constantin Moruzi* (1777—82) fu numit în locul lui Ghica. Sub el s'a aşezat în Bucureşti primul consul rus pentru ţările noastre, unul *Lascarev*. Austria, ca să nu rămâie în urmă ceru şi ea să aibă consul, iar Turcii consimţiră, sperând că vor avea câştig din concurenţa celor doi consuli. Se numi Raicevich, fost preceptor al copiilor lui Ipsilante şi dela care a rămas o lucrare interesantă asupra ţărilor noastre. Sub Constantin Moruzi au început proprietarii moldoveni să fabrice rachiu, ceeace a provocat o reclamaţie din partea Poloniei şi o interzicere la import în Polonia a sărei moldoveneşti.

ALEXANDRU MAVROCORDAT (1782—85) numit turceşte *Delibei* (b. nebun), fusese ridicat de Ruşi şi făcea mizerii lui Raicevich, care-şi lua aere de ambasador; dar consulul isbuti să-l răstoarne şi locul îi-l luă vărul său Alexandru Firaris (fugarul) care domni [1]) un an şi fugi în Rusia. Omul Austriacilor Alexandru Ipsilante, fu numit în Moldova.

La retragerea lui Ipsilante din Muntenia fusese numit *Nicolae Caragea* (1782—83) care pierde repede domnia, din cauza simpatiilor sale ruseşti şi pentru că punea impozite grele. Este interesant cum căutau protectorii lui să-i scuzeze lăcomia, ziceau că are avere putină şi cinci fete.

MIHAI SUŢU ajunge din dragoman domn, atât în Bucureşti cât şi în Iaşi [2]). In domnia primă a lui, se vedea că izbucnirea războiului cu Austria şi cu Rusia era apropiată, căci Rusia anexase Crimeea, iar Austria pretindea rectificări de granită în Oltenia şi în Bosnia. *In* cele din urmă, Şuţu a fost înlocuit cu dragomanul flotei, pe care-l sustinea amiralul, foarte ascultat de sultan.

Protejatul amiralului se chema *Nicolae Mavrogheni* (1786—90) originar din insule, necunoscător de greaca clasică, deaceea desconsiderat de Fanarioţi. Mavrogheni, cu capriţii de sultan, căută să

[1]) Alexandru Delibei era fiul lui Ioan, fratele lui, C., iar Firaris era fiul lui Constantin.

[2]) In Muntenia de trei ori (1783—86, 1791—93, şi 1801—2); în Moldova 1793—95

îndrepteze țara. In haine de preot, sau de Turc, intra în prăvălii și trimetea la spânzurătoare pe vinovați. A dat ordin ca preoții să stea în biserică, să-i găsească lumea, și mergea singur pela biserici să vază, cum i se face voia, încât preoții se tânguiau că „stau toată ziua nelipsiți, uitându-se pela sfinți". Cât auzea de un om bogat, îi trimetea caftan de boer și-l storcea bine. La Craiova, unul *Papuc* umbla prin sate boerea pe țărani și-i punea să plătească. La isbucnirea războiului, Turcii l-au făcut comandant, iar el cu lefi mari a strâns voluntari, bine îmbrăcați, cu steaguri frumoase și a câștigat victorii asupra Austriacilor. Răsplătea cu un galben pe cine-i aducea un cap de Neamț, și răsplătă făcea ca să-i se aducă multime de capete. Dar Turcii fiind bătuți de Ruși, nenorocitul Grec se retrase peste Dunăre, fu ucis de vizir ca trădător, deși se luptase cinstit și vitejește.

Mavrogheni a construit biserica dela șosea și a întins capitala în această parte, scotând-o din smârcurile Dâmbovitei.

UCIDEREA FRAȚILOR MORUZI. Sultanul Mahmud s'a decis greu să ratifice cedarea Basarabiei, cu toate că Turcii erau decisi de mai înainte s'o sacrifice. Mare dragoman la tratarea păcii era *Dimitrie Moruzi*, iar locțiitor fratele său *Panaiot*. Alte familii Grecești, inimice Moruzeștilor, cum și ambasadorul francez, îi acuză de trădare. Sultanul a dat ordîn să taie pe cei doi frați. Capul lui Panaiot a rămas expus, în public cu o hârtie pe care sta: „trădătorul a plătit crima cu capul său".

ULTIMII DOMNI FANARIOȚI. În toamna anului 1812 se numia domn la București pe 7 ani *Ioan Caragea*, iar la Iași *Scarlat Callimachi*. Caragea fusese dragoman și prin secretarul lui *Metternich*, ministrul cel puternic la congresul din Viena, a încercat să reclame întoarcerea Basarabiei, însă puterea lui Alexandru era prea mare și nici vorbă nu s'a mai făcut de Basarabia.

In țară domnia lui Caragea a rămas în amintirea poporului printr'o ciumă grozavă, *Ciuma lui Caragea*. Domnul era lacom și lăcomia lui se scuză tot cu faptul că avea fete multe. Una, domnița *Ralu*, avea gust artistic, făcuse o societate care juca în grecește piese de teatru. Inainte de a împlini 7 ani, Caragea a fugit cu averile în Italia, de frica răspunderii.

Scarlat a fost mai blând în Moldova și a domnit până la termen, dând privilegii boerilor, în paguba celorlalți locuitori. A îngrijit să se facă poduri de lemn, cari atunci înlocuiau pavajul de azi [1]).

Legislația lui Caragea și a lui Calimachi. O preocupare mai înaltă a acestor domnitori a fost să dea legi civile. Atât Caragea, cât și Callimachi au publicat câte o condică în limba grecească, cari începuseră să se tra-

[1]) Asemenea poduri (ulițele acoperite cu scânduri) începuse Alexandru Moruzi (1792).

ducă și în românește, dar traducerea nu s'a terminat în zilele lor.

Judecățile se hotărau la noi după *obiceiul pământului*, cu moartea, cu amenzi pentru pagubele ce se puteau repara și uneori cu despăgubiri, convenite între părți, împrumut dela popoarele vecine. Judecau boerii însărcinați.

Primele încercări de legiferare au fost pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, ele erau însă mai mult prescriptii de pedepse religioase pentru înfrângerile contra religiei. Cel dintâiu legiuitor civil se poate numi Alexandru Ipsilante, care a publicat o condică influentată de dreptul roman, dar unde a introdus și principii medievale, cari tocmai atunci în apus erau condamnate. Așa, a încercat Ipsilante să introducă dreptul primului fiu la moșia principală a familiei.

Caragea încercă să armonizeze obiceiul pământului cu pravilele, lucrarea lui era mai originală, dar mai imperfectă, pe când Callimachi a pus să se traducă condica austriacă, alcătuită de oameni cu mai multe cunoștințe și cu mai multă practică, e deci superioară.

Boer din secolul al XVIII

ALEXANDRU ȘUȚU (1818—21). MIHAI ȘUȚU (1819—21). După fuga lui Ioan Caragea, fu numit în Muntenia Alexandru Șuțu, iar în Moldova Mihai Șuțu, nepotul bătrânului Mihai. Domnia lor a fost scurtă, căci revolutia grecească, urmată de desteptarea românească, a pus capăt acestei stăpâniri, care apasă asupra constiintii noastre ca un vis rău.

In scurta lui domnie, Alexandru Șuțu a încercat să răpească moșia orașului Târgoviște, ca s'o dea de zestre fetei sale. Orășenii în mare număr au venit la București să reclame, dar domnul n'a cedat. In scurt timp a murit însă și faptul nu s'a săvârșit.

Mihai Șuțu credea că Rusii favorizează mișcarea Grecilor si-a ajutat-o în toate modurile cu bani, cu proviziuni, cu recomandări, către împăratul Alexandru. La începutul anului 1821 Alexandru Ipsilante trece Prutul și intră în Iași. Mihai, tot cu gândul că Rusia e la spatele lui Ipsilante, cearcă să tragă pe boeri de partea răscoalei. Ipsilante, cu ceata sa, ucide pe negustorii turci, dar consulul rusesc desaprobă mișcarea, și boerii îngroziți fug peste Prut, iar Șuțu văzând dezaprobarea Rusiei și temându-se pentru capul său, fuge și el în Rusia, lăsând țara fără cap. Ba se scuză că părăsește scaunul, fiindcă nu poate rezista lui Ipsilante. Acest Grec, ueneral rusesc, rămăsese stăpân în ambele țări, căci cellalt Șuțu din București murise, se zicea, otrăvit de Greci, fiindcă se opunea *Eteriei*.

RĂSBOAELE ŞI OCUPAŢIUNILE AUSTRO-RUSO-TURCEŞTI IN SEC. XVIII

RASBOIUL AUSTRO-TURC (1716-18). Domnia lui Nicolae în Muntenia fu turburată de războiul declarat de Turci, cari, încurajaţi prin succesul contra Ruşilor şi Veneţienilor voiau să recucerească Ungaria. Insă prinţul Eugeniu câştigă marea victorie dela *Petrovaradin*, în care muri vizirul Gin-Ali şi se pierdu artileria turcească. Austriacii pătrunseră în Muntenia, unde mulţi boeri (mai ales Oltenii cu *Brăiloiul)* ţineau cu ei. Nicolae ucise câţiva boeri, trimise pe mitropolitul Antim în Turcia. Meritosul mitropolit a fost ucis în drum de gardienii săi Turci. Insă boerii chemară *cătanele,* care luară pe domn prizonier şi-l duseră la Sibiu.

Invinşi din nou la Belgrad, Turcii încheiară pacea dela *Passarovitz* (1718) prin care cedau Austriei Banatul, Serbia şi Oltenia noastră.

RASBOIUL RUSO-TURCO-AUSTRIAC (1736—39). Impărăteasa Rusiei Ana şi împăratul Carol al VI-lea s'au aliat contra Turcilor, voind Ana să ia Azovul şi Crimeea, iar Carol să adaoge la Oltenia restul Munteniei. Turcii erau consiliaţi de ambasadorul francez şi de un general francez, *Bonneval* făcut paşă.

Ruşii au cucerit *Oceacovul* la gura Nistrului, au călcat graniţa polonă şi prin Galiţia au pătruns în Moldova. *Muennich,* general rus, a intrat în Iaşi, unde boerii şi clerul l-au primit bine, dar el s'a făcut neplăcut tutulor prin aroganţa sa, pe când armatele jefuiau ca în ţară duşmană. Austriacii, contra cărora Turcii îndreptaseră puterea lor, au fost bătuţi în Bosnia, au fost alungaţi din Oltenia, au fost bătuţi şi la Belgrad, încât au cerut pace, care s'a încheiat la Belgrad (1739). Turcii recâştigau Serbia, Oltenia se întorcea Munteniei, iar Ruşii obţineau ca Azovul să nu se mai întărească şi să rămâie teren neutru. Ruşii propuneau, ca ţările noastre să fie declarate independente, cu gând să le ia mai târziu, dar aceasta n'a primit nici Austria.

OLTENIA SUB AUSTRIACI. Oltenia stătuse sub Austriaci 23 de ani şi când s'a reunit cu ţara, Românii erau fericiţi că au scăpat de administraţiunea împăratului creştin.

Boerii se văzuseră înşelaţi în speranţele lor, că împăratul îi va lăsa stăpâni asupra provinciei, iar el să exercite numai o suzeranitate nominală; din contra, oamenii lui îi priviau ca cuceriţi, de a căror credinţă nu erau siguri, şi-i ţineau mereu sub ochi. Adevărat, că Gheorghe Cantacuzino fu numit ban, dar nu această mărire visase fiul mândrului Şerban, care putea fi ban şi sub un domn din Bucureşti, încă mai liber şi mai ţinut în seamă. Un consiliu pe lângă ban era alcătuit nu numai din boeri, ci şi din Germani, iar guvernatorul militar avea pas înaintea tutulor. In cele din urmă se dete banului un titlu şi o pensiune, iar guvernul cel nou se silea din toate puterile să scoată bani, să construească cazărmi, să niveleze clasele sub Germani, pe când boerii se aşteptau la privilegii, iar ţăranii la uşurări de impozite.

Noul guvern supuse pe boeri la dările ţărăneşti, dintre cari cea mai grea era *oeritul*. Tot în paguba boerilor se desfiinţă *rumânia*, ţăranul fiind obligat să dea numai dijma şi să lucreze boerului 5 zile pe an (2 iarna şi 3 vara). Boerii erau nemulţumiţi cu aceste reguli, nici ţăranii nu erau mulţumiţi, căci dările se strângeau cu mare rigoare, cum nu se întâmpla sub Turci, când cineva putea scăpa mai uşor. Administraţia riguroasă părea mai tiranică, pentrucă omul era mereu sub ochiul unui superior: *pârcălab* în sat, *ispravnic* în plasă, *vornic* în capitala judeţului şi simţea, mai mult decât protecţia lui, amenzile ce i se impuneau, bătaia cu nuele, pe care i-o administrau vătăşeii lui.

Clerul în mod firesc pierdu în ochii guvernului, care era catolic şi care începu o propagandă vie catolică. Episcopul fu oprit dela legătura cu mitropolitul din Bucureşti şi fu supus patriarhului sârbesc din Carlovici, pe când tot la Râmnic se numia un episcop catolic. Se tăia darea preoţilor către episcopi, iar egumenii mânăstirilor trebuiau să dea socoteli de întrebuinţarea veniturilor.

Restul locuitorilor suferea de ocupaţia militară mai rău decât sub Turci, pe cari domnii ştiau să-i ţie departe de hotarul ţării prin rugăminţi şi prin bacşişuri; sub Austriaci, armata considera pe Români ca supuşi fără condiţii şi le impunea transporturi, cai de poştă şi toate apăsările unei armate străine. Deaceea, mulţi alegeau să trăească sub Turci, fugind mulţi în Bulgaria, mulţi în Muntenia.

După o statistică alcătuită la începutul ocupaţiei, Oltenia avea aproape 40.000 de familii, aproximativ 200.000 de suflete, ceeace ar da pentru întreaga ţară cam 600.000 de suflete şi în Moldova ceva mai puţin. Oraşul mai de seamă, Craiova, număra 1000 de familii. La sfârşitul ocupaţiunii numărul locuitorilor scăzuse, încât administraţia, ca să readucă pe fugari, introdusese câteva uşurări. Se fixă suma de plată 4 florini pe an, în plus câteva dări indirecte, din cari oeritul, cea mai grea, era plătită şi de boeri şi de mânăstiri. Ţăranii mai aveau să dea dijmele către proprietari.

Vrăjmăşia cea mai mare contra elementului românesc au arătat-o Austriacii, aşezând prin oraşe colonişti de Bul-

gari catolici, *Chiproviceni*, cari se ocupau cu comerțul, după modelul coloniilor grecești din Ardeal. Statul, care era simplu moșie a casei de Habsburg, se putea el gândi la desvoltarea unui popor desconsiderat, străin de limba și de religiunea dinastiei? Acest popor, cu tot entuziasmul lui pentru împăratul creștin, apărea suveranului numai ca sumă de impozite, de afaceri comerciale și nimeni nu se interesa, dacă în Oltenia se vorbește românește, ori altă limbă de sub soare.

RASBOIUL RUSO-TURC (1768—74). Amestecul Caterinei a II-a în afacerile Poloniei, determină pe Turci să-i declare răsboiu, crezând că vor învinge ușor o femeie. Armatele rusești nu se comparau cu cele apusene, erau însă superioare celor turcești, căci ienicerii se transformaseră în negustori și, deși pedestrași, cereau cai. Nu voiau să meargă pe jos și nu răspundeau la chemare (din 3—400.000 se adunau, sub steag 10.000, iar într'o luptă 6000 refuză să se bată și nu se devotează decât 400). E de mirare dece generalul *Galitzin* s'a retras de mai multe ori înaintea lor, dar Frederic cel mare a zis: „spre a avea ideie despre răsboiu, trebuie să-ți reprezinți niște chiori că au bătut pe orbi".

Lupta mai însemnată s'a dat la *Cahul*, unde Turcii au pierdut numai 2000 de oameni, dar 140 de tunuri.

Mai neașteptată a fost expediția navală a Rușilor. Sub conducerea unui amiral englez, a plecat o flotă din Baltica, a intrat în ocean, apoi prin Gibraltar în Mediterana și a ajuns pe coastele Greciei, unde a provocat mai multe răscoale. Flota turcească, mai numeroasă, a fost arsă în golful *Cesme* din Asia, în fața insulei Chios. Frica Turcilor a fost mare, deși trecerea strâmtorilor fusese întărită de un Francez.

Când Rușii au trecut și Dunărea și au închis pe vizir în Șumla, Turcii au încheiat pacea dela *Cuciuc-Cainargi* (= micul C.) sat aproape de Silistra (1774). Turcii cedau Azovul și regiunea dintre Bug și Nipru, renunțau la Crimeea, care avea să fie independentă.

Două condițiuni erau pline de urmări pentru noi: dreptul Rușilor de a vorbi la Poartă în interesul principatelor, apoi învoirea de a avea consuli în orice oraș. Acestia aveau să fie spioni ruși, recunoscuți oficial de Turci.

TARILE ROMÂNE IN TIMPUL RASBOIULUI. Inainte de izbucnirea răsboiului, militari ruși străbăteau țările noastre în haina călugărului, sau cu pretextul negoțului și căutau să atragă clerul și pe boeri. Banul Cra-

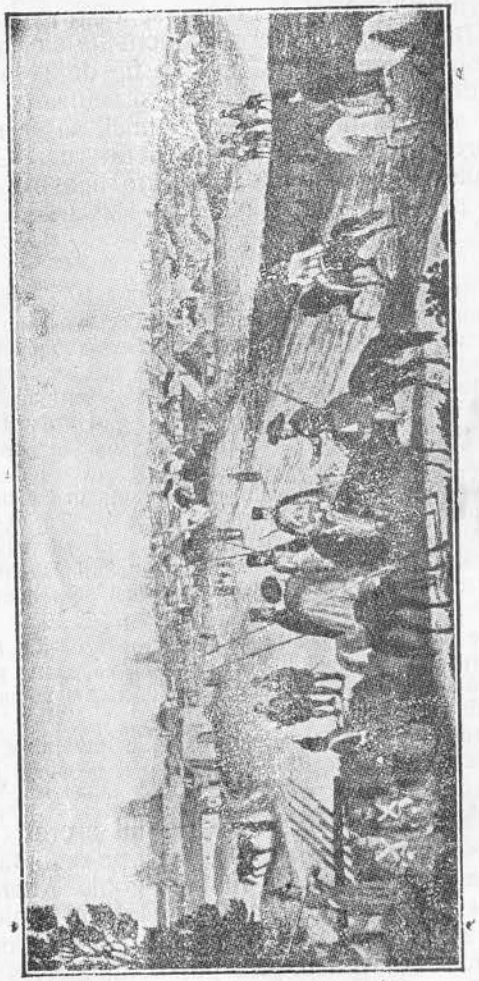

București în timpul ocupațiunii rusești (sec. XVIII).

iovei *Pârvu Cantacuzino* și fratele său *Mihai*, apoi alți boeri, trecură de partea Rușilor. In 1769 un general rusesc a fost primit de boeri în Iași „cu frumos alaiu" s'a jurat

credință împărătesei la mitropolie, cum și în biserica fiecărui sat, fiecare să fie „rob credincios și bun și supus al Mării Sale". Amândouă țările au trimes comisiuni de boeri și de episcopi, ca să se închine împărătesei, pe care o comparau cu Constantin cel Mare și-i sărutau „urmele picioarelor împărătești". Acei boeri nu se distingeau nici prin dezinteresare patriotică, nici prin demnitatea caracterului. Cei din Moldova cereau ca țara să fie dată la 12 boeri mari, iar județele la boerii mai mici, și pentru ca fiecare să aibă parte, atât cei mari cât și cei mici, să se schimbe la fiece an. Drept domn cereau un general rus. Comisiunea din Muntenia a cerut, simplu, ca „țara noastră să se facă tot una cu provinciile ce stăpânește Rusia cea atotputernică".

Când Turcii aflară de purtarea Românilor scoaseră o *fetva* (hotărîrea autorității religioase) prin care-i declarau haini și-i lăsau pradă ostilor musulmane. Pârvu, care strânsese voluntari, a fost surprins de Turci lângă mânăstirea Comana și ucis cu toți oamenii lui. Numai Olteni au rămas credincioși Turcilor, cari au numit domn pe banul *Manolachi Geani*, fără să izbutească să-l aseze în scaun.

Caterina știa că nici Turcia, nici Austria nu vor permite anexarea țărilor, deaceea nici nu le-a cerut la încheierea păcii, ci a propus numai să fie declarate independente, cu speranță mai bună în viitor. Atunci s'a scos din partea boerilor tratate cu Turcii, în cari se garanta autonomia țărilor. Românii au cerut să fie puși sub protecția puterilor europene, chiar să fie anexați la Polonia. Insă un tratat secret turco-austriac decise pe Rusi să renunțe la independența țărilor.

Iubirea ce ne păstrau liberatorii nostri se vede din ideia nebunească, ce a trecut prin capul unora dintre ei, ca să ne strămute în Crimeea și să aducă pe Tătari la noi. Căci Turcii nu voiau să cedeze unui stat crestin o populație musulmană!

Câteva condițiuni ale tratatului ne erau favorabile: amnistia vinovaților politici, iertarea dărilor neplătite și a tributului pe doi ani.

RAPIREA BUCOVINEI. In tratatul secret cu Turcii, Austria era să pună mâna pe Oltenia și pe o sumă de bani, dar încheerea păcii o lăsa cu mâinile goale. *Kaunitz*, cancelarul Mariei Terezia, vorbia de un „drum moldovenesc între Galiția și Transilvania, pe care l-a ocupat cu trupele înainte de încheierea păcii. Așa prezentau partea din țara noastră, pe care au ocupat-o „bagatelle" ziceau ei. Sub pretext că vor să pună un cordon contra ciumei, ofițerii înaintară până la Roman, pe urmă păstrară ținuturile *Cernăuți, Câmpulung* și Suceava.

Ei întinseră numirea de Bucovina „păduri de fagi" pe care Românii o dau numai pădurilor de lângă Prut, la toată țara, cu vechia capitală, cu mânăstiri și cu târguri, ce nu semănau a pădure.

Justificau — ocuparea cu micimea ținutului, o „bagatelă" apoi cu argumente istorice că Pocuția, care prin împărțirea Poloniei căzuse Austriei, a avut drepturi asupra Bucovinei, când știm că lucrul stă contrariu. Un singur argument sincer aduceau *necesitatea militară*, necesitatea însă ar fi o scuză și pentru hoți.

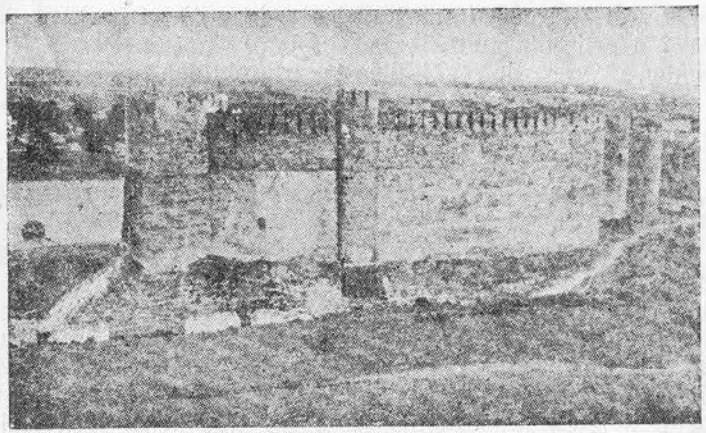

Cetatea Hotinului.

După justificare au început coruperile. Generalului rus Rumiântzov i s'au dat 500 de galbeni; la fixarea granițelor fură corupți delegații turci, și tratatul, semnat în 7 mai 1775 fu ratificat în anul următor. Astfel s'a rupt dela sânul Moldovei partea cu Rădăuți, necropola vechilor domni, cu Putna lui Ștefan, cu Moldovița, Sucevița, Dragomirna, cu târguri și sate, în cari locuiau la 100.000 de țărani.

Boerii și domnul ar fi voit ca Austria să ia țara întreagă, dacă au protestat era că moșiile le rămâneau în altă țară. In protest au încercat să sperie pe Turci cu Rușii, zicând că lipsa de protecțiune i-ar împinge „să-și caute refugiu la bunătatea unei puteri străine", încât ambasadorul austriac ușor a convins pe Turci că domnul și boerii sunt trădători.

RASBOIUL RUSO-AUSTRO-TURC. PACEA DIN IAŞI. Turcia fu nevoită să declare războiu Rusiei, care era aliată cu Austria, din cauza provocărilor necontenite ruseşti: cucerirea Crimeei, hotărîrea de a restabili imperiul bizantin, în care scop Caterina creştea pe un nepot al său, căruia îi detese numele de Constantin, ca al împăraţilor, şi călătoria în Crimeea, unde împărătesei i se ridicaseră arcuri de triumf cu inscripţiunea „Calea Bizanţului".

Dar războiul mergea încet, până ce *Suworow* ocupă Moldova şi învinse pe Turci la Focşani şi la Râmnic. Muntenia fu ocupată de Austriaci, cari însă încheiară pacea la Şistov (1791) căci împăratul Leopold voiă să fie liber pentru afacerile din apus, unde cumnatul său, Ludovic XVI, se sbătea în frigurile revoluţiei. Austria obţinea numai *Orşova*.

Ruşii au cucerit cetăţile Basarabiei, unde Ismailul s'a apărat cu desperare, iar Suworov s'a arătat de o mare cruzime. In 1792 s'a încheiat pace la Iaşi, prin care se recunostea Nistrul ca graniţă, încât Rusia devenea vecină cu noi.

Cât a ţinut ocupaţiunea, la Iaşi era guvernator un Rus, *Potemkin*, iar la Bucureşti prinţul de Coburg, numit de Austriaci. Generalii şi ofiţerii străini au învăţat pe boerii noştri şi pe soţiile lor danţuri străine, jocuri de cărţi, gustul vinurilor străine, ceva din lustrul politeţei franţuzeşti. De atunci a început să se cetească în această limbă, iar femeile şi fetele au ieşit din *ietac*, au început să facă vizite, să înveţe pianul şi să converseze franţuzeşte.

RĂSBOIUL RUSO-TURC (1806—12). Anglia a stăruit să împiedice războiul, ca să aibă pe Rusia întreagă contra lui Napoleon. A trimes flota să ameninţe Constantinopole, dar Turcii au fost îmbărbătaţi de ambasadorul francez, au rezistat şi flota s'a retras. Ruşii însă tărăgănau războiul, căci grosul armatei luptă contra lui Napoleon, dar nici Turcii nu dau lupte, căci sultanul *Selim* a fost detronat şi ucis. Numai sub *Mahmud* au rezistat mai cu inimă.

După pacea lui Napoleon cu Rusia, acela a permis ţarului să ne cucerească. Niciodată n'am fost mai în pericol să fim cuceriţi de Ruşi, căci toată lumea ne părăsise. Numai Turcii ne-au păstrat cu desperare şi au găsit cuvinte de aur, ca să justifice lupta pentru principate: „Mai bine să pierdem Constantinopole însuş, decât să dăm principatele" au zis atunci.

Tocmai în 1811 *Cutusow*, cu o mică armată, câştigă o victorie destul de mică şi înconjură în insula *Slobozia* (Giurgiu) o armată turcească.

Ruşii reduseseră pretenţiile lor la ţara dintre Prut şi Nistru, ceeace şi Turcii înclinau să dea. In maiu 28/1812 la Bucureşti, Cutusow încheiè pacea, care din punct de ve-

Mazil basarabean.

dere rusesc reprezenta puţin pentru un războiu de şase ani, care însă sfăşiea din nou ţara noastră, căci ne răpia Basarabia.

PRINCIPATELE SUB OCUPAŢIA RUSEASCA (1806—12). Ruşii instalaseră peste amândouă ţările pe Constantin Ipsilante, cu însărcinare să adune voluntari. Intre Constantin şi comandantul armatelor izbucniră însă neînţelegeri, în urma cărora se stabili un gu-

vern militar. Alexandru declară țările anexate la Rusia. Napoleon recunoscu această anexiune. In biserici se pomenea la liturghie numele împăratului, cum se însemnă și la zidirea bisericilor, la tipărirea cărților. Totuș locuitorii erau tratați ca o rassă inferioară. Erau luați salahori fără plată, fără foc, fără hrană suficientă, noaptea erau închiși în biserici, ca să nu fugă. Se ridicau mii de care cu boi (Kutusow în 1812 cere 20.000 cu 4 boi și cu câte 2 cărăuși) încât străinii se mirau cum de se mai ajung oamenii, cum de se mai găsesc vite. Sumele de bani ce cereau liberatorii noștri întreceau pe ale Turcilor: în loc de 3.000.000 Moldova trebuiă să scoată 8.

In capitale, generalii și ofițerii inițiau boerimea în toate petrecerile viționse, în baluri, în mâncări și beții muscălești, necinsteau familii și desprețuiau religiunea „lege, suflet, Dumnezeu, răsplătire, ziceau că sunt toate minciuni și basme călugărești".

Generalii răpiau recoltele și în rapoarte treceau că le-au cumpărat cu prețuri ridicate, restul îl trimeteau la Odesa, încât primiau și dela tezaurul împărătesc și dela negustoria cu lucrul furat. Când boerii noștri se plâng, Kutusow îi amenință „Je laisserai aux Moldo-Valaques leurs yeux pour pleurer".

Pierderea Basarabiei, astfel a numit-o Rusii la încheierea păcii, a deschis ochii boerilor asupra Rușilor. Au protestat la Turci cu abilitate, de rândul acesta, arătând că Basarabia este parteă ceă mâi mare și cea mai roditoare a țării, din care se scotea aproape tot grâul (120.000 de chile) și jumătate untul (300.000 de ocale) pentru Turci. Poporul cu jale mare trecea depe un mal al Prutului pe altul, ca să-și ia rămas bun dela rude și dela prieteni, căci „se despărțeau unii de alții pentru totdeauna". Tocmai după 106 ani s'a îndreptat marea nedreptate istorică și Basarabia s'a putut întoarce la patria mamă.

BUCOVINA ȘI BASARABIA SUB STAPÂNIRI STRAINE. Atât Austriacii în Bucovina, cât și Rușii în Basarabia, s'au purtat cu Românii ca niște părinți vitregi. Au despărțit biserica provinciei de a Moldovei și au creiat episcopii, pe cari le-au ridicat mai târziu la rangul de mitropolii, ca să rupă legătura lor de credință. Au căutat sa înăbușe elementul românesc încurajând Austriacii cultura germană, iar Rușii introducând limba rusă.

Astfel Bucovinenii și Basarabenii creșteau cu credința că frații lor cei mulți sunt plini de defecte. Administrația austriacă s'a îngrijit de construirea căilor de comunicație, de desvoltarea orașelor. dar a desconsiderat cultura românească, deși guvernul a pus mâna pe averile considerabile ale mânăstirilor, pe cari le-a întrebuințat contra Românilor. Basarabia a fost lăsată de Ruși fără școale, fără vreo instituție de cultură, totuși Românii au păstrat cu stăruință obiceiurile și limba, care răsună pe buzele lor mai dulce decât pe ale tutulor. Și nu numai până la Nistrul, pe părțile părăsite de Tătari s'au întins Românii, dar și peste Nistru, împrejurul Odesei, și în acest oraș, arătându-și puterea lor de viață, cu toată vitregia stăpânitorilor.

Conducerea Basarabiei se încredințase la început unui boer *Sturza,* iar capitala se mută dela Tighina la Chișinău, în 1818. După un an, Sturza fu înlocuit cu un general, care începu să introducă instituțiunile rusești, pe când locuitorii fugeau peste Prut de bunătatea ortodocșilor lor stăpâni. Atunci mitropolitul *Gavriil Bănulescu* a protestat la țar, cerând respectarea legilor și a limbii moldovenești. Alexandru însuș vine și acordă provinciei cu mare solemnitate autonomie, asemănată cu a Finlandei. Judecățile se hotărau în românește, după legile Moldovei, funcționarii și judecătorii se alegeau, cărți multe s'au tipărit sub conducerea acelui vrednic mitropolit.

Nicolae a schimbat lucrurile. A desființat autonomia, a oprit întrebuințarea limbii românești în acte publice. Basarabia devine *gubernie* (1829). Limba românească a rămas în Biserică, precum în românește se țineau actele stării civile, până la 1871, când un mitropolit rus a început rusificarea bisericii (din 1874 a început și recrutarea la armată în Basarabia). Totuși, în mânăstiri, în sate, în case bătrânești se păstra cartea românească, bucoavne, povești, iar câte un spirit mai răsărit scria versuri, traducea din autori străini, întreținând sfânta candelă a sperării. Numim pe *Ioan Sârbu, Tudose Roman,* pe *Gheorghe Păun, Alecu Mateevici.*

CĂDEREA TRANSILVANIEI SUB AUSTRIACI. UNIREA CU ROMA.

Am văzut că sub Mihai Viteazu Românii ajunseseră la cunoștința că fiind de aceeași credință, trebuie să trăească într'o singură biserică, sub autoritatea mitropolitului din Târgoviște.

In timpul domniei în Moldova a lui Radu Mihnea, când în realitate el era domn și în Muntenia, unitatea religioasă a tutulor Românilor a fost desăvârșită. Atunci mitropolitul *Dosoftei* al Ardealului se intitula în Alba Iulia „arhiepiscop al Bălgradului și a toată țara Ardealului și Ungurească" recunoscut de principele ardelean, care, deși calvinist, era prieten cu domnul român. Dosoftei a ținut un sinod cu preoții români, care a hotărît, ca să se stăruească pentru învățarea crezului și a câtorva rugăciuni, apoi ca preoții să schimbe portul țărănesc cu veșminte „lungi până la glesne".

Insă unitatea și numai religioasă a făcut pe domnii ardeleni să vază un pericol în ea. Inteleptul, de altfel, Gabriel Betlen, propuse patriarhului Chiril Lukaris, amicul reformei, să-l ajute la calvinizarea

Românilor. Patriarhul îl refuză în mod foarte demn și atrage atențiunea principelui asupra piedicilor ce-i vor veni dela domnii principatelor, căci s'ar rupe „legătura de sânge și de iubire, care, deși într'ascuns, dar în felul cel mai strâns leagă pe Românii din Ardeal cu locuitorii Țării Românești și Moldovei".

Tocmai această legătură de sânge, pe care succesul lui Mihai o arătase cât de periculoasă poate fi stăpânitorilor reali, se silește Racoți să o rupă printr'o sciziune în biserică. El înmulțește numărul vlădicilor și, profitând de situația privilegiată, că ajutase pe Matei să se facă domn și că era cultivat și de Lupu, face pe Românii ardeleni să simtă puterea sa. In 1640 începe activitatea sa de calvinizare, sub un mitropolit nou *Iorest*, călugăr ardelean, crescut în mânăstirea Putna. Insă *craiul* se înșelă în privința supunerii mitropolitului, Iorest, căruia oficialitatea îi zicea după numele de botez Ilie. El semnă o declarație calvinistă, probabil cu intenția ca să păstreze din ea ceeace este bun și pentru ortodocși: slujba în românește, predică românească de trei ori pe săptămână, tipărire de cărți, dar nu putea să se înstrăineze de mișcarea ortodocsă, care-i venea prin Moldova de mai departe. *Petru Movilă*, fiul lui Simion, ajunsese mitropolit la Chiev, dascăl al bisericii răsăritului, comparabil cu marii dascăli, mare autoritate în întreaga biserică, cu deosebire în Moldova, de unde venise Iorest. Această rezervă începe să displacă guvernului, inspectorii calviniști încep să-l urmărească, să-l tragă la judecată, să-l bage la închisoare. Un sinod l-a găsit vinovat și l-a supus la bătaia cu vărgi. Acuzările contra lui erau, desigur exagerate căci după ce s'a refugiat în Moldova, a fost ridicat pe un scaun episcopal. Această alegere arată ivirea sentimentului de solidaritate cu unul de ai nostri, persecutat sub Unguri.

In locul lui Iorest se găsi alt călugăr, *Ștefan*, care recunoaște (1643) pe inspectorul calvinist ca „domn episcop ortodocs" care primește să se desființeze rugăciunile adresate sfinților, să se simplifice taina botezului și a cuminecă-turii, dar se mai obligă și să predice numai românește oricând și oriunde. Ștefan era un simplu funcționar, nehirotonisit de vreun mitropolit din principate, încât cu el se rupea unitatea ierarhică cucerită de domnii noștri. Nici de toți Românii ardeleni nu era recunoscut, căci Maramureșul, Crișurile și alte ținuturi erau contra lui.

Insă oamenii cântăresc în progresul omenirii prin opera lor constructivă și mitropolitul Ștefan a contribuit la formarea conștiinții românești prin cărțile ce-a tipărit. El a tipărit un catehism calvinesc cu litere latine și o psaltire, iar în 1648 a tipărit *Noul Testament* într'o limbă românească, înțeleasă de Românii de pretutindeni. Cuvintele

din prefața cărții [1]) sunt atât de frumoase și de adevărate, încât din ele Ștefan răsare ca unul din constructorii unității noastre.

La moartea lui Ștefan, în 1653, a urmat ca episcop *Daniil*, cunoscutul tipograf al lui Matei Basarab, sub numele de Daniil Panonianul, cum se numia el, după numele clasic al țării ungurești. Daniil, cu toată declarația sa calvinistă, era ortodocs convins. Apoi *Sava Brancovici* a restabilit unitatea ierarhiei românești și a păstorit întreaga biserică a Românilor transcarpatini, afară de Făgăraș, dela 1656—1680. Acesta era fiu al unui căpitan de-ai lui Mihai Viteazu, a crescut în Muntenia la mânăstirea Comana, fusese hirotonisit în Târgoviște, nu-și luă nici o obligațiune către calvini și restabili legătura cu biserica munteană.

După moartea lui Racoți I-iu (1648) și după înfrângerea lui Racoți al II-lea în Polonia (1657), Transilvania trece printr'o epocă tristă, căci Turcii trimeteau armate contra lui Racoți, domnii noștri treceau și ei munții mereu contra lui sau cu el, și chiar Transilvănenii erau desbinați. Unii susțineau pe Acațiu Barcsai, alții pe Racoți, alții pe *Ianoș Kemeny*. Mulți Români, chiar preoți, erau cu „Craiul Racoltea", căci erau dușmani Turcilor cari mai ocupaseră o parte din Banat. Mitropolitul Sava era și el cu Racoți, căci Barcsai, deși Român de origine, era însă un calvinist teribil. Scos de principe, mitropolitul însă fu ridicat din nou în scaunul său.

Sava a fost mitropolit însemnat, dar avea talente mai mult de diplomat. A fost întrebuințat de Apaffy în misiuni pe lângă Rusi, cum și pe lângă domnii români. Apaffy și Racoți înțelegeau că biserica este scutul națiunii române în Ardeal și când ne impuneau limba românească în biserică, credeau că prin părăsirea ortodocsiei vom pieri ca națiune, că ne vom pierde în biserica oficială și în națiunea domnitoare. De aci zelul lor cel mare contra „eresurilor" noastre, contra icoanelor, contra posturilor. Apaffy era gelos pe domnul puternic și bogat, Șerban Cantacuzino, protectorul lui Sava, se înfricoșă de numărul Românilor și se temea de viitorul Ungurilor. „Românimea e o națiе de tot spornică, iar Ungurimea și Săsimea din zi în zi se împuținează... pe Ungurimea aceea putină, nu veste mult timp sau o vor desnaționaliza, sau o vor nimici Românii", zicea el, ca unul din sec. XIX. Cu această convingere politică, se înțelege dece Apaffy a scos pe bătrânul Sava, l-a prigonit, l-a închis în temniță, de unde l-a liberat numai prin intervențiunea lui Șerban.

Urmașii lui Sava fură hirotonisiți în București.

VIEAȚA ROMÂNILOR INAINTEA ȘI IN TIMPUL RASBOIULUI CU TURCII.

Teama de Români a prinților și a nobililor unguri, după 1600, i-a făcut să oprească înăl-

[1]) „Rumânii nu grăesc în toate țările într'un chip, încă nici într'o țară toți într'un chip. Pentru aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți grăind un lucru unii într'un chip, alții într'alt chip... Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sunt buni, cari îmblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune carele le înțeleg toți. Noi drept aceea ne-am silit, de în cât am putut să isvodim așa cum să înțeleagă toți, iar să nu vor înțelege toți, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au resfirat Rumânii printr'alte țări de și-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăesc toți într'un chip».

3168 — 929 — I. Floru, Istoria Românilor cl. 7 sec.—17

tarea acelora în ranguri. Această împiedecare a folosit Românilor, căci elementele mai răsărite dintre ei nu se mai pierdeau în nobilimea ungurească şi erau forţate să rămână între Români, să asculte slujba religioasă dela preoţi români, cari erau numeroşi, unele sate aveau şi câte şase pe la 1700. Astfel Românii prezintă destule elemente răsărite, nemeşi bogaţi, ca *Raţ Ştvan*, care pe la 1670 se judeca pentru munţi cu Rucărenii şi care prin domniţa *Zamfira* se trăgea din Basarabeşti. In Maramureş numim pe *Pogan Ştefan*, în Făgăraş pe *Boier Ianoş*, pe *Ionaşco de Şercaiţa*, pe *Ioan Talabă* în ţara Oltului.

In părţile Jiului se găseau tărani scăpati de iobăgie, cari posedau ca proprietate „luncă, deal, vale, pomi" pe care le zălogiau între ei.

In părţile *Haţegului*, în Inidoara, în *Beiuş* se văd nume de nemeşi, nume de sate vechi *(Schei)*. O clasă economică socială era a *Bârsanilor*, păstori cari-şi aduceau oile la păscut în principate, din cauza greutătilor ce le făceau Saşii că le strică semănăturile. Venitul acestor păşuni îl dăruia Matei lui Racoţi.

Numărul Românilor, chiar în „fundus regius" pământul Sasilor, era mai mare decât al acestora şi de două ori mai mare decât al Ungurilor. Satele din ţara Bârsei creşteau. *Zărneştii* aveau biserică de la Neagoe Basarab, Tohanii era, de asemeni, vechiu. Nici iobagii nu erau de tot săraci: se citează sate, în cari biserica se făcuse de un ţăran simplu. Prin sate pătrundea lumina cărţii, se găseau zugravi de icoane, dieci, cari scriau zapise slavoneşti.

Chiar burghezia începe să se ivească. Mai întâiu compania grecească de comerţ, aşezată în Sibiu 1636, apoi în Făgăraş, în Braşov... care cu timpul se românizează, mai ales prin biserică. Negustori români se ivesc chiar prin sate. In Alba-Iulia erau negustori români bogaţi, de asemeni în alte oraşe. Scheiul Braşovului are importanţă specială prin vechimea, prin numărul şi prin legăturile lui cu domnii noştri.

Cu intrarea oştilor austriace în Transilvania, se schimbau multe situaţiuni, deaceea au fost protestări şi chiar răscoale tărăneşti. Armata austriacă era rău îngrijită, încât jefuia, administraţia era severă şi necruţătoare, încât poporul prefera pe Turci, ca şi în Oltenia mai târziu. Numai nobilii se mulţumiau cu domnia împăratului creştin.

UNIREA CU BISERICA ROMANĂ. Mulţi locuitori se opuseră, când armata imperială ocupă Ardealul (1688) între alţii Saşii din Braşov. Appafy moare în 1690, iar Heissler rămâne guvernator.

Indată după ocupaţie, începu printre preoţii români o propagandă activă, ca să-i aducă la unire cu biserica ro-

mană. Incă din 1692 se dă un decret, că popii de rit grecesc, uniţi, se vor bucura de toate drepturile clerului latin. Prinţii calvinişti deprinseseră pe Români să asculte de autoritatea civilă şi în chestiuni religioase, de rândul acesta ascultarea era legată cu foloase. Mitropolitul *Teofil* adună un sinod, la care nu participă decât zece protopopi şi în care se numărară toate silniciile calviniste. Mitropolitul era consiliat de un iezuit şi propuse unirea cu biserica romană, ca să se facă plăcere împăratului, şi ca ei „uniţii să nu mai fie priviţi ca toleraţi, ci ca fii ai patriei... să se întrebuinţeze la tot felul de slujbe, ca şi membrii naţiunilor religiilor recepte".

In ce consistă Unirea? In admiterea de către Români a patru puncte:

1. Supremaţia papei asupra bisericii.
2. Sfântul Duh purcede dela Tatăl şi dela Fiul (filioque).
3. Sfânta cuminecătură se face cu azimă.
4. Păcătoşii morţi cu păcate uşoare se curăţă prin suferinţele lor, până la judecata-din urmă, de acele păcate şi trec în rândurile fericiţilor.

Asupra dogmei de purcedere, catolicii au încercat să se împace cu ortodocşii, explicând că *filioque* nu însemnează *dela*, ci *prin* (dia grec) şi citează cuvintele lui Isus, că Sf. Duh, se trimete numai prin Fiul. Această interpretare o şi acceptaseră răsăritenii la conciliul din Florenţa, încât după ea deosebire mai nu există.

In privinţa purgatoriului şi ortodocşii admit că soarta păcătoşilor nu e definitivă până la judecata ultimă, că unii din ei pot trece în rândul fericiţilor, dar nu prin suferinţele lor, ci prin jertfele bisericii, prin milosteniile celor rămasi în viaţă, încât nici în acest punct deosebirea nu e prea mare.

Supremaţia papală este însă o pretenţie care a revoltat totdeauna pe celelalte biserici creştine, căci catolicii nu cer numai respect şi recunoaşterea meritelor mari ale bisericii romane, ci supunere absolută faţă de papă, care este infailibil, adică nu poate greşi.

Mai mult, biserica romană este cosmopolită, naţiunile mici au fost oprimate de clerul naţiunilor mari. Noi am fi fost pradă mai întâiu a Ungurilor, apoi a Germanilor. Biserica romană a inventat multe metode de exploatare, cari au revoltat naţiuni mari, chiar din evul mediu. In fine, celibatul preoţilor ei nu se împacă nici cu moralitatea, nici nu ajută religiozitatea.

Românii vedeau în unire cu Roma o cestiune naţională de egalizare cu celelalte naţiuni, deaceea noul mitropolit *Atanasie Anghel*, deşi hirotonisit în Bucureşti, primi unirea în 1698.

Afară de cele patru puncte (nici filioque nu se cerea

neapărat) Românii își păstrau în biserică limba lor, ceremonialul, căsătoria preoților, liturghia ortodoxă, încât poporul nu vedea nici o schimbare. Cu toate acestea, a început o opoziție violentă din mânăstiri, dela laici, din principate, care opoziție a fost și mai puternică, după ocuparea Olteniei, când călugării marilor mânăstiri Tismana, Cozia, au întărit elementul ortodocs.

Lupta națională a episcopului Clain. Unirea religioasă nu fusese căutată de Români, ci calculată de Austriaci, ca să mărească numărul celor d'o credință cu împăratul și ca să aibă un sprijin contra Ungurilor calviniști. Nici subtilitățile teologice nu le înțelegeau Românii, cari nu în teorii puneau temeiul credinței ci în formele cultului. Deoarece acesta rămânea neschimbat, iar în schimbul concesiunilor teoretice li se făceau promisiuni mari, că vor fi considerați egali cu națiunile mari, ei puteau socoti, că dând puțin au câștigat mult. Cestiunea era însă să se execute cinstit contractul.

Insă nici autoritatea supremă bisericească, nici autoritatea politică nu au dat ce se aștepta dela ele. Fiindcă mitropolitul catolic din Alba-Iulia nu putea sta în acelaș grad cu cel unit, acestuia i s'a căutat un locșor mai retras la Făgăraș, iar titlul i s'a scoborît cu o treaptă, s'a numit episcop. Astfel, uniții erau considerați catolici de mâna a doua, cari aveau nevoie să fie mereu conduși spre adevărata credință de un consilier iezuit, fără de care episcopul nu lua nici o hotărîre însemnată. Nu putea nici să autorizeze construirea unei biserici mai mari, ci numai a uneia pentru 30—40 de oameni, ca pentru un popor de țărani; nu putea să hirotonisească oricâți preoți ar fi voit, căci clasa politică a domnilor ar fi pierdut tot atâția iobagi, și ea trebuia cruțată. De altă parte, mulți se ridicau contra unirii și întreg secolul al XVIII-lea e plin cu lupte pentru și contra ei.

La 1730 a ajuns episcop acolo la Făgăraș, un om cu puțină știință, dar de mare caracter. Se numise *Ion Micu*, prin călugărie devenise *Inochentie*, iar prin episcopat „Klein", baron dela Viena, unde omul nu începea să fie om decât dela treapta de baron. Inimicii lui i-au zis „Român prost" și nu va fi fost de mare pătrundere, căci era încă în seminar până aproape de 40 de ani, când s'a instalat ca episcop. Insă Episcopul se relevă minte inovatoare. Înțelese că el este șeful spiritual al unei națiuni și că trebuie să se preocupe de soarta acestei națiuni. Sub pana lui răsar cuvinte, cari fuseseră scrise de un prinț: „Noi am fost moșteni în acest pământ al crailor, încă din vremea lui Traian, înainte ca națiunea săsească să fi intrat în Ardeal... și am fost împovărați cu sarcini de tot felul și cu mizerii milenare...

Națiunea noastră nu e inferioară nici uneia din Ardeal, fie prin virtute, fie prin știință, fie prin pricepere în afaceri". Aceste convingeri, câștigate din scriitorul princiar, nu-i puteau veni nici dela profesorii săi din seminar, nici dela consilierul iezuit, un Ungur.

Clain ceru la Viena ca să se scutească preoții de dări, apoi ceva mai acoperit, ca să i se ia consilierul. Mai vorbise în urmă de egalizarea națiunii sale cu celelalte națiuni. Dela Viena cererea episcopului fu trimeasă la dieta transilvăneană, ca să fie cercetată. Dar guvernul ardelean prevenea orice discuție, dând un act de o ură oarbă. Tăgăduia importanța unirii la o gloată de țărani cari nu se pot „numi deloc o nație... vagabonzi, fugari..., cari nu suportă sarcini, căci domnii pământului plătesc în locul lor" se înțelege nu din munca acestor iobagi. Episcopului îi găseau toate defectele, că nu e învățat, că nu poate vorbi ungurește, că e lacom de bani. Insă episcopul nu se speria nici de ponegriri, nici de ridicul în care voiau să-l cufunde. El se înălță în măsura în care cauza lui devenea cauza poporului român. La Viena zicea el că vorbește în numele celor 85.000 de familii românești „cari sprijină starea ruinată a catolicilor" din Ardeal.

In dietă l-au ascultat cu hohote de râs, apoi au încheiat: „episcopul și clerul unit cer lucruri pe cari nimeni nu le-a mai cerut vreodată dela strămunii noștri și nu le va putea cere nici dela urmașii noștri... în sfârșit cere ceeace clerului și plebei valahe, după firea ei bine cunoscută, nu i se cuvin niciodată". In 28 septembrie 1737 se auziră în dieta transilvană cererile națiunii românești. Nu „națiune" ci „Valahi" „plebs valachica" strigau și urlau Ungurii, Sașii, toți cotolicii, deși episcopul era unit. Fu împiedecat, nu-și termină întâmpinarea, din cauza strigătelor.

Din nou ceru ca să se dea Românilor laici locuri în dregătorii, ca să se reducă zilele de lucru ale iobagilor la două zile pe săptămână, în loc de patru, dar trebui să audă într'altă dietă noi cuvinte de umilire. La acest răspuns, urmară noi protestări românești, se auziră chiar amenințări, că se vor lăsa de unire.

In cele din urmă se părea că va sosi biruința, căci episcopul fu chemat la Viena. Nu era chemat însă, ca să-i se asculte cererile, ci ca să fie judecat, că e rău administrator, că ia mită, că e revoluționar. Voiră să-l supuie la un interogator, el refuză cu mândrie un răspuns. Apoi, ca și Mihai Viteazu, cu credință în oameni, pleacă la Roma, convins că șeful bisericii va cerceta cazul său și-i va da drep-

tate. A rămas acolo peste 20 de ani şi a murit fără să se mai urce în modestul său scaun din Făgăraş.

LUPTA PENTRU ORTODOCSIE IN ARDEAL. Episcopul de dinaintea lui Clain numărase 400 de preoţi români, adversari ai unirii religioase. Numărul neunitilor creştea cu cât se vedea că promisiunile nu devin realitate şi era întărit cu sprijinul bisericii ortodocse sârbeşti, care se bucura de privilegiul de a fi biserică recunoscută. Diaconi şi preoţi străbăteau satele şi semănau sămânţa despărţirii de uniţi. Sătenii băteau pe preoţii uniţi, ocupau bisericile, rezistau autorităţilor cu arme, cu furci şi cu ciomege. Când veni o comisiune să împartă comunele, hotărî ca 140 să se dea unitilor, 40 numai neunitilor, dar o sută de comune rămaseră necercetate. In lupta pentru posesiunea bisericilor se exagerau deosebirile credinţelor, se acuzau uniţii că nu postesc, că se închină spre apus, că calcă crucea în picioare, că locul pe care stau e spurcat.

Călătoriile episcopilor sârbi, combinaţiile ortodocse ale unor aventurieri politici deprindeau satele cu urzirea unei revoluţii. Un Cantacuzino, fiul domnului Ştefan, care poseda proprietăţi în Ardeal, îşi dedea nenumărate titluri, între cari duce al Basarabiei, marchiz în Ilfov, Romanaţi, baron de Zănoaga... El călători la Petersburg, promitea o răscoală a ortodocşilor din monarhia austriacă lui *Carol VII*, pretendentul imperial contra Mariei Terezia. Călugări ortodocşi, făcători de minuni, erau primiţi cu onoruri împărăteşti şi ascultaţi ca nişte oracole. fierberea era generală şi autorităţile contribuiau la creşterea ei, neţinând în seamă consiliul celor cu minte, ca să le numească Românilor un mitropolit propriu. Aceasta cereau şi Românii, să aibă episcopul lor deosebit de cel sârbesc, căci episcopii lor de mai înainte se sfinteau în Tara Românească. Au căutat chiar sprijinul Rusiei, unde s'au adresat cu plângere. Toată această fierbere era să izbucnească prin revolta câtorva tărani, fără frică de moarte şi fără respect de domnii pământului.

Scaunul lui Clain a rămas mult timp vacant, administrat de nepotul şi vicarul său *Petru Aron*, căci neînfrântul episcop nu voia să demisioneze, precum îl sfătuia şi papa. In cele din urmă, renunţând la scaun a fost ales şi, apoi, confirmat ca episcop, Petru Aron la 1752.

Noul episcop era o fire blândă şi devotată datoriilor religioase. Se chinuia pe sine şi chinuia şi pe ceilalţi cu ascesa medievală, cu mare înfrânare de mâncare şi de orice fel de petreceri. Astfel de oameni căuta şi curtea din Viena. Activitatea lui Petru Aron a fost în folosul şcoalelor înfiinţate la Blaj. Acì se aşezase Inocenţiu Clain, după ce dedese în schimb alte moşii, aci s'a pus temelia şcoalelor din cari avea să se folosească întregul neam. La 1754 se deschise o şcoală începătoare, o şcoală de latină (gimnaziu) şi alta de teologie, în cari se strânseră îndată sute de elevi (500 în 1760). Indată începe apoi întemeerea de şcoale prin sate, activitate recomandată de împărăteasa Maria Terezia. După câţiva ani existau 60 de şcoale săteşti.

Această activitate liniştită, nebăgată în seamă de cei mari, avea să dea roade bogate, cu toate că la început nu formă conducători, de cari poporul avea nevoie. Izolată de lume, ca munca monahilor medievali, ea n'a străbătut în popor, ca să-l pregătească pentru noile probleme ale lumii moderne. Totuşi, din acele şcoale au ieşit spre sfârşitul secolului, trei oameni însemnaţi, cari au scris ca să poată fi auziţi departe, ei au început însă prin a cere să părăsească rasa călugărească. Se numiau *Samuel Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior*.

REVOLUŢIA LUI HOREA (1784). O mişcare religioasă a fost totdeauna urmată de una socială, căci în viaţa conştientă, fapta este urmarea ideii, creerul dă impuls braţului la fapte. Toate răscoalele ţărăneşti în apus s'au produs în urma unei schimbări de idei, din cari autoritatea politică ieşea micşorată. Când ţăranii români izbucneau în ameninţări că au să omoare pe toţi catolicii când se adresau împărătesei Rusiei şi se plângeau de apăsarea străină, când episcopul lor era considerat spurcat şi nimeni nu mai îndeplinea funcţiunea de set, atunci au făcut şi ei ceeace s'a făcut în atâtea ţări şi în atâtea epoci Fiind însă mişcarea ţărănească, lipsită de capi conştienţi, fără un scop final, revoluţia dela 1784 a fost mai mult o izbucnire de patimi populare contra apăsării seculare, decât revendicarea unor drepturi naţionale ca a lui Clain.

Luptele religioase dedeseră curaj ţăranilor. Svonurile despre bunătatea şi despre iubirea de dreptate a lui Iosif al II-lea făceau să apară în imaginaţiunea tutulor chipul unui tată blajin şi bun cu cei cari suferă din partea celor mari, deşi el era capul celor mari. Iosif călătorise de două ori prin Ardeal, ascultase plângeri, pronunţase şi câteva vorbe româneşti. Când multimile cădeau în genuchi înaintea lui, el, ca împărat cu cultură filosofică, îi oprea şi învătase să le zică să se scoale, cum învătase să zică şi la reclamaţii „voiu vedea".

Impăratul mai deşteptase speranţele Românilor să-i scape de iobăgie, prin înfiinţarea trupelor de graniceri, din rândul lor, din nordul scaunelor săcueşti până în Maramureş şi la sudul acelor ţinuturi până la Porţile de Fier. Cete de Români umblau prin ţară oferindu-se la noul serviciu militar, în care uneori ocârmuirea nu-i primia.

VASILE URSU zis NICOLAE HOREA. Acest nume [1]) îl poartă ţăranul, care a adunat pe Români şi sub altă formă, decât Clain, a protestat la Viena în favoarea Românilor. Mai întâiu a luat şi el calea rugăminţilor. A mers la Viena de mai multe ori, se zicea că a vorbit cu împăratul, arăta o decoraţie ce i s'ar fi dat cu îndemnul, ca să se ridice contra domnilor de pământ. Cu el se mai asociază doi tovarăşi *Ioan Oargă*, zis *Cloşca*, şi *Gheorghe Marcu*, zis *Crişan*. Cu ei se ridicau nu elementele cele mai obijduite, ci

[1]) Horea, cel ce horeşte, zice la horă.

cele mai răsărite dintre Români, lucrătorii la minele de sare și la cele de aur din munții Abrudului. S'a făcut un fel de conjurație, *o frăție*, au plecat apoi la Bălgrad să ia arme. Dar n'a fost o singură mișcare, ci mai multe, ca și în răscoala dela 1907. Guvernul ardelean a fost surprins. Țăranii încep să dea foc castelelor, să ardă bogățiile strânse, să distrugă. N'au făcut multe victime omenești, în total numai 150, cei mai mulți cârciumari, *vicespani*. Cruțau femeile și fetele, le măritau însă după țărani români și le botezau.

La început armata n'a intervenit în mod viguros, căci între armata împăratului și între guvernul oligarhic al provinciei era neînțelegere. De aceea mișcarea a ținut de cu primăvara, până iarna. In cele din urmă, s'a pus un premiu pe capul șefilor, de 300 de galbni. După încercări de rezistență, trupele răsculaților se risipesc și capii sunt prinși. Pedepsirea lor a fost teribilă. Crișan s'a omorît singur în închisoare, iar ceilalți doi au fost frânți pe roată, începând cu frângerea picioarelor.

Amintirea acestei răscoale se păstrează la Români sub forma unui cântec, de o energie fioroasă, cu care se compară „Noi vrem pământ" al lui G. Coșbuc. O strofă din el sună:

Pe cel câmp pustiu și 'ntins
Arde-un foc de noi aprins.
Las' să arză și să crească
Că-i în țara ungurească:
Trageți hora ca să ioc
La lumina celui foc.

Urmarea răscoalei lui Horea, ca și a răscoalei lui Tudor, a fost să deștepte în popor conștiința de neam și de drepturile lui. Deocamdată, împăratul chiar din 1785, a decretat desființarea iobăgiei.

SAMUEL MICU, GHEORGHE ȘINCAI, PETRU MAIOR. Nu mai mici revoluționari au fost cei trei istorici, însă nu cu arma, ci cu scrisul.

Samuel Micu, nepot al marelui episcop, învățase la Blaj, apoi la Viena și ajunsese profesor la Blaj. A publicat *o gramatică*, a început un *dicționar*, în care cuvintele românești sunt traduse în latinește, ungurește și nemțește, numit dicționarul din Buda și a scris o istorie a Românilor dela Romani, rămasă nepublicată. El a întrebuințat în locul literelor cirilice, literele latine „strămoșești".

Petru Maior și Gheorghe Șincai au învățat în Blaj, apoi la Viena și la Roma. Deși cei mai învățați Români ai

timpului lor, ei au suferit mizerii și persecuțiuni, chiar dela ai lor. Opera principală a lui Maior este „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia" [1]), în care dovedește persistența elementului român dela Traian. Opera principală a lui Șincai este „Cronica Românilor" dela anul 89—1739 pentru care a consultat nenumărați scriitori vechi și moderni. S'a tipărit însă abia la 1853 în Iași. Aceste opere scrise pentru învățați n'au putut deveni cărți populare și n'au avut influența ce ar fi trebuit, dacă ar fi fost scrise mai pe înțelesul poporului. Pentru popor au scris alții în mod mai simplu, ca *Tichindeal, Budai-Deleanu* [2]), *Vasile Aron, Ioan Barac* [3]). Din Ardeal se va coborî apoi *Gheorghe Lazăr*, ca să dea suflet școalei românești din Muntenia.

ȘCOALA GRECEASCĂ. CULTURA ROMÂNEASCĂ IN MUNTENIA ȘI MOLDOVA. PRIMELE ȘCOALE.

Cea dintâiu școală cu învățătură de limba grecească, a deschis în Moldova Vasile Lupu, iar în Muntenia Șerban Cantacuzino. Din cauza importanței limbii grecești se înlesnea învățarea ei chiar copiilor săraci. Astfel Antioh Cantemir dă o sumă de bani cu destinațiune pentru învățătura copiilor de boeri și mai ales a copiilor săraci, cari vor voi să învete". In aceste școale se învăța și limba română, dar pentru limba greacă se aduceau Grecii cei mai învățați, cum erau *Sevastos Chimenitul* și *Ieremia Cacavela* la Sfântul Sava din București. Domnii fanarioți au încurajat școala grecească, dar n'au neglijat nici pe cea românească, cel puțin cât se cerea pentru a putea preoții citi și scrie. In această privință Constantin Mavrocordat a necăiit mult pe preoți. Alexandru Ipsilante întreținea cu cheltuiala statului 75 de elevi săraci, dar să nu fie săteni, căci aceia trebuia să rămâie agricultori și păstori. Erau examene, erau premii, scutiri de bir pentru dascăli și pentru elevi, erau mai ales programe frumoase. Școala grecească se organiza cu pretențiile unei universități, cu un număr de șase ani mai întâiu, cu mai mulți în urmă.

Se învăța mai întâiu limba greacă veche, cu citiri din Demostene, din Homer, din părinții bisericii, însă metoda era greșită, căci se învăța pe dinafară gramatica cu toate excepțiile ei. O limbă se învață însă pe lângă gramatică, prin exerciții multe de citire și de vorbire. Ucenicii academiilor noastre grecești învățau la excepții zece și doispre-

[1]) Buda 1812.
[2]) Tichindeal a scris fabule, iar Budai-Deleanu Țiganiada, poemă eroi-comică.
[3]) A tradus din ungurește Arghir și Elena, un basm versificat.

zece ani, dar nu puteau citi autorii greci. Invățau filosofie, erau însă străini de renovarea filonofiei moderne. Invățau matematici, logaritmi și trigonometrie, dar oameni distinși ieșiți din această cultură, nu știau câte operații simple se pot face asupra numerelor. Invățau geografie, însă un călător, s'a oprit în 1764 la o mânăstire din Moldova și călugării, cari vorbiau grecește, latinește și italienește, îl întrebau: „oare Anglia s'ar afla în Londra, sau Londra în Anglia?".

Cloșca.

Horea.

In scurt, Grecii învățau mult, scriau mult, mai ales copiau, dar n'au produs nici o operă. Cultura grecească a fost cultură moartă

INFLUENȚA FRANCEZĂ. Un ferment mult mai activ pentru schimbarea ideilor vechi a fost însă introducerea limbii franceze, în conversațiile din saloane și în citirea literaturii. Această influență a început mai întâiu dela curtile domnilor, cari în postul lor de dragomani trebuiau să cunoască limba diplomației și creșteau pe fiii lor în această influență. In urma Austriei și Rusiei, a trimes și Franța consuli, cari în scurt timp au format cerc împrejurul lor. Se

adăoga apoi influența exercitată de armatele de ocupațiune, răsunetul ideilor și luptelor revoluțiunii, cum și prestigiul legat de numele învingătorului Europei.

De aceea nu e de mirare că se citeau iurnale franțuzești, cum și romanele timpului, de aceea Gheorghe Lazăr constată că „limba franceză este cu totul la modă între boeri". Un episcop oltean căută *l'Encyclopédie*, pentru luminarea ortodocsiei sale. Sub influența filosofilor francezi, a revoluțiunii franceze, în toate țările, și în Ungaria, popoarele prezentau pretențiuni de vieață națională, încât și Românii din Ungaria au prezentat pretențiunile lor din nou. Intr'o petițiune celebră, ei cereau împăratului dreptul ca să fie recunoscuți ca națiune și au fost respinși și de astă dată. Insă ideile noi își făceau drum și victoria lor era sigură.

CULTURA ROMÂNEASCA IN MOLDOVA. Domnirea Fanarioților din punct de vedere uman, poate că n'a fost mai rea decât a domnilor indigeni anteriori, din punct de vedere românesc a fost însă inferioară acelora. Astfel, înainte de Fanarioți se iviseră cronicari patrioți, în epoca de tristă memorie nu se ridică niciunul de valoare.

NICOLAE COSTIN, fiul marelui Miron, este produsul epocii mai vechi, ca și IOAN NECULCEA. Nicolae, boer de căpetenie pe lângă mai mulți domni, a încercat să completeze cronica tatălui său dela primul descălecat, a scris apoi despre prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat. Fără talent, cu o erudiție îngreuitoare, opera lui nu poate sta alături cu operele predecesorilor, nici cu a contemporanului său mai tânăr Neculce.

Cel mai de inimă dintre toți cronicarii noștri, un mare scriitor, un mare patriot, ajunsese boerul cel mai de seamă al lui Dimitrie Cantemir, cu care a fugit în Rusia, de unde s'a întors după multe suferințe în iubita lui Moldovă. Ioan Neculce nu s'a servit de scriitori străini: „nu mi-au trebuit istoric străin să cetesc și să scriu, că au fost scrise în inima mea" scrie el.

A scris în mijlocul epocei fanariote cu o durere, care se comunică cititorului: „Oh, oh, oh, vai, vai, vai, de țară! Ce vremi cumplite au ajuns și la ce cumpănă au căzut... Focul îl stingi, apa o iezești și o abati în altă parte, vântul când bate te dai înlături într'un adăpost, soarele intră în nouri, noaptea cu întunecimea ei trece și se face iar lumină, iar de Greci să te scapi nu e cu putință... Când a vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină pe fier și Turci în

Țarigrad și lupii să nu mănânce vite în lume, atunci poate nu vor fi nici Greci în Moldova și în țara Muntenească". Înțelegerea boerilor cu generalul rus Muennich o condamnă astfel: „care mai pe urmă veți vedea la ce au ieșit cinstea lui Muennich, că vinul cel unguresc dulce s'au făcut venin amar și râsul plâns, și voia cea bună groază și frică. Și oh! oh! oh! bogăția sărăcie și lipsă și blestem, și osândă veșnică, neuitată și neîncheiată". În descrierea bătăliei dela Prut găsește următoarea comparație: „așa căděau Turcii ca când ar căděa niște pere coapte dintr'un păr când îl scutură oamenii". Incapacitatea de militar a lui Petru cel Mare se vede din acest rând: „împăratul, încă de multă vărsare de sânge ce vedea atuncea, au ametit de milă și s'au dus la cort de l-au udat împărăteasa cu niște apă și s'au trezvit. Cum a petrecut în Rusia spune puțin, dar cu înțeles: „eu eram bucuros că au venit acel ceas de am găsit vreme să ies din acel norod greu, că sunt niște oameni foarte necredincioși, și prea cu greu traiu au oamenii ce sunt nedeprinși cu acel fel de oameni dintr'acele părți... că este un norod unde nu sunt oamenii slobozi să meargă unde li este voia, nici la împărăție fără ucaz". Apoi frumoasa comparație despre nestatornicia oricărui domn: „nădeidea domnului este ca seninul cerului și ca încetul mării: acum este senin și se face nour: acum este marea lină și se face furtună". Din pana acestui adevărat scriitor ne-a rămas **o seamă de cuvinte**, povești cari, au inspirat pe poeții secolului al XIX-lea ca povestea lui Burcel, a aprodului Purice... Cronica numită **Letopisețul Moldovei**, dela 1662, unde îl lăsase Miron Costin se întinde până la 1743.

Alți cronicari în Moldova, în epoca Fanarioților sunt mai puțin însemnați: *Axinte Uricarul* a primit însărcinare din partea lui Nicolae Mavrocordat să scrie despre domnia lui. *Nicolae Mustea* a scris despre aceiași domni ca Ioan Neculcea (1662—1729). O cronică s'a atribuit lui *Enachi Cogălniceanu*, alta s'a tradus din grecește de *Alexandru Amiras*.

In fine, sentimentul de revoltă contra Grecilor și-a găsit expresiune în poema vornicului *Alexandru Beldiman, Tragodia, Jalnica Moldovei întâmplare* din 1821. În mai multe mii de versuri Beldiman descrie stricarea țării de revoluția eteriștilor, jafurile lor, înfrângerea lor, fără talent poetic, dar cu amăruntimi văzute de autor.

Ce necaz, ce osândire, vai mie ce foc amar,
Ce trăsnet și ce lovire, ce otrăvitor pahar!
Cine-au socotit vr'odată, cine-au putut pune 'n gând,
Jalnica țării stricare s'o vază așa curând?

Ipsilante: Pe prințipul Ipsilante arhistratig îl numesc,
Il smulg din sânul Rosiei și cu dânsul se unesc
Se unesc că-l știu că este cu știință și istet.
Mâna dreaptă îl arată în câtu-i de îndrăznet.

Jafuri: Unuia îl lua șalul, altuia punga cerea.
De ajuns îi da bătae, dacă se împotrivea.
Casă și dughene noaptea, totdeauna se spărgea
Să zică, să jelească, acum mai nu mai mergea.

Armata: Două sute un-spre-zece, erau toți câți au trecut,
Sunt încredințat prea bine că greșeală n'am făcut.
Dar mai rămăsese mulți, prin crâșme fiind beți,
Alții neîmbrăcați încă, și câțiva fiind băeți.

O operă literară, chiar cap de operă de elocvență, s'a atribuit arhimandritului mănăstirii Putna, *Vartolomeiu Măzăreanu* în jumătatea

a doua a secolului al XVIII-lea. Panegiricul lui Ștefan cel Mare, închipuit ca o cuvântare la moartea marelui domn, se numără printre cele mai frumoase compuneri în limba românească.

CULTURA ROMÂNEASCA ÎN MUNTENIA. Cronicarii munteni sunt în secolul al XVIII-lea inferiori celor moldoveni încât privește talentul de scriitori. Însă *Dionisie Eclesiarhul*, scrie cu durere de inimă pentru căderea în care vede țara lui; iar cel din urmă cronicar *Zilot Românul* (adică Românul zelos) care a trăit în secolul al XIX-lea, este un mare patriot, tot atât de opus apăsării turcești, ca și jafurilor rusești.

Un scriitor, autor de poezii ușoare, de încercări istorice și al celei dintâiu gramatici românești (1787) în principate, a fost *Enache*, sau *Enăchiță Văcărescu*, boer mare pe lângă Alexandu Ipsilante și pe lângă alți domni. Activitatea sa literară are meritele începutului.

Valoare istorică însemnată au lucrările lui *Mihai Cantacuzino, partizanul* Rușilor, care a trecut de partea lor în războiul Caterinei, terminat la Cuciuc-Cainargi, și marea lucrare a lui *Dionisie Fotino*, în grecește. Mihail Cantacuzino a scris o *genealogie a Cantacuzinilor* și apoi istoria Valachiei [1]) cu multe date asupra stării din secolul al XVIII-lea. Dionisie Fotino sub numele de *Istoria Daciei* a scris o carte mare, tradusă și în românește.

CARȚI POPULARE. — O foarte frumoasă parte din istoria civilizațiunii noastre este studiul cărților citite de popor. Aflăm din aceste cercetări cum aceleași cărți, aceleași idei, aceleași preocupări se găsesc mai la toate popoarele în acelaș timp. Poporul nostru nu era în urma vecinilor lui, nici chiar în urma popoarelor culte. Cât se ivia într'o țară o carte populară, îndată apărea și la noi.

Una din cele mai răspândite cărți a fost *Alexandria*, istoria închipuită a lui Alexandru cel Mare, aflată într'un manuscris din 1620. Apoi multimea de cărți bogomilice: *Visul Maicii Domnului*, povestile orientale cunoscute sub numele de *Halima*, cărți de explicarea visurilor, *Zodii*, etc., etc.

ȘCOALE ROMANEȘTI. Școale curat românești s'au înființat sub Fanarioți, abiă la începutul secolului al XIX-lea. Se simțea mare lipsă de preoți, și deaceea prima școală a fost *Seminarul din Socola*, înființat la 1803 de către Alexandru Moruzi, după stăruința mitropolitului *Veniamin Costachi*.

Acest mare mitropolit a încuraiat cultura românească, înființând tipografie pentru tipărirea cărților bisericești, a scris însuș, a îndemnat pe alții, a fost pereche lui Gheorghe Lazăr în Moldova.

Era atunci necesitate mare de ingineri, spre a se fixa hotarele moșiilor în procese, căci ingineri străini erau puțini. Spre a se formă inginerii necesari, mitropolitul și un

[1]) Prezentase acele date Rușilor, ca informațiuni înainte de încheierea păcii, apoi s'au tradus în grecește.

boer tânăr, numit *Mihai Sturza*, au susținut la Scarlat Callimachi să numească profesor de științele inginerești, pe fiul unui preot numit *Gheorghe Asachi*. Acesta studiase în Viena și în Italia, avea să fie promotor puternic al culturii noastre. El fu numit în 1813 și susținut de protectorii săi, contra profesorilor greci, care susțineau că în românește nu se pot preda învățături înalte.

GHEORGHE LAZĂR. In Muntenia, școala românească a început tot din necesitatea de a formă ingineri, însă inginerul de aici era un filozof și un apostol, coborît din Făgăraș, ca legendarul Radu Negru.

Era fiu de țărani din satul *Avrig*, fusese ajutat de proprietarul *Bruckenthal* ca să învețe la Cluj, apoi la Viena și ajunsese profesor la seminar în Sibiu. Expunea ideile înaintate ale timpului în cuvântările lui, deaceea n'a mai putut trăi între ai săi, încât a trecut munții la București, ca profesor într'o familie boerească (1816). Eforia școlară de atunci, l-a însărcinat cu deschiderea unor cursuri de înalte matematici, deși el ar fi voit și de filosofie,. Se zice că a convins pe un boer din eforie, *Bălăceanu*, care nu credea că în românește se pot face măsurători inginerești, măsurându-i un loc și dându-i acelaș rezultat ca inginerul neamț.

După mai multe piedici și amânări, a fost însărcinat cu pregătirea de ingineri (1818). I se deteră ca săli, câteva chilii la mănăstirea *Sf. Sava*, înaintea universității de azi și îndată avu un mare număr de studenți. chiar Greci, căci Lazăr concepea cursul său ca la o universitate. A făcut cărți pentru începători (abecedar) aritmetică și geografie ca pentru gimnazii, însă tratà probleme filosofice și sociale, căci mulți ascultători ai lui erau oameni în etate.

Cuvântul lui a avut efecte miraculoase: „Ajungă lăcrămile patriei, ajungă jugul robiei, zicea el, vremea este acum să se ridice din țărână semințele căzuților strănepoți".

Deși, în urma eteriei cursurile încetară și marele om se întoarse să moară în satul său (1823) opera sa era să fie nemuritoare.

REVOLUȚIA LUI TUDOR VLADIMIRESCU. RESTABILIREA DOMNIILOR PĂMÂNTENE. GRIGORE GHICA. IOAN SANDU STURZA.

ETERIA. Grecii din Grecia și de pretutindeni alcătuiseră o societate întinsă, numită *eteria*, care pe față declara

că urmărește scopuri culturale, iar în realitate pregătea o revoluțiune contra Turcilor. In țările noastre, unde Grecii aveau odrasle pe scaune princiare, unde aveau demnități și strângeau averi mari, boerimea indigenă participa la mișcarea lor ca la o cauză națională și procură cel mai mare număr de partizani. La noi se aduceau proclamațiunile, cari se răspândeau Grecilor de pretutindeni.

Eroul deșteptător al Grecilor, numit *Riga*, de origine Aromân, a fost secretarul domnului Alexandru Ipsilante, a călătorit prin străinătate și a obținut o audiență la Napoleon, în interesul Grecilor. El a compus imnul de libertate al Grecilor [1]) după Marseliezâ. La sfârșit a fost prins de Turci și împușcat. Mitropoliții, domni și boeri, erau membri ai *eteriei*, care avea de cap pe cancelarul tarului Alexandru, *Kapodistria*.

Alexandru Ipsilante era fiul lui Constantin. El intrase în armata rusească și în luptele cu Francezii își pierduse o mână. Era general apropiat de împăratul Alexandru. Cu gândul că va fi ajutat de împărat a trecut în Moldova, tocmai pe când împăratul discuta la Leibach înăbușirea revoluțiilor din Spania și din Italia. Deaceea a fost părăsit și exclus din armată, patriarhul din Constantinopole l-a afurisit, iar mitropolitul Moldovei, Veniamin Costachi, a pus să se cetească afurisenia în toate bisericile.

TĂRILE ROMÂNEȘTI ȘI ETERIA. Românii au privit cu ochi buni izbucnirea revoluției grecești, în partea din considerare că este inspirată de Rusia.

Veniamin a primit pe Ipsilante cu cinste împărătească, l-a încins cu sabie, i-a dat daruri și bani. Cum consulul a desaprobat mișcarea, cum a plecat Ipsilante din Iași și a sosit afurisenia patriàrhului, s'a cetit blestemul în toate bisericile, mitropolitul și boerii moldoveni s'au declarat contra lui. Ipsilante așezase un guvern eterist, care căuta să strângă cai, bani, arme, jefuind satele și orașele, încât lumea se ascundea de el ca de Tătari. O seamă de boeri, *Ioniță Sturza*, *Cuzeștii* și alții s'au îndreptat cu plângeri către pașii dunăreni, chemându-i ca să-i scape de străini. Paharnicul *Istrati* cu vreo 3000 de țărani a intrat în Botoșani, de unde cârmuitorul eterist a fugit și boerii au pus mâna pe administrație.

Din Iași, Ipsilante trimesese oamenii săi, ca să răscoale Muntenia și să strângă armată. Turcii numiseră domn în Muntenia, la moartea lui Alexandru Șutu, pe *Scarlat Callimachi*, iar în Moldova un caimacam, pe *Ștefan Vogoride*. Insă, nici domnul, nici caimacamul n'au exercitat puterea, țările fiind în mâinile eteriștilor.

In București erau mari *căpitanul Iordache* și *bimbașa Sava*, capii gărzii domnești și partizanii eteriei. Ei se înțeleg cu slugerul Tudor Vladimirescu, ca acesta să meargă în Oltenia să adune panduri, spre a ajuta eteria.

[1]) Incepe astfel: dèvte paides ton Ellinon o kairòs tis doxis ilthen = Sculați copii ai Elenilor, momentul gloriei a sosit

TUDOR VLADIMIRESCU. Aderentul român al eteriei era însă fire mai complicată decât a contemporanilor săi. Era fiu de țăran, născut în comuna Vladimiri, județul Gorj. Crescuse pe lângă casa boerului *Glogoveanu* din Craiova, ajunsese în boeria de *sluger*, până în timpul războiului ruso-turc din 1806—12, când cu îndemnul și cu banii unui general rus a strâns o armată de panduri și a purtat lupte cu Turcii, așa cum în Serbia făcuse *Cara-Gheorghe*. Pentru isprăvile sale, Tudor fusese ridicat de Ruși în gradul de locotenent și primise decorația Sfântului Vladimir, dela care zic unii că a luat numele de Vladimirescu.

După încheierea păcii din București, Tudor ca să scape de răsbunarea Turcilor, a fugit în Transilvania. A ajuns și în Viena, unde mintea sa vioaie a prins ideile ce sguduiau atunci lumea. S'a întors în țară, a ajuns vătaf de plaiu (subprefect) la **Closani**, a demisonat, însă călătorea deseori la Craiova și la București pentru diferite procese. Câștigase avere, avea moșie și mai multe case.

Era de o fire închisă, posomorîtă și foarte mândră. Se povestește că odată un amic l-a întrebat: „prietene, de ce n'ei fi șezând jos, când vii la mine, ci te plimbi mereu? — Nu șed jos, prietene, pentrucă poate vine la d-ta vreo putoare de ciocoiu și nu voi să mă scol înaintea lui". Era hotărît pentru o acțiune mare pe care s'o plătească chiar cu viața, deaceea a găsit maxima vieții lui, ca și Mihai Viteazu: „din ceasul în care m'am născut m'am îmbrăcat cu cămașa morții".

Avea prieteni mulți, printre cari un episcop de Argeș, **Ilarion**, episcop de felul celui care dorea să-și procure enciclopedia lui Diderot, mai mult oameni politici și revoluționari decât slujitori ai altarului. Era prieten și cu căpitan Iordachi, Aromân, cu care luptase în războiu și care ajunsese capul micei armate din Muntenia.

Sub steagul lui Tudor se adună un mare număr de panduri, cari se luptaseră în războiu, aleargă și Sârbi, încât se formă îndată o trupă. Tudor trebuie să fi fost făcut tovarăș al eteriei de prietenul său Iordachi, care era o fire entuziastă și hotărît să aducă pentru triumful ideii sacrificiul propriei sale persoane. Dar, alături cu ideia de liberare a Greciei se unea la Tudor ideia de liberarea țăranilor din apăsarea proprietarilor, deci mișcarea sa era și o mișcare socială nu numai politică.

In proclamația sa către locuitori nu face la început nici o deosebire între boerii greci și cei pământeni, iar tonul ei este teribil. Ii întreabă până când vor suferi ca să le sugă sângele „balaurii cari i-au înghițit de vii, căpeteniile atât cele bisericești cât și cele politicești... Veniți dar fraților.., cari aveți arme cu arme, cari nu, cu furci

de fier sau cu lănci". In aceeaș proclamație oprea pe ai săi să se atingă fie și de un grăunte „numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boeri să se jefuească, însă ale celor ce nu vor urma nouă". Astfel mișcarea avea la început caracterul unei răscoale țărănești, o răscoală contra averilor rău agonisite. Cum era să se cunoască însă cei cari agonisiseră rău averile? După cum vor fi pentru mișcare, sau contra ei. Deaceea s'au făcut jafuri, s'au dărâmat case, s'au petrecut scenele revoluției lui Horea.

Tudor avea mulți prieteni între boerii cei mari, alții vor fi venit la el după ce au văzut puterea cu care înainta spre capitală, căci printre cei cari s'au unit cu el găsim boeri mari, chiar pe mitropolit. Mulțimea încântată de perspectiva de a pune mâna pe averile rău agonisite și a avea un domn al său, îl numi Domnul Tudor. Iordachi și alt căpitan de Arnăuți, fură trimiși contra lui de către boerii din București[1]). Aceștia dispuneau de 4—500 de Arnăuți, dar nu întreprind nimic contra lui. Mai pe urmă Iordachi se întâlnește cu Tudor.

Dupăce rămâne stăpân în Oltenia, unde pune ispravnicii săi, trece Oltul și înaintează spre București.

Succesul mișcării, probabil și sfaturile boierilor prieteni, schimbară planurile lui Tudor. In loc de o răscoală țărănească, voi o revoluție politică, în loc să fie o unelță a eteriei grecești, Tudor socoti că e mai bine și pentru fericirea țării să facă o revoluție românească, în scopul ridicării poporului. De aceea a trimis o plângere pașii Vidinului, ca el să o înainteze la Poartă. Cam așă procedase Matei când luase domnia. In plângerea sa, Tudor zicea: „domnii țării dimpreună cu boerii greci și români, unindu-se cu toții ne-au prădat și ne-au despoiat, încât am rămas numai cu sufletul" și cerea ca împărăția să trimeată un om credincios să cerceteze „că ridicarea noastră nu este pentru altceva nici într'un chip".

Cei mai mulți boieri se grăbiră să fugă la Brașov, parte rămaseră în București, de unde trimiseră pe episcopul Ilarion, ca să îmblânzească pe Tudor. Acesta intră în capitală pe la jumătatea lunei martie, fără lupte cu trupele guvernului, fără mari neorânduieli soldățești.

El recunoscu guvernul caimacamilor pe care-l completă cu oamenii săi în locul celor fugiți și pe care-l întrebuința ca pe un consiliu, păstrând pentru dânsul atribuțiunile de cap al puterii executive. Boerii se opuneau, la în-

[1]) Boerii caimacami îi scriau: «să nu cutezi a te crede mai mult decât ceeace firea te-a făcut».

ceput, discutau fără să ia o hotărîre, dar Tudor dela mânăstirea Cotroceni, unde se aşezase, le trimise o bombă de tun în curtea unde discutau şi-i aduse repede la ascultare. Tunul său fusese îndreptat de celălalt revoluţionar, de Gheorghe Lazăr, care-şi da mâna cu eroul popular.

Aproape două luni ţara a fost condusă astfel, Tudor a fost domnul poporului. Aproape de a-şi vedea ambiţiunea împlinită, el modifică ideile sale în sens politic. Declară locuitorilor că scopul mişcării a fost ca să scape de jafurile Fanarioţilor, îndemna pe boieri să conlucre cu poporul la redobândirea privilegiilor vechi, promitea uitarea trecutului. Boierii ascultau, mai mult, apărau pe lângă Poartă răscoala Olteanului.

UCIDEREA LUI TUDOR. SFÂRŞITUL ETERIEI. Zece zile mai târziu decât Tudor, sosea şi Ipsilante în Bucureşti, unde intră cu pompă mare. Grecii strigau entuziasmaţi, când înfigeau un steag pe o poartă: „şi la porţile Bizanţului".

Ipsilanti încercă să atragă de partea sa pe Tudor, avu cu acesta o întâlnire la Colentina, însă Românul nu cedă. El aduse aminte Grecului că în proclamaţiile lui a promis că va trece numai prin ţară, ca să se ducă în Grecia.

Astfel cauza românească se despărţea de cea grecească, dar Ipsilanti nu putea trece Dunărea fără armată, fără să fie ajutat de o revoluţie în Bulgaria şi în Serbia. El rămase dar în ţara noastră, susţinut numai de o mică trupă.

Cu toate că Tudor încerca să câştige pe paşii Dunării, cari trimiseră la dânsul credincioşi, spre a cerceta caracterul mişcării, sultanul nu deosebia mişcarea românească de cea grecească şi atât contra unora, cât şi contra altora, venea armata turcească. Paşa din Vidin înainta în Oltenia, paşa de Silistra asupra Bucureştilor, iar cel de Brăila în Moldova. Inainte de a se retrage din capitală, Tudor ceru boerilor un protest contra încălcării ţării, protest care trebuia dus la congresul din *Leibach*, unde se hotăra asupra revoluţiunilor din Spania şi din Italia. Gândul lui era să se retragă în mânăstirile Olteniei, unde avea proviziuni şi unde voiă să reziste până la recunoaşterea drepturilor ţării. El se îndreptă spre Piteşti, pe când Ipsilante luă calea Târgovistei. Iordachi încercă din nou să împace pe Tudor şi să-l decidă, ca să lupte uniţi contra Turcilor. Se întâlniră, se împăcară, se sărutară, ca Basta cu Mihai, dar Tudor tot credea că se va înţelege cu Turcii. In ziua de 21 mai, se afla la Goleşti, când oamenii săi erau nemulţumiţi de severitatea cu care se pedepseau neorânduielile. Căpitan Iordachi vine din nou cu o trupă de Arnăuţi, intră în foişorul casei, unde se afla Tudor, se adresează mulţimii, întrebând-o, dacă e mulţumită cu Tudor, iar acesta auzind desaprobarea propriilor săi tovarăşi, aruncă armele cu cari sta gata de apărare. Sever şi tăcut trece printre şiruri, fără să privească pe nimeni, iar peste câteva zile era făcut bucăţi cu iataganele lângă Târgovişte şi aruncat într'o fântână părăsită. Drepturile ţării, vieaţa ei nouă trebuiau plătite cu sângele şi cu suferinţele acestui erou.

Cât pentru soarta eteriştilor ea n'a fost mai bună, căci cei mai mulţi dintre oamenii lui Tudor i-au părăsit. Urmăriţi de Turci, ei au fost bătuţi în mai multe lupte mici, şi într'una mai mare la *Drăgăşani*. Şeful revoluţiei, deşi n'a luat parte la luptă, a dat o proclamaţie plină de vorbe umflate şi de insulte pentru cei cari, de bine de rău, văzuseră focul inimic, apoi a trecut în Austria, unde a fost pus la închisoare şi liberat numai după mulţi ani. Resturile eteriştilor s'au tras pe sub munţi, ca să fugă în Rusia, au fost însă sfărâmate la *Sculeni* pe Prut şi la mânăstirea *Secu*. *Acolo* şi-a găsit sfârşitul căpitan *Iordachi*, care văzându-se înconjurat de Turci, a dat foc ierbei de puşcă şi a pierit cu câtiva tovarăşi, viteji ca şi el.

OCUPAŢIA TURCEASCA. Ţările au fost ocupate mai mulţi ani de Turci, cari la umbra restabilirii ordinii prădau şi ucideau. De formă numiseră caimacam în Moldova pe *Ştefan Vogoride* şi în Muntenia pe *Constantin Negri*, aceştia însă erau la ordinele generalului turc. Greutatea cea mare, pentru restabilirea ţării, era întoarcerea fugarilor pe la casele lor şi întoarcerea boerilor, spre a se relua vieaţa publică. Boerii din Moldova nu voiau să se întoarcă din Basarabia, sau din Bucovina, în condiţiunile vechi. Ei voiau să nu se mai numească domn deocamdată, ci ţara să se guverneze de boieri. Aceeaş condiţiune puneau boierii munteni, refugiaţi la Braşov. Numai boerii mai mărunţi, cari simpatizaseră cu mişcarea, voiau domn şi anume dintre boerii de ţară. In cele din urmă se făcu înţelegere, ca să se ceară domn indigen şi se numiră în 1822 *Grigore Ghica* în Muntenia şi *Ioan Sturza* în Moldova.

GRIGORE GHICA. IOAN STURZA. Au domnit şase ani (1822—28) încercând să îndrepteze multe în ţară. Grigore Ghica era nepot al dragomanului ucis de Turci, Sturza se trăgea dintr'o familie boerească. Ca după o încercare grea, amândoi domnii veneau cu intenţiuni bune, aveau însă de luptat cu ambiţiunea şi cu interesele boerilor.

Acestia nu voiau să se întoarcă în ţară şi reclamau în

contra domnilor la Poartă ca şi la Rusia, a cărei protecţie asupra ţării o voiau, spunând că ţara este pe mâna oamenilor ridicaţi din drojdia societăţii, fără moralitate şi nesăturaţi de bani. Şeful celor moldoveni, *Mihai Sturza,* a cerut să fie supus rus, ca să intre în ţară fără frică de domn, şi să-şi administreze moşiile. Abia în 1826 se întoarseră.

Intre măsurile luate de cei doi domni, una a fost de tot bună. Profitând de supărarea Turcilor contra preoţilor greci, ei au sechestrat averile mânăstirilor, putând astfel plăti din datorii. Ruşii însă au luat apărarea călugărilor, încât a trebuit la sfârşit să se întoarcă moşiile, dar tot s'a păstrat un comitet de supraveghere asupra întrebuinţării veniturilor şi s'a mărit darea mânăstirilor în folosul şcoalelor [1]).

Impăcarea boerilor a costat în Moldova mult, căci Sturza i-a scutit de orice dare directă şi indirectă, chiar de armată, încât boerimea noastră mergea tocmai în direcţie contrară de nobilimea apuseană, contrară chiar boerilor mici, cari în 1822 alcătuiseră o constituţie.

Sub Grigore Ghica s'a întemeiat în Muntenia o societate culturală numită *societatea filarmonică,* de către *Constantin Golescu* şi de mulţi boeri, printre cari unul inteligent şi patriot, *Ion Câmpineanu.*

RÀSBOIUL RUSO-TURC. TRATATUL DELA ADRIANOPOLE. REGULAMENTUL ORGANIC.

AMESTECUL RUSIEI. Cât timp a trăit Alexandru I-iu, Turcii au avut mână liberă în ţări. Domnii fuseseră numiţi dela Constantinopole fără consultarea Rusiei, măsurile contra călugărilor Greci erau îngăduite de Turci, Alexandru nu se amesteca prea mult, fiind legat prin tratatul sfintei aliante.

La moartea lui Alexandru I-iu urmă fratele său, *Nicolae* I-iu (1825) mai puţin legat de stânta alianţă şi cu dorinţa de a realiză visul poporului rusesc, desfiinţarea Turciei şi cucerirea Constantinopolei. Cum se urcă pe tron, el şi ia poziţiune ostilă Turciei. slăbită prin desfiinţarea ienicerilor şi prin revoluţia Grecilor în Grecia.

In 1826 impuse Turciei convenţiunea dela *Akerman,* care zice, că explică tratatul din Bucureşti. Prin acest act, se repetau asigurările din tratatele trecute cu privire la ţările noastre, se mai promitea pentru naţiunea sârbească măsuri dictate de *clemenţă* şi de *generozitate,* cari să fie însă comunicate Rusiei şi considerate ca făcând parte din convenţie. Astfel Ruşii aveau acum motiv legal să ia apărarea nu numai religioasă, ci şi politică a Sârbilor.

[1]) S'au deschis atunci şcoale la Sfântu Sava, la Trei Ierarhi, la Craiova. S'a luat măsura, ca în funcţiuni să se numească cei cu învăţătură, nu cei de familie, ceeace a provocat nemulţumiri între boeri.

Cu privire la noi, se mai hotăra, ca domnii să fie aleşi pe sapte ani de adunarea generală şi apoi numiţi de Poartă. Candidatul ales, dacă nu va fi plăcut Porţii, să fie respins numai dacă nici Rusia nu-l vrea, încât Rusia exercita control la numirea domnilor. Depunerea lor, înăuntru celor sapte ani, trebuia să se facă prin înţelegerea ambelor puteri. Consulii ruşi puteau face *reprezentaţiuni* domnilor în privinţa impozitelor şi a păstrării privilegiilor, încât după acest articol Sturza a scutit pe boeri de orice sarcină publică.

Convenţiunea mergea mai departe cu amestecul în afacerile noastre interne, căci oprea pe domni de a fi aspri cu boerii, de a-i pedepsi fără vină dovedită şi fără judecată. Ea îndatora pe domni ca să alcătuiască, împreună cu *divanul* respectiv, un *regulament* general pentru fiecare ţară.

Această convenţiune acorda Rusiei foloasele unei victorii fără războiu, dar ţarul tot era nemulţumit.

Din cauză că în apus se ridica toată lumea de partea Grecilor, cari erau greu strâmtoraţi de Turci, pe când Anglia cu Franţa ţineau cu răsculaţii. Rusia uită foloasele obţinute prin convenţiune şi se unì cu cele două puteri apusene. Agenţi ruşi străbăteau ţările, căutând să atâte o mişcare şi să adune ştiri folositoare Ruşilor. Pe unul din aceşti agenţi Sturza l-a dat afară din ţară, cu toată interveniţia consulului. Peste un an, când începu războiul, acel agent intră cu o trupă în Iaşi pe neaşteptate, surprinse pe domn, care tocmai expunea boerilor teama lui de năvălire şi se adresă ironic domnului: „Printul meu, câţi oameni voiţi să vă las de pază?" Sturza nu înţelegea franţuzeşte şi-i răspunse prin tâlmaciu: „spune-i dumisale că n'am trebuinţă de strajă rusească, fiindcă mă păzeşte Dumnezeu". Astfel răpirea Basarabiei, şcoala suferinţei, fusese dascălul cel mai bun al Românilor. Cu 50 de ani mai înainte, boerii protestau că sărută urmele picioarelelor Caterinei, acum domnul prizonier răspunde „n'am trebuinţă de strajă rusească, mă păzeşte Dumnezeu".

BATALIA DELA NAVARIN (1827). Anglia, Franţa şi Rusia trimiseră flote în apele greceşti, spre a decide pe Turci la încheerea unei păci favorabile Grecilor. Scopul lor nu era însă să ajungă la luptă. Flotele se găseau la *Navarin* în Grecia, în faţa flotei turceşti. O lovitură de puşcă asupra unui vas englez provoacă un foc general al flotelor aliate contra flotei turceşti, care în două ore fu distrusă (1827).

In Anglia efectul acestei victorii fu primit cu neplăcere, se numi *eveniment nefericit,* căci liberă Turcia în mâinile Rusiei. Aceasta găsea însă pretext de războiu, mai ales că Sultanul Mahmud dedese un manifest, în care zicea că Rusia este pricinuitoarea tutulor nenorocirilor Turciei. De aceea, cu toate încercările Austriei de a împiedica ostilităţile, la începutul lui mai armata rusească trecu Prutul şi ocupă ţările noastre. Sturza fu dus în Basarabia, Ghica fugì la Braşov, iar pentru Iaşi şi Bucureşti Ruşii instalară un guvernator militar, ca prezident al divanului.

RASBOIUL RUSO-TURC (1828—29). Turcii erau dezorganizaţi cu desăvârişire. Nici revoluţia din Grecia nu izbutiseră să o înăbuşească şi ceruseră ajutor dela Mehemed-Ali, guvernatorul Egiptului, care-şi organizase o armată cu ajutorul unor ofiţeri francezi. Numai în cetăţi opuseră oare-

care rezistență Rușilor. La asediul Brăilei asistă chiar țarul, care cu o modestie pretențioasă zicea, că este *general de brigadă*. Cetatea fusese bine întărită, căci la predarea ei au luat Rușii aproape 300 de tunuri. Se predară apoi cetățile Dobrogei, Tulcea cu 90 tunuri, Măcinul și altele, dar Silistra rezista apărată de o armată numeroasă.

In Asia amiralul *Mencicov* cuprinsese mai multe întăriri în Caucaz, puternica cetate *Cars* căzu în mâinile generalului *Paschevici*.

Rușii înconjurau *Varna*, unde veni iar însuș împăratul. Cetatea fu pierdută prin trădarea pașii, care-i venea în ajutor, opusese însă o rezistență eroică, din 20.000 de apărători se predară 6000. Silistra și Șumla continuau să reziste, Turcii adunau trupe noi. Mahmud inspira admirațiune pentru deciziunea sa de rezistență. Nicolae, care credea că va face numai o călătorie până la Constantinopole, înțelese că Turcia este încă viguroasă și că războiul său va fi numai unul din șirul de războae ruso-turcești, dar nu cel din urmă.

In anul următor, succesele rusești fură mai însemnate. Fu numit general nou *Diebici*, care nu se opri la asedierea cetăților, ci căuta lupte cu armata Turcilor. Invinse pe vizir, obținu predarea Silistrei, se prefăcu că atacă Șumla încât Turcii se concentrară ca să apere acea cetate, dar el trecu Balcanii pe calea Adrianopolei. Armata turcească urmări pe Rusi peste Balcani, dar fu bătută. Adrianopole deschise portile si calea Constantinopolei sta deschisă.

Cu toată deciziunea lui Mahmud d'a continuă războiul, semne de răscoală contra sultanului se observau si vizirul se văzu nevoit să încheie pace la Adrianopole.

TRATATUL DELA ADRIANOPOLE (1829). Condițiunile păcii nu corespundeau dorințelor cu cari Nicolae începuse războiul. El vedea că trebuia nu numai să învingă pe Turci, dar să primească învoirea Austriei, Franciei, și mai ales pe a Angliei. Cu toate acestea tratatul pregătea în mod lent trecerea țărilor noastre la provinciile nemijlocite ale țarului.

In Asia, Turcia ceda Rusiei, *Georgia, Mingrelia* [1]), iar în Europa îi ceda gurile Dunării până la brațul *Sfântul George*, așa ca toate insulele formate de brațele fluviului să rămână Rusiei, iar malul drept să rămână Turciei. Se convenea, ca acest mal să rămână nelocuit distanță de două ore de fluviu. Poarta se obliga să nu pună piedici comerțului și navigațiunii pe Marea Neagră, declara liberă trecerea prin strâmtori pentru toate vasele comerciale, aparținând puterilor ce se vor găsi în pace cu ea. Tratatul lăsa pentru mai târziu regularea unei despăgubiri de războiu și nu pomenește numele Grecilor. Zice numai că Poarta va accepta actul încheiat între Rusia, Anglia și Franța și va executa aranjamentele conținute în el.

[1]) «une petite portion de territoire».

De țările noastre se ocupau plenipotențiarii țarului și în tratatul general și în altul separat, privitor numai la noi.

Nu putem tăgădui că Rusia a obținut dela Turci concesiuni importante pentru noi. S'a hotărît, ca domniile să nu mai fie mărginite la termenul de șapte ani, ci să fie pe viață, exceptând cazul de abdicare, sau de destituire, în caz de vreo vină. Această rezervă anihila însă perpetuitatea domniei. Se interzicea amestecul pașilor dunăreni în afacerile noastre interne. Se fixă ca graniță între noi și Turci linia celei mai mari adâncimi a Dunării *(chenal)*. Cetățile turcești depe teritoriul nostru se dărâmau, teritoriile lor (raia) ni se întorceau și musulmanii erau obligați să-și vânză indigenilor proprietățile. In scop de a preveni epidemii, se recunoștea principatelor dreptul de a-și putea stabili cordoane sanitare, de a întreține un număr de garzi înarmați, strict necesari pentru acest serviciu. Eram scutiți de obligațiunea de a procură grâu, oi, lemne, de a da lucrători și de a face corvezi, rămâneam datori numai tributul anual, la care se renunța timp de doi ani. Ni se recunoștea dreptul de comerciu în Turcia cu pașaport, liberat de guvernul nostru.

In fine, Sublima-Poartă se angaja ca să recunoască *regulamentele administrative*, cari vor fi făcute în timpul cât va ține ocupațiunea armatelor rusești, după dorința notabililor, întrucât nu vor atinge suveranitatea Porții.

In privința despăgubirii de războiu, ea se admite numai în principiu, rămânând să se hotărască mai târziu mărimea ei, cum și evacuarea principatelor. Suma s'a fixat la 125 de milioane, iar evacuarea s'a executat după plata unei părți din despăgubire, în urma intervențiunilor Austriei.

Țările sub ocupațiunea rusească (1828—1834). Din luna mai 1828 se numi un general rus, care cu numele de prezident al divanului, conducea ambele țări ca un suveran. Cel dintâiu se chema **Palin.** După încheierea păcii a fost numit generalul **Paul Chiselev,** care a rămas până în primăvara anului 1834, încât ocupațiunea a ținut aproape șase ani

Greutățile războiului le-au simțit țările noastre și mai cu durere

decât în alte rânduri. Pâine, furaj, vite, podvezi se luau și se impuneau fără plată. Ofiterii furau soldele soldaților și impuneau satele să-i hrănească. Vindeau furajul și puneau hrana cailor pe sama locuitorilor. Odată un mare duce întrebă pe un general: „câți boi ți-au mai rămas din treizeci și șase de mii, ce ai scos din principate? — Nici măcar cu ce să fac un biftec înălțimii voastre, răspunse generalul. Lui **Joltuhin** i se spuse că boerii nu mai au boi să dea pentru transporturi: „ei bine, zise el, să se înjuge boerii. Puțin îmi pasă dacă oameni sau vite îmi fac slujbă, numai ca poruncile mele să se execute". Dacă boerii n'au fost înjugați, țăranii au fost. Bărbați și femei au fost înjugați, la care și îndemnați la drum de către Cazaci, cu bățul și cu vârful lăncii.

Astfel de dascăli de simpatie ne erau Rușii.

Intre atâtea inimi nesimțitoare, s'a ivit însă și o fire excepțională, contele Paul Chiselev. Fire liberală, minte clară și luminată, acest om intenționat se purta bine cu noi, ca să ne atragă spre Ruși, căci el zicea: „Rusia n'a înaintat ea de mai bine de un veac dela Nipru ca să se oprească la malurile Prutului". Insă inima lui bună era mișcată de suferințele poporului și căuta să le aline; ideile lui progresiste căuta să le aplice, procurând țărilor administrative bună, încurajând prosperitatea generală. Ingrijirea lui l-a compromis în fața guvernului rusesc, care-l bănuia de ambiții mai mari, însă la noi a lăsat amintiri frumoase și numele lui s'a dat soselei principale de lângă București.

In urma războiului, o ciumă groaznică bântuia țările. Chiselev a făcut apel la preoți, a recomandat măsuri de pază și de desinfectare, izbutind să înlăture molima. Când încetă ciuma, se introduse din Rusia holera, care secera cumplit, atât în clasele de sus, cât și în cele de jos. In Iași rămăsese un singur medic, căci ceilalți muriseră sau fugiseră, nu se mai judecau procese, căci lipseau și judecători și împricinați. Chiselev a rămas să-și facă datoria. Hotărîse și cine să-l înlocuiască, dacă ar fi murit și el. Scotea oamenii din casele lor infectate și-i adăpostea la câmp, în barăci, așa că victimele epidemiei au fost proporțional mai mici decât în Ungaria. Tot în această direcție, el a introdus vaccinarea, spre a preveni boala vărsatului.

A organizat un corp de poliție, căci mai înainte *catanele*, sergenții de stradă de azi, se uneau cu hoții și furau împreună, încât nu numai că nu erau plătiți pentru serviciul lor, dar plăteau ei câte șapte lei pe lună, ca să fie numiți în slujbă. Posturile de polcovnici și de căpitani, subprefecții, se plăteau cu 15—20.000 de lei spătarului muntean, sau hatmanului moldovean, pe când lefile erau ridicule (15 lei, 6 franci pe lună). In genere toate slujbele se cumpărau. O *sameșie* (casierie de județ) costa 5—20.000 de lei plătiți marelui vistiernic, iar leafa era 100 de lei pe lună aproape 30 de franci. Obiceiul acesta fusese și în celelalte țări, la noi însă continuă vechiul regim. Chiselev a început regimul nou, desființând și pedepsa cu moarte, cum și aplicarea torturii pentru descoperirea crimelor.

Acest om luminat, produs al culturii filosofice franceze[1]) se retrase după ce înaintă Porții lista boerilor, din care avea să se numească domnii.

CONSTITUTIA DIN 1822. Ideile franceze de libertate pătrunseseră

[1]) A încurajat deschiderea școalelor, a înființat magazii de rezerve, a înființat portul Brăilei.

până în țările noastre și cu ele se iviau cereri noi, corespunzând unei concepții noi despre stat și despre viața socială. Patriotismul începea să se socotească printre virtuțile mari, ideia de egalitatea claselor începea să apară. Organizarea statului, după aceste idei noi, au încercat să o facă boerii moldoveni, cari nu trecuseră granița în timpul eteriei și cari aveau între ei pe viitorul domn Ioan Sandu Sturza. Ei au alcătuit o constituție în 77 de articole, pe care domnul năzuia să o aplice, pe care însă n'a recunoscut-o oficial, deși a pus în aplicare unele coprinderi ale ei.

Această constituție însemnează o schimbare însemnată în concepția boerilor noștri, este prima încercare de regenerarea țării prin reforme pașnice. Stabilește mai întâiu regimul constituțional, în locul celui absolutist de până atunci, căci hotărăște că domnul însuș trebuie să respecte legile făcute de el și de sfatul obștesc, până când se vor face altele; iar când hotărîrea sfatului n'ar fi primită de domn, se va întoarce din nou la sfat și dacă va fi recomandată a doua oară, să fie dator a o întări.

Principiile mari ale societății moderne sunt recunoscute în această constituție. Mai întâiu, respectul proprietății cu acceptarea exproprierii, când „o neapărată obștească trebuință va cere", apoi respectul libertății individuale, ca nimeni să nu fie închis, nici pedepsit decât numai în întâmplările prevăzute de pravile.

Se admitea egalitatea înaintea legilor „pravilă să aibă aceeaș putere pentru toți, spre a pedepsi și a ocroti". Slujbele să nu mai fie date pe moștenire și chiverniseală, ci fără deosebire de rang la cei cu vrednicie recunoscută.

Acoperea pe capul statului contra atacurilor (inviolabilitatea) și lua unele măsuri, cari au trecut în constitutia și în legile statului, ca oprirea străinilor de a cumpăra imobile rurale, oprirea Evreilor de a lua moșii în arendă și de a ține cârciumile la sate.

Păstra caracter oligarhic însă, căci rezervă conducerea statului numai clasei boerești, voiă, după cuvântul fabulistului, egalitatea numai cu cei mari. De asemeni scutea pe boeri de dări, și numai lor le rezervă dregătoriile.

Această constituție a provocat între boerii cei mari fugiți la Cernăuți, o adevărată furtună. Acestia îi numeau carbonari, răsvrătitori cari seamănă duhul răscoalei, neamuri de jos cari „s'au sculat împotriva noastră celor dintâi pământeni". Acuzau pe domn[1]) că s'a înconjurat de acești *ciocoi* „încuviințând parvenitilor să voteze... un șetrar să aibă glas ca un logofăt mare!". In cele din urmă au izbutit ca Mințiaki, consulul, să scrie lui Sturza că „orice schimbare în vechile așezăminte ale țării, a fost totdeauna reprobată de împărat și că actele săvârșite de cârmuirea moldovenească sunt protivnice tratatelor existente".

Sturza intimidat cedează boerilor, cari se întoarseră și constitutia a rămas ca un act pierdut printre hârtiile consulatului rus din Iași.

Boerii munteni n'au adunat ideile lor de schimbare într'un sistem, ca cei moldoveni, dar au arătat dorințele lor prin mai multe acte, între cari o scrisoare găsită printre hârtiile Văcărestilor. Acolo găsim multe idei politice, cari au format statul unit al României. Se cerea unirea țărilor într'un stat, sub dinastie străină, adusă din Germania

[1]) Cei din Basarabianu-i ziceau Măria Ta, ci **Herrn**.

(nu din Austria), să se obţină dela Turcia neatârnarea statului, plătindu-i-se odată pentru totdeauna o sumă, ca răscumpărare a tributului. Printul şi moştenitorii lui să primească religiunea ţării, să jure că vor considera ţara ca patria lor, că nu se vor mută din ea, că-i vor apăra neatârnarea şi că vor păstra limba românească. Acest act pur politic, nu pomeneşte nici de reforme sociale, nici de libertăţi publice. El a fost conceput pe timpul când boerii se aflau peste hotare, la 1821. Aceste planuri de viitor ne explică pentru ce boerii nu erau iubiţi de Ruşi, cu toate că se întreceau în închinăciuni către marea împărăţie. Banul Bălăceanu, fiind complimentat odată, că are sorţi de a fi ales oare de a fi Principe, când un *Domado* (agent rusesc) vine la curte

REGULAMENTELE ORGANICE. Prin convenţiunea dela Akerman, se hotărîse alcătuirea unui regulament general pentru fiecare ţară. A venit însă ocupaţiunea rusească, şi guvernatorul militar numi o comisiune în Muntenia, alta în Moldova, ca să alcătuească acele regulamente. In fiecare comisiune intrau patru boeri, din cari jumătate aleşi de divan, jumătate numiţi de guvernator. Ambele comisiuni lucrau în Bucureşti, sub prezidenţa lui *Minţiaki,* fostul consul. Din comisiunea moldovenească făcea parte Mihai Sturza, iar din cea muntenească banul *Grigore Bălăceanu,* ambii numiţi de guvernator.

După ce regulamentele se terminară, o singură deputaţie de trei boeri, între cari Mihai Sturza şi Gheorghe Asachi, le duseră la Petersburg, unde mai suferiră câteva modificări. In cele din urmă, fură aduse şi puse la votul adunărilor, căci discuţiuni nu încăpeau. Astfel în iulie 1831 se puse în aplicare regulamentul Munteniei, iar în ianuarie 1832 regulamentul Moldovei.

In adunarea Munteniei se ridicară însă voci patriotice, ca să protesteze contra prezidenţiei unui Rus în adunarea naţională, când după vechile datine trebuia să prezideze mitropolitul. Acesta însă *(Grigorie)* n'ar fi putut prezida, căci se găsea prizonier în Basarabia, dus de Ruşi pentru că protestase contra greutăţilor provocate de ocupaţiune. Un membru al adunării, *Ioan Văcărescu,* fu scos din adunare şi trimes sub pază afară din Bucureşti.

Partea politică din aceste regulamente fusese dictată din Petersburg, înainte de sosirea lui Chiselev, partea administrativă şi de organizare socială s'a făcut de boeri sub conducerea lui Chiselev, care este autorul adevărat al acestor legiuiri.

Defectul capital al regulamentelor organice era originea lor străină. Chiar de ar fi fost ideale, modul cum fuseseră ele impuse de curtea străină aminteau mereu Românilor, că nu noi le făcusem, ci străinii, împreună cu boerii noştri cei mai devotaţi Ruşilor. In timpul celei mai mari decăderi sub Turci, păstrasem dreptul de a ne organiza înăuntru cum crezusem noi, acum în secolul al XIX-lea, când popoarele aspirau spre libertate, noi pierdeam dreptul de a ne face legi, bune ori rele, după capul nostru. Se găsesc şi azi scriitori cari regretă acele legiuiri, gândindu-se mai mult la caracterul lor gospodăresc, însă cari uită că de multe ori buna stare materială se plăteşte cu pagube naţionale şi morale. Bunul simţ al poporului, boerii patrioţi şi inteligenţi, au înţeles mai bine relele regulamentului şi s'au ridicat împotriva lui.

DISPOZITIUNI POLITICE ŞI CIVILE. Domnii în viitor erau să fie aleşi pe vieaţă de adunarea extraordinară a ţării, dintre câtiva boeri mari, cu rezerva însă că nu mai de această dată să fie numiţi de ambele curţi protectoare. Se instituiau adunări ordinare ca să voteze bugetele, ca să aducă la cunoştinţa domnului nevoile ţării, dar să se poată îndrepta şi la curţile împărăteşti, încât se încurajau boerii ca să se plângă contra domnului.

In alte priviri multe reforme erau bune. Se introducea pentru întâia oară la noi, principiul separării puterilor în stat. Se organiza justiţia, începând cu judecătoriile pentru sate, continuând cu tribunalele din capitalele judeţelor şi sfârşind cu divanul domnesc: de asemenea, administraţia, cu ispravnici numiţi de domn, dintre candidaţi propuşi de boeri. Instituia actele stării civile, dându-le în sarcina bisericii, se înfiinţau magaziile de rezervă, unde sătenii trebuia să aducă producte, ca să se păstreze până la recolta viitoare, spre a se găsi în caz de foamete, cum şi cutiile sătesti, un fel de case de rezervă. Poate că aveau dreptate protivnicii, când ziceau că aceste magazii aveau de scop să păstreze proviziuni pentru armatele de invaziune, dar, deocamdată, ele păreau că sunt în folosul locuitorilor. Şi în genere, toate trebuinţele vieţii civile erau cu îngrijire ţinute în seamă.

Insă vieaţa politică întreagă se lăsa numai clasei boerilor, ale cărei interese şi ambiţiuni depindeau de voinţa curţilor suzerane, în primul rând de curtea rusească. Aşa, adunarea extraordinară, care avea să aleagă pe domnitor, se compunea din 190 de membri în Muntenia, din 130 în Moldova. Din cei 190, numai 27 reprezentau industria şi comerţul, pe când ţăranii n'aveau niciun reprezentant. In adunarea ordinară, intrau mai întâiu mitropolitul şi cei trei episcopi, apoi

39 de boeri, din cari 24 reprezentau numai pe boerii cei mari, iar restul pe boerii de clasa a doua.

Rușii n'ar fi fost contra unirii amândoror țărilor, dacă această unire s'ar fi făcut după dorința lor. *Iordache Catargiu*, unul din membrii comisiunii moldovenești, propuse ideia unirii și Chiselev se arăta gata să o aducă la *cunoștința înaltelor locuri*, se opri însă, când boerul declară că vrea unirea, dar nu cu un domn de origine rusească.

Oricâte critici am face regulamentelor, nu se poate nega, că ele erau o constituție, deși oligarhică, și este curios cum Rusia introducea la noi regim constituțional, când la dânsa întrona absolutismul cel mai riguros. Explicarea se găsește în judecata falsă a reacționărilor, că viața constituțională și parlamentară, cu luptele ei de partide, cu stârnirea intereselor claselor de jos, contribue la slăbirea popoarelor în folosul statelor cu conducere unitară și disciplinată. De aceea Rusia voiă la noi certuri parlamentare, lupte de partide, precum în Polonia admisese un regim constituțional. Judecata reacționară este însă falșă, pentru că partidele politice, agitând adâncurile poporului, nu scot la suprafață numai patimi rele, împerecheri și discordii, ci pun în libertate energii latente, cari dau poporului vigoare nebănuită, cum s'a întâmplat cu poporul nostru. Astfel opera rusească, începută cu un scop, a dat rezultate nepreväzute. In lumea spirituală nu predomină legea conservării energiei, ca în lumea fizică, ci legea cresterii energiei [1]).

DISPOZIȚIUNI ECONOMICE. Dacă în rezolvarea cestiunilor politice, Rusia își rezervase rolul principal, în rezolvarea chestiunilor economice boerii câștigau partida. Fură scutiți de orice dare, și anume nu numai de capitație, pe care nu o plătiseră niciodată, dar de foncieră și de orice dare directă sau indirectă. Greul tuturor impozitelor cădea asupra țăranilor și asupra negustorilor. Fiecare familie trebuia să plătească 30 de lei pe an, iar celelalte impozite indirecte, cu toate numele lor vechi, vinărit, desetina, oerit... rămâneau desființate. Negustorii aveau să plătească patentă, proporțional cu cifra afacerilor, pe când boerii puteau exercita orice comerț, fără să fie supuși la plata vreunei patente.

Scutelnicii și poslușnicii boerilor fură desființați și impuși la impozite, dar se dete fiecărui boer dreptul să ridice din casa statului câte 24 de lei pe an, de fiecare cap pierdut.

Când a fost la regularea raportului dintre proprietari și țărani, lupta a fost mare, căci Chiselev ținea cu țăranii, dar boerii s'au luptat cu îndârjire și au biruit, obținând să

[1]) W. Wundt.

oblige pe țărani la zile de lucru mai multe și dând în schimb pământ de muncă mai puțin.

Zilele de muncă se hotărîseră de Constantin Mavrocordat la 24 și la 12 pe an, cu libertatea pentru țăran de a lucra cât pământ va putea. Mai târziu, boerii căutaseră să fixeze cât lucru boeresc să se facă într'o zi și potriviseră ca să ceară atât, cât nu se putea executa numai într'o zi, astfel că zilele reale de lucru ajunseseră la 43 pe an. In schimb, fixau și pământul, pe care-l puteă utiliza țăranul din moșie la maximum de 30 de pogoane, fânețe, imaș și arătură. Comisiunea regulamentară s'a silit să mai mărească numărul zilelor; când a văzut că nu se poate, a mărit cuantumul de muncă într'o zi, încât după calculele cele mai moderate a impus fiecărui țăran 53 de zile gratuite pe an. In schimb a micșorat cantitatea de pământ, fixând maximum la 12 jumpogoane.

Libertatea comerțului cu celelalte țări, deschiderea Dunării și a mării Negre, aduceau cumpărători de cereale și boerii au priceput și valoarea muncii și a pământului, de aceea căutau să ție și pe una și pe altul. De aceea obțineau prin regulament condiții foarte grele de strămutarea țăranului de pe o moșie pe alta: să plătească proprietarului toate obligațiunile pe un an, fiscului datoria până la fixarea noului cens, care se făcea la câte șapte ani, să lase proprietarului casa și plantațiile. Chiseleff scria „de 15 zile mă lupt cu bărbile moldovenești, cari de sigur sunt cei mai turbulenți zavistnici dintre oamenii cu barbă, ce furnică sub bolta cerului".

DOMNII REGULAMENTARI. ALEXANDRU GHICA, GHEORGHE BIBESCU, MIHAI STURZA.

In Aprilie 1834 se numiră domni în Muntenia *Alexandru Ghica*, fratele fostului domnitor până la 1828, iar în Moldova *Mihail Sturza*. Curțile suzerane se învoiseră ca Rusia să aleagă pe domnul muntean, iar Turcia pe cel moldovean. S'ar fi părut natural, ca Ghica să fie instrument rusesc, pe când Sturza să fie mai credincios Turcilor, dar s'a întâmplat tocmai contrar, căci Sturza a fost instrument docil în mâinile Rușilor, slugă plecată a consulilor ruseți, din care cauză a putut ține domnia 15 ani, pe când Ghica s'a arătat mai patriot, de aceea a fost scos după 8 ani.

ALEXANDRU GHICA. Era un om blând și cu bune intenții, dar nu cu destulă energie, căutând să atingă scopuri bune nu pe cale deschisă și sinceră, ci prin duplicitate și căi ascunse. De aceea, deși încuraja acțiunile patrioților, le desaproba în public, spre a sta bine cu Rușii, până în cele din urmă a devenit suspect acelora, iar aceștia au pricinuit căderea lui.

Ghica începu opera de refacere a țării, refuzând armata de protecțiune pe care țarul i-o oferea, ca să-l apere contra nemulțumiților. Totuș rămaseră în capul miliției românești ofițeri, cari serviseră la Ruși, printre cari numim pe *Odobescu*, pe *Solomon*, iar consulul rus, baronul de origine germană *Ruckman*, purta grije să-i recomande miniștri, chiar funcționari mai mărunți, încât inconștient mărturisește într'o scrisoare despre *administrația sa în Muntenia*.

Cu tot amestecul rusesc, chiar în actele de pură administrație, Ghica a făcut multe îmbunătățiri, în sensul desvoltării generale a țării. S'a regulat recrutarea miliției, s'au oprit administratorii de a mai luă în arendă moșii și de a întrebuința forțat pe țărani la lucrarea lor. S'à luát măsuri ca slujbele publice să fie ocupate de cei cari vor prezentă atestate de absolvirea unei școale. Se opreă exploatarea și stricarea pădurilor mânăstirești. Se construesc mai multe porturi pe Dunăre, ca Turnul-Măgurele, ridicat capitală de județ, Giurgiul. Brăila, care se declară portofranc, adică mărfurile cari intrau în oraș, erau libere de orice taxă vamală și nu plăteau decât la distribuirea lor, când ieșiau din Brăila în țară. S'a înființat orașul Alexandria, care poartă numele domnului. Călărași, Severin. S'au luat măsuri pentru înființarea teatrului național și s'a încurajat activitatea societății filarmonice. S'au desrobit Țiganii domnești.

ȘCOALE NAȚIONALE. Alexandru Ghica a dat impuls școalei naționale din Sfântu' Sava, pe care fratele său o deschisese după revoluția dela 1821 și unde un tânăr extraordinar numit *Ioan Eliad Rădulescu*, devenise fermentul cel mai activ al desvoltării noastre. Un Francez, *Vaillant*, numit director la Sfântu Sava, făcuse din această școală nu numai un centru de cultură, dar și un centru de propagandă al ideilor marei revoluții franceze. Învățători, funcționari ieșiau din această școală și răspândeau în toată țara idei noi de demnitate națională, de libertate, de egalitatea claselor sociale. Se înființaseră mii de școale prin sate, în cari se învăța după o metodă foarte răspândită, introdusă de Englezul *Lancaster* și numită *metoda lancasteriană*, susținută la noi de Eliade, în calitate de inspector al școalelor. Această metodă făcea economie de învățători, punând pe elevii mai înaintați să învețe pe cei mai înapoiați *(sistemul monitorilor)*.

Dependența în care se găsea domnul față de consulul rusesc, care impunea pe funcționari, care schimba chiar pe judecători și le recomanda cum să hotărască între împricinați, ridică împotriva lui opoziținea boerilor patrioți. Inițiatorul acestei opoziținni a fost *Ioan Câmpineanu*, care primise o educație îngrijită sub conducerea unui refugiat francez. El, împreună cu *Constantin Golescu*, un boer nobil și inteligent, care a călătorit până în Elvetia și a descris călătoria lui cu multă întristare pentru starea lucrurilor dela noi, față cu ce vedea în alte țări, au format societatea filarmonică în care a intrat Eliade și apoi mulți oameni de inimă. Scopul lor era ridicarea țării prin cultură, prin instituțiuni liberale. Câmpineanu este cel dintâiu boer, care a dat libertate Țiganilor săi.

OPOZIȚIA CONTRA RUSIEI. In adunarea obștească, grupul lui Câmpineanu crescu și deveni majoritate, apoi începu a criticà actele domnului și plecarea lui prea mare către Rusia. Opoziția deveni violentă în 1837, când Ruckman ceru domnitorului ca să introducă în regulamentul organic un articol, care sustinea Rusia că fusese sărit când s'a tipărit regulamentul în 1832. In acel articol se zice, că pe viitor să nu se introducă în regulament nici o modificare, fără încuviințarea celor două curți. Scopul lui nu era să împiedice modificări în

regulament, căci acestea erau oprite prin alt articol, ci să împiedece măsurile ordinare de reforme și de îndreptare. Adunarea arăta că acel articol loveste în drepturile noastre vechi și sustinea că articolul n'a făcut parte din regulament. Consulul își pierde stăpânirea până să amenințe adunarea cu pedeapsă, domnul și ministrii încurajau adunarea la rezistență, deși pe față erau cu consulul... Rusia, care nu voiă să pară slabă, obținu dela Poartă un firman prin care se impunea admiterea articolului. Sub influență străină se luară măsuri contra opozanților. Unii, ca Ion Câmpineanu, fură exilați, alții persecutați. Câmpineanu călători în apus, până în Anglia, ca să susțină cauza națională, iar când se întoarse în țară fu închis în mânăstirea *Mărgineni* (Prahova), apoi la *Plumbuita*.

Asprimea contra partidului național a făcut pe Ghica nepopular, dar și Rușii așteptau o ocazie ca să-l răstoarne.

In 1841 câteva sute de Greci, Bulgari, Albanezi se pregăteau la Brăila, ca să treacă Dunărea și să provoace o răscoală în Turcia, cu sprijinul secret al Rusiei. Ghica trimise contra lor miliția și trase cu tunul în cei cari încercau să treacă fluviul. Poarta se arătă încântată, îi trimise o sabie de onoare. Rusia însă profită de opoziția ce Ghica întâmpina în adunare și ceru să se facă cercetarea învinuirilor aduse contra domnului. Delegatul rus se numia *Duhamel*, cel turc, după vechiul obiceiu, se lăsă să fie corupt, încât ambii cerură depunerea domnului și așezarea unei locotenențe.

GHEORGHE BIBESCU (1842—1848). In anul 1842 mai mulți boeri cu Câmpineanu trimiseseră prin Ioan Ghica o scrisoare domnului Moldovei, propunându-i și domnia Munteniei, căci se așteptau la căderea lui Ghica. Sturza însă nu primi, temându-se de Rusia și aducând ca argument prudența, cu care trebuie să se poarte capul unei țări.

Adunarea extraordinară trebuia acum să exercite un drept al său, fixat prin regulament, să aleagă domn nou. Se prezentau mulți candidați, mulți ai partidului național, afară de Câmpineanu, șters de caimacami, pentru ca să placă Rușilor.

Cu 131 de voturi, adunarea alese pe Gheorghe Bibescu, care studiase la Paris, care se distinsese în adunare prin cunoștințele și prin elocuența sa. Gheorghe Bibescu era fiul unui boer oltean și dela început căută să atragă partidul național. Modul urcării sale pe tron, alegerea, îl ridica în rândul vechilor domni, cari nu datoreau străinilor demnitatea lor. Un act îl făcu mai popular: în ziua întronării apăru într'un costum ca al lui Mihai Viteazu, iar în anul următor merse la mânăstirea Dealului și îngenuchiè la capul eroului.

Intre adunare și domn era armonie, în urma căreia se luară măsuri bune. S'a pus economie în cheltueli, s'au fixat șase zile de șosea pe an, însă numai în sarcina țăranilor. Prin această din urmă măsură s'au construit câteva șosele mari, ca cea depe Jiu la *Râul Vadului*, cea depe Olt, s'a început și sistemul cel mare de șosele, care trebuia să lege capitala cu Craiova, prin Pitești și Slatina de o parte, cu Ploești și Buzău de alta. S'a început regularea grădinii *Cișmigiul* din București, și înființarea parcului cu șoseaua Chiselef, dintr'un fond cu care se proectase ridicarea unui monument, la care însă fostul guvernator a renunțat, dorind în locul monumentului o lucrare de utilitate publică. La Slatina a construit un pod de fier peste Olt.

Protivnicii domnului îi găseau multe defecte, mai ales lăcomia de bani. Nu voi să locuiască în palate, ci rămase în casa sa, dar ceru

ca statul să-l despăgubească pe fiece an cu 1500 galbeni ca chirie, iar în călătoria la Constantinopole pentru învestitură, țara a cheltuit 130.000 de galbeni.

Ridică adunarea contra sa printr'o reformă a *regimului* dotal. După legea lui Caragea, obligațiunile asupra zestrei aveau preeminență asupra obligațiunilor posterioare. Mulți însă, ca să nu-și plătească datoriile, făceau averea că e dată zestre vreunei fete, iar proba se făcea prin martori. Domnul voià ca să se judece femeea, spre a se dovedi dacă privilegiul este real sau închipuit. Mai încerca și alte îndreptări, ca aceea ca bărbatul să nu întrebuințeze zestrea spre a se urca în gradele boerești. Această reformă rațională se punea în legătură cu divorțul domnului de către soția sa (dementă) cu divorțul noii sale soții și cu căsătoria a doua. Adunarea refuză legea, iar domnul închise adunarea.

Altă turburare și mai mare este cunoscută cu numele de cestiunea *Trandafiloff*. Un Rus cu acest nume, cerea dreptul de a exploata minele ce s'ar găsi în țară. Conform cu câteva articole ale regulamentului, dacă s'ar fi găsit mine în pământul cuiva, proprietarul era dator să le exploateze el, sau să le dea în exploatare altuia, plătind a zecea parte statului; când însă după 18 luni, s'ar fi dovedit că nu exploatează minele, statul trebuia să ia exploatarea, dând stăpânului a zecea parte din câștig.. Trandafiloff obținuse dela domn permisiunea să cerceteze prin geologi pământurile și de va găsi mine să le exploateze el, în caz că proprietarii nu le-ar putea exploata. Cu tot interesul ce ar fi avut proprietarii să devie bogați prin exploatarea minelor, se speriară îndată și văzură pericolul ce amenința țara din partea Rusiei. Trandafiloff spunea că va aduce 5000 de lucrători ruși, cu ei aveau să mai vie alții, moșiile erau să fie scormonite și ocupate peste termenul hotărît, căci după ce se vor fi angajat capitaluri, nu era să fie lăsată producțiunea în mâini străine. Lumea se speria. Eliade publică anonim apologul „Măcesul și Florile [1])" care avu un răsunet enorm, deși scris fără mult talent. Adunarea respinse cererea și intră cu domnul într'o luptă violentă. Acesta nu numai că o închide, dar obține dela poartă permisie de dizolvarea ei, deși respinse concesiunea Trandafiloff.

Folositoare a fost activitatea lui în cestiunea vămilor. Turcia ridicase taxa vamală asupra mărfurilor importate dela 3 la sută la 5 la sută dar, în țările noastre lăsase tot trei la sută, după stăruința Austriei. Bibescu susținu pe deoparte dreptul nostru de a fixà singuri taxele, pe de alta susținu ridicarea lor la 5 la sută și izbuti [2]). In acelàs timp formează o uniune vamală cu Moldova, începutul unirii politice, ce avea să urmeze. El a desrobit pe Țiganii statului și pe ai tutulor autorităților publice, cum și pe ai mânăstirilor închinate.

Cu toată această activitate, Bibescu avea contra sa pe toți tinerii iubitori de progres și pe toți boerii mari, cari fuseseră dejucati la alegerea noii adunări. Anume toți boerii domiciliați în București,

[1]) ...Of încoace, of încolo
Of, grădina răsuna...
Măi măceașe, măi măceașe
Mai spioane, mai ploscașe,
Dă-ne pace și te cară,
Du-te dracului din țara.

[2]) Venitul de 3—4.000.000 de lei fu dat, de altfel, domnului, ca adaos la lista civilă.

n'aveau voie să aleagă sau să fie alesi decât în București, nu și în județele unde aveau moșii, încât noua adunare, compusă din boeri mai mici, era mai docilă, dar domnul nu se putu folosi de ea, căci revoluția dela 1848 îl făcu să ia calea străinătății.

MIHAI STURZA (1834—49). A lăsat reputația de gospodar înțelept și de administrator abil. A fost însă cu deosebire abil, ca să adune o mare avere proprie. S'a priceput să facă lucrări publice, care-i foloseau lui personal, dar uneori foloseau mai mult altora, ca șoselele numeroase ce legau moșiile lui cu orașele și cu Galații.

In Iași a îmbunătățit iluminatul, căci la începutul domniei lui nu erau decât patru felinare. A oprit pe țărani de a se împrumuta asupra muncii, a oprit și abuzurile administrației, cum și pe ale proprietarilor asupra țăranilor. In măsurile contra hoților, recurge la unele măsuri medievale, când face pe locuitorii unui sat răspunzători unul de altul. Numărul Evreilor crescuse în Moldova considerabil. Sturza făcu o statistică a lor și nu permise așezarea decât acelora, cari posedau un capital, sau exercitau vreo meserie. Având mare au luat Evreii la noi, de când s'au schimbat modele orientale și s'au introdus cele occidentale. De atunci au decăzut breslele meseriașilor și ale comercianților indigeni, deși acele bresle numărau mai mulți străini decât Români. Mai pe urmă, Sturza găsi nemerit să așeze colonii de Evrei pe moșiile sale, să facă târguri noi și să profite din exploatarea lor. Ca și Bibescu, el liberă pe Țiganii statului și pe cei mânăstirești. A făcut greutăți la cererea supușeniței, căci uneori chiar indigenii (el însuș) ceruseră să fie supuși altui stat, ca să se bucure de protecția consulului străin, contra domnului și contra legilor țării.

Sturza era om învățat și a ridicat școala din Iași la gradul de Academie. In 1843 a ținut, la deschiderea cursurilor de istorie, Mihail Cogălniceanu celebrul său cuvânt, preamărind trecutul nostru, deplângând sfâșierea țării și prevestind timpuri mai bune. Indată însă consulul a intervenit, cursul s'a suprimat, iar Academia și-a schimbat caracterul, devenind o școală inferioară de limbă franceză. Nici Bibescu nu era amic școalei dela Sfântu Sava, pe care voia să o transforme într'o școală frantuzească. O înțeleaptă măsură a fost să numească profesor la Academie pe Ion Ghica, precum o bună măsură economică declararea Galaților ca portofranc. Dăr rea a fost purtarea sa cu marele Veniamin, care s'a retras scârbit, iar Sturza a pus în locu-i pe un episcop, dela care luase multi bani.

Ca să arătăm puțina consideratie de care se bucurau acești domni, amintim că lui Sturza i-a pretins odată consulul, ca el în persoană să-i aducă biletul de teatru, iar lui Ghica odată consulul a refuzat să-i dea mâna în teatru.

MIȘCAREA NAȚIONAL-LITERARĂ DELA 1821—1848. ȘCOALE. POEȚI. PROZATORI.

Mișcarea Românilor dela 1848 a fost pregătită prin munca unei generațiuni plină de vigoare, care prin școale a luminat poporul, prin literatură i-a înobilat sentimentele, iar prin activitate pe toate tărâmurile politic, economic, so-

3168. — I. Floru, Istoria Românilor cl. 7 sec. — 19

cial a pregătit viața nouă de care ne bucurăm azi. Această activitate nu se desfășura izolată numai într'o țară, ci în toate, ca într'un sistem de armonie prestabilită.

ȘCOALELE NAȚIONALE. Școala lui Lazăr, după câtva timp de întrerupere, s'a continuat de *Ioan Eliad Rădulescu*, în împrejurări grele, pe cari însă a izbutit să le învingă.

„Am început lecțiile mele dela gramatică până când am sfârșit cu dânșii un curs de matematică și de filosofie, în limba națională, în vreme de șase ani, fără să mă întrebe cineva ce fac, fără să vie cineva să încurajeze pe școlari. Venea iarna, lemne nicăerea; fiecare școlar aducea câte un lemn d'unde găsea, care abia era în stare să topească fulgii de zăpadă ce viielia îi repezea pe ferestrele cele sparte. Tremurând, cu mâna pe compas și pe cretă, ne făceam lecția și Dumnezeu a binecuvântat ostenelele noastre ce erau niște minuni al *dragostei* și ale *hotărîrei*".

Mai târziu, Eliade fu cu totul absorbit de revistele lui [1]) și de activitatea politică, iar în capul școalelor ajunse un om foarte serios și practic *Poenaru*, care studiase în străinătate matematicile, îndeosebi ingineria. S'au făcut școale începătoare mai prin toate satele, un gimnaziu în Craiova, prin stăruința boerului *Barbu Știrbei*, seminare (1836—37) la București, Buzău, Râmnicu-Vâlcea, pe când Sfântu Sava se completa cu cursuri de filosofie și de drept.

In Moldova școalele s'au redeschis mai târziu, după revoluție, căci Asachi făcea parte dintre boerii fugiți peste hotare și n'a venit înapoi decât în 1827 [2]), iar în absența lui funcționa numai o școală începătoare, condusă de un seminarist. Mai pe urmă, s'au completat învățăturile cu mai mulți profesori, dintre cari numim pe un ardelean *Fabian* (Bob) și pe *Săulescu*, cunoscut și ca scriitor. Seminarul din Socola a fost completat cu mai multe cursuri și a avut câțiva profesori cunoscuți. Sub Mihai Sturdza, academia numită cu numele lui, a îndeplinit un mare rol de deșteptare, procurând cultură mai înaltă celor cari nu puteau învăța în universitățile apusului.

In Ardeal, afară de școalele din Blaj, nu erau decât școale începătoare. Mulțime de tineri, cari terminau în Blaj deveneau preoți sau învățători, unii continuau dreptul la Cluj, ca să devie advocați sau funcționari. Mulți erau chemați la București sau la Iași, ca profesori. Intre aceștia numim pe *Aron Florian*, adus de Constantin Golescu, spre a conduce o școală înființată pentru copii săraci la moșia sa, trecut apoi la Sfântu Sava, unde s'a făcut cunoscut și prin publicarea unei cărți de istorie. Alții au fost profesori pe la seminarii, iar *Ioan Maior*, teologul *Trifu*, care se numi apoi Maiorescu, se așează în 1836 ca profesor la Cerneți. Era de lângă Blaj, studiase și la Viena filosofia și dreptul, iar Ghica îi încredință direcția gimnaziului din Craiova.

Este interesant, mai ales azi, să cunoaștem impresia acestor dascăli despre lucrurile din principate. Cu totul depărtați de blândețea lui Lazăr, aceștia condamnau societatea noastră, fără să caute să o înțeleagă, nu vedeau nici puterea de energie a popporului. Florian avea mare respect pentru legiuirea regulamentului și se plângea numai că a căzut *„în mâna aristocraților"*. „Ei sunt născuți grecește, sau frantuzește, prin urmare nu sunt Români... maimuțează superficialitatea Francezilor fără leac de soliditate". Insus Maiorescu cititorul lui *Spinoza*, scria: „slăbiciunile la cari au venit alte neamuri mai la urmă, din îmbelșugare, noi le avem dela început, în cea mai mare sărăcie. Dela generația ce este acum în mâinile noastre nu știu ce să așteptăm", deziluzie, care se poate compara cu poeziile d. Goga, înainte de războiul pentru România Mare.

Trei oameni însemnați din această generațiune au scos școalele din Blaj, pe *Timoteiu Cipariu*, care a rămas profesor, acolo, adâncind studiile filologice, pe *Simeon Bărnuțiu*, filosof, care după obiceiul timpului căuta să reformeze societatea, conform cu ideile filosofiei sale și pe *Gheorghe Barit*. Acesta ia conducerea unui gimnaziu românesc în Brașov, începe apoi în 1837 să publice săptămânal „Foaia Dumineci" devenită *„Foaia pentru minte, inimă și literatură"*. In acelaș an începe să publice *„Gazeta de Transilvania"* în care răsună un puternic strigăt de „Deșteaptă-te și tu, Române". Publicațiunile lui Barit au contribuit enorm la formarea conștiinței naționale românești. Informațiuni exacte și amăruntite din cele două țări, reproducerea traducțiunilor și a compunerilor originale sau în versuri, chiar polemicile de filologie și de altă natură, întăreau solidaritatea celor de dincolo și de dincoace de munți, căci deosebirea de vederi se clarifica direct între noi și nu prin mijlocirea străinilor.

LITERATURA. Inainte d'a se produce opere originale, s'au făcut la noi traduceri din literaturile culte, mai ales în teatru. Se luară chiar măsuri, ca să se construească un teatru în 1836, actualul teatru național s'a construit sub domnia lui Barbu Știrbei.

[1]) A început publicarea primei reviste românești, **Curierul Românesc**, apoi **Curierul de ambe sexe**. A început o epopee, **Mihaida**, dar a folosit mai mult prin **gramatica** sa.

[2]) A început să publice revista **Albina**, multe poezii, lucrări pentru teatru.

Scriitori originali, mai întâiu poeți, se arată apoi în urma lui *Iancu Văcărescu*, nepotul lui Ienăchiță, autorul unui mare număr de poezii, reflex al literaturilor străine, câteva însă inspirate din viața sa, în valea Ialomiței.

Se întinde o câmpie
Pe sub poale de Carpați,
Câmp deschis de viteție
La Românii lăudați.
Acolo am eu căscioară,
Pe un vârf de delișor,
Curge 'n vale o apșoară,
Murmurând încetișor.

Inițiator, mort tânăr, se ivì tot în Muntenia *Vasile Cârlova*, care a cântat în câteva poezii ruinile Târgoviștei, armata cea nouă și se stinse în vârstă de 22 de ani.

Cu *Grigore Alexandrescu* se arată, însă, cel mai mare poet din Muntenia și unul din cei mai mari poeți ai Românilor. Originar din Târgoviște, ca și Eliad, sărac și fără studii prin țări străine, el s'a ridicat în poeziile lui la înălțimi, pe care numai unul le-a întrecut. A scris satire, fabule, în cari se poate compara cu La Fontaine (Boul și Vițelul, Toporul și pădurea), și celebra sa operă, Umbra lui Mircea la Cozia.

Este ora nălucirei: un mormânt se desvelește.
O fantomă 'ncoronată din el ese.. o zăresc...
Ese... vine către țărmuri... stă... în preajma ei privește...:
Transilvania l-aude, Ungurii se înarmez.

Ceva mai târziu se ridicară alți poeți munteni, cari fură mai târziu prinși cu totul de politică. Unul însă foarte popular, deși fără multă originalitate, a fost *Dumitru Bolintineanu*, care cu mare ușurință de vers a cântat sentimentele sale, călătoriile, și multe din faptele noastre istorice. Din prima copilărie se învață azi, *Mircea cel Mare și Solii, Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazu, Ferentarul.*

In Moldova se ivește *Constantin Negruț*, poet și mare prozator, inițiator în novelă, neîntrecut în novela istorică. *Alexandru Lăpușneanu, Doamna Ruxandra, Vornicul Moțoc, Sobieschi* și *Plăeșii* au devenit populari prin pana măiastră a lui.

Un spirit mai larg, mare orator, învățat, om politic de mâna întâia, se arată tot în Moldova, *Mihail Cogălniceanu.*

Descendent din mici boeri, avusese noroc să fie trimes de Mihai Sturza împreună cu fiii domnești la studii, mai întâiu în Franța, apoi la Berlin. In Capitala Prusiei face cunoștință cu celebrități științifice, mai ales cu *Alexandru de Humboldt*. După întoarcerea în țară începe o mare activitate literară, înființând o tipografie și publicând izvoare istorice, cronici, documente[1]). Alături cu acestea publică mai multe reviste, una după alta oprite de regimul lui Mihai Sturza. Incepe cu Alăuta Românească, apoi cu *Dacia literară*, unde nu se mai da luptă pe cestiunea buchilor și a cuvintelor, căci cum arată chiar numele, scopul ei era să devie un „repertoriu general al literaturii românești... din orice parte a Daciei numai să fie bune" departe de imitații după literaturi străine. La această revistă scrie el cu mult talent, scrie Negruț, scrie apoi un Basarabean, care crescuse în Petersburg, care fusese ofiter rusesc și care, părăsind armata, primise o slujbă în Moldova. *Alexandru Donici*, a imitat, a tradus după fabulistul rus *Crilov*, fabulele devenite populare.

In Iași publică și *Ioan Ghica* studii economice și de așezarea învățământului, dar nu în Dacia literară, care încetase, ci în *Propășirea*, altă revistă a lui Cogălniceanu. Ioan Ghica a fost unul din cei mai învățați și mai spirituali Români din generațiunea sa. Cu o cultură matematică și pozitivă, cu spirit filosofic, cu o formă aleasă, în acelaș timp om politic, el e unul din cei câțiva cari au condus poporul. *Scrisorile* sale către Alexandri, *Amintirile din Pribegie* se numără printre cele mai frumoase producțiuni ale noastre în secolul al XIX-lea.

Prietenul acestora, *Vasile Alexandri*, este poetul nostru național. S'a născut în Bacău din părinți de boerie proaspătă. Bunicul lui se chema Botezatu, căci trecuse la ortodoxie dela altă confesiune *creștină*. Primele cunoștințe le-a câștigat în casa părintească, apoi într'un *pension* francez din Iași, apoi la Paris, unde a început să studieze medicina, în cele din urmă dreptul, fără să termine ceva. Se întoarce în țară prin Italia, de unde vine cu amintiri din Florența și din Veneția. Incepe să scrie pentru revistele lui Cogălniceanu, însă ctivitatea lui cea dintâiu se concentră în creiarea teatrului. Cu respect cuvenit către generațiunea boierilor bătrâni cari încetaseră de a mai fi ofensivi, cu mustrări pentru exagerările tinerilor, numiți

[1]) Arhiva Românească 1841.

bonjurişti, pantalonari, duelgii, cu ridiculizarea străinilor neasimilaţi, cu inspiraţii din viaţa şi din poeziile poporului, Alexandri ţese dialoguri vioae, scene hazlii, cari se termină cu câte un cântec, cu câte o exclamaţiune, în care se coprinde un întreg program.

Sunt Român, şi tot Român
Eu în veci voi să rămân.

Incepe apoi să strângă poezii populare [1]) din cari se inspiră în *doine.*

Român verde ca steiarul
Râd de dusman şi de moarte.
Să-mi trăească armăsarul
Şi prin foc să mă tot poarte
Sai voinice şi nechează,
Ager, mândru ca un smeu.
Căci am inimă viteză
Şi credinţă 'n Dumnezeu.

Un mare prozator şi istoric se arătase în Muntenia cu *Nicolae Bălcescu.* De aceeaş vârstă cu Cogălniceanu, ca şi el din boeri mai mici, dar mai săraci, el îşi făcuse educaţie la Sfântu Sava, amic cu Ioan Ghica. A început în „Propăşirea" studiul asupra armatei la Români, apoi la Bucureşti a început publicarea unei reviste istorice, împreună cu profesorul *August Treboniu Laurian,* venit din Ardeal cu cunoştinţe sigure, dar fără sentiment şi fără frumuseţe de cuvânt. Impreună scot în 1844 primul număr din *Magazinul istoric,* cu studii, cu documente, cu cronici, cu informaţii din literaturile srtăine referitoare la Români. Volumul al IV-lea începe cu campania Românilor în contra Turcilor din 1595.

„Aduc aminte Românilor una din faptele cele mai strălucite ale luptei părinţilor lor pentru libertate. Voiu descrie acea campanie vestită care renaltă demnitatea naţională, ne dete un nume şi o vază însemnată în Europa, şi statornici pentru viitorime drepturile patriei noastre. Timpuri d'o memorie glorioasă! Timpuri de credinţă şi de jertfire! Când părinţii nostri credincioşi sublimi îngenunchia pe câmpul bătăliilor, cerând dela D-zeul armatelor laurele biruinţii, sau coroana martirilor: şi astfel îmbărbătaţi, i se arunca unul împotriva a zece, în mijlocul vrăjmasilor şi D-zeu le da biruinţa, căci el ajută pe cei drepţi, căci el a lăsat libertatea pentru popoare, şi cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru D-zeu

Nu mai puţin inspirat scrie basarabeanul *Alecu Donici,* care spre a se deosebi de unchiul său, îşi zicea *Russo,* a

[1]) Cel dintâiu merit în privinţa aceasta îl are **Anton Pan,** reformator al muzicii bisericeşti, autor al multor melodii, cântece, poveşti, şi al renumitei **Povestea Vorbei**

cărui *Cântarea României* mulţi o atribuie lui Bălcescu Accentele acestei inspiraţii n'au fost ajunse de nimeni.

„Verzi sunt dealurile tale; frumoase sunt pădurile şi dumbrăvile spânzurate pe coastele tale; limpede şi dulce e cerul tău; munţii tăi se 'nalţă trufaşi în văzduh; râurile ca un brâu pestritat ocolesc câmpurile; noptile tale încântă auzul... Pentru ce zâmbetul tău e aşa de trist, mândra mea ţară?.. Ridică-ti puţin capul strivit şi cată de vezi... semne s'au ivit pe cer... Furtuna mântuirii a început... Lumea veche se prăvăleşte şi p'ale ei dărâmături Libertatea se înalţă! Deşteaptă-te!..."

Poeţi apar acum, cari critică relele sociale şi prevestesc reformele viitoare, publicişti ca Barit iau apărarea boerimii din principate şi susţin drepturile naţiunilor de a se cultiva în limba lor.

In fine, *Andrei Mureşanu* face din strigătul lui Barit imnul sfânt:

Deşteaptă-te Române, din somnul cel de moarte
şi pune blestemul:
De fulgere să piară, de trăsnet şi pucioasă,
Oricare s'ar retrage din gloriosul loc,
Când patria sau mama cu inima duioasă,
Va cere ca să trecem prin sabie şi foc!

REVOLUŢIUNEA DELA 1848 IN TRANSILVANIA. ŞAGUNĂ. BĂRNUŢ. LUPTE. AVRAM IANCU

Ideia de naţiune este fiica, nu prim născută, a secolului al XIX-lea. In secolul al XVIII-lea, mai înainte, existau state cu prinţi, clase cu privilegii dar naţiuni nu, căci omul începea să fie ţinut în seamă, numai dacă aparţinea claselor privilegiate, clerici sau nobili. Oricât de numeroşi ar fi fost cei cari vorbiau o limbă, cari erau de aceeaşi origine, cu aceleaşi datine şi, din nenorocire, cu aceleaşi ocupaţiuni, ei nu formau o naţiune, dacă clerul lor nu era socotit între privilegiaţi, dacă nu aveau nobili. Armata, statul, veniturile lui erau proprietatea suveranului. Răsboaele erau privite ca îndeletniciri ale suveranilor, ca rele naturale, sau ca isprăvi menite să smulgă admiraţia. *Voltaire* felicita pe Frederic cel Mare despre izbânzile sale asupra Francezilor, pe când în răsboiul cel mare, ura scriitorilor şi a învăţaţilor era mai mare decât a soldaţilor, căci se exprima din singurătatea cabinetelor, unde nu pătrundea durerea reală, ca să producă milă. Suferinţele popoarelor apăsate au dat Europei, adormită în cosmopolitism, ideia de naţiune organizată în Stat, ale Românilor, Grecilor, Polonilor şi Sârbilor.

E uşor de înţeles că cei subjugaţi trebuia să se strângă între ei, ca să poată trăi; cum a venit însă în mintea privilegiaţilor, ca să caute să-şi mărească numărul lor cu al celor subjugaţi şi nebăgaţi în seamă? Cum a venit nobilimea ungurească la ideia să ungarizeze pe Români, pe cari mai înainte nu-i ţinea în nicio considerare? Prin schimbarea ideii de stat, adusă de revoluţia franceză. Statul nu se mai rezumă în suveran şi în clasele privilegiate, ci în popor dela care pleacă toate puterile. Iar când poporul este puţin numeros,

ca cel unguresc, şi poftele sunt mari, trebuia creiat popor unguresc în paguba popoarelor subjugate, a căror existenţă nu fusese ţinută în seamă până atunci. Era însă prea târziu, căci popoarele subjugate fuseseră deşteptate prin suferinţe la conştiinţa de sine. Românul ştia că ai săi au fost traşi pe roată, se vedea pe sine ducând o vieaţă mizerabilă şi se bucura cântând versul terîbil „las să ardă şi să crească, că-i 'n ţara ungurească".

Acum se vor sili Ungurii să atragă pe Români prin acordare de drepturi, dacă se vor ungariza Românii vor luptă însă ca să obţină drepturi rămânând Români, apoi vor voi să fie uniţi cu cei de acelaş neam şi de aceiaş limbă, potrivit evoluţiunii ideilor. Lupta care părea până aci luptă de clasă între domni şi supuşi, acum devine luptă politică între cei puţini şi cei mulţi, cari trebuie să formeze statul la ei acasă.

Ideia de maghiarizare a plecat în 1825 dela celebrul *Szechenyi*, a fost repede înţeleasă şi pusă în practică. Se făcură legi ca limba ungurească să se întrebuinţeze în administraţie, în justiţie, în corespondenţa autorităţilor bisericeşti. Se găsiră Români mai învăţaţi, cari încurajau învăţarea limbii ungureşti, a *cărei dulceaţă încântă şi pe* străini. Episcopul unit *Lemeny* avea împrejurul său o curte ungarizată şi cerea voie, ca să traducă în ungureşte cărţile liturgice. Dar opera nu merse mult timp. Mai întâiu că trebuia timp până să se asimileze supuşii, iar Ungurii erau nerăbdători: cei grăbiţi nu cedau decât zece ani pentru maghiarizarea naţionalităţilor. A doua cauză de succes fu trezirea naţionalităţilor, prin chiar violenţa adversarilor. „Naţionalitatea şi limba este mai scumpă decât libertatea, zicea Kossuth, căci libertatea pierdută se poate recâştiga, iar naţionalitatea niciodată". Dacă însă limba şi naţionalitatea au atâta valoare pentru Unguri, ar putea avea mai puţină pentru Români? Tocmai în aceste împrejurări începu Barit publicarea foilor sale, prin care a contribuit enorm la deşteptarea conştiinţii Românilor. La pretenţiile de nobleţă ale Ungurilor, el opunea descendenţa noastră romană, originea românească a celor două figuri din istoria ungurească, Ioan şi Matei Corvin, certa pe maghiarofili şi devenea centru de unire românesc.

STAREA POPORULUI. Reformele lui Iosif al II-lea nu îmbunătăţiseră întru nimic starea grea a Românilor, căci el în ultimul an revocase printr'un edict toate măsurile de uşurare, şi desfiinţarea serbiei.

Urmaşului său, *Leopold al II-lea*, prezintă Românii în 1791 o petiţie *(supplex libellus)* prezentată de cei doi episcopi, unit şi neunit, ai Românilor. In ea se găsesc cuvinte revoluţionare pentru spiritul de atunci: „nu este venită de aiurea, ci este veche, şi mai veche decât

toate celelalte naţiuni, naţiunea română din Ardeal". Se afirmă că Românii formează două treimi din populaţia ardelenească şi că trebuie să fie recunoscuţi ca a patra naţiune, cu religie recunoscută. Impăratul a trimes petiţia la dieta ardeleană, unde a provocat o indignare groaznică, mai ales că împăratul vorbia de „întreaga naţiune valahă din Ardeal". Un istoric a fost însărcinat să facă un raport şi să probeze că este închipuire falsă vechimea Românilor. Iată cum o cestiune de istorie a ajuns cestiune politică, iar drepturile s'au refuzat. O altă petiţie mai îndrăsneaţă în 1792 n'a avut alt rezultat.

In anul 1810 s'a făcut ceva pentru Românii ortodocşi: li s'a dat un episcop din neamul lor în persoana preotului *Vasile Moga*, care s'a aşezat la Sibiiu, unde a întemeiat un seminar, la care a fost profesor Gheorghe Lazăr.

Incepuseră a se înfiinţa şcoale, se ridica o burghezie, chiar câţiva nobili dintre companiile de negustori greci românizaţi, însă starea ţăranului era mai mizerabilă decât a ţăranului din ţară, oricâte exagerări plăcute stăpânitorilor s'ar fi făcut despre starea acestuia. Ţăranii nostri „trăiau în sate rari, cu păduri fără stăpân, cu ape în cari nimeni nu împiedeca pescuitul, cu o concepţie foarte largă a dreptului stăpânului asupra cârciumii, asupra morii"[1]). Ţăranul ardelean trebuia să lucreze proprietarului o zi pe săptămână cu carul, sau două cu braţele, deci 52 sau 104 pe an. Proprietarul îşi păstra dreptul vechiu de vânat, de pescuit, de cârciumi, de moară, de daruri în natură. Se amânau mereu cererile despre regulamentarea de noi raporturi între ţărani cu proprietarii. Asemenea regulamentări, numite *urbarii*, se recomandaseră dietei de către Leopold, dieta acordase, ca şi la noi regulamentul organic, dreptul de strămutare de pe o moşie, cu despăgubiri către propretari atât de grele, încât îl făceau neaplicabil. Iar în 1817 se hotărî impunerea unui urbariu pe cale autoritară. Proprietarii speriară pe ţărani că se va face înscrierea pământurilor muncite, în scop de a mări impozitele proporţional şi-i consiliară să declare mai puţin. Când se impuse urbariul, se deteră pământurile după declaraţia falsă, încât pierdură ţăranii jumătate din pământul muncit. Astfel se pregătea revoluţiunea de care nobilii se temeau chiar în 1831.

REVOLUŢIA DIN 1848. Revoluţia din 1848 are un caracter comun în începuturile sale la toate popoarele. A fost o revoluţie provocată de tinerimea universitară şi de profesori, susţinută slab de burghezime şi de lucrători. La noi, unde lipsea burghezimea şi lucrătorii, au fost chemaţi în luptă ţăranii şi au jucat rol însemnat preoţii.

Episcopul unit *Lemeny* căuta o formă de înţelegere cu Ungurii, încât era departe de martirul Clain; episcop neunit, tocmai în acest an se numise *Andrei Şaguna*, care s'a dovedit mai pe urmă mare Român, care însă era un nou venit printre Români. Şaguna de origine Aromân, se numia Anastasie înainte de a se călugări. A crescut la Pesta, apoi pe lângă mitropolitul sârbesc din Carloviţ, în-

[1]) Iorga.

tr'un mediu sârbesc, de aceea nu a fost tocmai bine văzut la început, căci mulți îl credeau Sârb. El a fost însă un mare apărător al Românilor și a obținut mult pentru ei dela curtea împărătească. Proceda însă nu revoluționar, ci ierarhic oficial. Prin prestigiul său personal, prin cultura sa, prin distincțiunea manierelor sale, el prezentă cererile Românilor ca un șef ascultat de ai săi, ca un devotat împăratului și cererile se țineau în seamă. Dar tocmai această procedare îl făcea nesuferit Ungurilor și neînțeles tinerilor revoluționari. Dacă însă căpeteniile ierarhice nu erau destul de respectate, nu destulă înțelegere era între tineri. Aceștia erau *Cipariu*, care acum publică un jurnal unde se recomandă învățarea limbii maghiare, *Laurian*, care venise în țară, *Papiu Ilarian*, de 20 ani *cancelist*, împreună cu *Avram Iancu* la *Oșorheiu*. Autoritate mare avea Bariț, necontestată Barnuțiu.

Centrele pregătirii revoluționare au fost orașele Sibiiu, Brașov, Blaj, pe când Românii din Banat n'au făcut cauză comună cu Ardelenii, ci s'au mișcat contra Sârbilor, cu cari aveau lupte pentru biserică și pentru preponderență.

3 MAI 1848. In martie izbucnea revoluția în Viena, de care Ungurii știură să profite, ca să obțină dela împărat separarea aproape cu totul de Austria și unirea Ungariei cu Transilvania. Un număr de deputați, aleși dintre Unguri, Secui și Sași era să reprezinte Transilvania, în care Românii rămâneau ca și după Bobâlna, sub o adevărată censură a presei. Tinerii din Oșorheiu, hotărîră să cheme poporul la o mare adunare la Blaj, în prima duminecă după Paști. Elevii, ducându-se la părinți de vacanță, duceau în cărțile lor chemarea (compusă de Barnuțiu) căci poșta ar fi oprit-o. Mulțimea ascultă chemarea, pe care o credea plecată dela capii bisericii, deși Ungurii amenințau cu tragerea în țapă. Mulți sosiră, dar autoritatea, după multe negocieri, nu îngăduì întrunirea decât în 3/15 mai.

In fine sosi ziua cea mult așteptată, când zeci de mii (se zice 40.000) de Români se adunară, de nu-i mai încăpea biserica, nici piața de dinaintea ei, ci găsiră loc pe câmpul de sub deal, numit de atunci câmpia libertății. Ziua de 3 mai cădea luni, duminecă s'au adunat episcopii și inteligența, cum și mulți țărani, spre a pune la cale lucrările adunării. După Șaguna, care spera mult dela „bunul tată Ferdinand", luă cuvântul Barnuțiu, spre a desvolta o cuvântare înaltă, savantă, vibrând de trecutul dureros, ca să

fie înțeleasă de *inteligență*, desfășurând apăsarea servilă simțită de țărani.

„O! de v'ar face cuvântul meu, ca așa să simțiți cei 944 de ani ai umilirii Românilor, cum simte serbul o zi de domnesc, în care a lucrat de dimineață până seara flămând, ars de sete și bătut! O! de v'ați înfiora de această leșinare lungă a națiunii noastre, ca și când ar fi căzut numai eri, la râul Căpușului domnul nostru Gelou! Atunci eu sper, că la lumina istoriei și a libertății va pieri și năluca uniunii, cum piere negura dinaintea soarelui... Scot pe iobagi — așa se chiamă acum poporul aserbit—la sapă, la secere, sau la alte lucruri... îi mână cu alunul dindărăt de se înalță pulberea în urma lor, ca în urma carelor ce fug pe drumul țării... sunt și aristocrați, cari îi bagă în jug pe oameni și grapă cu ei... Fraților! aduceți-vă aminte atunci, că va striga din mormânt strămoșii noștri: Fiilor! Noi încă am fost nu numai odată în împrejurări grele cum sunteți voi astăzi... fost-am cu Goții, dar nu ne-am făcut Goți, fost-am cu Hunii, dar nu ne-am hunit; fost-am cu Avarii și nu ne-am avarit; fost-am cu Bulgarii și nu ne-am bulgărit; cu Rușii, și nu ne-am rusit; cu Ungurii și nu ne-am ungurit..., ci ne-am luptat ca Români, pentru pământul și numele nostru, ca să vi-l lăsăm vouă dimpreună cu limba noastră cea dulce ca cerul, sub care s'a născut".

A doua zi se proclamară rezoluțiile, că națiunea română se declară ca națiune egală cu celelalte și credincioasă împăratului, apoi după ce se precizară puncte relativ la biserică și la drepturi, adunarea se despărți într'o ordine, care a fost admirată de un general împărătesc.

LUPTE. Ungurii, neținând socoteală de opunerea Românilor, obținură dela dieta ardelenească votarea unirii cu Ungaria. Dieta din Cluj fusese invadată de mulțime, care purta steaguri cu deviza „unire sau moarte". Dintre Români erau numai trei deputați; deputații sași, cari erau contra unirii, vorbiră pentru ea, de frică.

Sângele curse mai întâiu în comuna *Mihalț*, unde țăranii puseseră mâna pe pământul baronului *Esterhazy* și fură împușcați de armată. Furia Ungurilor creștea în măsura în care numărul inimicilor lor creștea. Cu Austria se certau, Croația se ridica împotriva lor cu *Ielacici*. Ucid pe Români că refuzau să intre ca soldați unguri, apoi spânzură 26. Acestor cruzimi încep și Românii să răspundă cu omor. Măcelăresc 45 de familii nobile din Sangatiu, apoi cheamă o nouă adunare la Blaj (25 septembrie) care alege un comitet spre a pregăti înarmarea. Secuii veneau asupra Românilor, dar colonelul *Urban*, cu regimentul de grăniceri români îi întâlni la *Reghin*. Urban fu învins, dar Puchner, comandantul armatei imperiale din Ardeal declară trădători pe Unguri, și îndreptăți lupta contra lor. Secuii bătuți de

Români se retrag. Românii iau Clujul, dar n'aveau arme şi Puchner avea armată mică, pe când Ungurii erau comandaţi de un Polonez viteaz, *Bem*. Acesta bate pe Austriaci şi pe Români, reocupă Clujul, ameninţă Braşovul şi Sibiiul. Puchner cere ajutorul Ruşilor, cari ocupau Muntenia, dar Bem se luptă şi cu Ruşii. Bem îşi formează armată în care bagă cu sila pe Români, încearcă să împace pe Români cu Ungurii fără a izbândi, căci Ungurii au făcut la 4000 de victime între Români.

In munţii Abrudului, Moţii conduşi de viteazul munţilor Avram Iancu, nu puteau fi biruiţi de Unguri. Femeile luau parte la luptă alături cu bărbaţii, mai multe trupe ungureşti au fost bătute, când Ungurii au propus armistiţiu, în care să se vază dacă nu s'ar putea stabili o înţelegere între cele două naţiuni. Ei calcă armistiţiul, pun mâna pe Abrud, pe mai mulţi Români, ca Buteanu, pe care-l ucid. Românii iau din nou oraşul, apoi la *Fântânele* sfărâmă un corp de 3000.

Parte din Munteni exilaţi fugiseră în Ardeal şi căutau să împace pe Români şi pe Unguri, ca să reziste uniţi Ruşilor şi Austriacilor. Acest vis îl nutrea nobilul Bălcescu. Kossuth însă îl purta cu vorba, până când Ruşii, chemaţi de noul împărat Franţ Iosef, intrară în Banat şi la *Şiria* constrânseră pe Unguri să depue armele. Acum Ungurii primiau condiţiuni mai prielnice Românilor, însă Ungaria mai exista. Paschievici telegrafia lui Nicolae „Ungaria zace la picioarele maestăţii voastre".

PREGĂTIREA REVOLUŢIEI ÎN PRINCIPATE

Nemulţumirile, ce se adunau în inimile Românilor contra regulamentelor organice şi contra protectoratului apăsător al Rusiei, au izbucnit în revoluţiunea ce s'a încercat în Moldova şi s'a săvârşit în Muntenia.

Se înfiinţase încă din 1843 societatea *Dreptate-Frăţie* de către Ioan Câmpineanu, Ioan Ghica, Nicolae Bălcescu şi căpitanul *Cristian Tell*. Aceştia *iniţiau* pe toţi tinerii cu idei noi, făceau aderenţi între negustori şi între oamenii mai luminaţi, căci boerii cei mari erau vrăjmaşi oricărei înoiri. Se câştigaseră partizani, chiar între muncitori, tăbăcari, măcelari, organizaţi pe grupe de câte 10—20 de fraţi, cari cunoşteau numai pe şef. Şefii grupelor comunicau cu un subcomitet de trei.

Această organizare secretă se întinse mai mult după ce sosiră din Paris tinerii, cari-şi părăsiseră studiile în urma revoluţiei de acolo

şi cari voiau să facă revoluţie şi în ţara lor. Acei tineri, încă din 1845 se adunau spre a se cunoaşte, spre a citi şi spre a se distra împreună. Se adunau Munteni şi Moldoveni fără deosebire, scoteau împreună un jurnal, chemau la solemnităţile lor celebrităţi ca *Bastiat* economistul, se încântau de evenimentele universitare în favoarea unui *Quinet*, unui *Michelet*. Jurnalele cele mai mari, ca *Débats*, *Le National* începeau să se ocupe de ţările noastre. *Lamartine*, *Louis Blanc* erau cuceriti de verva entuziastă a tinerilor şi se vor arăta în viitor protectori călduroşi ai cauzei noastre. Ion Ghica, fraţii I. şi D. Brătianu, Bolintineanu, N. Bălcescu au fost conducătorii tinerimii de atunci, care se prezentă cu steagul ei guvernului revoluţionar francez şi auzea dela primarul Parisului cuvinte frumoase, ca acestea: „veţi face lucruri mari, pentrucă voi sunteţi avantgarda Europei îndreptată spre Orient... cred că fiii voştri vor fi vrednici de străbunii voştri".

Cu sperante mărete se întorceau tinerii pe malurile Dunării.

REVOLUŢIA IN MOLDOVA. Nu cu mici greutăţi însă aveau de luptat acei tineri până să ajungă a-şi vedea visul izbândit. Aveau de luptat, nu numai cu propriul lor guvern, nu numai cu privilegiaţi ameninţaţi în ceeace considerau ei drepturi, dar aveau contra lor colosul rusesc şi pe Turcia, încă puternică. Când ţinem în seamă numărul mic al acestor tineri, originea lor din clasele secundare ale poporului, slaba lor pregătire şi în acelaş timp îndrăzneala întreprinderii, succesele pe cari unii din ei au fost fericiţi să le vază, nu greşim dacă punem isprăvile lor în rândul faptelor mari, cari inspiră admiraţiune istoricului.

Mişcarea din Moldova n'a fost însă condusă de tineri şi nici n'a avut vreun rezultat imediat. Cogălniceanu, cel mai indicat şef al tinerilor, era aghiotant al lui Mihai Sturza. Acest domn şiret, temându-se de o mişcare ţărănească, ceru tinerilor să-şi arate dorinţele lor de îndreptare, iar aceştia obţinură să cheme o adunare, ca să se sfătuească. O revoluţiune nu se face însă cu permis dela poliţie.

Mulţime de persoane, se zice 2000, se adunară în seara de 27 martie, din Iaşi şi de prin judeţe, la un hotel *Regensburg* în prezenţa ministrului de interne şi a prefectului poliţiei. Se alese un comitet, care a doua zi prezentă în 35 de articole dorinţele reformiştilor.

Aceste dorinţe erau mai mult decât moderate, căci în întâiul articol se cerea: „sfânta păzire a regulamentului în tot cuprinsul său şi fără nici o răstâlmăcire". Adevărat, că se dorea şi *grabnica îmbunătăţire a locuitorilor săteni*, dar această îmbunătăţire nu s'ar fi putut îndeplini păstrându-se regulamentul. Cele mai multe cereri aveau de scop îndreptări în administraţie, scutiri pentru *mazili, ruptaşi şi celelalte clasuri privilegiate*, scutire de dări pentru *miliţarii* ieşiţi din serviciul, *alegeri neinfluenţate* de guvern. Cererea subscrisă şi de mitropolit şi de peste 800 de persoane, fu prezentată apoi ministrului, spre a o înainta domnului.

Sturza primi petiția, nu ca să împlinească coprinsul ei, ci ca să aibă motiv contra inițiatorilor. Trimese armată, în seara de 30 martie, care arestă la casa lui Alexandru Mavrocordat pe cei mai inimoși tineri, apoi pe alții, până la 200 de persoane. Treisprezece dintre ei, între cari *Alexandru Cuza,* fură aruncați peste Dunăre la *Măcin,* alții fugiră în Bucovina, alții fură exilați pela mânăstiri. In Bucovina fugi și Cogălniceanu la moșia *Cernăuca,* a familiei *Hurmuzachi.* Un tânăr, *Eudoxiu Hurmuzachi,* a ajuns mai pe urmă istoricul cunoscut, care a adunat documente istorice, publicate de academia română, îmbogățite apoi de cercetători noi și formând cea mai însemnată publicație de documente istorice *„Documentele Hurmuzachi".* Tot atunci, împreună cu fugarii moldoveni, au publicat Hurmuzăcheștii foaia *Bucovina.* Ideile noi și-au găsit însă expresiune în publicația lui Cogălniceanu *Dorințele partidei naționale,* adevărat program al viitorului: egalitate civilă și politică, instrucțiune egală și gratuită, îndatorirea la dări a claselor privilegiate, împroprietărirea sătenilor, libertăți și drepturi moderne, unirea Munteniei și a Moldovei.

REVOLUȚIA IN MUNTENIA. Revoluționarii munteni se mișcară mai târziu și se pregătiră mai serios. Atraseră în rândurile lor pe Eliade, care era foarte cunoscut prin publicațiile sale și în legătură cu lumea negustorilor. Atraseră pe mulți ofițeri din armată, întrebuințând uneori sentimentele intime de familie. Astfel, fiica lui *Magheru* decise pe tatăl ei să ia partea revoluției și să părăsească pe Bibescu. Revoluționarii voiau să câștige de partea lor pe domn, căci ținta lor principală nu era răsturnarea lui. Constantin Roseti, care fusese însărcinat să facă propuneri domnului, nu izbuti căci acesta-i răspunse „că națiunea română nu e în stare să se ridice".

Se alese un comitet executiv compus din: Ion Ghica, N. Bălcescu, și A. Golescu, se fixase o zi înainte de Paște, însă se amână în urma unui comunicat din partea lui Lamartine, ca să aștepte înțelegerea cu Turcia, pe lângă care ambasadorul francez era să intervină. I. Ghica și plecă la Constantinopole. Eliad avea să meargă la *Izlaz în Romanați,* căci prefectul județului era Magheru. Aveau să mai meargă N. Bălcescu în Prahova, C. Bălcescu în Vâlcea, ca mișcarea să plece deodată din mai multe puncte. Aceștia din urmă n'au avut însă nici un succes.

PROCLAMAȚIUNEA LA IZLAZ. Sub cuvânt că pleacă la Paris pentru studii, Eliade, cu alții se îndreptă spre Izlaz. Acolo veni maiorul Tell, comandantul armatei din Giurgiu și căpitan *Pleșoianu,* comandantul companiei din Teleorman, *Alexandru Racotă,* rudă cu Eliad și afiliat la mișcare.

In ziua de 9/21 iunie dimineața, după o slujbă religioasă, se ceti proclamațiunea, pe care o compusese Bălcescu din însărcinarea comitetului, în care însă Eliade a introdus ideile sale mistice.

In ea se accentuiază că nu ruperea legăturilor noastre cu Poarta este scopul mișcării, ci binele, fericirea tuturor, fără paguba nimenui. Se proclamă apoi egalitatea tutulor locuitorilor, fără deosebire de religie și de națiune, contribuție generală după venitul fiecăruia, administrarea moșiilor mânăstirești, împroprietărirea țăranilor cu despăgubirea proprietarilor, drepturi și libertăți moderne. Mai puțin norocită era hotărîrea, ca domnitorul să se aleagă pe cinci ani din toate clasele societății.

Se proclamă un guvern provizoriu cu Eliade și cu Magheru în frunte, apoi se îndreaptă spre Caracăl, cu popor și cu trupa, numărul crescând cu săteni și cu altă companie de soldați. In Caracăl, Magheru cu toți orășenii, îi primi în sunetul clopotelor. De acolo se îndreptară spre Craiova, unde era prefect fratele domnului, de care însă trupa nu voi să asculte, iar orășenii pregătiră revoluționarilor o intrare sărbătorească. Această bună dispoziție a locuitorilor se datorea ideilor înaintate și prestigiului de care se bucura Ion Maiorescu. Planul lui Eliad era să vie asupra Bucureștilor cu armată, ca Tudor, însă abiă plecară din Craiova spre capitală și sosi din București vestea, că Bibescu a abdicat, că șefii dela Izlaz fac parte dintr'un guvern provizoriu, că să se grăbească.

11/23 IUNIE. Bibescu, aflând de mișcarea din Izlaz, puse să se aresteze toți revoluționarii, dintre cari nu scăpă decât I. Brătianu. Crezându-se stăpân pe revoluție, el în 10 iunie iese la șosea, însă trei tineri încearcă un atentat contra lui, iar când merge la cazarmă ca să ceară un nou jurământ, soldații se arătară șovăitori.

A doua zi, 11 iunie, revoluționarii hotărîră să răscoale orașul. La ora patru seara, clopotul mitropoliei dete semnalul, urmat apoi de clopotele celorlalte biserici. In strada Lipscani, tânărul Magheru se urcă pe o masă și începu a citi proclamațiunea. Negustorii își închiseră prăvăliile și în strigăte de „Trăească Patria, Trăească Constituțiunea" porniră spre palat, care era la poalele mitropoliei, lângă Dâmbovița. Mulțimea venea din toate părțile, pătrunse în curte, *Nicolae Golescu* prezintă domnului constituțiunea ca s'o semneze. Ion Brătianu înaintă apoi din mulțime și ceru domnului, ca să numească miniștri constituționali.

Domnul cedă, iar bucuria poporului era fără margini.

Insă consulul *rus Kotzebue,* chiar a doua zi protestează, „contra tuturor înoirilor" și pleacă în Moldova. Bibescu, înfricoșat de vrăjmășia Rusiei, abdică în noaptea de 14 iunie, lăsând în urmă-i un guvern provizoriu, sub prezidența mitropolitului *Neofit.* Miniștrii și membrii guvernului sem-

nau împreună actele. Cei mai însemnați erau Eliade, Goleștii, I. Brătianu, C. Roseti, N. Bălcescu. Ei au hotărît în primul act colorile drapelului, desființarea rangurilor boerești, înființarea gardei naționale, desființarea pedepsei cu moarte.

CONTRAREVOLUȚIUNEA. După bucuria primului triumf, îndată începe lupta cu apărătorii privilegiior. Aceștia, speriați de făgăduiala împroprietăririi sătenilor, puseră la cale o lovitură armată contra guvernului. Colonelii *Odobescu* și *Solomon*, merseră cu armata sub cuvânt că vor să-i prezinte pe ofițeri, și declarară arestat guvernul. Îndată svonul se răspândește în popor, care, condus de I. Brătianu, aleargă la palat, se luptă cu soldații și arestează pe colonelii[1]). În această luptă au fost șapte oameni uciși și mai mulți răniți.

FUGA GUVERNULUI. Peste câteva zile alte svonuri turburară guvernul. Se șoptea că Rușii vin asupra Bucureștilor. Mitropolitul Neofit prezida guvernul și pe sub ascuns sta în corespondență cu Kotzebue, căruia-i scria despre „indivizii cari țin până în momentul acesta puterea". În guvern erau două păreri, una reprezentată de Eliad ca să se retragă la munte, alta susținută de N. Bălcescu și I. Brătianu, ca să reziste cu armele. Brătianu se și oferi să se ducă până la Focșani să se informeze asupra mișcării Rușilor...

Abia plecă Brătianu, care se întoarse după două zile fără să dea de Ruși, și guvernul se răspândi. Eliad ajunse la Pucioasa. Goleștii, Magheru și Tell apucaseră drumul Brașovului, prin Câmpulung.

Neofit anunță poporului fuga guvernului în aceste cuvinte: „Rebeliștii fugind din capitală în noaptea de 28 și 29 ale curentei, îndată ce s'au înștințat că ostirea înaltelor două curți suzerană și protectrită se apropie de hotarele noastre, grăbim vestind această bună vestire tutulor locuitorilor țării". Se și înstitue o căimăcănie de doi boeri mari.

Însă la 30 iunie, poporul încurajat de vestea adusă de Brătianu, se ridică din nou, merge la mitropolie și impune lui Neofit să-și schimbe proclamația cu alta: „ceeace s'a obștit eri, la 20 ale acesteia, sub iscălitura noastră, făcând guvernul provizoriu rebeli și altele, astăzi, după dorința poporului român o refuzăm cu desăvârșire... pe care constituție jur că nu voiu călca-o sub orice sacrificiu din parte-mi".

INCERCĂRI DE REFORMA. Guvernul provizoriu se restabili și făcu mai multe acte de guvernământ. Numi comisiuni pentru studierea diferitelor reforme, numi reprezentanți la Francfort pe Maiorescu, la Pesta pe D. Brătianu.

Cea mai însemnată încercare a fost întrunirea unei comisiuni de 7 țărani și 7 proprietari, ca să discute împroprietărirea sătenilor. Discuțiunile au fost foarte interesante, însă nu au dus la nicio concluziune. Se recunoștea dreptul țăranilor la pământ, însă proprietarii nu voiau să dea din moșiile lor, ci arătau moșiile statului și pe ale mânăstirilor. Comisiunea s'a risipit fără un rezultat pozitiv.

LOCOTENENȚA DOMNEASCĂ. Pe la jumătatea lui iulie, Turcia însărcină pe Soliman pașa cu restabilirea ordinii. Acesta trecu la Giurgiu cu armată, scriind prefectului că nu intră în țară cu gând

[1]) În această luptă s'a avântat o femee, **Ana Ipătescu**, „armată cu două pistoale și strigând: curaj, copii, moarte trădătorilor".

vrăjmășesc. Guvernul era iar împărțit, Eliad voind să se supuie, ceilalți să se opuie. Se trimese un protest lui Soliman, care intră în tratări cu guvernul și declară că va recunoaște cu nume de locotenență trei aleși ai țării. Se aleseră Eliad, N. Golescu și Tell, cari fură recunoscuți de Soliman și de consulii puterilor străine. Soliman veni în București, salutat în tot drumul de tineri, de bătrâni, primit cu arcuri de triumf și cu spice de grâu. În București chemă pe boeri și-i puse să semneze că primesc locotenența.

Turcii însă, sub presiunea Rusiei rechemară pe Soliman și numiră pe *Fuad pașa*, care venea cu gânduri ostile Românilor.

6 septemvrie. Spre a arăta sentimentele sale din nou, mulțime mare de popor se adună la palat, cerând regulamentul organic și *arhondologia* (condica boeriilor) ca să le arză. Fură așezate pe un car funebru și cu ciocli, cu cântece funebre fură duse la mitropolie, unde Neofit îmbrăcat, prezida la arderea lor. Se rupea filă cu filă și se arunca pe un rug, apoi mitropolitul pronunța anatemă: „îmi reînoesc jurământul... afurisesc regulamentul... și pe toți aceia cari ar voi să mai guverneze după legile lui".

ARESTAREA REVOLUȚIONARILOR. Fuad era condus de generalul rus *Duhamel* și nu voi să primească nicio deputațiune. Locotenența detese ordin să nu se facă nicio opunere Turcilor, cari veniră la Cotroceni. Cei mai însemnați revoluționari, urmați de zeci de mii de oameni, merseră la lagărul lui Fuad, pe când locotenenții așteptau la palat. Fuad, când văzu pe revoluționari, îi înconjură cu soldați, îi ținu arestați, îi trimese la Giurgiu, de unde fură duși pe Dunăre până în sus de Orșova, unde rămaseră liberi. Cei trei locotenenți fugiră și ei în Transilvania.

Contra Turcilor se luptă numai compania de pompieri la cazarma din dealul Spirei, cu cari Turcii se purtaseră arogant, când veneau să ocupe cazarma. Mai multe sute de Turci au căzut. Acum Românii îndrăzneau iar să ție piept Turcilor.

Fuad restabili apoi regulamentul și numi locotenent pe *Constantin Cantacuzino*.

RĂSBOIUL CRIMEEI. CONGRESUL DIN PARIS. DIVANURILE AD-HOC. UNIREA.

REZULTATELE REVOLUȚIUNII. Împăratul austriac răsplăti rău pe Românii cari se sacrificaseră în revoluțiune, cari aduseseră jertfă zeci de mii de oameni, cari se aleseseră cu 300 de biserici ruinate, cu 40 distruse. Capii Românilor, Barnuțiu, Baritiu, Cipariu, Avram Iancu, fură persecutați și puși sub pază, regimentele grănicerilor desființate, căci deși luptaseră pe partea împăratului, era teamă că în altă mișcare ar putea fi contra lui. Șaguna, care lucra să fie recunoscut șef religios al tutulor Românilor din monarhie, și al uniților, fu aproape să fie acuzat de revoluționar. Tocmai târziu, după ce epis-

copul din Blaj, *Alexandru Şuluţ*, fu ridicat la rangul de mitropolit (1854) se organiză şi mitropolia neunitilor (1860) deşi nu izbuti Şaguna să aducă sub cârja sa şi pe ortodocşii din Bucovina, pentru care se institui mitropolie separată.

Absolutismul austriac, foarte apăsător pentru Unguri la început, căuta mai pe urmă să-i împace şi să-i încarce cu favoruri, sub un împărat slab ca Frant Iosef şi sub o împărăteasă romantică, încântată de pitorescul vieţii ungureşti. Târziu se gândiră la Români, din cari câţiva fură decoraţi, alţii primiră o recompensă în bani. Iancu a refuzat orice răsplată dela împărat, nici n'a vrut să i se prezinte, când acesta a vizitat Ardealul (1852). O întristare amară i-a umbrit mintea şi străbătea ţara, cântând doine din fluer. Alţii au refuzat recompensa, dăruind-o pentru înfiinţarea unei societăţi literare, care sub numele de „Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român" se deschidea la 1861, sub prezidenţa lui Şaguna. Fructele acestei instituţiuni „razim al naţionalităţii române" zicea Cipariu, au fost îmbelşugate şi au contribuit nu numai la luminarea, dar şi la întrunirea tutulor Românilor.

Printr'o lege din 1854 împroprietăreau sătenii, cu despăgubirea proprietarilor.

Exilaţii din ambele principate s'au refugiat în diferite ţări, s'au aşezat cei mai mulţi la Paris [1]), unde au contribuit prin publicaţiuni, prin interveniri pela bărbaţii celebri, ca să se cunoască importanţa ţărilor noastre. Această activitate a lor ne-a folosit în evenimentele ce urmează.

TRATATUL DELA BALTA-LIMÁN. Fuad paşa numise caimacam pe Constantin Cantacuzino, însă Turcii se purtau în capitală ca într'un oraş cucerit. Jafuri, omoruri, deciseră pe supuşii străini să reclame consulilor lor. Generalul Duhamel aceasta aşteptase. El ceru intervenţiunea armatei ruseşti, care şi intră în ţară la sfârşitul lui septemvrie. Mihail Sturza chemase mai înainte pe aceeaşi protectori, încât ambele ţări fură supuse la ocupaţia turco-rusă.

In 1849 se încheie un tratat nou între Turcia şi Rusia, numit tratatul dela Balta-Liman, după golful din Bosfor cu acest nume. Prin acest tratat cele două curţi se învoiau să schimbe modul de alegerea domnilor, stabilit în regulamentul organic. In viitor domnii erau să fie numiţi de sultan, cu învoirea Rusiei, şi pe termen de şapte ani. Se desfiinţară şi cele două adunări extraordinară şi ordinară : „aceste *reuniri* au provocat de mai multe ori conflicte deplorabile şi chiar acte de nesupunere pe faţă". In locul lor se numia un consiliu, sau un divan *ad-hoc*, spre a îngriji de aşezarea impozitelor şi de cercetarea bugetului anual. Se numiau şi două comisiuni, ca să propună modificări în regulamentul organic. Pentru completa liniştire a ţării se hotăra, ca fiecare curte să lase *pour le moment* 25—30.000, iar după liniştire se vor retrage, însă vor fi gata să reintre, dacă ar fi nevoie. Cât timp va dură ocupaţiunea, un comisar extraordinar rus şi unul turc va supraveghea ordinea, împreună cu domnul, cum ei vor numi şi comisiunile de revizuirea regulamentului. Domnii numiţi în aceste condiţii fură *Barbu Ştirbei* în Muntenia şi *Grigore Ghica* în Moldova, de unde Sturza fu depărtat.

BARBU ŞTIRBEI ŞI GRIGORE GHICA (1849—1856). Barbu Ştirbei era frate mai mare al lui Gheorghe Bibescu, fusese adoptat de

[1]) Nicolae Bălcescu a murit în Sicilia, fără să-şi termine opera, dintr'o boală de piept, care se agravase prin suferinţele din exil.

un boer mare, al cărui nume îl poartă. Studiase în Franţa, ca şi fratele său, ajunsese cunoscut ca unul din cei mai cunoscuţi bărbaţi ai timpului, ca un bun administrator. A fost secretarul comisiunii de redactare a regulamentului organic. Grigore Ghica era nepotul domnului ucis de Turci, la răpirea Bucovinei. Fără activitatea lui Ştirbei, el a fost o fire blândă, un mare patriot şi un cald propagator al unirii ţărilor sub o dinastie străină.

Grigore Ghica se înconjură cu partizani ai noilor idei, precum erau Cogălniceanu, Cuza, Anastasie Panu, C. Negri, Laurian, care veni din Transilvania şi fu numit inspector al şcoalelor. Prin îngrijirea domnului a văzut lumina tiparului marea cronică a lui Şincai (1853). A început organizarea învăţământului, împărţindu-l în învăţământ primar, secundar şi înalt. Acesta avea să fie predat în facultăţi, din cari s'a început facultatea de litere, de ştiinţe şi de drept. A înfiinţat o şcoală de hirurgie, începutul facultăţii de medicină.

B. Ştirbei.

Ştirbei ridică teatrul din Bucureşti, redeschise şcoalele cari fuseseră închise în timpul revoluţiei, începu organizarea armatei teritoriale de călăraşi cu schimbul, instituţie care a rămas până târziu.

Ambii domni se luptau cu mari greutăţi, din cauza puterii celei mari a comisarilor extraordinari. Abia în 1851 au obţinut ca să se retragă armatele, iar în urma lor rămâneau mari datorii, faţă de puterea financiară a ţărilor. Ştirbei a izbutit prin economii şi prin controlul cheltuelilor, ca să reducă datoria cu două treimi. Aceeaşi politică de economie urmă domnul Moldovei, care stinse datoria mult mai mică a ţării sale. Ei completară desrobirea Ţiganilor şi mai îmbunătăţiră dispoziţiile regulamentului organic în privinţa ţăranilor.

Dar începutul bun nu putu avea continuare mai lungă, căci Rusia

ocupă iar ambele țări, printr'o nouă ceartă cu Turcia, și puse mai radical cestiunea orientală. Domnii părăsiră capitalele, se retraseră la Viena, de unde fură rechemați după un an, în 1854 și domniră sub ocupația austriacă aproape alți doi ani, fără libertate în actiunea lor ca domni. Influenței comisarilor și influenței austriace se datoresc unele greșeli ce li se impută, cum admiterea în funcțiuni a oamenilor vechi și neprimirea în țară a revoluționarilor exilați.

CESTIUNEA ORIENTALA. Cât timp, Turcia amenința lumea creștină, toate puterile europene voiau slăbirea ei. Austria însăș îndemna pe Ruși să se unească la atacul contra necredincioșilor, punându-i înainte comunitatea de religiune și de rassă cu cea mai mare parte din supușii sultanului în Europa. Dela scăderea puterii turcești însă, prin pacea dela Carlovitz și prin păcile următoare, după ce se văzu că deposedarea Turcilor este posibilă, începu o mare rivalitate între puteri pentru ocuparea țărilor sultanului. Unele luară apărarea Turcilor, ca altele să nu devie prea puternice, așa Franța a fost în contra Austriei în războiul care s'a terminat prin pacea din Belgrad. Austria a încheiat alianță secretă cu Turcia contra Rusiei în războiul terminat la Cuciuc-Cainargi. Napoleon, cu toate sovăelile comandate de interesele sale, a susținut păstrarea statului turcesc. Rusia se întindea mereu spre Dunăre, ocupând Crimeea, ajungând la Don, apoi la Nistru, apoi la Prut. In secolul al XIX-lea încep și alte puteri să pună mâna pe câte o țară mai depărtată. Franța cucerește Algeria și-și pune ochii pe Tunis, Anglia tintea ochii la Egipt, de când Napoleon amenințase India prin ocuparea lui.

Lângă noi, rivalitatea cea mare era între Austria și Rusia. Prima luase Ungaria, stăpânise puțin timp Serbia și Oltenia, ar fi voit stăpânirea Dunării și a jumătății Peninsulei. A doua ar fi voit Dunărea, Bulgaria, Tracia, Constantinopole și strâmtorile, de cari are nevoie spre a-și deschide trecerea în Mediterana.

Acest conflict de rivalități și de forte se colora cu numele de cestiune orientală, sau problema orientală, par'că ar fi fost vorba de o problemă teoretică, nu de cea mai brutală pornire de a lua ce este al altuia. Adevărat, că Turcii nu se pot adapta la noua vieață pașnică și industrială a Europei, căci ei se consideră ca domni ai țărilor și ai popoarelor cucerite, și vor să trăească din munca supușilor, nu din munca lor alături cu supușii. Adevărat, că numărul lor prea mic între popoarele creștine (1 milion între 10 milioane) îi arăta ca o armată de ocupațiune, care ar putea fi aruncată în Asia și vechile popoare ar putea să-și înoade firul istoriei lor, întrerupt de această ocupațiune, însă puterile rivale se făceau că nu văd aceste popoare, sau le denegau capacitatea politică de a formă state cu preocupări culturale și se întrebau cu îngrijire, cine va lua locul Turciei?

Austria puternică în Germania, în Italia, să ocupe și peninsula? Să stăpânească Adriatica, să ocupe strâmtorile, să stăpânească trecerea în extremul orient, mai ales după deschiderea canalului de Suez? Aceasta nu voiau Anglia și Franța. Pe de altă parte, popoarele creștine nu se înțeleg între ele, se fac instrumente de provocare în mâinile puterilor rivale și cestiunea părea insolubilă, până când soluțiunea s'a impus în folosul vechilor popoare.

CESTIUNEA LOCURILOR SFINTE. De mai mult timp erau în neînțelegere călugării ortodocși cu călugării catolici din Palestina, pentru dreptul de a păstra cheile dela

intrarea unor locuri sfinte, ca mormântul Domnului, locul lui de naștere, locul unde s'a găsit sfânta cruce. Călugării catolici erau susținuți de Napoleon III, care schimbase forma de guvern francez și luase titlul de împărat; cei ortodocși erau susținuți de țarul Nicolae, care credea sosit momentul de a se desființa Turcia. Supunerea servilă a supușilor săi, mulțimea armatelor sale, dependența în care ținea pe regele Prusiei, ajutorul dat Austriei, slăbirea în care credea că este Franța, prin luptele dintre imperiu și republică, i se păreau că-l lasă pe el singur în fața Turcilor, pe el și pe Anglia. De aceea la începutul anului 1853, la un bal, țarul se apropie de ambasadorul englez și-l asigură că dorința lui este o înțelegere cu Anglia spre a desființa Turcia: „avem de gât un om bolnav, un foarte bolnav om; într'o zi o să moară și ar fi mare nenorocire să ne găsească fără nicio pregătire". Mai pe urmă precizâ că lasă Angliei Egiptul, Creta, insule, promitea că el nu se va așeza în Constantinopole, dar că nu va tolera acolo nici vreo altă putere mare, cum nu va admite nici îmbucătirea Turciei în republici, aziluri pentru Coșuți, *Mazzini* și alți revoluționari.

In acelaș timp trimise la Constantinopole în misiune extraordinară pe generalul *Mencicoff*, cu un cortegiu de generali și de prinți. Mencicoff nu voi să trateze cu ministrul de externe, ci direct cu vizirul și cu sultanul. Se purta ca un biruitor și punea condiții neprecise dar grele, ca „trimeșii ruși să poată interveni în favoarea bisericilor și a clericilor ortodocși, din Constantinopole și de aiurea". Cerea, deci, un fel de protectorat asupra tutulor supușilor creștini ai Porții. Aceasta, susținută de Anglia, nu da răspuns. Mencicoff părăsi capitala și în iulie armatele rusești trecură Prutul, pe când țarul declara că ia armele spre apărarea ortodocsismului.

Napoleon era supărat contra țarului pentru greutatea ce-i făcuse la recunoașterea de împărat, Franța avea de apărat vechiul său prestigiu în orient, de aceea se alie cu Anglia, spre a se opune Rușilor. Cele două puteri occidentale sperau să atragă și pe Austria, care însă era ținută în loc de Prusia. Austria, spre norocul nostru, a rămas neutră, sperând să obțină țările noastre la incheerea păcii, fiindcă a stat în neutralitate armată față de Ruși.

RASBOIUL CRIMEEI. După ce ocupară țările, Rușii atacară flota turcească și o distruseră la *Sinope*, ceeace decise pe cele două puteri să intervină în războiu. Rușii în-

conjurau Silistra fără izbândă [1]) pe când trupe franceze și engleze debarcau la Varna, iar Austria cerea Rușilor retragerea din principate. Aceștia se retraseră în vara anului 1854, iar în locul lor veniră Austriacii, conform unei înțelegeri secrete cu Turcii. In puterea acestei înțelegeri, Austriacii lucrau ca nici Turcii, nici aliații lor să nu treacă Du-

Țarul Nicolae.

nărea într'o campanie contra Rusiei. Ei credeau, cum zicea ministrul lor de externe, „principatele le avem în buzunar".

Lovitura cea mai grea se putea da Rusiei în Crimeea, unde se putea dărâma portul de războiu *Sevastopole* și a se distruge flota din marea Neagră.

De aceea armata franceză, la început de 30.000 și cea engleză de 20.000 a plecat din Dobrogea, sub scutul marinei și a debarcat aproape de Sevastopole. Generalul șef *Saint-*

[1]) Paschievici, rănit la acest asediu, s'a retras dela comanda supremă.

Arnaud, un însemnat om de războiu, câștigă contra lui Mencicoff o bătălie la râul Alma. Din nenorocire, el se îmbolnăvi și muri, iar urmașii săi, mai puțin energici, amânară atacul cetății, care fu întărită formidabil de un vestit colonel *Todleben,* încât a trebuit să fie asediată și nu a căzut decât după un an, fără zece zile. Rușii au făcut încercări desperate să arunce în mare pe aliați, aceștia au făcut minuni de vitejie. la *Balaclava,* și la *Inkerman* Englezii. Greutățile erau enorme, căci ajutoare și proviziuni soseau abia după 50 de zile de mers pe apă cu corăbiile de atunci, boalele secerau cumplit, iarna era grea. Anglia a putut obține să ia parte la luptă și Sardinia, care trimese un corp de aproape 20.000 de soldați. Când desperarea ajunse la culme, căci începea toamna, Francezii izbutiră să cucerească întărirea *Malacov,* care aduse căderea cetății. Impăratul Nicolae murise, iar fiul său *Alexandru al II-lea* se arătă mai favorabil propunerilor de pace venite prin Austria.

CONGRESUL DIN PARIS (1856). In timpul războiului se făcuseră încercări de pace prin intervenirea Austriei. Franța punea patru puncte pentru tratarea păcii: desființarea protectoratului, libertatea gurilor Dunării, mărginirea puterii rusești în Marea Neagră, garanția puterilor asupra creștinilor din Turcia. Ministerul francez veni la Viena și pentru prima oară făcu propunerea, ca Moldova și Valahia să fie unite sub un prinț ereditar, vasal Turciei. Propunerea pleca dela însuș împăratul Napoleon al III-lea, Rusia respinse propunerile și continuă războiul.

După căderea Sevastopolei, Alexandru, profitând de un succes al Rușilor în Asia, unde cuceriseră cetatea *Cars,* se arătă dispus să încheie pace tot prin intervenția Vienei, care se temea de o ridicare a cestiunii poloneze și voia încetarea războiului. Austria adăoga la coprinsul celor patra puncte, ca Rusia să întoarcă Moldovei jumătatea Basarabiei, în lung, plecând din apropierea Hotinului, și gurile Dunării. In caz de neprimire amenința cu ruperea relațiunilor. Rusia, sfârșită de puteri, primi propunerile, propuse adunarea unui congres la Paris și se lăsă la generozitatea lui Napoleon. *Orloff,* reprezentantul Rusiei, confia în secret împăratului că Rusia este sfârșită, că va primi orice condiții, dar că el își va lua aerul că le respinge, lăsând împăratului deciziunea. A fost și aceasta o abilitate, căci Napoleon, măgulit că este arbitrul lumii, a cruțat pe Rusia, care a ieșit din acest războiu cu foarte mici pierderi. Marea Neagră fu declarată mare neutră, străbătută numai de corăbii comer-

ciale. Construirea de porturi de războiu fu interzisă pe malurile ei. Trecerea vaselor de războiu prin strâmtori se interzicea. Puterile se obligau să respecte independența și integritatea imperiului turcesc. Navigațiunea pe Dunăre se scutea de orice piedici, sau dări neprevăzute în tratat. Se instituia o comisiune europeană din reprezentanți ai puterilor, ca să supravegheze lucrările de îmbunătățirea navigațiunii la gurile fluviului. Partea de teritoriu din Basarabia cedată Moldovei, începea la lacul *Burna Sola* la coastele mării, se urca până la valul lui Traian, apoi înainta pe d'asupra lacurilor *Catlapug, Ialpug* și se urca pe Ialpug până la Prut, mai sus de Huși.

CESTIUNEA ROMÂNEASCĂ. Partea cea mai dificilă a discuțiunilor congresului, a fost cestiunea țărilor noastre. Ambasadorul francez din Constantinopole, *Thouvenel* [1]), căruia Românii au rămas datori recuoștință, în al doilea grad după Napoleon, scria că această cestiune „este un turn Malacof... mă tem mai mult de Austriaci, decât de Turci". Prezident al congresului era ministrul francez, *Walewski*, un fiu ilegitim al lui Napoleon I-iu. El propuse unirea celor două țări, căci *Moldo-Valahii* doresc să formeze în viitor un singur principat. Se lovi însă de opozițiunea îndărătnică a Turciei și a Austriei, la care se alipi mai târzâiu și Anglia. Fuad pașa răspundea ca un adevărat profet, celor cari-i spuneau că întărirea unui stat român însemnează întărirea Turciei: „Pericolul care există în sud (Grecia) ni-l veți creia în nord. Unirea principatelor însemnează urcarea unui print străin, însemnează ereditatea; ca ultim termen apoi independența, după un an, dacă nu imediat. Ceeace se va fi făcut la București se va continuà la Belgrad; vom fi amenințați în inima imperiului și disolutiunea Turciei va începe a doua zi, după ce ați prevenit-o voi și după ce ați meritat recunoștința noastră". În adevăr, că Turcia a încetat de a mai fi mare putere, de când a pierdut stăpânirea țărilor noastre. Austriacii nu se deosebiau mult de Turci. Românii, zicea un ambasador al lor „vor socoti țara lor prea mică. Ei vor aspira la un stat independent, care să coprinză Bucovina, partea românească a Transilvaniei, Banatul și să aibă nevoie de Balcani ca granită. Frumoasă afacere pentru Austria! Frumos exemplu Serbiei! Frumoasă ocaziune pentru Rusia, la care aceste țări vor alerga, spre a-și ajunge scopul". Reprezentantul în congres al Austriei, spre a îmbrăca temerile sale într'o formă abilă, susținu părerea Turciei, că unirea nu este dorită de majoritatea locuitorilor, ci numai de câtiva revoluționari. Propuse dar, ca să se consulte locuitorii asupra dorințelor ce au despre organizarea lor. Napoleon datorea puterea sa voinței poporului, deci nu putu să se opună acestei propuneri, care teoretic era perfect îndreptățită. Se hotărî printr'un articol din tratat, ca Poarta să cheme în fiecare principat o adunare specială „divan ad hoc" ca să se vază dorințele poporului.

CAIMACAMII. Termenul de domnie al lui Barbu Știrbei și al lui Grigore Ghica se împlinea în 1856 și, deși Poarta ar fi putut pre-

[1]) In 1839 făcuse o călătorie pela noi, văzuse cum locuitorii din Cerneți se mutau într'un Cerneți nou (Severin), călătorise cu un souroudgiou care-și rupea cam des căruța și zicea „bine, bine, domnule".

lungi domnia lor, nu voi, pentrucă ambii erau partizanii unirii. În special Ghica străbătuse țara, îndemnând pe toți să se organizeze într'o societate pentru unire, trimesese pe Vasile Alecsandri în Muntenia, ca să provoace și acolo mișcarea. Poarta numi caimacam, în Muntenia pe Alexandru Ghica, fostul domn regulamentar, iar în Moldova pe *Teodor-Balș*. Acesta cumpărase postul cu 10.000 de galbeni și promitea până la 80.000, dacă va fi numit domn. Turcia-i promitea postul, dacă *va alege* adunare contrară unirii.

Austria făcuse propunerea ca să se consulte țările, în credința că va putea influența alegerile din Moldova, astfel ca să iasă o adunare contrară unirii. Nu era nevoie ca ambele țări să fie contra; mai ales se exploatau nemulțumirile Moldovenilor prin strămutarea capitalei, prin preponderența politică a Munteniei. Pe de altă parte, Austria amână retragerea armatelor de ocupațiune, ca să poată influență în alegeri, până veni iarna din 1865, când pretexta că nu e posibilă retragerea din cauza timpului. Francezii cereau mereu depărtarea ostilor, cari apucau drumul cel mai lung, un regiment se retrăgea din București prin Iași.

Turcii voiau să facă o parodie de alegeri, susținuți de un vestit ambasador englez *Stratford*, adevărat proconsul roman, și de ambasadorul austriac. Dar Francezii, susținuți de Ruși, cari nu făceau decât ce zicea Napoleon, au cucerit dela Turci cuvânt cu cuvânt, tot ce interesa organizarea divanurilor. Turcii voiau ca divanurile să fie numite de caimacami, Thouvenel a obținut ca să fie alese de popor; Turcii ziceau să nu se puie cestiunea unirii, fiindcă se loveste integritatea Turciei, ambasadorul a obținut să se pue, căci tocmai în aceasta a voit congresul să cunoască dorința locuitorilor. Turcii nu vroiau să ceară votul țării asupra unui print străin, nici ca printul național să fie ales de adunare, ci numit de Poartă dintre mai multi candidați propuși. Cu mare greutate s'a obținut decret de alegeri, în care să se exprime mai bine voința țării.

Energia cu care ne apărau bărbații politici ai Franței venea din calcule politice, însă aveau și o cauză sentimentală în înclinarea împăratului Napoleon, ca să sprijine rassa latină. Atunci s'a văzut opera mare săvârșită de exilații revoluționari, cari înaintaseră memorii împăratului, miniștrilor, tutulor oamenilor politici, cari intraseră în legături cu literații, cu jurnaliștii, cu toată inteligența apusului; cari în societăți secrete fuseseră tovarăși de idei cu revoluționarul ajuns împărat. Miniștrii mai șovăiau, se îndoiau de recunoștința noastră, ca de a Grecilor, dar împăratul voià „oricari ar fi probabilitățile și chiar inconvenientele". „Împăratul ține la această unire până la extrem, scrie Walevski... cu sau fără consimtimântul Portii, n'ar renunța decât dacă divanurile ad hoc s'ar pronunța într'un sens contrariu". *Cavour* se minuna de ce împăratul susține unirea cu atâta tărie: „ține într'un chip absolut, scrie el..., împăratul ține infinit, vă repet". Cu toată această dragoste, în congresul din Paris era aproape să fim dați unui Habsburg. Cavour și cu Napoleon s'au înțeles ca să ceară dela Austria pentru Sardinia, ducatele de Parma și de Modena, iar în schimb să dea țările noastre ducelui de Modena din casa de Habsburg. Austria și Turcia s'au opus spre binele Sardiniei, care peste câtiva ani unea întreaga Italie, și al nostru, căci Austria nu ne voià uniți nici chiar în interesul ei.

ALEGERILE DIVANURILOR AD HOC. — Spre a-și înlesni urcarea la domnie, Bals începe să persecute teribil pe unioniști, le suprimă jurnalele sub cuvânt că sub rgulament era cenzură, destitue

prefecții, schimbă judecătorii, provoacă petiții la sultan contra unirii. Insă Bals moare pe neașteptate. Atunci ministrul de finanțe, *Nicolae Vogoride*, Bulgar grecizat, care nu știa românește, deși era ginerele lui *Costache Conachi*, poet, ceru sprijinul consulului francez, ca să fie numit caimacam. *Victor Place* este al treilea Francez căruia datorim mult. El, în timpul lui Bals, consilia mereu pe unioniști să nu provoace, să fie moderați, ca să nu sperie pe Turci. El îi încuraja pe de altă parte că vor fi susținuți „hautement et vigoureusement". Place ceru lui Vogoride să-i dea înscris, că va administra imparțial, și că va lăsa alegerile libere. Abia se văzu caimacam și Vogoride schimbă glasul. Incurajat prin scrisori din partea ambasadorilor englez și austriac din Constantinopole, din partea fratelui său ambasador turc la Londra, Vogoride nu mai observa nicio măsură în persecutarea unioniștilor. Oprea jurnalele, oprea propaganda sub cuvânt că rătăcește opinia, dar jurnalele antiunioniste apăreau. Unii erau persecutați, alții arestați, alții corupți. In zadar se reclamă contra lui la comisiunea din București. Această comisiune, compusă din reprezentanți ai tutulor puterilor, fusese numită conform cu hotărîrea congresului, spre a face propuneri de organizare după dorințele divanurilor. Comisarul francez, *Talleyrand*, a fost primit de noi în trecerea lui prin sate și prin orașe cu un entusiasm ne mai văzut.

Toate acestea nu speriau pe Vogoride, care în cele din urmă recurge la mijlocul de a falsifica listele de alegere. Exclude dela alegeri pe unii mari proprietari, sub cuvânt că proprietățile le sunt grevate de hipoteci, pe alții cu alte motive, încât a redus numărul alegătorilor bogați cam la a zecea parte. Dintre profesiunile liberale n'a lăsat în toată Moldova decât unsprezece persoane, din 205 alegători clerici, numa 16, iar țărani a trecut la vot peste 150.000.

CASAREA ALEGERILOR DIN MOLDOVA. Intre scrisorile primite de Vogoride, una trimeasă de fratele său zicea: „Anglia nu va permite unirea, chiar dacă o vor cere-o toate divanurile". Il îndemna să numească oameni după recomandatia consulului englez „fără să caute dacă sunt vitiosi, ori cu nume rău". Toate aceste scrisori au fost date de sotia lui Vogoride, bună patriotă, care se despărtise de sotul său, unui unionist, *Ralet*. Indată scrisorile se trimiseră la București, iar copii după ele fură înaintate împăratului. Acesta, într'o întâlnire cu regina Victoria, fixă liniile generale de organizarea principatelor, apoi prin ambasadorul său ceru casarea alegerilor. Turcia refuză. Napoleon dete ordin lui Thouvenel să părăsească Constantinopole. Turcii cedară, alegeri noi se făcură, din cari nu iesiră decât doi antiunionisti, un episcop si un *Bals*.

In Muntenia alegerile ieșiseră în favoarea unirii, fiind conduse de exilați, cari se întorseseră și cari au dus o campanie vie.

DIVANURILE AD HOC. Aceste vestite adunări, s'au intrunit în septemvrie 1857 și au arătat dorințele Românilor în următoarele cinci puncte, formulate de Mihail Cogălniceanu [1]):

1°. Autonomia principatelor, conform vechilor capitulațiuni;

2°. Unirea lor într'un stat cu numele de România;

3°. Prinț străin ereditar ales dintr'o dinastie domnitoare din Europa;

4°. Neutralitatea teritoriului;

5°. Puterea legiuitoare să fie dată unei adunări alese, în care să fie reprezentate toate interesele țării. Toate acestea sub garanția puterilor.

După această arătare, marea adunare munteană [2]) se despărți în strigăte de „Trăească unirea! Trăească puterile garante!". Comisiunea europeană se aștepta la stabilirea unui sistem întreg de organizare și-l cerea stăruitor dela adunare, dar Ion Brătianu arăta într'un discurs că adunarea nu se poate pronunța asupra organizării, înainte de a ști dacă ne organizăm ca stat unit și cu prinț străin, sau ca state deosebite, cu voevozi nesiguri de ziua de mâine. Adunarea din Moldova, mai neprevăzătoare, începe să discute cestiunea țărănească, pe care se fac mari desbinări între proprietari și țărani, încât la sfârșit, punându-se la vot, cad toate propunerile și împroprietărirea și desființarea boerescului, și a capitatiei.

CONVENTIUNEA DIN PARIS. Comisiunea din București era îndatorată prin tratat să cerceteze starea țărilor și să facă propuneri asupra organizării lor către conferința ambasadorilor din Paris. La începutul anului 1858 Talleyrand depuse raportul, iar conferința după câteva luni de discuțiuni ne-a dat un fel de constituție, numită *convențiune*. Nu ni se acorda unirea, dar ni se zicea: „Principatele-Unite Moldova și Valahia". Rămâneam sub suzeranitatea Porții, căreea-i plătiam tribut de 4 mil. lei (1.500.000 și 2.500.000) dar eram puși sub garanția puterilor contractante. Fiecare principat era să aibă adunarea sa, al cărei mod de alegere se hotără deslușit, dar trebuia să mai fie la Focșani o comisiune permanentă compusă din 8 Munteni și 8 Moldoveni, care va prepara legile de interes general, căci ambele țări trebuia să aibă aceleași legi. Tot la Focșani era să fie o singură curte de casație pentru amândouă țările. Armata avea să fie organizată la fel, cu un singur comandant, numit când de un domn, când de altul. Se declara desființarea privilegiilor și scutirilor, „Moldavii și Valahii vor fi toți egali înaintea legii". Domnul se cerea să fie indigen, de 35 de ani, cu venit fonciar de 3000 de galbeni.

---

[1]) Atunci a zis el cuvintele adânci și adevărate: „Fiecare pagină din analele noastre să o stoarcem și va curge sânge și lacrămi".

[2]) Coprindea 112 deputați, cea din Iași 84.

CAIMACAMIA DE TREI. Românii protestaseră contra numirii caimacamilor de către Poartă, puterile urmară regulamentul organic, care zicea că la vacanță de domn să se numească locotenență dintre miniștrii de interne, de justiție și președintele divanului. Se numiră dar în Muntenia partizani ai lui Bibescu, iar în Moldova: *Anastasie Panu, Vasile Sturza* și *Ștefan Catargiu*. Acesta din urmă era contra unirii, dar cei doi îl făcuseră să subscrie că hotărîrile se vor lua cu majoritate și ei doi făceau majoritate, opunându-se la toate măsurile lui Catargiu. Când acesta căută să sperie pe cei doi caimacami cu intervenția comisarului turc, care instalase caimacamia, cei doi făcură cel dintâiu act de independență față de Turci. Se răspunse comisarului că misiunea lui a încetat, odată cu citirea firmanului, că acum este un simplu particular. Îi refuzară telegraful pentru comunicația cu Constantinopole, și, în cele din urmă, îl conduseră sub escortă militară la Galați, de unde se îmbarcă, spre a protesta la Constantinopole.

Apoi cei doi mari patrioți fixară alegerile, fără păs de protestările Turciei, încât la sfârșitul anului adunarea, care avea să aleagă pe domn, era gata. Anastasie Panu și Vasile Sturza sunt două nume nemuritoare în istoria unirii noastre.

UNIREA. Din alegeri unioniștii nu ieșiseră în majoritate, căci ei numărau 30 de voturi, pe când antiunioniștii numărau 34, împărțite între Mihai Sturza și fiul său Grigore. Mai toți unioniștii erau și candidați, dar nici sturziștii nu se puteau înțelege, căci nici fiul, nici tatăl nu voiă să cedeze unul altuia. In cele din urmă și-au retras candidatura mai mulți unioniști, dar tot nu se puteau înțelege asupra persoanei, iar ziua se apropia, unii începeau să aibă alte planuri. Astfel mitropolitul *Sofronie*, care trebuia să prezideze adunarea, voiă să o amâne, pretextând că este obosit de slujbele religioase. In noaptea de 4/5 ianuarie, într'o adunare de unioniști, s'a pronunțat numele colonelului *Alexandru Cuza*, ministrul de războiu al caimacamilor. Indată s'au adunat asupra lui voturile întregei adunări (5 ianuarie).

Mihai Cogălniceanu l-a salutat cu frumoasele cuvinte: „Alegându-te pe tine domn în țara noastră, noi am vroit să arătăm lumii aceea ce toată țara dorește: la legi noi, om nou... Fii omul epocii... fă ca legea să fie tare, iar tu, Măria ta, ca Domn, fii bun, fii blând: fii bun mai ales pentru acei, pentru care mai toți domnii trecuți au fost nepăsători sau răi".

In Muntenia, majoritatea deputaților era pentru alegerea lui Bibescu. Insă Constantin Negri, trimis de Cuza la Constantinopole, se oprește în București, încurajează pe unioniști să aleagă tot pe Cuza, căci Victor Place l-a asigurat că Franța și Rusia ne vor susține. Mulțimea fu din nou agitată de Ion Brătianu. Dealul mitropoliei era plin de lume venită și dela sate, care striga: Unire! In acele împrejurări, un deputat tânăr, *Vasile Boerescu* a

ținut un discurs inimos, îndemând adunarea să voteze pe Cuza, precum divanul ad hoc a votat pentru unire.

Și în ziua de *24 ianuarie*, adunarea votează în unanimitate această întâie unire, proclamând domn pe Alexandru Ion I-iu.

ALEXANDRU IOAN I-IU CUZA. REFORMELE LUI.

Omul nou se trăgea dintr'o familie veche, dar nu de rangul întâiu. Se născuse la 1820 în Huși, învățase la început într'o școală grecească din Galați, intrase în armată puțin timp, apoi mersese la Paris, unde ascultase dreptul ca și Alecsandri, cu care se împrieteni. Intorcându-se în

tară în 1840 intră în funcțiuni civile, se căsători cu *Elena*, din familia moldovenească Roseti. Era judecător la tribunalul din Galați.

A luat parte la revoluțiunea din 1848, s'a refugiat în Bucovina, s'a întors, când Grigore Ghica, a permis exilaților să intre în țară.

Era cunoscut ca om de petrecere și de glume, de aceea Vogoride l-a băgat în armată și l-a ridicat în câteva săptămâni la gradul de maior, făcându-l aghiotant, apoi numindu-l prefect la Galați. Sub fond glumeț, *Alecu* ascundea însă o mare seriozitate și o putere de hotărîre neobișnuită. Era partizan al unirii și când văzu mișloacele de cari se servia Vogoride contra unirii, uită orice recunoștință și demisionă din prefectură, publicând demisiunea și desvelind toate ingerințele caimacamului. Această demisiune a contribuit la sfărâmarea alegerilor, cu toate că Vogoride tot credea că-l va atrage și-l înaintă colonel. Caimacamia de trei îl numi ministru de răsboiu și pe Alecsandri de externe. Judecata severă a amicilor (Bolintineanu) ca și cea pătimașe a inimicilor, ne desvăleste trăsuri din vieața lui, cari smulg admirațiunea. Astfel, când trecu prin Galați în călătorie spre Constantinopole, ca să primească investitura „marele oraș de port preparase domnitorului cea mai mare și mai luxoasă casă, spre a trece noaptea. Fiecare credea că principele Cuza va coborî în unul din acele locașuri. Care fu mirarea noastră, văzând că domnitorul coboară la mica și modesta locuință a maicei sale, astfel precum ar fi făcut-o când nu era decât un simplu pârcălab".

RECUNOAȘTEREA INDOITEI ALEGERI. Chiar în ziua îndoitei alegeri, noul domn trimise împăratului, prin Vasile Alecsandri, o frumoasă scrisoare:

„Sire, adunările elective moldovenească și valahă mă proclamă în unanimitate print domnitor al Moldovei și al Valahiei. Astfel, se săvârșește de fapt acea unire completă, pe care Maestatea Voastră a binevoit să o apere în consiliile Europei. Pentru ca acest fapt să câștige forța unui drept necontestat, simt cât e de necesar ca protecțiunea tutelară a Maestății Voastre să continue a se întinde asupra țării noastre... Soarta României este sub protecțiunea Maestății Voastre... și sunt asigurat că providența ne va fi în ajutor".

Impăratul primi îndată pe poetul nostru, contra așteptării miniștrilor francezi și-i zise: „simt o mare simpatie

pentru națiа română și pentru domnul Cuza și văd cu mulțumire că nu m'am înșelat, când am judecat cauza principatelor, demnă de sprijinul Franței... meritați viitorul la care aspirați... Să faci cunoscut Românilor că sunt mulțumit de ei și că mă voi îngriji totdeauna de soarta lor"... Spre a judeca latinitatea noastră, împăratul ceru poetului să-i scrie câteva cuvinte românești, iar acesta cu ce emoție nu va fi scris:

„Bunăparte, nu-i departe
Vine să ne dea dreptate!"

Impăratul se informă despre armata noastră și când Alecsandri îi spuse că n'avem decât 15.000 de oameni, că șease tunuri ce aveam, ne-au fost luate de Ruși, el ordonă să ni se trimeată 10.000 de puști, ultimul model, cum și două baterii.

Cestiunea recunoașterii veni în discuțiune conferinței din Paris. Turcii cerură, susținuți de Austriaci, ca să intervină cu armata, celelalte puteri se opuseră și recomandară Porții să recunoască alegerea colonelului Cuza, în mod excepțional.

Incepu apoi răsboiul pentru Italia, în care Austria fu învinsă. In acel timp, Cuza adunase în lagăr lângă Ploești o armată de 15.000 de soldați, încât Austria, temându-se de o năvălire în Transilvania, a ținut la granițele noastre 30.000 de oameni. După sfârșitul răsboiului, Austria nu mai putea, iar Turcia nu mai îndrăsnea să ne atace. In cele din urmă, Cuza primi învestirea, însă nu una, ci două, cu două camere, cu două ministere și cu o comisiune centrală în Focșani. Tocmai în octomvrie 1860 întreprinse Cuza călătoria la Constantinopole, unde prin farmecul persoanei sale încântă pe sultan și pe miniștrii turci, cărora le propuse unirea definitivă. El obținu dela Napoleon, ca să aibă pe lângă guvernul francez un agent al său și a numit pe fratele lui Vasile Alecsandri. Agentul țării la Constantinopole, omul căruia se datoresc succesele în relațiunile cu Turcia, era amicul personal al lui Cuza și al lui Alecsandri, *Constantin Negri*. Fire de poet, generos până a-și sacrifica averea în scopuri patriotice, amic până la sacrificarea propriei persoane, Negri este o mare figură românească a secolului al XIX-lea. Cu lupte mari obținu el, la sfârșitul anului 1861, firmanul unirii definitive.

Cuza anunța evenimentul într'o splendidă proclamațiune : „Unirea este îndeplinită, naționalitatea română este întemeiată. Acest fapt măreț, dorit de generațiile trecute, aclamat de corpurile legiuitoare, chemat cu căldură de noi, s'a recunoscut de Înalta Poartă și de puterile garante și s'a înscris în datinele națiunilor. Dumnezeul părinților noștri a fost cu țara, a fost cu noi. El a întărit silințele noastre, prin înțelepciunea poporului și a condus națiunea către un falnic viitor. In zilele de 5 și 24 ianuarie ați depus toată a voastră încredere în alesul națiunii, ați întrunit speranțele voastre într'un singur domn : alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie". Deși recunoșterea nu era decât pentru timpul domniei lui, Cuza o interpreta definitivă, cum a și rămas.

DOMNIA CU MINISTERE SEPARATE. Până la 24 ianuarie (1862), când ambele adunări se întruniră în București, când se constitui un singur minister, Cuza a domnit cu două ministere, unul în Moldova, altul în Muntenia. Acești trei ani au fost ani de mare greutate, căci țările aveau nevoi mari, iar mijloacele lipseau. Fără școale, fără armată, fără funcționari, fără administrațiune, fără mijloace de comunicațiune, săraci și stăpâniți de clasa privilegiată, toți pretindeau dela domn să schimbe lucrurile ca prin vrajă.

Indată ce se risipi fumul primului entuziasm, se întoarseră contra lui toți, înaintați și reacționari. Cuza declarase în notificarea alegerii către puteri, că părerea nu și-a schimbat-o în privința prințului străin; de altfel nici prietenii, nici dușmanii nu uitau să-i aducă aminte mereu această cerere a divanului ad hoc. Chiar în ziua alegerii, adunarea moldovenească, după propunerea lui Cogălniceanu, votase domnitorului o moțiune, în care-i zicea să nu uite că datoria lui este să pregătească unirea sub prinț străin, că a fost ales el pentru că nu era pregătită cealaltă unire și să socotească cea mai frumoasă zi a domniei sale ziua, în care se va coborî de pe tron. Comisiunea centrală din Focșani îi aduse și ea aminte de dorința divanului ad hoc. Toate aceste reamintiri, chiar făcute cu cea mai inocentă intențiune, micșorau prezentul în speranța viitorului, arătau că alesul națiunii nu e decât o figură trecătoare și-i micșorau autoritatea, în fața celor cari trebuia să i se supună.

Cuza voise să formeze primul minister cu Anastasie Panu, dar nu izbuti și se adresă lui Vasile Sturza. Apoi ministerele se schimbau mereu, atât de des încât se ziceau *ministere de vară și ministere de iarnă*. Schimbările dese proveneau, din opoziținea camerei, compusă dintr'un număr

mic de privilegiați și din neînțelegerile celor mai răsărite personalități între ele, dar și din tendința domnitorului de a avea un guvern al său. Se dizolvară camerele, se făcură alegeri noi, dar cam aceeași opoziținne se alegea, căci numărul alegătorilor era foarte restrâns. Ca și în burgurile putrede engleze, în cari un singur candidat se convoca pe sine drept alegători, se alegea prezidentul adunării, vota alegerea sa și reprezenta burgul, așa pentru Ismail era un singur alegător, în acelaș timp reprezentant al județului.

Grijile tuturor erau întinderea dreptului de vot și îmbunătățirea soartei țăranului, căruia tocmai atunci țarul îi dăruia la dânsul libertate și pământ. Domnul însă n'avea încredere în generozitatea camerei, camera se temea de ideile *comuniste* ale domnului.

Barbu Catargiu. După proclamarea unirii definitive, se formă primul minister comun, sub conducerea munteanului *Barbu Catargiu*. Acest boer ruso-fil, șeful aristocraților, avea convingeri profunde conservatoare, talent retoric remarcabil, ținută mândră față de domn și voiă să săvârșească reforma rurală, impunând cele mai mici sacrificii clasei proprietarilor. El susținea că proprietarii sunt stăpâni liberi asupra moșiilor, fără vre-o obligație către țărani, precum și aceștia sunt stăpâni pe brațele lor de muncă. Proprietarii au nevoe de brațe, țăranii au nevoie de pământ, unii și alții trebuie lăsați liberi, ca să reguleze raporturile dintre ei, conform maximei economice : *laisser faire, laisser passer*. Această teorie nu era însă justă pentru trecut, nici fără pericole pentru viitor. Căci în trecut proprietatea nu fusese liberă, țăranii aveau un drept de servitute asupra ei până la o treime, proprietarul fiind dator să procure țăranului pământ de hrană; în viitor prin înmulțirea populației, salariul muncitorilor agricoli ar fi ajuns salariu de mizerie la o clasă, care deja trăia în mizerie.

Catargiu aduse un proiect de lege, prin care proprietarul ceda un hectar și jumătate de fiece familie la câmp, un hectar la deal și trei sferturi de hectar la munte. Proectul fu combătut cu energie de Cogălniceanu în patru ședințe, de Brătianu, dar guvernul avea majoritatea. In vederea acestei lupte, dar cu pretextul de a se serba aniversarea revoluției din 11 iunie, se anunță o mare mișcare populară, pe care primul ministru o interzise. Abia se terminase ședința și acesta părăsea Camera în trăsură cu prefectul poliției, când o lovitură de pistol îi răpi viața, fără să se afle asasinul (1862). Legea fu votată, dar domnitorul nu voi să o sancționeze.

Acum încep iar lupte și schimbări de ministere. Sub ministerul lui N. Crețulescu începe secular.zarea averilor mânăstirești, a doua cestiune mare internă, care se săvârși sub guvernul următor al lui Mihail Cogălniceanu. Călugării greci stăpâneau peste 600 de moșii, a șaptea parte a teritoriului era proprietate străină, contrariu actelor vechi

5168. — I. Floru, Istoria Românilor cl. 7 sec. — 21

de fondație ale întemeetorilor de mânăstiri. Prin stăruința lui Negri, prin deciziunea lui Cuza, se oferì călugărilor un fond de 35 milioane de franci, al căror venit să profite mânăstirilor și altor instituții de cultură. Călugării n'au primit oferta, n'au luat banii, sperând în Rusia și în celelalte puteri. Noi însă nu făceam decât ceeace se făcuse în toate statele, chiar în Rusia, luam pământul țării, despăgubind pe cei ce se pretindeau proprietari. Fiindcă n'au primit oferta, s'au ridcat și banii, iar statul a rămas posesor al tuturor moșiilor închinate, luând asupra lui întreținerea clerului și a mânăstirilor naționale (1863).

MIHAIL COGALNICEANU. Era fiu de boeri, învățase în Franța și la Berlin cu fiii lui Mihail Sturza. Era de

M. Cogălniceanu

o mare inteligență și orator cum nu se mai pomenise în țările noastre, scriitor și mare patriot. Cuvântul ținut de el în 1843 la academia din Iași este vestit, dar consulul rusesc a cerut să-l depărteze din profesorat.

In adunarea ad-hoc, el a format cele cinci dorințe și a zis cuvintele acestea pline de durere: „fiecare pagină din istoria noastră s'o stoarcem și va curge sânge și lacrămi".

Cât a primit Cogălniceanu ministerul, s'a format o

coaliție contra lui și a domnitorului. Intrau în ea conservatorii, cari se temeau de expropriere, intrau însă și liberali ca Panu, ca Ioan Ghica și Roseti. Aceștia erau împinși în coaliție de regimul personal al domnitorului: administrație rea, risipă financiară, deficite groaznice, concesiuni scandaloase, date mai ales prin câteva persoane dimprejurul tronului, între cari cel mai îndrăznet era belgianul *Librecht*, fost chelner la *Ostende*. Ridicat director al poștelor, Librecht conducea țara, schimba miniștrii. Indârjirea coaliției merse atât de departe, încât Panu fu trimes în străinătate pentru răsturnarea domnului.

LOVITURA DE STAT. STATUTUL (1864). In țară adunarea nu voì să ia în discuțiune legea rurală și dete vot de blam ministerului, dar Cuza nu primì demisiunea lui, ci amână camera până la 2 mai. In ziua aceasta, opoziția era tot așa de îndârjită. Cogălniceanu citi însă actul de dizolvare, apoi soldații intrară în cameră și scoaseră pe deputați din sală.

Nu numai camera disolva Cuza, ci decreta o constituție nouă, numită *statut*, după imitația Italiei, cum și o nouă lege electorală. Apoi, ca și Napoleon al III-lea, chemă tot poporul să decidă prin *da* sau *ba*, asupra acestei lovituri de stat. Aproape 700.000 de voturi răspunseră da, 1300 ba.

Intr'o nouă călătorie la Constantinopole, Cuza obținu dreptul d'a schimba legile privitoare la afaceri interne, căci statutul era o schimbare a convențiunii. Puterile domnului deveneau mai mari, pe lângă cameră se creia un senat cu membri numiți jumătate de domn, dreptul de vot se lărgea foarte mult.

REFORMA RURALĂ. Cu puteri ca și absolute, Cuza și Cogălniceanu singuri săvârșiră o mulțime de reforme. Introduseră codicele Napoleon, puseră în vigoare o lege minunată a instrucției publice, care a înlesnit instrucțiunea claselor de jos, și mai mult decât orice a contribuit la formarea României moderne. S'a îndeplinit și împroprietărirea țăranilor. Fiecare țăran a fost declarat stăpân pe pământul cultivat de el și pe locul de casă: 6 hectare muncitorul cu patru boi, 3 jum. cel cu doi boi, 2 cel fără boi. Modul de plată era în rate anuale, plătibile în 15 ani. Țărănimea și-a arătat bucuria într'o măsură ne mai văzută. Insă reforma a făcut că țăranii n'au muncit la ei până să li se măsoare pământurile, nici la proprietari, încât în anul următor a fost o foamete teribilă.

Cogălniceanu atrase asupră-și gelozia domnului, încât

părăsi ministerul. Adunarea, aleasă după noua lege electorală, era compusă în mare parte din oameni necunoscuți. Înaintea ei domnul renunță la puterea absolută, dar căzu și mai mult în puterea clicei dela palat. In vara anului 1865, se încercă o răscoală, pe când domnul era la băi în străinătate. Această mișcare îl decise să abdice. In mod hotărît anunță camerei și descoperì împăratului gândul său. Insă coaliținea îl bănuia că el vrea să înființeze o dinastie. Ea câștigă de parte-i garda palatului și în noaptea de 10/11 fevruarie 1866, trei ofițeri pătrunseră în palat, prezentară domnului să subscrie abdicarea, îl duseră apoi într'o mahala în București, de unde îl scoaseră din țară la Brașov. Cuza trăi în străinătate, ținându-se departe de turburările din țară și a murit în 1873 la *Heidelberg*, iar corpul i s'a adus la moșia *Ruginoasa. In 1909* a murit *Doamna Elena*, care după moartea marelui ei soț, a dus vieață de sfântă, consacrată numai facerilor de bine. Cuza merită loc printre cei mai mari domni ai Românilor. El a realizat unirea, secularizarea averilor mânăstirești și împroprietărirea țăranilor.

ROMÂNII DIN ȚĂRILE SUBJUGATE IN EPOCA UNIRII.

Austriacii nu ținuseră socoteală de sacrificiile Românilor în revoluția dela 1848. Regimentele de grăniceri formate din Români fură desființate, căci, deși luptaseră pe partea împăratului, se temeau că în altă mișcare ele ar putea fi împotriva lui. Capii revoluției, deși devotați împăratului, erau persecutați, episcopul neunit Șaguna era aproape să fie acuzat de revoluționar.

ANDREI ȘAGUNA. A fost unul din cei mai distinși bărbați ai Românilor ardeleni: Era de origine Aromân, părinții săi trăgându-se dintr'o colonie veche de negustori Aromâni, așezați în Ungaria. S'a ridicat la episcopia Românilor neuniți în anul 1848. La început nu era tocmai prețuit de Români, căci venise între ei de curând, apoi din cauză că totdeauna recomandă răbdare și căutarea dreptății prin stăruințe la curtea împărătească, nu prin arme. Era cel mai credincios supus al împăratului, se bucura de trecere mare la curte, dar în acelaș timp era trup și suflet cu poporul său, care mai pe urmă asculta de el ca de împărat. Chipul lui frumos și măreț, vorba lui serioasă și temeinică făcea pe oricine să-l asculte și să-l înțeleagă.

Indată după revoluție, el propune curții imperiale, ca să

supuie scaunului său episcopal toate bisericile Românilor din Transilvania, din Banat și din Bucovina, ca să formeze astfel o unitate bisericească. Mai mult, Șaguna propunea, ca toate țările românești supuse împăratului, să formeze o unitate politică și împăratul să se întituleze și: „mare duce al Românilor".

Guvernatorul trimes de curte îl ținea însă în bănuială, îl necăjea că dece se intitulează *episcop românesc*, în loc de *episcop grecesc neunit* și îi făcea mulțime de greutăți la întemeierea de școale.

In adevăr, Șaguna a luat măsuri ca să se deschidă mul-

Mitropolitul Șaguna.

țime de școale primare, a ajutat cu sume însemnate ca să se deschidă școale secundare (liceul din Brașov), să se înființeze tipografii, să se publice un jurnal.

Dar opera cea mare a lui Șaguna a fost că a dat rol mare mirenilor, făcându-i să se adune și împreună cu preoții să se sfătuească asupra afacerilor bisericești, școlare și chiar economice. Preoții, episcopii, învățătorii se aleg prin înțelegerea între mireni și preoți. Această organizare strânsă a făcut din Români un bloc, pe care nu l-au putut sfărâma loviturile de mai târziu ale Ungurilor.

Șaguna propusese curții ca să ridice scaunul său la rangul de mitropolie. Aceaș cerere o făcea însă și biserica

unită. Cercurile dela curte erau favorabile unitilor, încât episcopul din Blaj a devenit mitropolit în 1854. Tocmai în 1864 se dete acest rang şi lui Şaguna, însă nu fu pusă sub ascultarea lui şi Bucovina, precum sperase, ci Bucovina rămase cu biserica ei separată.

O creaţiune însemnată a lui Şaguna şi a contemporanilor lui a fost înfiinţarea societăţii literare „Asociaţiunea Transilvană". S'a deschis la 1861 sub prezidenţia lui Şaguna, iar un cărturar mare *Cipariu*, o numia chiar de atunci „razim al naţionalităţii române".

Soarta Românilor ajunge mai rea după 1867. Intr'un mare războiu dintre Austria cu Prusia şi cu Italia, Austria a ieşit bătută rău şi Ungurii au făcut un act cu Austriacii, ca statul să se împartă în două, Austria şi Ungaria. Fiecare avea ministerul său, camerele sale, numai suveranul era acelaş, întitulat în Austria împărat, rege în Ungaria.

Stăpâni peste Români, Ungurii au început iar opera de maghiarizare. Sileau pe Români să-şi dea copiii la şcoalele ungureşti, împiedicau vorbirea limbii româneşti în cameră, în tribunale, pretutindeni. Odată, un deputat a voit să vorbească românește şi a început: „Onorată cameră", însă n'a mai putut urma de urletele deputaţilor unguri.

Atunci Românii au părăsit luptele politice mulţi ani, dar publicau jurnale, se întăreau cu şcoale şi cu bănci, apoi se iviră tineri noi, scriitori distinşi ca *Ioan Slavici, Gheorghe Coşbuc, Octavian Goga.* In 1892 adresează o plângere — *„Memorand"* către împărat, dar autorii lui au fost condamnaţi la închisoare: *Vasile Lucaciu, Eugeniu Brote, Aureliu Popovici.* Lupta activă o începe *Iuliu Maniu, Alexandru Vaida.* Ungurii se credeau gata să triumfeze, când războiul cel mare risipi visul tiranilor.

BUCOVINA ŞI BASARABIA SUB STĂPÂNIRI STRAINE. Românii au trăit foarte rău sub Austriaci şi sub Ruşi. Căutau stăpânitorii lor să-i înăbuşe, aducând peste ei tot felul de străini, susţinând Austriacii cultura germană, iar Ruşii pe cea rusească. Inegreau pe Românii independenţi că sunt decăzuţi, că în curând or să fie cuceriţi de Austria, sau de Rusia.

In Bucovina au încurajat venirea Rutenilor, a Evreilor, a Germanilor. Tot aşa în Basarabia au adus Rusii colonii de Bulgari şi de Germani. Şcoala era străină în Bucovina, în Basarabia era putină şi cea rusească. De aceea nu se găseau Români cu ştiinţă de carte decât 7 la sută, în Basarabia. Ruşii au scos limba română din biserică dela 1871, iar cu

cărţile bisericilor româneşti, încălzeau casele mitropolitului. Iată lăudata civilizaţiune rusească!

Cu toate acestea, Românii au rezitat acestor civilizaţi, cum au rezistat barbarilor goţi şi mongoli. Au avut oameni distinşi ca *Hurmuzăcheştii* din Bucovina, ca *Haşdău, Stamate, Donici* şi mai noi pe *Alecu Mateevici, Ciobanu, Halippa,* în Basarabia.

CAROL I-iu
LOCOTENENŢA DOMNEASCĂ. INDEPEDENŢA. RĂSBOIUL DE NEATÂRNARE.

LOCOTENENŢA DOMNEASCA. In 11 fevruarie răsturnătorii aleseră o locotenenţă domnească din trei membri: *Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu,* colonel *Haralambie* şi numiră un minister prezidat de *Ioan Ghica.*

Răsturnarea lui Cuza aducea pericole multe cu ea, căci unirea nu fusese recunoscută de Turcia şi de puteri decât pe timpul domniei lui, încât îndată Turcii, cum şi Ruşii, cerură în conferinţa din Paris, ca să se despartă ţările. Guvernul întruni ambele adunări într'una, ca să aleagă domn pe Contele *Filip de Flandra,* fratele regelui Belgiei, fiul lui Leopold I-iu. Alegerea se săvârşi în unanimitate, pela mijlocul zilei de 11 fevruarie. Funcţionarii depuseră jurământul în numele lui, iar guvernul făcu cunoscută guvernelor străine alegerea lui. Alegerea unui vlăstar din casa de Orleans, nu era însă pe placul lui Napoleon, de aceea, când prinţul făcu vizită împăratului, fu primit cu vorba: „nu aşa, că nu primeşti alegerea Românilor?". Prinţul refuză, iar turburarea în ţară creştea.

In Iaşi, din îndemn rusesc, câtiva au încercat o mişcare separatistă (3 aprilie) în cap cu mitropolitul, care cu crucea în mână mergea în fruntea răsculaţilor. Mişcarea a fost înăbuşită cu armata şi, deşi mare mulţime rămăsese credincioasă unirii, teama se mărea. Reprezentanţii puterilor, după multe discuţiuni, înclinau să recunoască unirea, dacă va fi întărită prin alegeri noi, însă după propunerea delegatului turc, nu încuviinţau cu nici un chip prinţ străin. Franţa singură era cu noi, însă subscria hotărîrile celorlalti delegaţi, ca să nu facă diversiune. Oricât de formidabilă părea hotărîrea conferinţei, ea prezenta însă o slăbiciune, de care s'au folosit Românii: nici o putere nu putea interveni în ţară decât cu aprobarea unanimă a puterilor garante. Delegatul Franţei a comunicat Turciei că nu poate trece Dunărea.

Cestiunea era dar, să se găsească un prinţ plăcut Franţei şi îndrăznet, ca să primească tronul contra hotărîrii puterilor. Din preajma împăratului s'a şoptit numele unui Hohenzollern-Sigmaringen, prinţ catolic, înrudit cu familia imperială franceză. Prinţul Carol Anton era bătrân, fiul său cel mare Leopold era căsătorit cu o prinţesă evlavioasă catolică şi nu voiă să domnească într'o ţară necatolică, pe când fiul al doilea Carol, tânăr de 27 de ani, necăsătorit, căpitan în armata prusiană, putea fi determinat.

ALEGEREA PRINŢULUI CAROL. Delegaţi români numeroşi au mers la prinţ, în deosebi Ioan Brătianu şi doctorul *Davila*[1]) au făcut impresiune asupra lui. Tatăl prinţului, Bismarck primul ministru prusian, era pentru o *încercare,* căci răsturnarea prinţilor şi la noi şi în statele balcanice inspira grije chiar oamenilor întreprinzători. De aceea au trecut aproape două luni în îndemnuri, în negocieri.

Guvernul provizoriu procedă (8 aprilie) la un plebiscit, din care au ieşit aproape 700.000 de voturi pentru Carol I-iu şi 224 contra. Europa întreagă răsuna de această chemare, însă puţini credeau că prinţul va primi să intre în conflict cu puterile europene. Dela Paris îi veneau însă încurajeri: un ministru şoptea la ureche „dar să pornească odată".

Peste şapte zile, dela acest îndemn, prinţul pleacă prin Austria, cu hârtie falsă, căci Austria se prepara de războiu cu Prusia şi l-ar fi arestat, dacă l-ar fi cunoscut. A călătorit în clasa a doua în tren şi pe vapor, a sosit în 8 mai la Severin, însoţit de Brătianu.

Guvernul provizoriu dizolvase adunările, o adunare nouă constituantă se alesese, care, şi ea, se declarase aproape în întregime pentru prinţul Carol, căci conferinţa din Paris nu admitea plebiscitul, ci cerea ca adunarea să aleagă. In ziua de 10/22 mai, noul domnitor depune înaintea ei jurământul de domn constituţional şi răspundea, la cuvântarea prezidentului, cuvinte pătrunzătoare: „eu vă aduc o inimă leală, cugetări drepte, o voinţă tare de a face binele, un devotament fără margini către noua mea patrie... credeţi în mine precum cred eu în d-voastră".

CONSTITUŢIA. RECUNOAŞTEREA. In seara zilei de 10 mai, încetă puterea locotenenţei domneşti şi se constituì primul minister cu Lascăr Catargiu ca prezident, cu I. Brătianu la finanţe. In conferinţă,

[1]) De origine Francez, cu influenţă la Cuza, fondatorul unei şcoale de chirurgie, devenită facultatea de medicină, protectorul Azilului Elena Doamna.

Turcia cerea în zadar învoirea să intre în ţară, însă mica noastră armată fu pusă pe picior de războiu, ca să apere capitala în caz de înaintare a Turcilor asupra ei.

In mare grabă şi nu fără greutăţi s'a votat constituţia, pe care prinţul depuse jurământ. Imitată după cea belgiană, ea introducea la noi toate libertăţile moderne, alegeri în patru colegii, o cameră şi un senat, însă ţara era foarte agitată în cestiunea evreiască. Se propunea admiterea Evreilor în rândul cetăţenilor, conform unei legi ce se va alcătuì mai târziu, dar un strigăt de groază trecu prin Moldova, încât trebuì să se redacteze astfel articolul 7: „numai creştinii vor putea deveni cetăţeni români".

In acelaş timp, recunoaşterea se înlesnea prin evenimentele mari externe, ca şi unirea din 1859. Austria şi Prusia rupeau relaţiunile diplomatice, 20 de zile după intrarea în Bucureşti a prinţului, războiul izbucnì îndată, încercările noastre de înţelegere cu Sârbii şi cu Ungurii neliniştea pe Austria cu răzvrătirea naţionalităţilor. Succesele fulgerătoare ale armatei prusiene înlăturau pericolul din partea Austriei, singura putere, alături de Turcia, care voiă să intre în ţară, spre a alunga pe prinţul cel nou. Infrângerea Austriei avu de urmare recunoaşterea lucrului împlinit din partea Turciei, care se mulţumi cu respectarea suzeranităţii şi cu călătoria domnului la Constantinopole. La îmblânzirea Porţii a contribuit mult, pe lângă intervenţia lui Napoleon, revoluţia din Creta, care ajutată cu bani şi cu muniţiuni din Grecia, s'a susţinut mai mulţi ani contra armatelor turceşti.

PRIMII ANI DE DOMNIE. Prinţul Carol era înzestrat cu o mare putere de voinţă, foarte activ şi foarte răbdător. A călătorit prin toate părţile ţării, cu toată lipsa de şosele şi de căi ferate. A învăţat să cunoască nevoile locuitorilor şi să preţuească firea lor. „Nici o ţărancă română, notează el într' călătorie spre Ploeşti şi Buzău, nu ştie să se plece sau să salute; ea se ridică şi stă dreaptă şi mândră, drept semn de salutare".

O mulţime de cestiuni se puneau ţării şi domnitorului ei. Armata trebuia întărită şi organizată, şcoala trebuia creiată, căci deşi pe hârtie figurau mii de şcoale rurale, lipseau localuri, lipseau învăţători pregătiţi, lipseau şi banii necesari pentru asemeni creiaţiuni. Se proectase sub Cuza construcţia căiei ferate dintre Bucureşti şi Giurgiu, dar nu numai căi ferate lipseau, ci şi şosele, în paguba comerţului şi a propăşirii agriculturii.

Muncă activă nu se putea însă desfăşură, căci partidele politice şi diferiţii bărbaţi se combăteau cu pasiune.

Camera constituită se închise, un guvern nou fu constituit sub Ion Ghica, alegerile însă deteră o cameră fără majoritate, care făcea ca vieața fiecărui minister să fie scurtă. Dintre miniștri, cel mai activ se dovedea Ion Brătianu, care sporì armata și încredință construirea căilor ferate unor societăți străine, din cari cea mai mare avea în cap pe *Strousberg*. Acesta, cu un consortiu cu capital german, și-a luat asupră-și construcțiunea întregei noastre linii ferate Roman-Bucuresti-Vârciorova (1868). Capitalurile franceze si germane fugeau de întreprinderi mari în orient, când toți se așteptau la izbucnirea războiului între Franța și Prusia, când în cercurile politice apusene se vorbia despre țările noastre că Napoleon le-a oferit Austriei, ca compensație spre a o câștiga în alianță. Insă Brătianu, din cauza trecutului său revoluționar, era rău văzut de marile puteri si în urma expulzării câtorva Evrei străini, se făcu împotriva lui atâta mișcare în afară, încât a fost nevoit să se retragă, cu toate că domnul aprecia prieceperea și iubirea lui de muncă [1]).

După schimbarea mai multor ministere, în timpul războiului franco-german, Românii, legați prin recunostință către Franța si temători de răsbunarea împăratului, de a cărui victorie nu se îndoiau, începură să se depărteze de domnitor. Il atacau în iurnale, au încercat o revoluție la Ploesti (8 august 1870) declarându-l detronat și proclamând republica. Toți credeau situația intolerabilă. Domnul anunța apropiata sa retragere, mai ales când jurații achitară pe revolutionarii din Ploești. Victoriile germane deschiseră însă ochii tutulor asupra pericolelor ce ar rezulta pentru tară, dacă ar atinge mândria casei Hohenzollern, tocmai în momentul când ea se ridicase la apogeul măririi imperiale. Totusi, s'a mai încercat o manifestatiune pentru Franța. In seara de 10 martie 1871, studenții și altă lume au atacat, cu toleranța guvernului, colonia germană, care serba cu consulul ei, într'o sală din București aniversarea împăratului Wilhelm. Armata a împiedicat înaintarea spre palat a manifestantilor, cari strigau „trăiască republica", iar domnitorul se hotărî să abdice. Chemă pe locotenentii dela cari primise puterea, spre a le încredința conducerea statului. Conservatorii cu Lascăr Catargiu înțeleseră mărimea pericolului, mai ales că Rusia cerea desființarea neutralității mării Negre, bazându-se pe înfrângerea tratatului din Paris de către România. Ei promiseră domnitorului un guvern cu autoritate și se constituì guvernul Lascăr Catargiu.

[1]) In 1869 Domnitorul s'a căsătorit cu principesa **Elisabeta de Wied.** I s'a propus atunci coroana Spaniei, dar n'a primit-o în schimbul modestului său principat.

GUVERNUL LASCAR CATARGIU (1871—76). In următorii cinci ani, s'a început organizarea țării în mod temeinic. Catargiu nu era nici învățat, nici orator bun, cunostea însă oamenii și înțelegea trebuințele practice ale

Regele Carol.

țării. Cu el au colaborat *Petre Mavrogheni,* reformator al sistemului impozitelor, general *I. Florescu,* organizator al armatei. Mai târziu s'au ridicat tineri talentați, *Titu Maiorescu* mare orator, ministru al instrucțiunii, care a adus pe *Leconte de Nouy* spre a restaura mânăstirea Curții de Argeș; *Alexandru Lahovari,* mare orator și legist, *Petre Carp,* unul din cei mai inteligenți oameni politici ai nostri, însă lipsit de talent organizator.

Guvernul acesta a putut termina drumurile de fier, cu toate că Strousberg a dat faliment, după ce a înstrăinat

acțiunile, ceeace a ridicat o furtună contra domnului. A *încheiat o convenție* comercială cu Austria (1876) dezastruoasă din punct de vedere economic, însă cu scop ca să arate Turciei că noi nu suntem legați de convențiunile ei. Celelalte state au urmat exemplul Austriei, încât prin aceste convențiuni, prin batere de monetă națională, România era ca și independentă. A fost vorba să se și proclame independentă, s'a mai amânat însă până ce au izbucnit revoluțiunile din peninsula balcanică.

Guvernul Catargiu prin păstrarea puterii atâta timp, prin ingerințele lui în alegeri, ridică împotrivă-i coaliția liberalilor cu a unui mare număr de conservatori. Domnitorul înțelese că evenimentele grave, ce începeau în orient nu puteau fi biruite de un guvern, care avea în contra lui cea mai mare parte a țării. Deaceea depărtă pe conservatori și dete coaliției guvernul, iar peste puțin coaliția desființându-se, îl dete partidului liberal condus de I. Brătianu și C. Roseti (1876).

RASBOIUL ROMÂNO-TURC. Oricât de sincere ar fi fost jurămintele de credință ale creștinilor supuși Porții — și ale noastre — oricât de statornică ar fi fost deciziunea puterilor de a păstra Turcia, lucrul era imposibil, pentrucă Turcia însăș lucra la distrugerea sa. Un popor, care prin tinerimea sa cea mai valoroasă, studenții, striga contra constituției în 1876 „noi am supus pe creștini, am cucerit țara cu sabia și nu vrem să împărțim cu ei administrația imperiului". Un sultan ca *Abdul-Azis*, ignorant, desfrânat, cheltuitor, cu 900 de femei în harem, cu 60.000.000 listă civilă și care în călătoria la expoziția din Paris, întreba, dacă Rinul este un curs de apă artificial pentru plăcerea regelui Prusiei, era o negație a vieții moderne.

De aceea, bine au făcut Sârbii din Bosnia și Herțogovina că s'au revoltat, bine au făcut Rușii că i-au ajutat. Răul a început, când aceștia au voit să-i libereze de Turci, ca să-i aibă în puterea lor. Turcii au înăbușit însă mișcarea din cele două provincii, au bătut și pe Sârbi, cari săriseră în ajutor și primiseră un mare număr de voluntari ruși, trecuți prin țara noastră, sub comanda unui general, *Cernaef*.

La strigătul desperat al Sârbilor, țarul *Alexandru al II-lea* se înțelese mai întâiu cu Austria, căreia îi promise administrația Bosniei și Herțegovinei, apoi în înțelegere cu celelalte puteri propuse Turciei reforme și schimbări

în administrația provinciilor. Turcia nu primì și războiul se declară.

Domnitorul trimise pe primul său ministru la țar, spre a încheia o convențiune asupra trecerii Rușilor prin țară, căci a li se opune ar fi fost imposibil, a ne alia cu Turcii ar fi fost chiar imoral. Turcii ridicaseră contra lor toată Europa, chiar poporul englez, prin măcelărirea Bulgarilor.

Rusia se obliga prin convențiunea încheiată cu noi să apere „integritatea actuală a țării". Ministrul nostru de externe, coleg cu Brătianu era marele Cogălniceanu. Ne aliasem cu Rușii și fiindcă nici o putere garantă nu voià să ne apere contra lor.

In 12 aprilie, aceștia trec Prutul, la 21 aprilie Brăila e bombardată de vasele de războiu turcești, apoi alte orașe.

INDEPENDENȚA. Aceste acte de inimiciție deciseră pe Români să rupă legăturile, care-i uneau cu Turcii de secoli. In 9 mai, camera în unanimitate, afară de două abțineri, a votat deplina neatârnare a țării.

APARAREA DUNĂRII. PLEVNA. Dintre orașele noastre, Giurgiul a suferit mai mult de bombardarea Turcilor, iar Calafatul a răspuns mai bine tunului inimic. Armata noastră se concentrase în Oltenia, dela Orșova până la gura Oltului, apărând Dunărea, pe când Rușilor li se lăsase tot restul țărmului. Aceștia nu voiau să primească colaborarea noastră; *Gorciacof*, cancelarul rus, ne-a scris „Rusia n'are trebuință de ajutorul armatei române".

In adevăr, succesul favoriza mult pe Ruși. Lăsând în urma lor cetățile Silistra, Rusciuc, Vidin, Șumla, Varna, trecură pe la *Zimnicea* și în câteva zile ajunseră la Balcani, chiar îi trecură. Insă un general subaltern, *Osman* Pașa, se întări în *Plevna* cu trupe aduse din Vidin și când o armată rusească ajunse la el, o bătu, ucizându-i peste 2000 de oameni. Altă armată fu învinsă după câteva zile, pierzând 7000 de oameni. Acum Rușii aveau nevoie de ajutorul nostru. Fratele țarului, marele duce *Nicolae*, cere ajutorul armatei noastre, care pe la *Corabia* înaintă în Turcia, iar împăratul dete domnului nostru comanda supremă asupra armatei rusești și românești dela Plevna.

Rușii voiau să ia Plevna prin asalt în 30 august (ziua împăratului) domnitorul, deși nu credea că se poate izbuti, dispuse atacul contra lui Osman, care se fortificase în întăriri de pământ. Românii au atacat întărirea *Griviței*, iar Rușii părțile de sud ale Plevnei, ambii aliați cu câte 30.000.

Dar şi Osman dispunea de peste 50.000 şi încă fortificaţi. Atacul Românilor a fost respins în mai multe rânduri, dar mereu repetat, până ce am izbutit seara să ocupăm Griviţa şi să o păstrăm contra tuturor întoarcerilor turceşti. Ruşii au ocupat întăriri pe partea lor, dar le-au pierdut în aceiaş zi. Numărul morţilor era considerabil: 10.000 pe partea Ruşilor, 5000 pe partea Românilor.

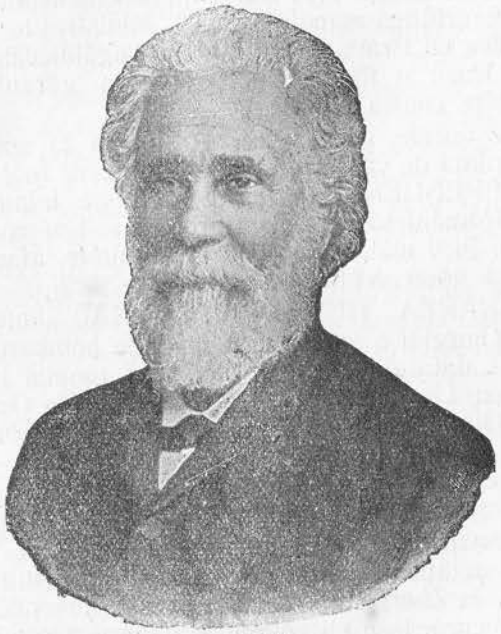

Ioan C. Brătianu.

Pierderile considerabile deciseră pe toţi să cucerească Plevna prin asediu. Se tăiară toate comunicaţiile ei cu exteriorul şi în această acţiune Românii se distinseră mai ales la cucerirea *Rahovei;* neliniştea zilnic pe Osman, care, după o rezistenţă de trei luni, încercă o ieşire neizbutită şi rănit se predete învingătorilor cu 40.000 de soldaţi.

Românii se despărţiră apoi de Ruşi, spre a luptă în partea vestică, unde înconjurară Vidinul, pe când Ruşii reîncepură mersul lor spre sud. Trecură Balcanii, surprinseră o mare armată turcească, intrară în Adrianopole.

PACEA DELA SAN-STEFANO. Turcii cerură pace, care se negociè mai întâiu la Adrianopole (31 ianuarie).

apoi primiră tratatul dela San-Stefano, sat lângă Constantinopole (3 martie).

Tratatul dela San-Stefano, încheiat fără participarea noastră, creia o Bulgarie autonomă până la Albania şi la marea Egeică, iar învingătorul îşi rezervă dreptul, ca să ne ia Basarabia şi să ne dea Dobrogea până la Constanţa. Contra lui, Românii protestară la toate puterile. Anglia şi Austria, speriate prin creiarea Bulgariei, care se credea că va fi ca o provincie rusească, se pregăteau de răsboiu şi Rusia fu nevoită să primească ţinerea unui congres, ca să discute din nou cestiunea orientală. Locul congresului se alese la Berlin.

REGATUL. SUCCESIUNEA TRONULUI. DESVOLTAREA INTERNĂ. A DOUA CAMPANIE ÎN BALCANI.

CONGRESUL DELA BERLIN (1878). Până să se adune congresul, Românii luptară greu, ca să apere integritatea ţării lor faţă de Ruşi. Camerele se declarară contra oricărei înstrăinări şi oricărei compensaţiuni teritoriale, armata se concentră în Oltenia şi în regiunea dealurilor, în poziţiuni de apărare, miniştrii noştri merseră la curţile străine, spre a se plânge contra nerecunoştinţei ruseşti[1]). Congresul din Berlin sub prezidenţa lui Bismark fu însă foarte aspru cu noi. Rusia se prezentă la el cu înţelegeri particulare, convenite cu Anglia şi cu Austria. Ceda acesteia Bosnia şi Herţegovina, consimţea faţă de Anglia să micşoreze Bulgaria, numai la regiunea dintre Balcani şi Dunăre, iar regiunea numită Rumelia cu oraşul Filipopole, era să fie administrată de un prinţ creştin, numit pe cinci ani. Cât pentru Basarabia, din care Rusia făcea o cauză a răsboiului, o cestiune de onoare, spre a sterge rusinea înfrângerii din Crimeea, nicio putere nu ridica glasul pentru noi. In zadar Cogălniceanu desfăşură elocvenţa sa şi Brătianu întinse pe masa congresului convenţiunea, scrisă şi semnată de împuternicitul împăratului. Congresul încuviinţă cesiunea Basarabiei, ne dete însă peste Dunăre vechia provincie a lui Mircea cel Mare, Dobrogea, până la Silistra şi până la Mangalia. Această provincie. Turcii o cuceriseră dela Români, şi acuma, când se liberă din mâinile turceşti, se întor-

[1]) Gorciacov da explicaţia aceasta: Rusia s'a obligat să apere pământul României numai faţă de Turci, nu şi faţă de Ruşi.

cea în mâinile românești. Congresul ne recunoaștea independența, cu condițiune însă ca să se desființeze orice piedici confesionale la exercitarea drepturilor civile și politice.

Românii nu se puteau opune tuturor puterilor. Am retras toate autoritățile din Basarabia și am lăsat-o Rusilor fără nici un act de cesiune. Cât pentru drepturile Evreilor, începu în țară o luptă îndârjită, nu din cauză că Românii sunt intoleranți, căci puține popoare sunt așa de tolerante ca ei, ci din cauza cutropirei economice din partea unui popor străin, cum erau Evreii atunci, prin limbă și prin felul vieții lor. După alegerea unei constituante, s'a schimbat articolul 7 din constituție în sensul, ca să se acorde cetățenia tutulor Evreilor, cari au servit sub drapel în războiu. Apoi se desființa orice deosebire de confesiune la exercitarea drepturilor și se hotăra, că orice străin poate deveni cetățean, în urma unui vot al camerei și al senatului.

Odată cu cestiunea evreiască, Bismarck ne mai impunea, pentru recunoașterea independenței, răscumpărarea căilor ferate. La construirea lor se promisese acționarilor beneficii de 7,50 la sută, nu li se garanta însă decât 6 la sută și deținătorii acțiunilor erau persoane marcante din Berlin, chiar dimprejurul împăratului. Bismarck ne amenința că se va adresa Turciei, ca puterei suzerane, s'a făcut chiar o propunere Austriei, ca să ne constrângă. Tocmai în 1880, în urma Serbiei, ni s'a recunoscut independența și puterile străine au trimes miniștri plenipotențiari pe lângă guvernul nostru.

REGULAREA SUCCESIUNII TRONULUI. Tot în acest an, domnitorul Carol, decise pe tatăl și pe frații săi să primească formal constituțiunea română, cu privire la succesiunea tronului. Prințul Leopold voi să primească succesiunea în familia sa. Din căsătoria domnitorului cu prințesa Elisabeta s'a născut numai o fată, prințesa *Maria*, care după trei ani (1873) a murit.

Rezolvirea definitivă a cestiunii succesiunii s'a regulat însă în 1889, când *Prințul Ferdinand*, al doilea fiu al principelui Leopold, a fost declarat moștenitor al coroanei, Principe al României (14/26 martie).

PROCLAMAREA REGATULUI (1881). Se vorbise îndată după recunoașterea independenței, despre schimbarea titlului de domn cu cel de rege, dar se amâna pentru o zi potrivită. In 14/26 martie, Camera primește în unanimitate propunerea de a proclama „rege al României pe Alteța

Sa Regală Prințul Carol I-iu". Ocaziunea era potrivită spre a „întări în țară stabilitatea și ordinea" când la granița noastră Rusia era sguduită de lupta între absolutism și anarhie. Cu două săptămâni înainte, 1/13 martie, împăratul Alexandru căzuse victima unui atac nihilist, pe când trecea în trăsură pe stradă.

Entuziasmul cu care a fost primit acest eveniment a ajuns apogeul său în ziua de 10/12 mai, când regele și-a pus pe cap coroana regală, făurită din oțelul unui tun cucerit la Plevna, iar o coroană de aur a împodobit fruntea primei regine a României. Mai multe zile au ținut acele serbări frumoase, cu delegații din țară, cu cortegii istorice, cu frumoase parade militare. Inteleptul rege știa însă să domine evenimentele: „coroana cea mai frumoasă, zicea el, este dragostea și încrederea poporului".

GREUTATI EXTERNE. ALIANȚA CU PUTERILE CENTRALE. Greutăți externe se iviseră din cauza stabilirii graniței Dobrogei și din cauza poliției pe Dunăre, în prima cestiune având contra noastră pe Rusia, în cea de a doua pe Austria. La granița Dobrogei, după tratatul din Berlin trebuia să ni se dea o colină, *Arab-Tabia*, care ar domina Silistra. Rusia însă s'a opus până la marginea unui războiu, ea singură refuzându-ne ceeace toate celelalte puteri ne recunoșteau. Și a trebuit să cedăm.

Austria pretindea să aibă paza Dunării nu numai în apele ei, ci și în apele noastre. Această pretențiune nu numai că ne vătăma în interese economice, dar ne și umilea. Protestele noastre la puteri au rămas iar neascultate. Numai după îndrumarea spre o alianță cu Germania și cu Austria, această cestiune își pierdu importanța cu totul.

Inimiciția permanentă a Rusiei determina pe unii bărbați ai noștri, potrivit și cu înclinarea regelui, atât de deseori jignit, să caute un sprijin în puterile germane, cari din 1879 încheiaseră o alianță defensivă. Titu Maiorescu a scris un articol într'o revistă germană, apoi Brătianu a făcut o vizită lui Bismarck și cancelarului austriac. Intrebat în cameră despre rezultatele călătoriei sale, primul ministru răspundea că aduce pacea și că în viitor va fi de partea celor cari o țin și contra celor cari ar vrea s'o turbure (1883). D'atunci România s'a desvoltat la adăpostul grupului de puteri unite prin tripla alianță.

DESVOLTAREA INTERNA. Timp de doisprezece ani, guvernele conduse de Ion Brătianu au desfășurat o activitate rodnică pentru propășirea țării. S'au deschis tot felul

3168. — I. Floru, Istoria Românilor cl. 7 sec. — 22

de școale, s'a mărit armata, s'au construit fortificații împrejurul Bucureștilor și pe linia Focșani-Galați, s'au înmulțit căile ferate, construite mai eftin de ingineri ieșiți din școala noastră, s'au creiat numeroase instituții de credit. Baza întregii noastre economii s'a pus cu creiarea *băncii naționale* (1880).

Această activitate s'a continuat și sub guvernele, cari au urmat după retragerea marelui om de stat.

CADEREA GUVERNULUI BRĂTIANU (1888). Guvernul îndelungat al lui Brătianu ridică împotrivă-i pe conservatori, pe unii liberali mai moderați, pe Cogălniceanu, pe D. Brătianu, iar modificarea constituției ridică în contră-i chiar pe nedespărțitul său amic C. Roseti. Acesta voiă reforma electorală cu un singur colegiu, pe când ministrul voiă cel mult reducerea colegiilor la trei, precum s'a și primit în noua constituție (1884). Deosebiri și asupra altor puncte au făcut ca Roseti să părăsească partidul, fără să treacă în opoziția unită. Aceasta combătea guvernul, a părăsit camerele, ataca chiar pe rege, mai ales de când camerele acordaseră regelui 12 moșii ale statului, ca *domeniu al coroanei*, declara chiar că nu va recunoaște constituția nouă, revizuită de un singur partid. In această campanie s'a distins prin violența scrisului său *Gheorghe Panu*, un mare publicist, și *Nicolae Filipescu*, din vechea familie, îndrăznet și pasionat. Toată opoziția, în cap cu Catargiu și D. Brătianu, agita mulțimea, manifesta în curtea palatului, numai Carp, Maiorescu și puținii lor patrizani rămâneau în cameră, ducând opoziție legală. In martie 1888, bătrânul ministru, desgustat de campania dusă contra lui, până a se trage cu revolverul la ușa palatului, până a se ataca inviolabilitatea camerei, se retrase în mijlocul majorităților sale.

GUVERNELE DUPA 1888. Au fost conservatoare sub Lascar Catargiu și Carp, apoi liberale sub *Dimitrie Sturza*, căci Brătianu a murit în 1891, urmat de doliul regelui său și al întregei națiuni. In acelaș an a murit și marele său emul Cogălniceanu, cu câțiva ani înainte murise C. Rosetti, iar ceva mai târziu Catargiu.

Opera de organizare s'a continuat sub toate guvernele. Carp a adus legea minelor, un ministru, orator fermecător, *Tache Ionescu*, a început schimbarea legii instrucției. S'a inaugurat (1895) podul dela *Cernavodă*, lucrare rară în felul ei, s'a început portul Constanța. Sturza a scăpat țara de o criză financiară teribilă, consecvență a unei secete ne mai

pomenite, (1899) cu reduceri în numărul funcționarilor, cu scăderi proporționale propuse de profesorul *Spiru Haret* asupra tutulor lefurilor. Acesta, mare învățat, a fost mai mare ministru al școalelor, adevăratul întemeietor al învățământului rural și al băncilor rurale.

In 1906, regele glorios, și împreună cu el tot neamul românesc, a sărbătorit 40 de ani de domnie printr'o expoziție măreață, care a întrunit la București pe Românii de pretutindeni.

La împlinirea a 25 ani de domnie, El fondă „Fundațiunea Universitară Carol I" măreață construcție în fața palatului, cu o bogată bibliotecă și cu fonduri pentru ajutorarea studenților. „După cum va fi tinerimea noastră de astăzi așa va fi și România de mâine" zicea El.

In 10 ianuarie 1893, Principele moștenitor Ferdinand a celebrat la Sigmaringen căsătoria sa cu *Principesa Maria*, din casa regală și imperială a Angliei. In acelaș an, prin nașterea Prințului *Carol*, botezat în religia ortodoxă, viitorul tronului român era asigurat în a treia generațiune.

Progresele țării, și mai ales creșterea bogăției și a bunei stări au fost extraordinare. Moșii arendate cu 6000 de lei în 1875 se arendau cu 40.000 în 1900 [1]). Cu toate acestea, populațiunea rurală rămânea înapoia tutulor acestor înaintări. Săracă, ignorantă, ea asculta toate îndemnurile la turburare și a provocat răscoale însoțite cu arderi și cu jafuri la 1888 și la 1907, îndată după marea expoziție. Preocupați de creșterea producției, cam risipitori cu averea noastră, n'am făcut destule sacrificii pentru școala rurală și am rămas îndărătul vecinilor noștri Bulgari, mai noi chemați la viața politică. Nici pentru armată n'am făcut sacrificii îndestulătoare, conduși de principii ca să avem armată puțină dar bine organizată (sfatul lui *Moltke)* în timp când armatele celorlalte popoare erau națiune armată și când Bulgaria, jumătate cât noi, avea armată cât noi.

RELAȚIILE CU AROMÂNII. Din timpul lui Cuza au început guvernele noastre să se intereseze de soarta fraților noștri macedoneni. Dimitrie Bolintineanu, ministru sub Cuza, a călătorit la ei și a scris despre ei, dar sub regele Carol această îngrijire a crescut. S'a înființat o societate macedo-română, s'au prevăzut subvenții pentru școale, s'au adus tineri ca să învețe în școalele din regat, s'a deșteptat conștiința românească într'o populație, care admira tot ce e grecesc. Unora din acești tineri se datorește meritul că s'au deschis ochii celor din regat asupra ambițiunilor Bul-

[1]) In munții Bucegi, lângă vechia mănăstire Sinaia, regele și-a ridicat un castel frumos, **Peleșul**, după numele râului, împrejurul căruia s'au construit palate și vile, ridicându-se orașul regal **Sinaia.**

garilor în Macedonia. Unul din ei (Mihăileanu) a şi fost asasinat în Bucureşti de membrii societăţii macedonene bulgare, care provoca pe Turci şi teroriza pe nebulgarii din statul turcesc, pregătind războiul gata să izbucnească.

A DOUA CAMPANIE IN BALCANI (1913). Bulgarii, încurajaţi de Ruşi, au călcat îndată tratatul din Berlin, unind Bulgaria cu Rumelia (1885), dar recunoşteau nominal suzeranitatea Turciei. In 1908, în înţelegere cu Austria, au rupt legăturile de vasalitate şi pe când Austria alipia provinciile Bosnia şi Herţegovina, prinţul *Ferdinand* al Bulgariei lua titlul de ţar, deşteptând vechile pretenţii ale imperiului bulgar. Românii au trăit totdeauna în cele mai bune raporturi cu Bulgarii. Le-am oferit adăpost, ajutor şi încurajare în luptele lor, ca să-şi păstreze fiinţa naţională. Bulgarii însă creşteau tinerimea în credinţa că Dobrogea este a lor şi că trebuie să ne-o ia, când această provincie este ca un plămân al României, căci prin ea ne apropiem de mare, şi când Românii, se găsesc în ea proprietari de zece ori mai numeroşi decât Bulgarii. O ţară aparţine populaţiei celei mai numeroase, fără considerare la dreptul istoric.

In 1912, în urma unui tratat, Grecii, Sârbii, Muntenegrenii şi Bulgarii au atacat deodată pe Turci. Victoriile Bulgarilor, mai ales, au fost fulgerătoare. In două săptămâni au bătut pe Turci, au înconjurat Adrianopole şi şi-au deschis calea Constantinopolei. Statul bulgăresc creştea cu zeci de mii de km. şi nu se arăta un stat paşnic, ci lacom de pământul altora. De aceea a început atunci în ţară o mişcare mare, lumea îşi aducea aminte de Arabtabia şi cerea să obţinem dela Bulgari oraşul Silistra, care are o poziţie bună de întărit.

MINISTERUL TITU MAIORESCU. Era atunci ministru prezident Titu Maiorescu, care cu multă pricepere a susţinut cererile României. Conferinţa ambasadorilor din Petersburg, Rusia chiar, susţinea cererea noastră şi ne-au cedat Silistra, pe când Bulgarii nu voiau să audă, ne ameninţau pe noi şi chiar pe foştii lor aliaţi Sârbi, dela cari pretindeau toată Macedonia, pe Greci dela cari cereau Salonicul. In cele din urmă, uitând frăţişa de arme au atacat pe aceia. Guvernul nostru declarase, însă, că la isbucnirea unui nou războiu, nu va mai rămâne neutru, ci va interveni spre a impune pace.

La 20 iunie se ordonă mobilizarea armatei. Naţiunea răspunde cu un entuziasm mai presus de orice descriere.

In câteva zile armata era la Dunăre, peste care se arunca un pod în şeapte ore, şi la sfârşitul lui Iunie, trecerea Balcanilor era săvârşită, Sofia ameninţată, o brigadă bulgară prinsă şi dezarmată [1]).

La 5 iulie, regele Bulgariei cerea pace regelui Carol. O conferinţă se adună la Bucureşti, cu *Venizelos* din partea Greciei, cu *Pasici* din partea Serbiei, prezidată de Titu Maiorescu. Prudent, moderat şi totuşi cu mare autoritate, acesta a făcut să se încheie pacea în opt zile, contra tuturor aşteptărilor, contra intrigilor Austriei.

Titu Maiorescu.

Prin acea pace, Serbia rămânea cu cea mai mare parte din Macedonia. Grecii cu Salonicul, iar Bulgaria cu mai puţin, lua însă teritoriu la marea Egeică, încât produsele ei nu mai trebuia să treacă prin strâmtori, ca să ajungă în Mediterana. Această poziţie privilegiată n'a ştiut s'o preţuească Bulgaria şi a pierdut-o în anii următori. România s'a mulţumit cu un teritoriu de 7000 km.[2] la sud de Silistra şi de Mangalia, aşa numitul cadrilater, locuit mai mult de Tătari.

Pacea din Bucureşti reprezintă apogeul regnului îndelungat al primului rege român.

MOARTEA REGELUI CAROL (1914). Cea mai lungă domnie din istoria noastră s'a stins în dimineaţa unei zile de toamnă (10 octomvrie) în împrejurări groaznice pentru întreaga omenire. Cu trei luni mai înainte, izbucnise războiul cel mare, provocat de Germani. El care era sigur de victoria germană, a fost izbit de nesuccesul ei grabnic. Toate socotelile lui despre mărirea României cu sprijin german deveneau îndoelnice. Pericolul din partea Rusiei, pe care-l crezuse înlăturat se arăta posibil, pe când în ţară se pronunţa curentul ca să mergem alături cu Rusia, contra aliaţilor de până aci. Regele Carol era dintre acei Români, despre care inimicii noştri ziceau că vor să înceapă cu Basarabia întregirea neamului. In mijlocul grijilor s'a stins ca un înţelept, care nu vrea să stea în calea generaţiunilor mai tinere [2]). Testamentul lui simplu şi generos, înmormântarea lui în mânăstirea

[1]) Conducerea armatei o avea generalul Averescu, şeful marelui stat-major.
[2]) A aprobat înţelegerea cu Rusia din 5 Septembrie 1914.

Argeşului cu doliul sincer al întregii ţări, căreia i-a consacrat viaţa sa întreagă, virtuţile sale private şi publice, sunt înscrise în inimile tutulor Românilor.

După mai puţin de doi ani, îl urmă în aceeaş locuinţă pe malul Argeşului, Regina Elisabeta, *mama răniţilor*, poeta *Carmen Sylva*, care atât de frumos a povestit despre munţii noştri.

ROMÂNII ARDELENI. LITERATURA SUB REGELE CAROL.

ROMÂNII ARDELENI. Victoria dela Sadova, atât de prielnică recunoaşterii prinţului străin, a fost o grea lovitură pentru Românii supuşi Ungariei. Împăratul Franţ Iosef, voind să dea puteri noi statului slăbit atât de mult prin excluderea Austriei din Germania, acordă puteri mari Ungurilor, cari aveau un om foarte capabil, *Deak*. Acesta este autorul dualismului din 1867, prin care Austria s'a despărţit de Ungaria, formând state deosebite, cu ministere deosebite, cu adunări separate, conduse însă de aceeaş persoană, împărat în Austria, rege în Ungaria, Franţ Iosef s'a încoronat la Buda-Pesta ca rege, a promis naţiunilor desvoltare în limba lor, s'a şi făcut o lege în aceste vederi, însă ea nu s'a aplicat. Transilvania îşi pierdu dieta, rămânând camera din Pesta singura adunare pentru Ungaria şi pentru Ardeal, unde însă Românii nu puteau pătrunde în număr mare, şi unde, mai ales, nu erau ascultaţi. Unul, *Ilie Măcelaru*, a început în româneşte: „Onorată Cameră..." [1]) dar îndată a început o furtună de urlete: „La ordine! Unde este prezidentul" şi deputatul a trebuit să vorbească în ungureşte.

Faţă de apăsarea guvernelor unguresti, Românii s'au retras din politica activă, părăsind luptele pentru alegeri politice. Şi-au îndreptat însă activitatea, spre a se organiza în biserică naţională şi a se întări economiceşte. Marele mitropolit *Şaguna* organiză *biserica*, în sensul ca tot poporul să ia parte la conducerea ei. O suflare de redeşteptare, dorinţa de luminare pătrundea pretutindeni şi sute de şcoale ieşeau ca din pământ. Un jurnal, *Telegraful Român*, fu redactat la Sibiu.

Rezultatul culturii s'a văzut îndată, în îndemnurile de a lua parte la politica activă, în apariţiunea câtorva jurnale scrise cu vigoare şi în limba literară a Românilor liberi. Progresele acestora măreau mândria lor şi-i încurajau în apărarea drepturilor proprii. Cuza în 1859 încheiase o convenţie cu un general ungur Klapka, prin care se îndatora să procure arme Ungurilor, iar aceştia promiteau libertăţi Românilor, spre a înlesni traiul pacific dintre cele două state. Însă cu cât statul român se întărea, cu atât Ungurii luau măsuri mai aspre contra naţiunilor.

In 1879, ministrul *Tresfort* aduse o lege pentru predarea limbii maghiare şi în şcoalele primare şi pentru controlarea învăţătorilor, ca să cunoască temeinic aceasta limbă. Capii bisericilor au protestat cu inimă contra ei la împărat, legea însă s'a primit. Toţi Românii formează un partid naţional, care în 1881 alcătueşte un program, cerând

[1]) Martie 7/1867.

autonomia Ardealului şi întrebuinţarea limbii româneşti în administraţie... In Sibiiu apare *Tribuna*, jurnal condus şi scris foarte bine de *Ioan Slavici*, amicul lui Eminescu, ajutat de tinerii Bogdan-Duică şi de marele poet *Gheorghe Coşbuc*. In 1892 *Vasile Lucaciu, Eugeniu Brote, Aureliu Popovici*... alcătuesc vestitul *Memorand* către împărat, căruia îi făceau cunoscute apăsarea şi nedreptăţirea naţiunii române. La Viena, deputaţiunea nu fu primită, iar memorandul fu lăsat pecetluit, însă tot pecetluit fu trimes ministrului unguresc la Pesta şi în aceeaş stare trimes capului delegaţiei *Ioan Raţiu*. Guvernul unguresc dete în judecată pe autori şi pe toţi semnatarii memorandului, că au lovit în drepturile de stat ale Ungariei, adresând plângeri suveranului austriac şi nu regelui unguresc. Popovici a trecut în ţară, dar Lucaciu, condamnat la 5 ani închisoare, a fost graţiat după ce a stat mult timp în temniţă.

In Bucureşti, a plecat o mişcare dela elevii şcoalei normale superioare (octomvrie 1890), care a început *Liga pentru deşteptarea culturală*, a cărei activitate s'a întins la toată studenţimea universităţilor apusene, arătând în toate ţările starea desperată a Românilor. Tineri noi, *Maniu, Vaida, Goga*, părăsesc pasivitatea şi încep lupta activă. Jurnalul *Românul* din Arad, ia locul *Tribunei*. Cu legea asupra şcoalelor a lui *Apponyi*, se părea că oligarhia ungurească va triumfa, însă războiul cel mare distruse visul despoţilor.

SCRIITORII ARDELENI. Prinşi în lupta pentru existenţă, Românii de sub Unguri n'au produs opere de literatură pură, ci cărţi de literatură didactică, istorică şi filologică. Numele lui Cipariu, Barit, Andrei Mureşanu sunt cele mai însemnate. Generaţiile mai tinere, crescute la Viena, sau sub influenţa *Junimii literare* din Iaşi, au dat câţiva literaţi însemnaţi. Cel mai vechiu, I. Slavici, a scris novele frumoase din viaţa ţăranului român (Budulea Taichii, Popa Tandă..). Gheorghe Coşbuc, poet al vieţii sănătoase de ţară, a exprimat în versuri de foc dorinţa de pământ a ţăranului din regat, şi s'a înălţat în altele la o frumoasă concepţie activistă a lumii. Timid şi retras, el s'a stins încă tânăr, sub ocupaţia străină, pe o zi ploioasă de primăvară. Octavian Goga, orator, jurnalist, poet, om de stat, a cucerit îndată celebritatea cu poeziile sale: *Oltul, La noi*, [1]) cu poeziile *Fără Ţară*, în care nerăbdarea de a ne vedea intrând în războiul cel mare, îi aducea accente pasionate şi nedrepte.

Originar de peste munţi, crescut însă în ţară, a fost poetul *Ştefan O. Iosif*, stins tânăr, după ce în unele poezii a atins o fineţe, comparabilă cu a celor mai mari poeţi.

CULTURA IN REGAT. Desvoltare mai mare a luat literatura, ca fiind produs mai spontan al spiritului, pe când ştiinţele, reclamând mai multă pregătire, metode precise, au fost mai puţin cultivate.

Dintre scriitorii mai vechi, Grigore Alexandrescu n'a mai produs, Bolintineanu a produs mult dar slab, pe când Alecsandri întinerit la atingere cu generaţiunea mai tânără, a creiat cele mai frumoase poezii „Pastelurile" şi a cântat pe dorobanţul din războiul independenţii, rămânând, cum îi zice Eminescu „vesnic tânăr şi ferice".

In proză se iveşte pela 1860 *Alexandru Odobescu*, în Muntenia, *Bogdan Petriceicu-Hasdeu*, Basarabean, în Moldova. Odobescu adunase împrejurul său un cerc de scriitori şi publică „Revista Română" superioară din toate punctele de vedere, din nefericire nu cu viaţă

[1]) Avem un vis neimplinit.
Copil al suferinţii...

îndelungată. Scrierile lui Odobescu excelează printr'o limbă curată, în opoziție cu tendința latinistă și francomană, printr'o frază elegantă și armonioasă. A scris câteva novele istorice, *Pseudo-Kynegeticos* (fals tratat de vânătoare)... Hașdeu, fiul patriotului Alexandru Hașdeu, a publicat studiul textelor vechi sub numele de „Cuvinte din bătrâni" a început publicarea unui mare dicționar al Academiei [1]) cu numele „Etymologicum magnum Romaniae" în niște dimensiuni formidabile, încât nu a putut termina nici litera *B*. Spiritual peste măsură, hipercritic până la paradoxe, Hașdeu a pus multe cestiuni și a rezolvat unele... A fost unul din cele mai originale spirite între Români. Avea mai puțin gust literar și fraza mai puțin îngrijită. Una din cele dintâiu publicații ale lui, a fost *Arhiva istorică*, documente, traduceri din istorici străini, cari s'au ocupat cu țările noastre [2]).

Ceva mai tânăr decât cei doi, a fost *Titu Maiorescu*, fiul lui Ioan Maiorescu. Profesor foarte de tânăr la universitatea din Iași [3]) el, a format o societate numită *Junimea*, care începuț să publice (1867) o revistă *Convorbiri Literare*, cu gândul să înlăture lucrările slabe, să apere limba curat românească și să încuraieze numai producțiunile scriitorilor de talent. Maiorescu primise educație germană în cultul lui Goethe, avea un gust artistic impecabil și mânuia o analiză distructivă, încât criticile lui asupra scriitorilor, asupra ortografiei, asupra direcției culturii de atunci i-au atras vrăjmășia multora. Împrejurul său s'au format însă câtiva scriitori din cei mai mari, iar unul este cel mai mare. *Nicolae Gane* a fost novelist, *Ioan Creangă*, povestitor de basme și de amintiri scrise cu un talent neajuns [2]).

In acelaș cerc s'a ivit *Vasile Conta*, mai pe urmă ministru liberal, antisemit înfocat. El a scris câteva opere de filosofie materialistă, sub influența teoriei evoluționiste, care atunci strălucea asupra întregii Europe. Scriitorul însă, care s'a ridicat până la însemnătate universală, a fost *Mihail Eminescu*, născut pe la 1850. După o viață sbuciumată, a venit în cercul dela Iași, unde a ajuns bibliotecar, în timpul ministerului Catargiu, iar în timpul guvernului Brătianu era redactor al jurnalului conservator „Timpul". Adâncit în filosofia idealistă și isbit de nimicnicia existenței, poetul a găsit accente cum nu se găsesc nici în alte literaturi, iar frumusețea unor versuri ale lui suportă comparațiunea cu a poeților Greci.

Și în sine împăcată stăpânea eterna pace.
Dar deodat'un punct se mișcă... cel întâiu și singur
Eată-l
Cum din haos face mumă, eară el devine tatăl.
. . . . . .
De atunci și până astăzi, colonii de lumi pierdute,
Vin din sure văi de chaos pe cărări necunoscute,
Și în roiuri luminoase, izvorând din infinit,
Sunt atrase în viață de un dor nemărginit.

Și sfârșitul :

Ca și frunzele de toamnă toate stelele au perit,
Timpul mort și'ntinde trupul și devine veșnicie,
Căci nimic nu se întâmplă în întinderea pustie,

[1]) Academia română înființată sub locotenență (1866) ca *societate literară* s'a numit (1867) Academia română cu trei secțiuni, istorică, filologică și științifică.

[2]) O publicație model de izvoare a publicat Ardeleanul *Papiu Ilarian* „Tezaur de monumente istorice".

[3]) Înființată la 1859, cea din București la 1864.

[4]) A mai publicat basme populare cu mult talent **Petre Ispirescu.**

Și în noaptea neființei totul cade, totul tace,
Căci în sine împăcată reîncepe-eterna pace.

Un prieten al lui Eminescu, *Ion Luca Caragiale*, este cel mai mare autor dramatic al nostru. A scris puțin, însă cu o corectiune de stil, cu o pătrundere crudă, încât este un adevărat anatomist al nefericiților, cari au căzut sub condeiul lui.

Tânăr de tot, a murit poetul de origine dobrogeană *P. Cerna*, tocmai când termina studiile în Germania. In el se revela o gândire originală. In proză, Târgovistea lui Alexandrescu a dat pe *Ion Brătescu-Voinești*, fin, duios, sensibil la suferințele tutulor și ca orice mare artist înțeles de toți. Și primii săi pași au fost îndreptați de Maiorescu. Un critic de mare știință și dialectică, originar din Rusia, a fost *Constantin Dobrogeanu-Gherea*. El însă nu scrie o limbă perfectă.

Mihail Sadoveanu este un poet epic puternic, care scrie însă novele. Descrierea naturii, câmpia, balta, vânătoarea de păsări, rătăcirea pe noapte viscoloasă se pot pune alături cu ale marelui Tolstoi.

Alți doi scriitori, influențați de curentul junimii, la începuturile lor, au fost *Alexandru Vlăhuță*, poet adânc liric, și *Barbu Delavrancea*. Acesta a scris novele mult admirate, însă era mai mare orator. Cu voce puternică, muzicală, cu o acțiune apropiată emoțiunilor, *cu* cuvinte pline de imagini era adevărat stăpân al ascultătorilor.

In anii din urmă s'a ridicat cel dintâiu romancier român *Liviu Rebreanu*, Ardelean, influențat însă prea mult de naturalismul francez. Tot romancier, puternic și mohorît, se arată *Cezar Petrescu*.

Răpită de o moarte timpurie, *Igena Floru* a lăsat câteva novele de mare simțire și originalitate, cum și o dramă completă și altele începute, din care se revela un mare talent dramatic.

Cu prea multă dialectică, dar cu mult gust literar, profesorul *Mihail Dragomirescu* călăuzește generațiunea tânără de scriitori.

Din celelalte arte, numim în pictură [1]) pe *Teodor Aman*, mult timp directorul școalei noastre de belearte, care a lăsat o operă bogată, fără mare originalitate românească. Pictor de mare talent a fost *Andreescu*, mort tânăr.

Tineri sunt de diferite școale, dar numim pe *Ștefan Popescu*, *Verona*, *Luchian*.

Nicolae Grigorescu este însă pictorul câmpiei și al dealurilor, al satelor, al copiilor cu oile, al târgurilor, al carelor cu boi, al dorobanțului, al săteanului care merge a lene în arșița verei. A prins întreaga viață originală a moastră în opera sa eternă.

In muzică s'a ridicat la o mare putere de execuțiune și de compoziție originală artistul *Enescu*.

Istoria limbii române de *Ovidiu Densușeanu*, profesor universitar este o operă clasică. *Sextil Pușcariu*, însărcinat de Academie cu alcătuirea marelui ei dicționar, a adunat împrejurul său, la Cluj, un cerc de filologi activi, cari (T. Capidan) cu multă pătrundere studiază limba noastră.

ISTORIE. Progres însemnat s'a făcut, cum era de așteptat, în istoria națională.

Alexandru Xenopol a scris o istorie completă a Românilor și opere de filosofia istoriei, foarte bine apreciate în străinătate.

Grigore Tocilescu și-a câștigat merite în studiul inscripțiunilor romane dela noi, în îmbogățirea muzeului național.

Dimitrie Onciul, cunoscător al istoriei vechi a Românilor a intro-

[1]) In arhitectura **Mincu** este creatorul stilului național.

dus metodă în cercetările istorice la universităţi şi a creiat o şcoală de cercetători tineri, dintre cari numim pe *Constantin Giurescu*, răpit ştiinţei de o moarte timpurie.

Ioan Bogdan, cel dintâiu profesor la noi de limbi slavice, a deschis cercetărilor o cale nouă prin publicarea de documente, prin studii metodice, prin talent de scriitor clar şi sobru.

Nicolae Iorga este nu numai renovatorul întregei istorii naţionale, ci orator şi luptător extraordinar pe toate tărâmurile, adevărat *aposol al neamului*.

Mai tânăr, de o mare activitate în studiul arheologiei, mort (1927) fără vreme, era *Vasile Pârvan*.

ŞTIINŢE. Se citează în ştiinţa apuseană cercetările bacteriologului *Victor Babeş* şi lucrarea asupra celulei nervoase a d-rului *Gheorghe Marinescu*. In Botanică am avut pe *Dumitru Brânză*, întemeietorul grădinii botanice.

FERDINAND I-iu
RĂSBOIUL PENTRU UNITATEA NEAMULUI.

A doua zi după moartea regelui Carol, la 11 octomvrie 1914 se urcă pe tron Ferdinand I-iu, nepotul regelui Carol. Născut la 24 august 1865, a crescut cu mare iubire de ţară, şi de limba românească, sub conducerea profesorului *V. Păun* iubire în care a crescut şi pe augustii săi fii şi fiice, principele *Carol, Elisaveta*, regină a Greciei, *Maria* actuala regină a Serbiei, principele *Nicolae* şi principesa *Ileana*. Altă odraslă regală, principele *Mircea*, a fost răpit din vieaţă în toamna anului 1916, când zile de mari dureri sbuciumau ţara şi augusta familie.

In ziua urcării pe tron, Regele Ferdinand a făcut declaraţiunea solemnă „voi domni ca bun Român" care în acele zile groaznice, însemnau că regele nostru va sacrifica sentimentele sale de familie, pentru salvarea şi mărirea neamului românesc. Acestui sacrificiu, mai mare decât al tutulor, se datoreşte creiarea României Mari. Românii de pretutindeni vor rămâne veşnic recunoscători marilor lor regi Ferdinand şi Maria.

NEUTRALITATEA. Zilele erau însă mai grele decât oricând în istoria noastră, căci răsboiul pornit de Germania contra Rusiei şi a Franţei târîse în el pe Anglia, pe Turcia, mai târziu întreaga Europă şi Asia. Se simţea că la sfârşitul răsboiului se va creia altă soartă popoarelor şi că generaţiunea noastră, sau va avea norocul să izbândească „visul neîmplinit" sau va fi martora prăbuşirii noastre sub cele două colcsuri, Slavismul şi Germanismul. In lupta dintre aceste două forţe cosmice, Românii aleseră dela început atitudinea exspectativă, nu din cauză că alegerea lor nu

era făcută, ci ca să aştepte momentul potrivit pentru intrarea în acţiune. Guvernul ţării a fost în tot timpul grozavelor şi marilor evenimente în mâinile fiului mai mare al lui Ion Brătianu, Ion I. Brătianu, care se dovedi demn de tatăl său. Incă din septemvrie 1914 el încheiase o convenţie secretă cu Rusia, prin care România îşi rezervă dreptul de a interveni în luptă, când va socoti momentul potrivit. Regele Carol a aprobat această convenţiune, cu toate că ea contraria toate preferinţele sale, atât de mult era el omul

Regele Ferdinand I

datoriei! Ca să mergem contra Franţei şi alături cu Ungurii, asupritori de naţiuni, era imposibil. Ne socotisem aliaţi cu Germanii şi cu Austriacii, într'o politică defensivă contra Rusiei, dar contra unei cooperări cu Ungurii se revoltă conştiinţa celor mai buni dintre Români. Pe de altă parte, însă, ştiam cum s'au purtat Ruşii cu noi şi ne temeam de alte experienţe cu ei.

In aşteptarea momentului, s'au dus campanii furioase, pentru ca să ne decidă într'o parte sau în alta. Partizanii alianţei cu puterile apusene numiţi *antantişti* [1]) conduşi de

[1]) Dela entente cordiale, numele alianţei dintre Anglia deoparte, Franţa şi Rusia de alta.

Nicolae Filipescu, Tache Ionescu și Barbu Delavrancea, acuzau pe Brătianu de incapacitate, de trădare, pe când partizanii puterilor centrale, în cap cu Petre Carp, ne amenințau cu pericolul rusesc și cereau să mergem alături cu Germanii. Nu numai cu scrieri și cu discursuri luptau partizanii celor două tabere, dar, mai ales germanofilii, și cu intimidări, cu corupțiuni, cu spionagii peste tot locul, la munte și la Dunăre. Ministrul n'avea nevoie să fie convins, se învelea într'un secret de nepătruns, cu toată desperarea unora, spre nădejdea altora. Niciodată, poate, un bărbat politic n'a îndeplinit mai bine cerința că trebuie să reziste curentelor din popor, ca să le poată cârmui spre binele lui, la vremea priincioasă. In zadar ne solicita Italia, care intra în războiu în maiu 1915; fără putere hotărîtoare rămase intrarea Bulgariei în toamna aceluiaș an, când Serbia a fost ocupată de Bulgari și de Germani, când, tăindu-ni-se comunicația cu apusul pe singura linie *Salonic-Niș*, rămâneam închiși, ca într'o cetate asediată.

Ambele aliante căutau să ne atragă prin amenințări, prin promisiuni. Ausria era gata să ne dea părți din Bucovina, Ungurii se țineau dârji, promiteau Românilor concesiuni ridicule, dar nici Rușii nu voiau să ne recunoască drepturi în întreaga Bucovină și peste întregul Banat. Astfel a trecut a doua iarnă a războiului, cu înfrângerea Serbiei și cu părăsirea expediției anglo-franceze dela Galipoli. Atacuri teribile, date în primăvara anului 1916 asupra cetății *Verdun* și asupra Italienilor, păreau că vor da victoria Germanilor, deși păreau și ei sfârșiți de puteri. Ministrul nostru tot nu ceda.

DECIZIUNE. Francezii și Rușii ne cerură în august 1916 să intrăm în luptă „acum sau niciodată". Se calculă căderea cetății Verdun, slăbiau atacurile rusești date în Galiția de generalul *Brussilov*, care atrăsese pe Austriaci din Italia, Românii erau necesari „acum ori niciodată". In 4 august s'a încheiat un tratat între România de o parte, și între Anglia, Franța, Italia și Rusia, de altă parte, prin care ni se asigurau unirea cu țările românești din Austro-Ungaria și ni se recunoștea dreptul de a lua parte la încheerea păcii alături cu ele.

EFECTIVUL ARMATEI. Campania a doua din Bulgaria arătase multe lipsuri în organizarea armatei, cari s'au îndeplinit pe cât s'a putut în timpul neutralității. Insă războiul cel mare întrebuința pentru întâia oară masse de

oameni la cari nici se gândise mai înainte, pe fronturi lungi de sute de kilometri, cu arme cu repetiție, a căror cheltuială de material abia o puteau suporta țările mari industriale. Nici Anglia, nici Franța nu se putea măsura cu Germania, care producea 200 de mii de bombe pe zi. Oricât de bine pregătiți am fi fost noi, tot n'am fi putut egala pe inimicii grozavi cu cari aveam de luptat. Ca și în trecut, Românii nu se uitau nici la numărul inimicilor, nici la mașinile lor, ei se luptau pentru că trebuie, pentru că era o datorie către neam să prmească lupta. Marile suflete al lui Cârlova, al lui Bălcescu, al lui Brătianu au trebuit să tresalte, că sute de mii de Români, înarmați europenește așteptau să moară pentru visul neîndeplinit, când cu un secol înainte tremurau înaintea unei trupe de Turci înarmați. Adevărat, că n'aveam pușci pentru toți câți ar fi putut purta arma și că nu erau toate de ultimul model. Adevărat, că deși aveam vreo 1400 de tunuri, nu erau toate cu repetiție și tunurile grele erau înapoiate, ne lipsea însă aproape complet artileria de munte, căci noi nu ne pregătisem de războiu cu Austria. Ne lipsea, iar, serviciul aerian în stare să egaleze pe al inimicilor noștri. Când s'a decretat mobilizarea ne trebuiau 20.000 de ofițeri la peste 800.000 de oameni și acești ofițeri n'avuseră când se pregăti. Adevărat că și Englezii au făcut ofițeri din conducătorii de tramvae, dar acei ofițeri nu s'au format în fața inimicului, ci în spatele armatei franceze.

Armata noastră ar fi mers la succes sigur, numai dacă pe toate fronturile s'ar fi dat atacuri, și în Franța, și în Italia, și la Salonic, unde *Sarrail* trebuia să atace pe Bulgari, și pe frontul lui Brussilov. Dacă însă pe celelalte fronturi se potolea acțiunea, atunci Germanii aveau să retragă unități depe toate fronturile, să cază asupră-ne cu forțe superioare. In acest caz, înfrângerea noastră era sigură, cestiunea era numai dacă armata va fi luată ca o trupă de fricoși, sau se va luptă până la reducerea cu totul a rândurilor ei.

DECLARAREA DE RĂSBOIU. OFENSIVA. In seara de 14/27 august am declarat războiu Austro-Ungariei, pentru crimele săvârșite contra poporului român, care totdeauna a fost credincios împăratului și totdeauna a fost tratat ca rassă inferioară. România a pus întâiu cestiunea desființării Austro-Ungariei.

Pe când în Viena se citea această declarație, ostașii noștri treceau Carpații pe toate pasurile, pe toate potecile și goneau înaintea lor trupele ungurești. Erau trei armate: una în Carpații Moldovei alături de Ruși, alta în munții

Munteniei, a treia în Oltenia. Ele trebuiau să înainteze spre a ocupa poziţiuni pe a treia latură, care cu unghiul cuprins între Carpaţi formează triunghiul transilvan. Prin această înaintare frontul nostru s'ar fi scurtat considerabil, căci pe Carpaţi şi pe Dunăre până la Turtucaia era de 1200 km., mai lung ca cel rusesc dela *Riga* la *Dorna*. Armata întâia, comandată de generalul *Prezan*, a înaintat aproape cât trebuia, iar dela o vreme mai domol, căci Rușii la dreapta nu se mișcau, iar Austriacii din Bucovina ar fi putut să-i cază în spate. Armata a doua, repede a ocupat Braşovul, a

M. S. Regina Maria.

înaintat peste Olt, însă comandantul ei, general Averescu, a fost chemat în Dobrogea, unde suferisem o înfrângere. Armata a treia a înaintat până la *Şelimbăr*, lângă Sibiu, dar s'a izbit acolo de Germani, cari săriseră în ajutorul Austro-Ungariei. Impăratul Wilhelm, când a auzit de intrarea noastră în războiu, a avut viziunea înfrângerii. Palid şi tremurând a zis: „totul e pierdut; aş face mai bine dacă aş abdica". A numit şef al statului major pe *Hindenburg* şi pe *Ludendorff*, iar pe cei doi generali mai buni *Falkenhayn* şi *Makensen* îi trimese contra noastră, cel dinâiu în Transilvania, cel d'al doilea în Dobrogea. Armate de pe celelalte

fronturi fură trimise contra noastră, în cât lupta cu România ajunsese teatrul principal al războiului. Au venit la noi la 40 de divizii contra celor 20 româneşti. Cetatea Verdun a scăpat, Francezii în câteva ore au recâştigat ce pierduseră în şase luni.

TURTUCAIA. Faţă de Bulgaria stam în defensivă, pentru că Rușii ne asigurau că Bulgarii nu vor intra în luptă cu vechii lor liberatori, iar pentru apărarea Dobrogei aveam armată în cetăţi şi ajutoare ruseşti. Bulgarii ne-au declarat însă războiu, s'au unit cu Turcii şi, după planul lui Mackensen, au atacat mai întâiu Turtucaia. Forţele noastre erau superioare, dar împărţite la Turtucaia, la Silistra, la Dobrici, pe pe când inimicul dispunea de forţe superioare în momentul atacului. Aci s'a văzut întâia oară superioritatea inimicului în artilerie grea, căreia noi nu puteam să-i opunem decât tunurile vechi ridicate dela cetatea Bucureşti. Măcinaţi de o artilerie groaznică, neajutaţi la vreme din Silistra (general Basarabescu) soldaţii noştri cari făceau atunci cunoştinţa războiului, rezistară cu energie inimicului, dar la sfârşit părăsiţi de comandantul lor (general Teodorescu) căutară scăpare în fugă peste Dunăre, sau în predare. Astfel, după cinci zile de luptă, în 24 august s'a predat cetatea cu 25.000 de oameni şi cu 100 de tunuri. Cum s'au luptat însă ostaşii? Mărturisesc morţii şi răniţii regimentului nostru 79, care a lăsat 46 de ofiţeri şi 3000 de soldaţi morţi şi răniţi. Mărturisesc cei 8000 de morţi şi răniţi ai inimicului. Generalul Averescu, chemat depe frontul Ardealului, organizează rezistenţa în Dobrogea, apoi în zilele de 3—8 septemvrie primeşte atacul pe linia Rasova-Cobadin-Tuzla, unde inimicul a fost învins. Numai înaintea unei divizii s'au găsit 5000 de puşci ale duşmanilor. Cu câteva zile mai înainte, un *prinţ de Hessa* căzuse de armă românească. Şi pierderile noastre erau mari: regimentul din Buzău rămăsese jumătate.

Pe când inimicul sta ameţit, încercăm o expediţie ofensivă, trecând Dunărea la Flămânda, cu general Averescu. Trecerea a izbutit în mod excelent şi dacă expediţiunea în Ardeal nu s'ar fi întors în contra noastră, inimicul din Dobrogea ar fi fost închis. A trebuit însă să retragem armata, spre a apăra ţara de invaziunea din nord. A trebuit să ne retragem cu totul din Dobrogea, lăsând-o în apărarea Rușilor, cari o jefuiau deopotrivă cu inimicii. Am pierdut astfel Constanţa, am încercat să distrugem podul dela Cernavodă, după ce convoiuri de fugari români şi-au părsit casele lor din Dobrogea.

LUPTELE DELA BRAŞOV ŞI DELA SIBIU. Pe când armata dela Sibiu încerca să înainteze, Falkenhayn căuta să-i taie comunicaţia cu ţara. Aduse dela Verdun un corp alpin de Bavarezi, exercitaţi să urce Alpii şi-i îndreptă pe ste munţi înalţi de 2000 metri la trecătoarea Oltului, în spatele nostru. Marele strateg credea că ţine armata română în mână: în front o izbia cu armata mare şi tare, în spate îi închidea retragerea pe valea strâmtă de nu lasă pe alocuri decât drumul. Insă victoria germană nu fu completă, nici uşoară. Alpinii n'au putut ţine trecerea. Aruncaţi cu baioneta din poziţiile lor, ne-au cauzat pierderi de oameni, de provizii şi de materiale, dar n'au luat armata română. La Sibiiu a fost gata să sufere o catastrofă, dacă armata noastră din dreapta ar fi venit în ajutor. Falkenhayn este silit să mărturisească, cum că *Românii se bat cu vitejie*. Numărul prizonierilor era numai 3000 cu 13 tunuri.

Ioan I. C. Brătianu.

Nu mai puţin eroice au fost luptele pentru Braşov şi în pasul Predeal. Pregătite cu atacuri laterale, speranţa de a prinde armata română nu izbuteşte. Aceasta învinge (Porumbacu) sau se retrage, cauzând inimicului pierderi mari la fiece pas. Comandantul anunţa că a desfiinţat armatele noastre, că se pregăteşte să treacă munţii, nu cita însă decât 1175 de prizonieri şi 25 de tunuri.

APARAREA MUNTILOR. Avea să se mai scurgă vreme până ce Germanii să treacă munţii. „Munţii, zicea regele într'un ordin către ostaşi să fie zidul nebiruit unde va-

lurile de oţel ale vrăjmaşului să se sfarme". Intrarea cea mai folositoare inimicului era cea dela *Trotuş*, vechiul Ghimeş şi Oituz. Dacă izbutea pe acolo, Muntenia toată era tăiată, se da mâna cu Mackensen în Dobrogea. Se încercă această trecere, dar apărarea era încredinţată generalului *Eremia Grigorescu*, care nu numai rezistă, ci şi aruncă pe inimic înapoi, luându-i prizonieri şi mitraliere. Divizia 15 s'a numit *divizia de fier* şi a luat mândra deviză: *Pe aici nu se trece*.

Odată cu retragerea dela Braşov, inimicul credea că va trece munţii. A început o bombardare teribilă a Predealului, a ocupat *Azuga*, după lupte grozave, despre care comunica „trupele române apără cu îndârjire intrările ţării lor". Se apropia sfârşitul lui noemvrie şi *Sinaia* era a noastră.

La Câmpulung, la Olt, ne-au surprins un moment, dar îndată au fost respinşi, lăsând prizonieri, tunuri, mitraliere. In aceste lupte a murit, lovit de tun, generalul erou *Praporgescu*, iar de partea Germanilor un nepot al regelui Bavariei.

LUPTELE PE JIU. Convins că trecerea pe o cale mai scurtă e imposibilă, Falkenhayn încercă să pătrunză pela Jiu, nu pe trecătoarea principală, ci pe poteci şi pe văi. Mai întâiu, cu o armată mai mică ne surprinde la 25 octomvrie: Germanii se apropiau de Târgu-Jiu.

S'au luat însă măsuri repezi, entuziasmul public era atât de mare, încât bărbaţi, femei, elevi cercetaşi au sărit asupra unei trupe şi au luat-o prizonieră. In capul tutulor era *Ecaterina Teodoroiu*, care a făcut în urmă campania şi a murit ca o eroină, „eroina dela Jiu". Măsurile contra Germanilor au avut acolo cel mai mare succes. *Pătrăşcoiu*, sublocotenent, capturează artileria duşmană, două baterii, iar în zilele următoare Germanii, cari au izbutit să fugă şi-au omorît caii, şi-au distrus tunurile, afară de 42, cari ne-au rămas nouă cu 1600 de prizonieri.

Totuş, Falkenhayn pe la Jiu hotărî să spargă frontul cu şapte divizii. Izbuti să întoarcă poziţiile noastre, izbuti să bată două divizii ale noastre, cari însă au rezistat fără frică. Au fost batalioane cari au lăsat trei sferturi de morţi şi de răniţi. Dar acum ţara era deschisă.

RETRAGEREA SPRE OLT ŞI ARGEŞ. Cavaleria germană a ocupat Craiova şi a înaintat spre Olt, pe când armatele noastre se coborau din munte, ca să nu li se taie comunicaţia cu ţara. La Olt nu s'au putut organiza rezistenţă, retragerea s'a hotărît pe Argeş, mai ales că Mac-

3168. — I. Floru, Istoria Românilor cl. 7 sec. — 23*

kensen izbutise să înşele paza armatei noastre şi trecuse Dunărea.

ZIMNICEA. Inimicul aruncase podul la Zimnicea şi înainta spre Roşiori, ca să cază în spatele armatelor noastre, câte mai rămăseseră. Altă parte înainta spre Giurgiu.

LUPTA DELA ARGEŞ. Comandanţii noştri (Prezan) au hotărît să dea lupta decisivă cu inamicii, înainte de a se întâlni. Au îndreptat un atac contra armatei care venea despre Dunăre, cu mare vigoare şi succes. Au luat mii de prizonieri, multe tunuri, din nenorocire planul atacului a căzut în mâinile lui Falkenhayn, care aflând starea periculoasă a armatei dela Dunăre a atacat în spatele nostru, tocmai când generalul de cavalerie se retrăgea. Atacaţi în spate, multe unităţi ale noastre se descompun, se retrag în dezordine şi victoria cea mare, care era să fie a doua victorie dela Călugăreni, scapă din mâinele noastre [1]).

Retragerea trebuì continuată până la întăririle Siretului, după o luptă susţinută la Râmnic cu ajutorul Ruşilor.

După spargerea frontului la Jiu, rămăsese închisă de inimici o divizie la Cerna. Această divizie s'a retras fără să mai ajungă pe celelalte, luptând necontenit cu inimicul. Când a ajuns la Olt, fu copleşită de numărul duşmanilor şi nevoită să se predea. Rămăseseră mai puţini de 5000.

OCUPAŢIA INIMICA. La 6 decemvrie, pe o zi ploioasă şi tristă, au intrat inimicii în Bucureşti. Plouaţi, trişti, mormăind un cântec neînţeles, neurmaţi de nimeni, o companie de pedestraşi a trecut spre şosea, unde s'au repezit asupra unei căruţe cu sticle de oţet, crezând că sunt cu vin.

In zilele şi lunile următoare ne-au confiscat alimentele, lemnele, petrolul. Apoi cu organizaţie de fier au fixat porţia de hrană, cerând tot ce prisosea, la ţară ca şi la oraş. Luau păsări, ouă, fasole, mazăre şi vagoane întregi cu cutii de lemn pline de alimente se trimeteau zilnic în Germania.

Mari au fost suferinţele celor rămaşi sub ocupaţiune, căci înainte de retragere se distruseseră producte, mori, sondele şi rezervoriile de petrol. Am petrecut atunci o iarnă neagră. Mari au fost suferinţele celor retraşi în Moldova, căci pe lângă armate s'a refugiat acolo multă populaţie civilă şi au izbucnit boale grele. In acele zile de mare încercare, Majestăţile Lor, Regele şi Regina, cu Principii şi cu Principesele au fost adevărată providenţă a poporului. Au mers în spitale, au îngrijit de răniţi, au adus speranţa în inimile sdrobite. Şi mai dureroase decât privaţiunile, decât gerul unei ierni cu zăpadă ne mai pomenită, erau suferinţele morale de a trăi supuşi inimicilor trufaşi, de a aştepta în fiece zi vestea uşurătoare care nu sosea.

[1]) In luptele acestea a pierit un prinţ de **Reuss** îngropat la Alexandria.

NOUA ARMATA. Din resturile armatelor, din tineri noi, instruiţi de ofiţeri francezi, între cari generalul *Berthelot* şi-a atras recunoştinţa Românilor, s'a organizat o armată nouă, la adăpostul întăririlor depe Siret. Atacurile germane nu reuşiseră la Trotuş, deşi reuşiseră să ia Focşanii şi Brăila. Se spărseseră şi la întăririle depe Siret.

In vara viitoare, armata cea nouă nu numai că se simţea în stare să apere Siretul, dar să şi atace. Generalul Averescu atacă şi aruncă pe inimic la *Mărăşti*, nu poate însă profita de victorie, pentrucă Ruşii părăsesc poziţiile lor, ne mai voind să lupte. Cu mare greutate s'au păstrat poziţiile.

In august, în fine, Mackensen se decide să spargă frontul pe Siret, la *Mărăşeşti*. Cu artileria grea, cu 11 diviziuni, toate sforţările germane s'au sfărâmat de vitejia Românilor, comandaţi de eroul Eremia Grigorescu. Mormane de cadavre au oprit avântul Germanilor, cari de atunci n'au mai făcut încercări serioase contra noastră. *Mărăşeşti* merită să stea alături de Vaslui şi de Călugăreni.

PACEA DIN 1918. Ruşii, dezorganizaţi prin revoluţiune, au încheiat pace cu Germanii. Această părăsire ne-a făcut să primim şi noi pace. Un guvern sub influenţă germană, condus de Alexandru Marghiloman, a primit pacea germană, prin care ni se lua Dobrogea, o fâşie în lungul munţilor de o adâncime de 10—15 kilometri, şi ni se impuneau condiţii economice de curată servitudine.

FERDINAND CEL MARE. TRIUMFUL. MAREA UNIRE. REFORMELE INTERNE. INCORONAREA DELA ALBA-IULIA. INSEMNĂTATEA REGELUI FERDINAND.

In mijlocul celor mai dureroase întrângeri, regele nostru n'a şovăit, n'a regretat nimic. Intrarea în războiu fusese pentru dânsul datorie sfântă. Ca soldatul spartan, care nu se întreba, câţi inimici are în faţă, ci ştia că trebuie să învingă sau să moară, ca acel cavaler Ioan Corvin, care zicea, „semel moritur" regele nostru zicea în mijlocul războiului: „războiul nostru este un războiu sfânt. A nu-l fi

declarat ar fi fost o îndoită trădare: față de înaintașii noștri și față de șirul generațiilor cari vor să vie".

Credința regelui a făcut minunea, a făcut din El marele realizator.

VICTORIA. Marii noștri aliați, cu cari se unise și America, au biruit pe Germani. Meritul cel mare în această biruință îl are bătrânul ministru *Georges Clémenceau* și generalul *Foch*. Mai întâiu au fost scoși din luptă Bulgarii și Turcii, cari au depus armele, apoi și Germanii au cerut un armistițiu, pe care Foch l-a impus în condiții teribile (11 noemvrie 1918). Cu câteva zile mai înainte, noi declarasem din nou războiu, încât armistițiul și pacea ne găseau în stare de beligeranți. Guvernul Marghiloman căzuse.

TRIUMFUL. La 1 decemvrie, armata a intrat în capitală în cap cu Majestățile Lor Regele și Regina, iar alături generalul Berthelot. In lacrămi de bucurie a primit poporul armata cu coifuri de otel, cu drapele, adevărată pădure, sdrențuite de gloanțe.

In aceeași zi Ardelenii de toate națiunile au recunoscut ca rege al lor pe Regele României, într'o mare întrunire la Alba-Iulia, încât toată Dacia veche se unea sub acelaș rege. In adevăr, la 28 noemvrie Bucovina declarase că se unește cu regatul, iar la 9 aprilie Basarabia, Republica Moldovenească, înființată conform cu ideile revoluțiunii rusești, votase unirea ei cu regatul român.

MAREA UNIRE. Această unire este izbândirea visului neîmplinit al poporului, termenul desvoltării întregii noastre istorii. Cu marea unire începe altă epocă în istoria noastră.

Pacea încheiată la Versailles a stirbit teritoriul românesc. Nu ni s'a dat tot Banatul, conform convențiunii încheiate de guvernul nostru, înainte de a intra în războiu, ci o parte din el, *Torontalul* s'a dat Iugoslaviei. S'a argumentat că Belgradul prea este fără apărare contra puterii depe celălalt țărm al Dunării, că în Torontal locuesc Sârbi în majoritate, deși acei Sârbi sunt coloniști aduși de împărații austriaci. Primul nostru ministru, Brătianu, a susținut că Banatul prin trecutul lui este țara românească, apoi că Torontalul formează cu partea recunoscută României o unitate geografică și economică, n'a voit să cedeze, s'a retras dela conferința păcii, însă sub amenințarea puterilor mari a trebuit să primim tratatul.

LUPTE CU UNGURII. INTRAREA IN BUDAPESTA. Ungurii au făcut în țara lor o revoluțiune în sens bolșevic, crezând că prin ea vor ține legate popoarele su-

puse lor. Un evreu, *Bela Kun*, a ajuns tiranul Ungariei, flagelul claselor superioare și al burghezimei bogate. Cu armată numeroasă și superior muniționată ne-a declarat războiu și a năvălit în regiunea pe care ne-o recunoșteau puterile mari (1919).

Românii însă au aruncat pe Unguri peste Tisa, au făcut prizonieri corpuri de armată și după lupte mari au intrat în Budapesta. Purtarea armatei noastre a fost exemplară. Regimul teroarei ungurești a fost desființat, ordinea s'a restabilit și un guvern național a luat conducerea Ungariei. Prin această expediție, Românii au făcut mare serviciu statelor din Europa Centrală, cari ar fi căzut victime revoluției bolșeviste.

MARILE REFORME. Intre reformele interne, ce au însoțit unirea cea mare, va face epocă împroprietărirea țăranilor și reducerea proprietăților mari. S'au împărțit domeniile mari celor cari le lucrau. Această reformă este una din cele mai mari în istorie. S'a dat pământ muncitorului agricol, fie Român, fie Ungur, sau Sas. S'a hotărît despăgubirea proprietarului la o sumă care a ajuns neînsemnată din cauza scăderii hârtiei monetă, încât prețul unei recolte anuale valorează mai mult ca întreaga plată a pământului. Pe dealtă parte, ridicarea prețului la produsele agricole a crescut atât de mult valoarea pământului rămas, încât proprietarii de azi câștigă dela ceeace le-a rămas tot atât cât câștigau de pe moșii întinse. Din nenorocire, toți anii agricoli au fost răi și aurul, care altădată curgea în țară, azi vine puțin, încât prosperitatea de altă dată pare ca o poveste.

Considerabilă reformă este introducerea votului universal, prin care s'a chemat la vieața politică locuitorul cel mai modest din valea izolată, ca și lucrătorul din atelierul depărtat. Regimul democratic trebuie să fie însă cel mai virtuos, cel mai liminat, căci dacă votul filosofului este egal cu votul servitorului, acesta trebuie să cunoască cel puțin elementele vieții politice, interesele mari naționale, fără de cari statul ar pieri și odată cu el ar pieri și individul.

Odată cu introducerea votului universal, s'a realizat altă reformă considerabilă, acordarea de drepturi complete Evreilor, cari astfel sunt chemați să contribue alături cu poporul cel mai numeros și cel mai vechiu din aceste țări, spre a formă un stat de ordine, de libertate și de progres.

Cestiunea culturii a preocupat mult guvernele noastre, căci în țările alipite diferitele regiuni străine persecutaseră pe Români și căutaseră să-i țină în ignorantă. In Basarabia numărul știutorilor de carte români nu era decât 7% pentru bărbați și de 1% pentru femei, iar în Transilvania și Bucovina numărul școalelor secundare românești era neînsemnat. S'a adus o lege a învățământului primar, care a fost lăudată chiar de străini pentru ideile ei largi și sănătoase. După ideile cele mai înaintate ale timpului, o altă lege organizează învățământul secundar. S'au construit localuri de școale primare în sate și în orașe, s'au înființat o mulțime de școale normale, cum și licee și gimnazii în toate orașele, târgurile, chiar în satele mai mari, atât pentru băeți cât și pentru fete. Sprijinul Statului a fost unit în această activitate cu colaborarea particularilor și formează unul din cele mai înălțătoare aspecte ale prezentului. Meritul cel mare în această mișcare se datorește ministrului Constantin Angelescu.

Opera legiuitoare s'a desăvârșit prin votarea noii constituțiuni, prin regularea datoriilor externe, prin reforme financiare, cari au asigurat veniturile și cheltuelile statului, prin grija pentru armată, care rămâne scutul României mari.

LIGA NAȚIUNILOR. ALIANȚE REGIONALE. Dezastrul marelui războiu a inspirat pe mulți diplomați și filantropi să facă o propagandă activă, în favoarea înfrățirii universale. Prin pacea dela Versailles s'a întemeiat liga păcii, o societate a națiunilor cu scop de a susține justiția între state și popoare, de a respecta tratatele, de a rezolvi certele pe cale pașnică. Sediul societății este la Geneva și 54 de state fac parte din ea. Insă, pacea lumii nu este asigurată prin societatea națiunilor, căci această instituțiune nu dispune de o forță, ca să execute măsurile ce le crede juste. Apoi, nu fac parte din ligă două mari puteri, Rusia și Statele-Unite. Din această cauză s'au încheiat alianțe regionale, ca să se prevină războiul într'o regiune anumită. Tara noastră a încheiat cu Polonia o alianță defensivă, ca să se ajute reciproc în cazul unui atac din partea Rusiei. Pe de altă parte, o alianță întreită între România, Cehoslovacia și Iugoslavia tinteste să păstreze starea actuală contra încercărilor de restabilire a Austro-Ungariei. Această alianță numită „Mica Intelegere" a obținut succese însemnate, grație unirii dintre puterile ce o compun și a

zădărnicit încercările făcute pentru restabilirea Habsburgilor în Ungaria.

O alianță și mai puternică ne leagă de Franța, căreea în mare parte datorim unirea și mărirea statului nostru. Nu numai prin sprijin diplomatic, dar prin sângele fiilor ei, căzuți pe pământul nostru, națiunea generoasă dela Marea Apusului are drept la recunoștința generațiilor României de azi și din viitor.

EVENIMENTE IN FAMILIA REGALA. Toată această epocă de lupte, de suferințe, de triumf găsește ecou corespunzător în evenimentele familiei noastre regale.

In momentele înfrângerii, când soarta ne părăsea, ea a dat o lovitură și augustilor noștri suverani. Principele Mircea, cea din urmă odraslă regală, s'a stins din viață și îndureratii părinți au lăsat mormântul lui abia acoperit, ca să continue rezistența din Moldova.

Când sosi însă epoca triumfului, urmă căsătoria principelui Carol cu principesa Elena din casa regală a Greciei, apoi căsătoria principesei Elisabeta cu principele George al Greciei și căsătoria principesei Maria cu regele Alexandru al Iugoslaviei.

Din căsătoria principelui Carol s'a născut *Regele Mihai,* care în urma renunțării la tron a principelui Carol, a fost declarat în 1926 principe moștenitor, sub regența *Principelui Nicolae, Sanctității Sale Patriarhului Miron* și a primului Prezident al Curții de Casație *Gheorghe Buzdugan,* de către însuș Regele Ferdinand, cu votul Camerei și Senatului întrunite.

INCORONAREA. Actul cel mai solemn din viața Românilor s'a săvârșit în 15 octomvrie 1922. Marii regi, Ferdinand și Maria s'au încoronat ca regi ai tutulor Românilor în Alba-Iulia, capitala lui Mihai Viteazu. La acest mare act au asistat prinți și reprezentanți ai marilor state, a reprezentat Franța mareșalul Foch, învingătorul din marele războiu. Serbările încoronării s'au continuat în București mai multe zile, în entusiasmul întregului popor.

GREUTATI ȘI SUFERINȚE. Reformele interne au adus idei și au răscolit interese multe. Prin influențe străine s'au urzit mișcări mici în Basarabia, intrigi în Transilvania, s'a exploatat criza economică ce a urmat după războiu.

In adevăr, țara rămăsese secată de proviziuni alimentare de vite, de toate produsele industriale. A trebuit să obținem pe credit mașini, tot materialul de căi ferate (Germanii nu ne-au lăsat decât câteva zeci de locomotive) te-

sături, a trebuit să aducem din America grâu, altfel eram expuşi să murim de foame. Aceste cumpărări au fost contractate imediat după finele războiului, când valoarea leului era de 50 centime aur, cu speranţa că leul va creşte, el însă a scăzut până aproape de 2 centime şi ne-am pomenit datori zeci de miliarde. Aceste greutăţi există însă în toate statele, scumpetea articolelor de prima necesitate este chiar mai mică la noi.

MOARTEA REGELUI FERDINAND. Marele rege, care dominase greutăţile războiului, a dominat şi pe cele de după război, lăsând însă frânturi din inima Sa. Lovit de o boală nemiloasă, a suportat durerea ca un martir, cu grija statului şi în cele mai dureroase chinuri, consiliind, prevăzând, mângâind. In ziua de 20 iulie 1927, moartea a răpit numai sufletul marelui rege, căci corpul I-l răpise durerea. In moartea Sa, Regele Ferdinand s'a arătat mai mult decât mare, a fost sfânt.

Peste patru luni (24 noemvrie) L-a urmat în mormânt, fără să sufere de vreo boală grea, marele său ministru *Ion I. C. Brătianu.*

INSEMNATATEA REGELUI FERDINAND. Primul rege al tutulor Românilor se ridică d'asupra tutulor figurilor din istoria noastră.

El este marele realizator, care a adunat pământurile româneşti şi a terminat epoca lungă a construirii statului nostru, deschizând o epocă nouă. A folosit la această construire încercările neizbutite ale predecesorilor Săi, aspiraţiunile Românilor de pretutindeni, sacrificiul luptătorilor cunoscuţi şi necunoscuţi, zelul scriitorilor şi educatorilor.

Când vor dispărea particularităţile momentului, într'un viitor îndepărtat, figura lui se va înălţa mereu, până va rămâne singură. Reformele, miniştrii, prim-miniştrii, regii chiar, se vor citi numai în operele de erudiţie, pe când în cultura generală se va învăţa despre regele mare şi nobil, care, consiliat de marele său ministru Ion Brătianu, s'a aruncat în vultoarea marelui război, dela începutul secolului XX şi după nemăsurate sacrificii a întemeiat România Mare.

SEMINARUL NEAMULUI